2067
2067
2069

Հեր Տիրա՛ն

Հոգնե՛ք - Բրիտօֆ

Որդի՛ս

Ա - 9 -

84
Հ-46

Կ Պոլիս
1888

9011

Ա. Զ. Դ

ՄՕՆԹԷ–ԿՐԻՍԹՕՓԻ

ՈՐԴԻՆ

երցասէր հատարակութեան ձեռնտուութեանն ու քա-
Ձեռնն ապաւինելով սակից չտրջ մինչ ու կէս տարի
նարի վէպերու հրատարակութեան ձեռնարկելով, ցոյ-
ցոյց տուած քաջալերութեան համար հրատարակու-
րհանգիպին յայտնել նուէրական պարտք մը կը համա-
հզ, Արդարև այդ քաջալերութեան չնորհիւ էր որ փո-
չ կարողացանք կանոնաւորապէս ի գլուխ հանել ԴԱՐՁ-
ՑԱԾՔ եւ ԹԱԳՈՒՀԻՈՑՆ ՄԱՆԿԱՆԱՑ հրատարակութիւն-
յաղթելով բազմազան դժուարութեանց.
ւած ենք քէ այսպիսի հետաքրքրա՛
ը ի գլուխ հանելով, մեծ. հ
ցն ու ձեռնտուութիւնը հ
ք չէ համարիմք միայն զոր
արակութեան կանոնաւորութիւն
ծ պէտք է դնել,
՝ այս անգամ եւս, նոյն այ
, կը ձեռնարկենք Ա.ԶԷՔսան
ԴԷ–ԿՐԻՍԹՕՓ վէպին չա
հղինակութիւնն եղող
վէպն, որ նոյնչափ
, որ ընթերցողաց
հս դէպքերու ս
վիպասանութ[ի]

Z-1514-Կ·3
2003

ՄՕՆԹԷ–ՔՐԻՍԹՕՓԻ ՀՐԴԻՆ գարձեալ մեր նախորդ հրատարակութեանց դիրքով կը հրատարակուի եւ առ այժմ ամէն օր ութ երես ։ Մէն մի ութ երեսի գինն է 10 բարայ , որով կարելի է չարաթական միայն 60 բարայով այս գործն առնել ։ Բաժանորդագրութիւնք միայն գաւառաց համար է . մէն մի հատորի գինն է 12 դրշ . փոստայի ծախքն մեզ կը վերաբերի ։ 10 բաժանորդ գտնողին մէկ ձեռք ձրի պիտի տրուի ։ 40 թիւրք պիտի բաղկանայ մէն մի հատոր ։ Թէ՛ թերթ առ թերթ եւ թէ՛ հատորի բաժանորդագրութիւնք կանխիկ վճարելի են ։

Առնողն եթէ ուզուի , պէտք է իրենց հասցէն յստակիւն գրէ Պատը Ալի Ճառատէսի Հայ–Գրաչարաց ընկերութեան թիւ 32 հրատարակչին Յարութիւն Քրիստոփոսեան . Իզմիր Զուխա պէզէսթէն Սարգիս էֆէնտի ակքէճեանի , եւ Ռոտոսթոյ Ռաբէն էֆէնտի Գօլանճեանի ։ Պէտք է վճարուին իրենց բաժնեդիները , որոնց ձեռօք պիտի ընեն ամէն չարաթ իրենց թերթերը ։

Վճարմանը քանի՞ անգամ պիտի տրուի պատճառը դիւրաւորապէս այն է որ , ամէն օր , եթէ փոփոխ կարդալ , օրական 10 բարայ վճարելով թերթերն առնել , առանց գիտի տալու բաժանորդագրի ։ Կը խնդրենք մեր Պատ. ընթերցողէն , որ ուրիշներու կարդալու չտան , որպ ձեռք ձեռք լրմնկու կարգացնելով մեզ մեծ վնաս կը պատճառէն թէ՛ ներսէն պակսելովը , որ կրկին անգամ կուգուին , եւ թէ՛ երջոյ մնացած գիրքերը ձեռնարկ մնալով կը բաժին անդամներու մէջ , քանի որ չատ հեղինակներ եւ հրատարակիչներ մեծ վնասներ ընելով հրատարակէն կայ տուած են ի տես եւրոպիացիներու որպ դրամով ընդունողներն անգամ դուրս ձգելով եւս կեցուցած են դրամ տալէ , վասն զի չկրնալ կարդալնին ի գատ բոլորովին անոյա կրնան իրենց դրամով տացածնին ։ Այս տողերն կարդալ անձինքներէն միայն կը չանգատուի , չկայ լրագիր մը եւ հանդէս մը չգրէ եւ չգանանէ զանոնք , բայց գարձեալ առանց կարծելու կը չարաչանան իրենց վճառաբեր վարմունքն , եւ խելք մը չդայ ծախքերնին նկատողութեան չառնելով , իրենց չահ կը համարին տակաւ 10–20 բարայ չվճարելը ։

աւելցնեն ։ Անոր կը անանուին կամաս , Հայաէ , Գ
Մէրսէտէս , Ալտըր , Տիկին եւ Օր. Տանկլար , վիճար
թիւէ , եւ բոլոր այն անձինք , որք կուտ Մօնթէ–Քրի
ստուսի կամ նուազ կարեւոր գերեզ կը կատարին , եւ
որոնցմէ խանդուսած են առ հետաքրքրական անթիւ
րուս ։ Սոյն ընդարձակ գործին թարգմանիչն է Պետրոս
Ասրունի , որու կոկիկ եւ սահուն ոճն արդէն ծանօթ
պարակի վրայ իր զանազան թարգմանութիւններովն
են թէ որ ամուսնացնելու աղջիկ մը ունենայի , էօ
նօրն մահացու մեղքեր , Լըռուժի գատը , Արեւել
մէջ իր թերթին հրատարակեալ Աղէքսանդր Տիւմ
Ալը–կին , եւայլն ։

Թէեւ բազումք յայնոցիկ որք մտան ծանօթ են
մեծ հրատարակութեանց գժուարութիւններուն եւ քա
թէ՛ մեր կազմանել ինչ զոհողութիւններ հարկ կ'ըլլայ
հրատած գործն ի գլուխ հանելու համար , քանիցս խ
գնել մեր հրատարակութիւններն հայատառ եւ թրքե
լնել , որ չատ աւելի չահաւոր կրնայ ըլլալ , սակայն
հետ ։ ազգային մատենագրութեան եւ լեզուի
լատագոյն համարեցինք չարատեւել
«Հայերէն վեպերու հրատարակ
ազգային մատենագրութեան
փոքր գարկ մը տալ» ։ Ի
կռնարկելով քաջայոյս
ը մեր նախորդ հրա
նոյնպէս եւ գործին
փոքր փոքր ձեռնա

գրաւական տագնա
ութեան առնելով
մեր եղածին
բաժանորդա
կարելի պիտ
գործին
գիրքերու
կատարո

Ա.յս տողերը աւելցնելուս պատճառը ուրիշ բան չէ, [illegible] թարեալ դիրնք որ քիչ մ'ալ ուրիշին վերաբերութիւն առնուն եւ կարդալ ուզած ժամանակնին այս տողերը միւ[illegible] բերելով քիչ մը կարմրին եւ նա կենան իրենց վերաբեր[illegible] վարմունքէն, որ Եւրոպայի մէջ մեծ ամօթ է։

Ա.յս ըսածներնուս ապացոյց է, խնդ մը հեղինակներու եւ թարգմանիչներու գործերուն կիսկատար մնալը։

Եթէ գոհացուցիչ թուով բաժանորդ ունենանք, հրատա[illegible] ակութիւնն ամէն պիտի փոխադրենք, եւ ամեն օր փոխ[illegible] կ 8ի, 16 երես պիտի հրատարակուի։

Կը գտնուի Ջրաղացատ Պօղոս եւ Յակոբ աղանեանց էմճի խանի դէմ ծխամաճառ Գէորգ ագային եւ [illegible] ճառներուն քով։ Վճարմունք կանխիկ է։

Տրուած թիւերու համար պէտք է վճարել 20 փա[illegible]

Հրատարակի
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔՐԻՍՏԱՆ

—[illegible]—

ՄՕՆԹԷ–ՔՐԻՍԹՕՓԻ ՈՐԴԻՆ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

ԱՂԿԻՈՆ

Ա.

Ադեսի մը հաղուեկղիւռճ։

1839 յունվարի 14ին, այսինքն Մօնթէ–Քրիսթօֆի կոմսին մեկնելէն գրեթէ երեք ամիս վերջը, Պէնեդեթ–թօֆի դատը վերսկսին նշանակուեցաւ եղեռնագործաց առանձին տանկին մէջ։

Բայց յայնժամ –ինչպէս այսօր– Բարիզու մէջ ամէն ինչ պնդան շուտ սեղի կ'ունենար որ, ոչ ոք ուշադրութիւն ըրած էր այս բանին, և գեղեցիկն Քալալքանթի, որ ուշ նեցած էր իր յաղթութեան ժամը, մի միայն ոստիկանները ու վաստակաւորները ազդեցիկ ունէին դատարանասենեակ վառարանին մէջ էր։

Ոստիկ կը ձիներէր և ամէն կողմ ուսած էր։

Ամէն քառուղիներու մէջ ուրիշ բան չէր տեսնուեր, բայց եթէ տապալեալ ձիեր, հայհոյող սայլորդներ և դիւրար նախատող կառավարներ —ըսած այն ակզբան թէ, երբ կառավար մը սխալ մը գործէ, յանցանքը միւսինն է։

Սակայն, առաւօտեան ժամը 11ին միջոցները, կեսօրկառք մը, որու լծուած էր աղեւսադիւ ձի մը և զոր կը վարէր նախկին վարձկառավար մը, եկաւ կանգ առաւ Հշդ Ա.րդարութեան պալատին մեծ սանդուղին առջեւը։

Մարդ մը իջաւ այս կառքէն, սանդուղէն վեր երաւ թեթեւաքայլ և շտապաւ, կարծես վախնալով թէ մի դուշ մնացած ըլլայ։

Բայց յանկարծ կանգ առաւ և երկու անուններ լսուեցան միանգամայն։

—Պօշա՜ն։

—Շաթօ–Բրնօ։

—Դո՛ւք։ բայց, ամենասիրելի՛ դ իս, կ'ուզէի դիտնալ թէ ինչ բարեբաղդ դիպուածաւ ձեզ հոս պատահելու երջանկութիւնն ունիմ։

Պօշան իր միակնոցը յօնէն կամարին ներքեւ զետեղած էր այնպիսի ճարպկութեամբ մը, որ կ'ապացուցանէր թէ նախընթաց երեք ամուսնութեանց միջոցին մեծ յառաջդիմութիւններ ըրած էր։

—Պահ, յարեց Շաթօ–Բրնօ, եթէ դիպուածը մատնէ այս պատմութեան մէջ, պէտք է խոստովանիլ թէ նիւս ճարպիկ է եղեր, վասն զի դուք անպատճելի եղեր էք, պարոն ապազգայ նախարար . . .

—Ո՜հ, նիւս ապազգայ, ընդմիջեց պօշան համեստ շարժմամբ մը։

—Պա՜հ, դարձեալ անցեալ ըլլալն ապեկ . . . Բայց յաւել՝ ձեռքը լրագրապատին թեւին կոթնցնելով, եկո՛ւր երկուքս ալ խոստովանինք . . .

—Խոստովանի՞նք . . . ի՞նչ բան . . .

—Թէ տիկին Հետաքրքրութիւնն, որ դիւա ի կորստեան մատնեց, բայց զաչխարհ վրկեց, ինչպէս դիս, նոյնպէս և ձեզ հոս մղեց . . .

—Ա՜յ՛, իրաւունք ունիք . . . , Շիսակը խօսելով, նս ապերախտութիւնը կ'ատեմ։ Ա՜հա՛ ընտիր անձնասրտութիւն մը, պ. Պենէտէթթօ ար Քալագանթի . . .

—Ա՜հկյուցէք նաեւ ար վիկթօր . . .

—Ու ամբողջ դիշեր մը դողդոջուն յուզմանց մէջ ձգեց զիարիզ, որու անունն ամէն բերնի մէջ էր . . . պարտաւոր ենք երախտագէտ ըլլալ իրեն, և բոլոր անունք, որոնց ուշն այնքան պժգին դրաւած էր, պարզ քաղաքավարութեան դործ մ'ըրած կ'ըլլան, եթէ դոնէ իր փճացնին վրայ տեղեկութիւն առնելու դան։

—Եւ դինքն երեսէ ձգեր ե՞ն . . . ահա՛ մինչ այսպէս ենք։

—Իսկ հա, Շաթէթօ–Բրնօ՛, երբ վէպ մը կարդամ, կանդ չեմ առնուր մինչեւ որ դրքին վերջին թերթը չի կարեւորութիւնն ալ կորսնցնէ։

—Գիտէ՞ք որ ձեր այդ խօսքը չափազանց խիստ է խեղճ պետենէթթօյի վրայ հասնար . . .

Երկու բարեկամք խօսակցելով եղեռնագործ տանին արահը եկած էին։

Արահը դրեթէ դատարկ էր։ Հապիւ մէկ երկու նստարաններու վրայ մարդ կար։

Այս միջոցին խեղճ մարդ մը կը դատէին, որ գեռնալ դադրնալու համար ցանկապատ մը խորտակած էր։

—Պէնէաէթթէյլի դասը տեսնուեցա՞ւ, հարցուց Պօշան դասական խմբագրի մը, որ զայն ճանչցեր էր . . .

—Պէնէաէթթէյլի դա՞սը. կեցէ՛ք տեսնեմ. Հա՛, այո՛ . . . նա որ ազատնութիւն մը գործած էր կամեի մը տանը մէջ, որու անունը չեմ յիշեր։

—Մօնթէ—Բրիսթէյլի կոմսը։

—Ներա դասը չէ՞ր որ տարօրինակ կերպարանք մ'առաւ . . . նա չէ՞ր որ յայտարարեց թէ արքունի դատաքաշն իւր հայրն էր . . .

—Բարեկա՛մս, ըսաւ Պօշան ծանրութեամբ, յիշողութիւնդ զօրաւոր է . . . դուք լրագրասիրա ըլլալու համար ծնած էք . . . վերջապէս այս դասը քանի՞երորդն է...

—Երրորդ . . . այս դատէն վերջը կրկնամուտնութեան դատ մը կայ . . .

—Այո՛նքան ընտանեաց սիրոյ դատ մը . . . Լա՛ւ, ըսել է կրնանք երթալ նախաճաշել . . . և պէնէաէթթէյլի դատին ժամանակ հոս գտնուիլ։

—Ըսել է հետաքրքի՞ր էք այդ դատը հասկնալու։

—Քիչ մը . . .

—Ուրեմն ըսէք ինձ թէ ո՛ր կրնամ գտնել զձեզ, որպէս զի դամ խնայ առամ . . .

—Ո՞ւր պիտի նախաճաշենք, Շաթօ–Բրիօ . .

—Արդարութեան Պալատին դիմերեսունը . . . ծանօթ փուռտաբաններ ունիմ . . .

—Բայց ինձի նայեցէ՛ք . . . կը կարծէք որ անոնք ձեզ պբօսյնելու համար նախաճաշի տանեն չարունակ պիտի խօսի՞ն, ինչպէս որ կը նուագեն վիէննացի նուագածուք . . .

Դուրս կ'ելլէին, երբ Շաթօ–Բրիօ ուժգին սեղմեց Պօշանի բազուկը։

—Է՛, հունա՛, աչ կողմերնիդ նայեցէք . . . բայց առանց յայտնի ընելու . . .

—Ուրեմն . . . ապտր ամենէն պարզ միջոցն է ձախ կողմս նայիլ և ձեզ հարցնել . . . ի՞նչ կը տեսնէք . . .

—Կը տեսնեմ թէ երաւունք չունինք եղեր զամէն ոք ապերախտ և մուռացկան կոչելու . . . Տըպրէ հոս է։

—Վա՛յ, ըսաւ Պօշան խնդալով, յորմէ հետէ իր նախարարն ինկաւ՝ հետը մէկտեղ ձգելով նաեւ իր քարտուղարը, խեղճ Տըպրէ առանց գործի մնաց . . .

—Կը մտնաք թէ միլիոնատէր է . . .

—Եւ թէ քիչ մնայ որ պէնէտէթթէօ երեն փեսայ պիտի ըլլար . . .

—Ի՞նչպէս։

—Ո՜հ, սիրուհւոյն փեսային ըսել կ'ուզեմ . . . աղէկ միտքս եկաւ, Տիկին Տանկլարի վրայօք բան մը լսեցի՞ք . . .

—Կը հաւատաք թէ աներեւութացած է . . .

—Հապա իր պարկեշտ ամուսի՞ն . . .

—Միջերկրականի մուռախուղներուն մէջ նուագած է. ձաշարանն եկեր և սեղանի մ'առջեւ նստեր էին.

—Գիտէ՞ք որ, յարեց Պօշան, խիստ զարմանալի կոծանում մ'էր այս, որու հանդիսատես եղանք . . . Տանկլարի տան անհետութիւնը, հօրն ու մօրը փախուստը, Տըպրէի առանց սիրուհւոյ մնալը . . . հապա Օր. Տանկլա՞ր։ Այս աղջիկը խիստ սիրուն աղջիկ մ'էր, և, իր բոլոր արատակեղծութիւններովն հանդերձ, ես միշտ դինքն քնտանեաց լաւագոյնը համարած եմ։

—Այդ բանն իր անբաժան մտերմուհւոյն՝ Օր. Ա՛նժելիկի հարցնելու է։

—Բայց վերջապէս անոր վրայօք բան մը լսեցի՞ք . .

—Այնեղ . . . բայց գրաւ կը դնեմ թէ օր մը պիտի դանենք գինքն երջհուի . . . կամ պառնիկ եղած . . . ինչ որ երբեմն մեռնողն բանն է :

—Տաճարին կործանելէն յետոյ ժողովրդեան ցրումն եղաւ այս . . . հապա Վխիթ օր . . .

—Յիսնօր , ամենայնիւնօր . . . ասկէ օր Տավրինեանի հանդանոցին մէջ վաճառած է . . .

—Այ՛ , ասկէ Տավրինեան այդ ընտանեաց նախկին բժիշկն էր . . . կ'երեւի թէ այս յաճախորդը չատոնց ի վեր պատրաստած ըլլալու է . . . այս կողմէն ալ մարդ չի մնաց . . . Տիկին ալ Վխիթ և սրդին մեռան . . . վաստնիթեան , ա՛հ , խեղճ աղջիկ . . . ես որ զղայուն չեմ , աչացս մէջ դրեթէ արցունք մը զղայի . . .

—Հրաշէյ կը հաւատաք . . .

—Անշուշտ . . . քանի որ հրաշք դարձողները լրագրատարածներն են :

—Լա՛ւ տրեմն , մէկը հաւատացէք ինձ . . . պատուոյն վրայ երդնելով հաւատացէք , կը հաւնա՞ք , թէ Մարթիկեանի մէջ պատահեր է . . . որո՞ւ . . . Օր· ալ Վխիթի :

—Թափառելէն առա՞ջ թէ ետքը :

—Անշուշտ ետքը :

—Այն ատեն իրաւունք ունիմ այս բանին զարմանալու . . . և կը զարմանամ : Բոլոր այն դէպքերուն մէջ որոյ խառնուած է Մօնթէ–Քրիսթոյի կոմսը , տեսակ մը մտացածին բան կայ , որ ամէն երեւակայական բաներու հաւատարմութիւն կուտայ .

—Երդեօք դո՞ւք ալ , ինչ մը ախանդներու պէս , որ Մօնթէ–Քրիսթօն առլո՞ղ մը կը համարիք :

—Ինչո՞ւ չէ : Ասանկ կ'ըսեն թէ բանտին մէջ ապէ-

տեսած է . . . Ընչէ Օր· ալ Վխիթօր յարութիւն առած է . . .

—Եւ կամ այս բանն ըսողը ապօրինակ նմանութենէ մը խաբուած է :

—Նմանութիւնը խիստ ցաւոտ է . . . Աւելի ապէկ է յարութիւն առած ըլլալուն հաւատալ , Հապա ծերունին Նուարթիէ՞ :

—Դէպի Հարաւ գնաց . . . Ուր ըլլալն յայտնի չէ . . .

—Այն հաշիւն ալ փակուեցաւ . . . կը մնան Մօրսէրֆենք . . . հայրը ինքզինք ապաննեց . . . որդին Ամերիկէ է և մայրը . . .

—Անեղութիւն ասյաւ . . .

—Տիկին Տանկլարի պէս . . .

—Սա տարբերութիւնով որ , Տիկին ալ Մօրսէրֆ և իր որդին կոմսին բոլոր հարստութիւնն ապրքաստոց թողուցին :

—Այնպէս որ բոլոր այս ապէտներէն մէկ անձ միայն մնաց մեզ , այն է սա ազնիւ պէնեֆէթիթօն . . . Հետաքրքիր եմ հասկնալու թէ ինչ գիրք պիտի բռնէ . . . մեծահարուստութիւնները հինցան . . .

—Պարո՛ն Պոշան . . . դասը պիտի սկսին , բաւ ձայն մը Ապոլոնին եռաւէն . պահ մը դադար կայ :

—Իսո՞ւ , լա՛ւ տրեմն , ընարհակալ եմ : կտեսա՞ք , Շաթօ–Քընօ՛ : Սա առաջին–վերջին դերասանին թեմ մնացը տեսնենք :

Եւ երկու բարեկամք դէպի եղեռնագործ տեսանն նկան :

Այն վայրկենին որ նեղս պիտի մտնէին , Շամօ–Քընօ դէպի Պոշան ծռելով ըսաւ ,

—Ինձ նայէ՛ , եթէ չի վախնայի որ գիս երազտես կը ես . . .

—Դատաձեալ մեկը յաղաքթիւն առեր է . . .

—Սա առջեւնուս գացող քօղարկեալ կինը . . . այս գարձուածքը , զոր անշուշտ դիտմամբ ծած կեր է խօսք պարկի մը նմանող վերարկուին ներքեւ . . .

—Է՛յ . . .

—Ո՛նչպէս , այս կինն ամենեւին բան մը չի յիշեցներ ձեզ :

—Շիտակը . . . կեցո՛ք առանձէ . . . բայց այո՛ , արդեօք այս է Տըպրէի ներկայացեալ մեկնութիւնն . . .

—Ո՛հ , ո՛չ . . . առաջ՛ք . . . գլուխն անգամ չի գարձներ անոր կողմը . ասկից զատ՝ առանձին ալ չէ . . .

—Ո՛նչ չատ սկսեր է :

—Միտս չի էք : Եւ պարտաւոր էք ներքսին խնդրել . . . Տին . Տան . . .

—Մե՛սս . . . քանի որ չ՛ուզեր ճանչցուիլ . . .

—Լա՛ւ : Թէեւ կինը չի կրնար ինկած ըլլալ մինչեւ այն ատեղ և դէմց էակին , որ երեսն կ՛ընկերանայ . . .

—Իրաւ է որ եթէ Լոյօլան տեսն առեղծել հարկ ըլլար , շատ պէտ օրինակ մը չէր կրնար դանել . . .

—Կարճապղեսա ճկզուիմ մ՛ըլլալու է , որ կործանեալ հարստութեան բեկորներուն շուրջը կը յաժի . . .

—Կարելի է , մանաւանդ եթէ հաւատացեալ ինձ որ տեսնէ . . . վերցնելուդ նախապատրաստ կլլեմ մ՛է . . .

—Դատաւորդ , պարոննե՛ր . . .

Եւ այն կինը , զոր երկու բարեկամք կարծած էին ճանչնալ , ամենէն մեծին անկիւններէն մին քաշելով՝ նստած և դատը ձեռացը վրայ խոնարհած էր : Անկարելի էր տեսնել էնքին մեկ դէմն իսկ զանազանել :

Ուր ընկերն , որ լերկ , երկայնահասակ , դեղին , վատ

մարդ մ՛էր և Սպանիոյ սեռի մը նման սուր ու կուռ գանգ մ՛ունէր , երանն ուղիղ կեցած էր , ձեռնամած , ծնրադրած և աչերը դատաւորաց եռին կախուած քրիստոսի պատկերին յառած :

—Ամբաստանեալը ներս բերէ՛ք , ըսաւ նախագահը :

Կինը սարսռաց , բայց գլուխը չի վերցուց :

Բ.

Սա խեղճ պենետրօն .

Սրահը գրեթէ լի էր : Իրաւ է որ հատանգաւորապէս յանցաւորն ի մահ պիտի դատապարտուէր , և այս տեսակ դատական ողբերգութեանց համար ամէն տեսն հանդիսատեսներ կը գտնուին :

Հետաքրքրութեան շարժում մը տեղի ունեցաւ :

Պարատան մարդիկ , փաստաբանք , լրագրատեսք — գոնէ մէկ քանին— կը յիշէին ամբաստանեալին ամբարտաւան դիրքը , յանդուգն լրութիւնը՝ սա չարաչուկ խօսքերն արտասանած առեն .

—Հայրս արքունի դատախազ է : Տը Վիլֆոր կը կոչուի :

Եւ , բնազդական շարժումով մը , ամենուն աչքը կը դառնար դէպի հասարակաց պաշտօնէին ամբոխը , կարծես տակաւին վնասելու համար հոն այն մարդուն դուստր և սպասելուն դէմքն , որ ուրիշներէ դատած պահուն՝ ամբաստանեալներէն աւելի արժանի էր ինքը դատուելու :

Բայց հոն տեսան վեհանոտիկ մը պաղ և գեղեցիկ դէմքն , որ օրինաց վրայ թառած էր ինչպէս պատկեր մը իւր թառին վրայ :

Ամէնուն պատրաստը վտանգեցաւ։

Պէնէտէթթօ ներս մնաց։

Պօշան և Շաթօ—Լընօ քիչ մնաց զոհուէին անոնց զայրոյթին պիտի ազատակէին։

Տարօրինակ և կատարեալ կերպարանափոխութիւն մը տեղի ունեցած էր այս մարդուն վրայ, զոր առհասարակ բարձրաղմուխ և պերճախօսութեամբ տեսած էին Բարիզու ամէնէն ճոխ սրահներուն մէջ, ուր ցոյց կուտար իր չափազանց ազնուականութիւնն, ինչպէս ըսած էր երբեմն Շաթօ—Լընօ։

Իրաւ է թէ ստուգաբանները միշտ կանանոց էին, դէմքին ունեցր միշտ այն խստականութեան դրոշմը, որ առհասարակ անդրադարձութեան հիմնուտոյց քանդակումի մը տպաւորութիւն կուտայ։

Բայց իր աչքերն, որ առհասարակ դանդուր էին, այժմ ալմաստէն կարուած էին և իր բարձր ու ազօտ ճակատին վրայ յստակ կերպիւ չջնջուելու երկար ցասքեր կը ձեւացնէին։

Աչքերն, որ երբեմն փայլուն էին, այժմ մթագած կ'երեւէին իր խոնարհեալ արտեւանունքներուն ներքեւ։ Նուրբ և երկար ձեռքերն ալ վրայ խաչաձեւ դրած էր դեղատոմսի խոնարհութեան ձեւով մը։ Վերջապէս նախկին վայելչասէր երիտասարդին հագուստներն իսկ, թէև կոկուած չէին տակաւին իւրեանց վայելուչ ձեւը, տակաւին պարկեշտութեան և գոցկոտ համեստութեան անմեկնելի դրոշմ մը տացած էին։

Ոտիկան մը խիստ չարժմունք մը ցոյց տալով տիկնայքն իր նստելու տեղը, Պէնէտէթթօ խոնարհեցաւ և նստարանին վրայէն անդնելով՝ կանգուն կեցաւ՝ ճակատը խոնարհած։

փոստարանն, որ իր գաւառն մէջ հանրածանօթ միաբանութեան հետ ունեցած յարաբերութեանցն համար, առ նա խոնարհեցաւ և մի քանի քաջալերական խօսքեր ըսաւ նմա ցած ձայնիւ.

Պէնէտէթթօ հաւանութեան չարժում մ'ըրաւ, չքնաղը չարժեցան և տարտամ կերպիւ լուեցան սա բառերը։

—Ատուած ողորմի։

—Ամէն ճշմարիտ Շաթօ—Լընօ։ Պէնէտէթթօնի փոխեր են . . . բանտին մէջ։

Նախագահը —դանկուլ, ծնօտով և փորով կլոր, աղջղջ և սուտ բարեպաշտ մարդ մը— օրհնաբանական ձայնիւ հրամայեց առենապետին որ ամբաստանագիրը կարդայ։

Պէնէտէթթօ հանդարտիկ նստեր և ձեռներն աչերուն վրայ դրած էր։

Ամբաստանագիրը կարճ և մեղմ էր։

Անդ կը յիշուէր այն եղեռնական գործն, որ Պէնէտէթթօյի առաջին անգամ եղեռնագործ առնելն ներկայանալուն պատճառ եղած էր, այսինքն փառասէր ազնուականին՝ երբ Մօնթէ—Քրիսթօյի կոմսին տանը մէջ գողութիւն մ'ընել կը փորձէր, ապա այն ահռելի յայտնութիւնն, որ վիճաբանութիւններն ընդհատած էր. ո. որ Վկղիօրի խոստովանութիւններն, որոց յաջորդած էր իր յիմարութիւնը, կնոջն անձնասպանութիւնն, որ ամէն յայտարարութենէ առելի լաւ կ'ապացուցանէր դատաւորին գործած սխալին իրականութիւնը . . .

ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ Гос. Библиотека ГЮЛП-Арм ССР

—Ա՛յս ինչ է, ըսաւ Պօշան, լսել է թէ վիլֆօրը կ՛ուզէն դվռատակել։

Աբդալեւ ամբաստանագիրն այնպէս մը խմբագրուած էր որ, պէնէտէթթօյի սճիրներն կ՛աներեւութանային իբր պօրինի հօր եղեռանց ներքեւ։

—Ամբաստանեա՛լ, ոսքի ելէք, ըսաւ նախագահը սահիկահնչիւն ձայնիւ։ Ինուննի՛դ։

—պէնէտէթթօ, պատասխանեց նախկին աւազակը ինհերատ և դրեթէ երկիւղալի ձայնիւ։

—Քաարուս մնկանոանեալ անձը սպաննած ըլլալու յանցանքը կը խոստովանի՞ք։

—Ա՜ւ՜ղ, պարոն նախագահ, չափազանց յանցաւոր դառնալոյս։ ։ ։

Եւ ձեռները չրթանցը տանելով կարծես հառաչ մը խեղդեց։

—Սա թշուառականն ինչ կատակերգութիւն կը խաղայ արդեօք, մեւլոտ Պօշան։

—Բայց բոլոր այս բաները խիստ շահեկան են, յաւել Շաթօ-Բընօ։ կա՛մ շատ կը սխալիմ, և կա՛մ սոսկ տակ ճիզուիթի մը մատ կայ։ ։ ։

պէնէտէթթօ ամէն հարցման կը պատասխաներ անվրդով, առանց վարանելու, առանց բան մը ուրանալու, և ինքզինքն իր դիմումն և եթէ պաշտպաններով։

—Գիտեմ, ըսաւ՝ դոդցես դոյզն ինչ այժ դգալով այս հրապարակային խոստովանութիւնն ընելու համար, դիտեմ որ մեծ սճրագործ մ՛եմ, և կը խոնարհիմ մարդկային արդարութեան առջեւ, ինչպէս որ պիտի խոնարհիմ Աստուծոյ արդարութեան առջեւ։ ։ ։

Երդուելոյ պաշտօնը խիստ դիւրացեր էր։

Սպանութիւնը հաստատուած էր. ամբաստանելոյն անցեալն ողբալի էր. պէնէտէթթօ, որ դրամանենգ, կրկնակրճան և մարդասպան էր, առաջուց դատուած էր և պէտք էր ըլլար։

—Վկայները կոչեցէ՛ք, ըսաւ նախագահը։

—Պ. սը Մօնթէ—Բրիսթօ կոմսը, ըսաւ առենապետը սուր ձայնիւ։

Ոչ ոք պատասխանեց։

—Զարմանալի է որ, ըսաւ նախագահը, պ. Մօնթէ—Բրիսթօ (տըն յապաւեց), որ այս դատին մէջ առանձին ուշադրութիւն կրնայ ունենալ, արդարութեան կոչումն առ այնչ համարելով չէ եկած։ կոչմնագիրը սուր ղրկուած է։ ։ ։

Փոխանորդը թաղթերուն մէջ որոնեց։

—Ա՛յս պարոնը, ըսաւ փոքր ինչ արհամարհոտ ձայնիւ, Բարիզու մէջ ունեցած առասպուածները ծանօթ և անուրանալի ոյներ է —ինչպէս որ կը հաստատէ գատարանին նուիրական— առանց ծանօթի բնակավայր մ՛ունենալու։ վճարման անկարող ըլլալուն համար ալ արձանագրութիւն մը կայ։

—Դատարանը, յաւարտ դատին, տուգանքի մը պատուի դատապարտէ զայն, ըսաւ նախագահը ծանրութեամբ։ Միւս վկայները կոչեցէ՛ք։

Սոքա Քաարուսի աղաղակները լսելով վաղուց մարդիկն էին։ Նոցա վկայութիւնք պարզ և ճշդի էին։ Ա՛յդ վկայութիւնք դրական կերպիւ կը հաստատէին Քաարուսի վրայ եղած ամբաստանութիւնն, որ, ինչպէս դիտենք, արդէն դանուած էր իւր դաշոյնի հարուածով մը ծակուած բաճկանին մէջ։

—Վկայից դիտողութիւն մ՛ունի՞ք, հարցուց նախագահը պէնէտէթթօյի։

—Ամենևին, պարո՛ն, դժբաղդաբար այս պարկեշտ հարդոյ բաժը ճշմարիտ է, բան ամենայնի ճշմարիտ։

Հասատատական մրմունջ մը անցաւ սրահին մէջէն, կ՚ին հոն վկայից ազդականք և բարեկամք, որք այս հրապարակային վկայութեան համար ուրախ էին։

Ատենապետը գոչեց.

—Պ. Նուարթիէ ար վիլֆօր։

—Ի՞նչպէս, բաւ Պօշան Նատարանին վրայ ոտաւմ մը ընելով, այս թշուառ մարդը հոս կոչեն անգթութիւն է։

—Պարո՛ն երդուեալք, մեր ընտրոզական իշխանութեան համեմատ, բաւ նախագահն, իրրու թէ այս քննադատութիւնը լսած ըլլալով՝ անոր պատասխանել կ՚ուզէր, հարկաւոր և արդարացի համարեցինք լսել պ. ար վիլֆօր, թէ և իր մեղաւորական վիճակը յայտ չիտալ որ իրմէ նոր տեղեկութիւն մը կարելի ըլլայ առնուլ . . .

Այս բացատրութեան դիտաւորութիւնն եղաւ դրդռել ունկնդրաց ուշադրութիւնն, որք ամբաստանողին մէկ բառն իսկ չէին կորուսած և որք բնազդմամբ կատաղի ատելութիւն մը կը տածէին առ այն, որու լքումն ոճրագործութեան ճամբան վրայ դրած էր պետրճ պինեթեթիօ։

Ամենքը լռեցին։

Վկայից սենեկին դուռը բացուեցաւ։

Պ. ար վիլֆօր սեմին վրայ երեւցաւ։

Մահու պատիժ.

Պ. ար վիլֆօր առանձին չէր։ Տօքթէօր Տավրինեի իր քովը կայնած՝ գոգցես կը տիրէր նորա վրայ իր բարձր հասակաւ, առոյգ ծերութեամբն և իր պարկեշտ մարդու սպիտակ մազերուն պաշտպանութեամբն։

Վիլֆօր կորացեր, խորտակուեր, գոգցես պղտիկցեր էր. այսպէս եղած ըլլալու են, առաստաղին յիշած անիծեալ քաղաքաց մէջ, այն մարդիկ, որոց վրայ լինկած էր երկնային հուրն։

Իր դեղնած գանգը կինդայեր էր, ձկտուալ բերանը դիակի մը բերնին ձեւն ունէր, և այս նմանութիւնն աւելի դժպի կ՚ըլլար ինձորակներուն ցցմանին և ակնախոչիճներուն խորութեամբն։ Ջինքը դիտողն անկման յառաջ բերած ազդեցութիւնը կ՚զգար։

Արդարեւ մարդկային աւերակ մ՚էր նա։

Եւ դատաւորք, փաստաբանք ու բոլոր անոնք, որք տակաւին քանի մ՚ամիս առաջ ճանչցած էին այս սեղ դատաւորն, որ ոճրին համար հզօր ատելութիւն մ՚ունէր և անողոք էր յանցաւորին համար, այնքան ոսկալի և դըժընդակ տպաւորութիւն մ՚զգային, որ ամենքը ոտքի ելան։ Ոմանք ողջունեցին խակ, ինչպէս որ կ՚ընեն ննջեցեալ մ՚անցած ժամանակ։

Նոյն խակ նախագահն, որու դէմքը բնաւ զգայուն մարդու մը դէմքը չէր, երդուելոց դատնալով յարկոյ վորք լինչ դողդոջուն ձայնիւ.

—Պարոնա՛յք, Տօքթօր Տավրինեի, որ հիանալի հաստատութեամբ մը կը լնանաչէ պ. ար վիլֆօր, հիւանդին կ՚ընե-

կերանայ։ Պ. ալ Վիլֆօրի դատարանի ներկայանալն որոշելէ առաջ՝ լրեն խորհուրդ հարցուցինք, և ինքն հատատակ էթէ այս ներկայութիւնը բնաւ վտանգ մը չունէր։ Ցօքթէօ՛ր, ձեր կարծիքն փոխուած չէ՞։

—Ո՛չ, պարոն նախագահ, բայց ծերունի բժիշկին, ուրու բազկաց մէջ մի առ մի թուլնալ սկսած էին այս ընտանեաց բոլոր անդամները։

Դատարտը նշան մ՚ընելով՝ Վիլֆօրի բազկին դպաւ, և ականջն ի վար խօսելով սկզմնաձայն՝ բայց որ դէպի դատարանը յառաջանայ։

Բարեպատ մը թիկնաթոռ մը բերէր և դատարանին դէմ դրած էր։

Խորին լռութիւն մը կը տիրէր ունկնդրաց մէջ։

Քօղարկեալ կինը կիսամին կանգներ էր, և դէմքը ծածկող տանիքային հատա ծալքերն երեսին վրայ սեղմելով՝ իր սեւ աչերովը, որոց վայրը կը նշմարուէր քօղին եռեւէն, կը դիտէր այս մարդն, որ ամէնուն համար անողոք եղած էր և որ այնքան վար ընկած էր որ, պյսօր ամենքը կը դթային իր վրայ։

Պէնեթէթթօ, որ ուժգին յուզմունքեան մ՚ենթակայ կ՚երեւէր, թեւերն առ նա երկնցուցեր էր։ Ապա վերատին իր նստարանին վրայ կիյնալով՝ դլուխը ձեռացը մէջ ծածկեր էր։

—Պարոն որ Վիլֆո՛ր, բայց նախագահը . . .

Բայց յիմարը ձեռքը վեր վերուցեր էր՝ դպցնես լռութիւն պահանջելու համար։

Հիմայ —խորհրդանիշ մ՚արթնցող մարդու մը նման— հետաքրքրութեամբ և մեծագոյն ակնոք չուրջը կը դիտէր։

Թայանիէ որ տարօրինակ աշխատութիւն մը տեղի կ՚ունենար այս անհատատարակչիռ ուղեղին մէջ։

Ո՞ր էր։ Բոլոր չուրջը գտնուած բաներն ընտանի չէին իրեն։ Հո՞ն, իր դէմ, Քրիստոսի այն պատկերն, որ քանիցս հարկադրած էր զինքն ամբաստանեալն բռնադատելու որ ճշմարտութիւնն ըսէ, ապա այն դատաւորներն, որոց չրթունքն քանիցս արձակած էին իր պահանջած վճիռն, որու բառերն իսկ ինքը տուն տուած էր յանուն նախատեալ ընկերութեան, երդուեալք, զորս ընդհատ բռնած էր իր անողոք պատճառաբանութեան հղօր ճընշման ներքեւ։

Եւ վերջապէս հո՞ն, անտանարկութեան նստարանին վրայ, այն ամբաստանեալը, զոր իր վրեժխնդիր ճարտարախօսութեանէ չանթահարած էր։

Կարծես մտադրած նկար մ՚էր սա, որ մեղմիւ վերադարձ մը տակէն վերատին կ՚երեւէր։

Նախկին արքունի դատախազին հասակը չտկուեր էր։

Երկու ձեռները դէպ թիկնաթոռին բազուկներուն վրայ. յանկարծական շարժմամբ մը ոտքի ելաւ ու կայնեցաւ, ձեռքը երկնցուցած, ճիշդ այն դիրքին մէջ զոր ուներ առնով, երբ չախչախիչ ամբաստանագիր մը կարդալէ յետոյ, կ՚արտասանէր այն սոսկալի բառն, որու ներքեւ ամէն դլուխ կը խոնարհէր, որու ներքեւ դլուխ մը կ՚կիյնար։

Այս մեծին ինջախաղութեան մէջ հանդիսական և միանդամայն ախտր բան մը կար։

Դատրը ձիւնը կը պտտուէր՝ իր սպիտակ բիւրեղներն ապակեայ բազխելով։ Ցժգոյն ցոլք մը երկար սրահին վրայ կը տարածուէր. Վիլֆօր ուրուական մը կը թուէր։

—Պարոն որ Վիլֆօր, բայց վերատին նախագահն, որ ի զուր կը ջանար զսպել այն յուզմունքն, որ կոկորդէն

կը սեղմէր , պիտ կը լա՛ք և պատրա՛ստ էք պատասխանել Հեզ ընելիք հարցմանցս ։

Վիլֆոր դէմքը խոնարհեց ։

—Ա՛յո՛ , ըսաւ խոր և կակղագային ձայնիւ ։

—Պէնեէթիթօ՛ , յաւել նախագահն՝ ամբաստանելոյն դառնալով , ոաքի եղէ՛ք ։

Պէնեէթիթօ հնազանդեցաւ ։

—Պ· ոը Վիլֆորի նայեցէ՛ք , և ձեր խղճին հարցնելով՝ ըսէք թէ վկային նաոին ձեր ըրած յայտարարութեանց ճշմարտութիւնը կը հաստատէ՞ք . . .

Կա՛մ Պէնեէթիթօյի վրայ չնորհք իջած էր, ինչպէս որ կ՛ըսեն ուղղափառք , և կա՛մ թէ խիստ ճարպիկ կառավարպակ մ՛էր ։

Ոան պի նախագահին այս հարցման վրայ , առանձնացաւ որ իւր ուրուագծերն կծկուեցան և արցունքներ — ճշմարիտ արցունքներ— այտերն ի վար վազեցին ։

Միանգամայն ձեռներն առ Պ· ոը Վիլֆոր կարկառելով , ջլատպոյն հնծկլտանօք ընդհատեալ ձայնիւ կը մրմնջէր ։

—Ներէ՛ , հայր իմ , ա՛հ , ներէ՛ ։

—Ի՞նչ կ՛ըսէ այս մարդը , հարցուց խստիւ Պ· ոը Վիլֆոր այնպիսի ձայնիւ մը , որ իւր նախկին յուսակտուր խիստ հնչմանն սասպած էր մէկէն ի մէկ ։

—Ձեռ իւր հայրը կը կոչէ , յարեց դատաւորը · Ա՛յ ապաքէն դուք եւս ասա , ի ներկայութեան ոնկնդրոյ , խոստովանեցաք թէ ամբաստանեալը ձեր որդին էր . . .

Վիլֆոր ձեռքը ճակտին վրայէն անցուց ։

—Իմ որդի՛ս . . . և կենդանի՛ է . . . Իմ տանս ապաքը կ՛ապաննեն · իմ որդիս մեռած է ։

—1817 սեպտեմբեր 27 էն 28ի գիշերը մեռա՞ք . . .

Պ· ոը Վիլֆոր չի սպասեց ։

—Ո՛չ , բան մը մեռած չեմ . . . ես զա՛յն ալ սպանեցի . . .

—Բայց նա հրաշքով մը ազատեցաւ մահուընէ · Ջի՛ք չիշեր զայս . . .

—Հրաշքո՞վ· ա՛չ · Սպաննութեամբ մը · Ես դաշոյնով մը զարնուեցայ . . . և մարդասպանը —կարծելով թէ գործին մը կը գործէ— զգացողն առաւ սպաո . . . Ո՛հ , ես բան մը չեմ մեռցած կ՛ըսեմ ձեզ ։

—Ըսել է նորէն կը խոստովանիք թէ այս մարդուն բաժը ճշմարիտ է ։

Վիլֆոր սուր ծիծաղ մ՛արձակեց ։

—Վիլֆորի որդի՛ . . . Նա իրաւունք ունի այս անուան . . . Ոան պի դրամանենգ և մարդասպան եղա . . . իրաւ է . . . Նա իմ որդիս է . . . Ո՛հ , չեմ ուրանար . . . Օմէյրի տունը . . . կարմիր սենեակը . . . Հ և Ն սկզբնատառերը կրող անձեռոցը . . . ամէն բան կը յիշեմ . . . ամէն բան կը խոստովանիմ . . . այս այսպէս պէտք էր ըլլալ . . . պէտք էր որ Վիլֆորի արիւնը մարդասպանի մը երակաց մէջ անցնէր . . .

Եւ ինքն ալ պէնեէթիթօյի նայելով և վախս ու երկիւղ մտան առ նա ուղղելով՝ ըսաւ ·

—Դուն իմ որդիս ես . . . մարդ սպաննեցիր . . . դարձեալ պիտի սպաննես . . .

Պէնեէթիթօ գլուխը վեր առաւ տեսակ մը հպարտութեամբ ·

—Կը սխալիք , հայր իմ , ըսաւ հաստատուն և յստակ ձայնիւ ։ Ա՛յո՛ , մեծ յանցաւոր մ՛եղայ ։ Բայց նոյն ինքն

Աստուած թոյլ կուտայ որ դղջանք և կը ներէ անոր, որ կը խոնարհի իր ամենակալ ձեռացդ ներքեւ։ Ես այլ եւս մարդոյ արդարութենէն բան մը չեմ ապաներ։ Գիտեմ թէ ինչ վիճակ վերապահուած է ինձ։

"Բայց, դվլոսս վրայ առկախ կեցած մահուան դատավճռոյն առջեւ բարձրաձայն կըսեմ . . . պարոն որ Վիլֆօր, կը ներեմ ձեզ . . . և կը խնդրեմ Աստուծմէ որ ներէ ձեզ։"

Ա.յս լիառեղական հառուածն այնպիսի հանդիսական և անժխտելի ձայնիւ մ'արտասանեց, որ ամենէն մեծ դատաւորն կրնար պատիւ բերել։

—Կը ներեմ ձեզ, շարունակեց Պէնեդեթթօ, ինչպէս որ կը ներեմ այն կնոջ, զոր բնաւ ճանչցած չեմ, որուն անունն երբէք չեն թողուցած իմ շրթունքս, այն կնոջ, որ մահուանս համար մեղապարտ չէր, որ ձեր մեղսակիցը չէր, բայց որ անշուշտ ճանչնալով զիս այն օրէն ի վեր, յորում այս անուանարկութեան նատարանին վրայ բերուեցայ, չհինեցաւ ինձմէ և չուզեց ճանչնալ զիս . . .

Ընկնդրայց մէջէն երկար հառաչ մը լսուեցաւ. քաղաքակեալ կլինն երեն ընկերացող մարդուն քով կծկուեր էր. այս մարդը նորա ձեռքերը բռնելով՝ցած ձայնիւ ըսաւ.

—Լուսթիէն, դդուշացի՛ր։

Ա.յս միջադէպն առանց նշմարուելու անցած էր, վասն զի ամենուն ուշադրութիւնը կեդրոնացած էր պէնեդեթթոյի վրայ, որու դէմքը կը փայլէր տեսակ մը խանդավառ և հիւսական ուրախութեամբ.

—Ամենուն կը ներեմ, և ինքզինքիս համար ալ Աստուծոյ ներողութիւնը միայն կը հայցեմ. պարոն որ Վիլֆօր, դուք ալ չկրնաք ներէք ինձ ձեզ պատճառած չարեացդ համար . . .

Նախկին արքունի դատաւորն այս խօսքերն մեիկ ըրած էր բարձրագոչ և աչերն ամբաստանելոյն վրայ յառած։

Նորա շրթունքը կը դողդողային հեգնական ժպտելէն։

—Տօքթէ՛օր, ըսաւ նախագահն, արդարութեան պահանջած փոքրն ասպարեցաւ։ Հարկաւոր էր որ ճշմարտութիւնն անգամ մը եւս ի լոյս ելլէր . . . Պարոն երդուեալք պիտի դնահատեն թէ ամբաստանելոյն յայտարարութիւնք և պ. որ Վիլֆօրի խոստովանութիւնք ինչ ատելճան վաստահութեան արժանի են։ Կրնաք ձեր հիւանդին հետ հեռանալ։

Ապա, խօսքն ուղղելով նախկին դատաւորին։

—Պարոն որ Վիլֆօր, ըսաւ, եթէ խօսքերս մինչեւ ձեր խիղճն կը թափանցեն, երանի թէ օգտակար դառ մը կարենային տալ ձեզ։ Աստուած պատժեց զձեզ ձեր ընտանեօքն ու ձեր բանակատութեամբն, անգամ մը եւս ապացուցանելով թէ մարդկային հպարտութիւնն ոչինչ է իր ամենակալութեան քով և թէ ոճիրք, ո՛րքան ալ ծածուկ ըլլան, իրենց պատիժը կը գտնեն վաղ կամ ա.նագան։

Ա.յն ժամանակներէն Հանրի Մօնիէ կ'սեղծէր իր Բրիտօմի անմահ տիպն։ Թերեւս տեսած և լսած էր եղեռնագործ տանեկի պ. նախագահն։

Տավրինեի Վիլֆօրի ուսին դպաւ և ըսաւ.

—Եկէ՛ք։

Բայց Վիլֆօր գլխովը ժխտական նշան մ'ըրաւ։

Ապա, թիկնաթոռէն հեռանալով, քանի մը քայլ առաւ դէպ ի հասարակաց պաշտօնէին աթոռն։ Զարմանալի բնազդում մը կը զարթնուր յինքեան. իրեն այնպէս կը թուէր թէ այս տեղը տակաւին իր տեղն էր։

փոխանորդը մինչեւ իսկ ահաբեկ չարժուամ մ'ըրաւ, զոյգեա վախնալով որ այս ուրուականը գինքը պաշտօնանկ կ'ընէ, և յանկարծական չարժմամբ մը իւր լայն ձեռքը բացաւ ու դրաւ Թղթերով ուռեցած Թղթապանակին վրայ։

Բայց վիլֆօր բեմին խորը կանգ առաւ և դառնարանին ու երդուելոյ դարձաւ։

Իւր դիմակը վերամին առացեր էր այն առեղնական խստութիւնն, որ կը ծածկէր երբեմն իւր դէմքն, երբ առկաւին իւր պաշտօնին գլուխն էր։

—Պարո՛ն դատաւորք, պարո՛ն երդուեալք, ըսաւ յրսատակ ձայնիւ, այս մարդուն բառնները լսեցիք, լսեցիք նաեւ այն գղջման խօսքերն, որք իւր կուրծքէն դուրս եկան։ Սակայն գիտցէք Թէ նա առեղ, կը առէ և առկաւին պիտի առէ։

—Պարո՛ն սը վիլֆո՛ր, գոչեց նախագահը։

—Թողէ՛ք որ խօսիմ . . . Ա՜հ, կըսեն Թէ ես խենթեմ։ Ձեմ գիտեր Թէ ճշմարիտ է այս . . . Թերեւս . . . երբեմն մշտ չի նման բան մը կը տարտնաւի ուղեղս վրայ, և այս մշուշն արեւագոյն է . . . բայց այս կարմիր առկին ետեւէն լոյսը կ'ընդհնշմարեմ, և այս պահուս այդ լոյսն ինձ համար կը լուսաւորէ այս մարդուն հոգւոյն ամենէն ներքին խորշերն, այս մարդուն, որ իմ որդիս է . . . և ղոր ես ուզեցի սպաննել . . .

Ձայնն ա՛յնքան մռքաւոր էր, խօսքերն ա՛յնպիսի ճշդապարտայայտութեամբ մը կ'արտասանէր որ, մարդ չէր կրնար հաւատալ Թէ այս մարդը —դէմ այս վայրկենին— իւր բանականութիւնը կորուսած ըլլար։

—Կ'ըսեմ Թէ այս մարդը առեղ, ըսաւ ձայնը բարձրացնելով, կարծես ուզելով որ այս բառերն աւելի բարձրէն կկրնային իւր ամբաստանած անձին վրայ։ Ո՛չ, նա չէ գղջար, ո՛չ, նա չի ներեր, ո՛չ, նա չի հաւատար գթած Աստուծոյ, այս մարդը ձեր առջեւ անամօթ կատակերգութիւն մը կը խաղայ . . . ես գիտեմ . . . կ'զգամ այս բանը, ես որ իրեն կեանք տուի և ապա ուզեցի այդ կեանքն առնուլ իրմէ . . .

«Ա՛յս մարդը չէ գղջար։ Ա՛յս մարդն իւր գլուխը միայն վրկել կը խորհի։ Ահա ատոր համար դերասանի մը պէս դեր մը կ'արտասանէ ձեր առջեւ, գոր կանխաւ սովրած է և որու խօսքերը Թերեւս ուրիշ մը տուն տուած է իրեն։

«Պարոն երդուեա՛լք, դդուշացէ՛ք։ Ձեր պատասխանատուութիւնը մեծ է։ Ընկերութեան բազդը ձեր ձեռացը մէջ է։ Երբ վագր մը իւր որջէն դուրս գայէ, հարկ է որ որսորդը հրացանի հարուածներով ատպարէ զայն։ Ո՛վ որ կանայէ անոր, մեզսակից կ'ըլլայ անոր վերջէն գործելիք չարեաց, ազոց խողխողման, աներեւոյն զարհուրանաց։

«Ա՛յս մարդը վագր մ'է կ'ըսեմ ձեզ։

«Օրինաց սուրը ձեր ձեռքն է. վերցուցէ՛ք զայն և Թողէ՛ք որ վար իյնայ։ Զարկէ՛ք։ Ե՛ս, այս մարդուն հայրը, իրեն համար մահուան պատիժ կը պահանջեմ . . . »

Ունկնդրաց մէջէն մեծ աղաղակ մ'ելաւ, բայց ամէն կողմէ արձակուած զարմանաց և սոսկման բացագանչութիւններու մէջ մարեցաւ։

Ա՛յս հայրը, որ խենթ էր, իւր որդւոյն համար կառավնարան կը պահանջէր. անաւնկալ և ահռելի բան մ'էր այս։

Եւ վիլֆորի յիմարութիւնը կը մեռնայէր։ Ա՛յլ եւս ուշ բան չէին տեսներ ի նա՝ բայց եթէ արբունի դատա-

խաղը, կիւեօբիճի մատակարարն, որ նման հինաւուրց Բըլուտոսի, իւր որդին ճապաւկ կուտար ընկերական վրէժխնդրութեան։

Վիլֆօր մահուան պատիժ բառերն այնքան հնչուն, այնքան թրթռուն ձայնով մ'արտասանած էր որ, նորա ալեձաղանքը քանի մը երկվայրկեան առկախ մնաց ընդարճակ դահլիճին մէջ։

Ե. Վիլֆօր, յատն ու հանդիսական քայլերով, Տալըլինեվի քով գնաց, և դատարանին առջեւ խոնարհելով՝ Տօքթէօրին հետ դուրս ելաւ։

—Վիլֆօր երբէք այսքան խելացի եղած չէր, ըսաւ Պօշան Շամօ–Բրնոյի ականջին։

—Սակայն ինչո՞ւ համար Տկն. Տանկլար այսքան հոգ կը տանի այս աւազակին, հարցուց ալնաւականն.

—Ի՞նչ, իրաւ ի՞նքն է եղեր . . .

—Պահ մ'առաջ քիչ մնաց որ պիտի նուաղէր, ինչպէս որ նուաղեցաւ անցեալ նաամին . . .

—Այնուհետեւ չզայրին խնդիրը մ'է . . .

—կամ թէ որոն խնդիր մը, յարեց միւսը.

—Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք։

—Ըսել կ'ուզեմ թէ քաւալքանթին խիստ դեղեցիկ երիտասարդ մ'էր և թէ Տկն. Տանկլար երբեք առաքինութեան տիպար մը համարուած չէ։

—Այս մասին Տըպրէ կրնայ տեղեկութիւն տալ մեզ. բայց լռենք, ահա արքունի դատախազը խօսք կ'առնու։ Գրաւ կը դնեմ որ խենթին չատ բանաւոր խօսքեր չ'պիտի ընէ։

Դ.

Թիարաճի ճամբան

Հակառակներուն սէրը բնութեան մէջ կայ։

Արքունի դատախազը —կամ մանաւանդ անոր պաշտօնը վարող փոխանորդը— բնականաբար սաստիկ վիրաւորուեր էր Պ. ոը Վիլֆօրի մեկնէն ի մեկ վիճաբանութեանց միջամտելուն։

Եթէ իւր տարիքն ունեցող մարդ մը պարտաւոր չըլլար պատկառելի նախագահը յարգելու, խստիւ պիտի բողոքէր այն անհատաւտալի երկայնմտութեան դէմ, զոր դատարանը ցոյց տուած էր այս կատաղի խենթը չի լուծցընելով։

Ուսոմն Վիլֆօրի խաղ մը խաղալու համար —և թերեւս չափազանց ներողամիտ դատաւորաց դաս մը տալու համար— փոխանորդը չանաց կարելի եղածին չափ մեզմ խօսիլ պէնեֆէթթօյի նկատմամբ և ընդհակառակն թոքբուսն բովանդակ զօրութեամբն որոտալ այն բնաղերձ հօրը դէմ, որու ոճիրն այս մարդուն մեղապարտ կենաց սկզբնակետն եղած էր։

Պօշանի համար այս պարագայն ամէն առեներէն աւելի յարմար էր հարցնելու թէ, ո՞չ ապաքէն Վիլֆօր կ'ուզէին կրէմի հրապարակը ղրկել։

Յիմարին ուժգին բացատրութեան ունկնդրաց վրայ ըրած ազդեցութիւնն ալ նոյնպէս բոլորովին հակառակ էր այն ազդեցութեան, զոր պիտի ակնկալէր անշուշտ նախկին արքունի դատախազն, եթէ խելքը գլուխը եղած ըլլար։

Ամենուն հանգիստքն, ամենուն գումը կը դրնացեր էր Պենեէմիի վրայ, որ զոհ եզած էր անուանարկ հօր մը, որու կառապն առելութիւնը կուգար գինքը հալածել մինչ իսկ յոտս դառարանին։

Իրաւ է թէ խնդիրը Քառրուսի վրայ էր. բայց նա մեռած էր՝ մարմնոյն վրայ դանակի հարուած մ'ունենալով, (ընկերութեան համար աննշան կորուստ մ'էր այս), այլ եւս անոր խօսքը ընելու հարկ չկար։

Ակնոյ զառ կառապետապէս առաջնած էր թէ զոյն սպաննողն ինք էր, և ոչ Վլիքօր։

—Ձի գիտե՞ք բնաւ, եղբայրացող վոխանորդն, այն անխղճահար մարդոց, որք իրենց վնասնոյ պարտքը պղծելով՝ իրենց բառն կրկին կը զոհեն ընտանիքներու պատիւն և իրենց շահագործութեան արդասիքն եղող դժբաղդ ղառակաց կեանքը . . .

Անդամ որ Պենեէմիի վառատարանին պարտքը խիստ դիւրացաւ։

Վլիքօր, առանց ներկայ ըլլալու, ամիսատանելոց նըստարանին վրայ բերուեցաւ և առաջին նախագահ եղաւ։ Պենեէմիի վրայ հազիւ երբեմն կը խօսէին։ Նա մարտիրոս մ'էր, զոհ մ'էր, ամէն առաջ դժբաղդական մակդիրներ կը կցուէին իր անուան։

—Ինչպէս որ այնքան պերճախօսութեամբ կ'ըսէր հասարակաց պարտութեան ներկայացուցիչն, որ վերջին ընկերութեան բերանը կը համարուի, կ'ըսէր վառատարանն, ոճիրներէն պէտք է իրենց ճշմարիտ հեղինակին վերադրուին . . .

«Պենեէմիի, անոր և անոգնական ձգտելով կենաց մէջ, երբեք ընդունած է այն դասերն, որք մարդուս հոգին կը զօրացնեն և սիրտը կ'աղնուացնեն . . . » Ո՛չ, նոյն իսկ այն մարդուն յանցանքն, որ խոստովանեցաւ թէ նորա հայրն է, նա ամէն թշուառութեանց մէջ ընկղմեցաւ, ամէն փորձութեանց ենթարկուեցաւ . . . »

Ապա՝ արտասուագին ձայնիւ.

—Ընդհակառակն, պարո՛ն երդուեալք, յաւել նա, յորմէ հետէ այն բանտին մէջ, ուր երկար առանձին մը վիր կը հնձէ, Աստուծոյ պարգեւներն նորէն իրենց իսկական խօսքերն ինկան իմ սրտին մէջ, բոլորովին նոր հասկնալի մը տուին . . . ամենաանբաւ —պիտի համարձակիմ բանալ նաեւ ամենավսեմ զգացումներ յաջորդելին յանկարծ մարդութեան թեթեւութեանց . . . և այն պահուն որ այս մարդը կը զըզջայ, այն պահուն որ արժանի կ'ըլլայ մարդ կոչուելու, այդ պահուն, կ'ըսեմ, անգութ օրէնքը կրնայ զարնել գինքը. Աստուած իմ, Աստուած ճանչցաւ զայն, և դուք կրնաք կորզել գինքն այն ապաշխարութեան կեանքէն, զոր Աստուած կը շնորհէ նմա . . . Ո՛չ, պարո՛ն երդուեալք, ո՛չ։

Պենեէմիի մասին կ'ըսեր —անշարժ աստուածային ձայնն և իր վառատարանին ձայնը— մարդկանց աննման դիրքին մէջ։

Եւ երբ բեմբասացն, գերագոյն չարժմամբ մը, նորա պատիւը վերահաստատած և քաւութենէ յետոյ՝ ընկերութեան մէջ իր իրաւունքն եղող տեղը բաշխած ցոյց տուաւ զայն, Գօրսիդայինն սկսաւ բարձրաձայն հեծկլտալ և ի ծունր կենալով՝

—Աստուած իմ, գոչեց կուրծքին զարնելով, արդեօք երբեք արժանի պիտի ըլլա՞մ այսպիսի երջանկութեան մը։

Երդուեալք կ'արտասուէին.

Եւ վիճաբանութենէ յետոյ, խորհրդակցութեան անեւակը քաշուելով՝ քանի մը վայրկեան խորհրդակցելէ վերջը դարձաւ եղան։ Նոցա համոզումը դժբաղած էր։

—Այո՛, ամբաստանեալն յանցաւոր էր, բայց մեղմացուցիչ պարագայներով։

Ընկերը լուռ ծախահարեցին։

Նախագահը, յիշեցնելէ յետոյ թէ հատանութեան կամ չհատանութեան մէջ եղած արդիւնքէ, հրամայեց որ ամբաստանեալը նորէն ներս բերուի։

Պէնէտէթթօ երեսցած տանին, բայց ի պարտականութեամբ։

Երբ խնայեալ երդուելոց յայտարարութիւնն, որուն բուռն յուզմէ մ՚դժուարացաւ, չկրնալու համար կարդացած բարեսիրտ տողերուն մը վրայ։

—Դատաղ թիւն մ՚ունիք ընելու ատենապետին դէմ ժպտելնիդ, հարցուց իրեն նախագահը քաղաքավարութեամբ։

—Ո՛չ . . . պարո՛ն երդուեալը . . . չնորհակալ եմ . . . երախտագիտութենս . . .

—Դատարանը Պէնէտէթթօ անուն և Անուրէա քահանայ քանի մ՚ամբաստանեալ անձը ցկեանս չղթայակապ աշխատութեան կը դատապարտէ։

Այս դատավճիռը բանաւոր և առկախ էր, և սակայն զարմանալի մխիթարանք մը անցաւ սրահին մէջ։ Թերևս ունկնդիրը կը յուսային որ ամբաստանեալն անպարտ պիտի արձակուէր։

Ընդհակառակն Պէնէտէթթօ ամենաքաղցր կերպով ժպտելով՝ վանդակին ի վար ծռեր էր, դժգոհ դատապարտը վերջին անգամ մ՚ալ տղմոնելու համար։

Բայց իր աչերն յանկարծ փայլեցան կարմիրորակ լուսով մը։

Տակաւին հոծ բազմութեան մէջ մէկը կը փնտռէր։

Այն ատեն Տկն. Տանկլարի ընկերացող մարդն, որ սաղոնի պատյաններով անցեր էր փաստաբաններու խմբակներուն մէջէն, չնորհաւորելով այն փաստաբանն, որ Պէնէտէթթօ փրկեր էր կառափնատէն, հասաւ մինչև այն վանդակը, ուր դատապարտեալը բռնած էր կարկամեալ ձեռք, և յանկարծ առ նա խնդարհեցաւ ուժգին ձայնիւ բսաւ.

—Խօսքերնիս բռնեցինք։

—Հապա թէ սխալած նը, թէ սխալած նը։

—Համբերութիւն . . .

—Ո՛հ, պզուշայե՛ք, բսաւ Պէնէտէթթօ, երդում ըրիք որ պիտ փրկէք։

—Գլուխնիդ, անշուշտ, ասկից աւելի ի՞նչ կ՚ուզէք։

Այս պահուն ատիկանք, որք այս ապօրինակ խօսակցութիւնը նշմարեցին առանց խանգարելու, Պէնէտէթթօն աշխուժիւ նա քաշեցին։

Պէնէտէթթօ խուլ մնաց, մ՚ալձակեց, և կարծես թէ ապաստանութեան ոգին, զոր երկար ատենէ ի վեր զրկած էր, յանկարծ արթնցած էր յինքեան։

Բայց, հզօր ճիգ մ՚ընելով, յաջողեցաւ հանդարտ կենալ։

—Եաեւնու դ կուգամ, պարոննե՛ր, բսաւ։

Եւ ամբաստանելոց նստարանէն Ազդարութեան պահապանը տանող դուռը գոցուեցաւ վրայէն։

Հոն ատիկանք կ՚սպասէին իրեն։

Մատնակապ իր ձեռքերը սեղմեցին և նորէն տեսակ

մը մեռնիլ արձակել տուին իրեն, զոր անմիջապէս զգեցաւ։

—Բան մը չէ, ըսաւ պահակ մը բարձրաձայն, այս մարդը կրնայ պարծենալ որ աման ազատեցաւ . . .

Պէնեէմէթթօ ուժերը ցնծաց։

Պէնեէմէթթօ այժմ անասպրեր կերպարանք մ՚առած էր և իւր պահակայ մէջաեղէն կը քալէր՝ կարծես առանց ուշադրութիւն ընելու իւր շուրջը եզածներուն։

—Ո՞ւր կը տանին զիս, հարցուց։

—Ֆօրթի բանտը, սիրելի՛ս, ըսաւ դինուոր մը խնդալով, և վարն առաւ անկից առնելով Պիեէթրը ուժեղ տանին։

Պիեէթրը, թիւրանի առաջին լկեւանն էր ան։

Պէնեէմէթթօ դիտեր զայս։ Բնազդմամբ պատերազմ նայեցաւ, կարծես եւք մը փնտռելով, ուսկից կարենար մէկէն ի մէկ յառակել և անհետանալ։

Բայց դուռ մը բացուեցաւ իւր դէմ։

Այժմ նեղ ածուղի մը վրայ էր, և իւր առջեւէն ուեւէն երիվարիտ տասիկան կը քալէին։ Փախստեան վրայ մնացեալը յիմնարութիւն էր։

Ցանկարծ զոռ Տոմ մը երեսին զարկաւ և ձեռն հատիկներ սկսան իյնալ իւր վրայ։

Բայց ժամանակ չունեցաւ այս ֆիզիքական տագնապութեան վրայ խորհելու։

կառքի մը մէջ հրուելով՝ դադարի մը նման անձուկ խցիկի մը մէջ գտաւ ինքզինքը. դուռ մը փակուեցաւ՝ ապակոր մը խածնող ծնօտի մը հանած աղմուկին հանելով։

Եւ ձիերն յամրընդոստ ընթանալով՝ կառքն սկսաւ գլորիլ ձեռն վրայ, երերալով և խուլ ու տխուր ճռինչներ հանելով։

Ան վայրկենէն Անտրէա Քառալբանթի կենդանեայ դաւէն ջնջուած էր։ Այժմ նա կալանաւորն Պէնեէմէթթօ էր։

Ճամբորդութիւնը երկար չի տեւեց։

Եւ սակայն այս միջոցին թշուառականին գլխուն մէջէն ինչ մտածութիւններ անցան։

Փրկուած էր. չափահ մեռնիլ։

Բաւական առնէք ի վեր գինքը պաշտպանող ծածուկ և տարօրինակ պատճառութիւն մը կատարեալէն փրկեր էր գինքը։ Ինչո՞ւ համար այդչափ մեծ. ինչո՞ւ համար այս պաշտպանութիւնը աւելի հետուն չէր գացած . . .

Գլուխը փրկուելով ինչ կ՚ըլլար։ Ինչ, հարկ պիտի ըլլար թիւրանի ահռելի կեանքը ձեռք առնուլ, կռճին և մէջբին վրայ գոռալ չղթայեալ ծանրութիւնն, այն գարշելի խառնուրդին մէջ գտնուիլ։

Մինչդեռ ինքն երբեմն Անտրէա Քառալբանթի իշխան կոչուած էր, ամիսներով լիաբուռն ոսկի սեռած էր իւր չորպին, Բարիզու ամենէն սիրուն կանանց պաշտելին եղած էր, և քիչ մնացեր էր որ տասը, քսան անգամ միլիոնատէր աղջկան մը ամուսինը պիտի ըլլար . . .

Իրաւ է որ Պէնեէմէթթօյի փաստաբանը խնայուցած էր իրեն այն աղէտն, յորում կործանած էր Ցանկլարի տան հարստութիւնը։ Ասկից զատ՝ արդէն գիտեր որ Լօժէնի Ցանկլար հօրը տունէն փախած էր իւր մեծարժէք Օրա՛Մրմիլեի հետ, քանի որ Ջանդարկի և Շիչի պանդոկին մէջ գերազոյն նախատինք մ՚ըրած էր անոր . . .

Բայց բոլոր ատոնք կռիւ, կեանք կը նշանակէին, մինչդեռ թիւրանը մահ էր։

Ո՜հ, ինչ ստոկաի կատաղութեամբ Պէնեէմէթթօ կը

յիշէր անցեալն . . . երբ աբբայ Պիւզոնիի մէկ նամակատն աճապարանօք Բարիզ եկած էր , ու՛ր Մօնթէ–Քրիսթօյի կոմսը գինքը հիւրընկալած էր երբ փամփլեմուսներու վերջին , —երբ դէմ առ դէմ դանուեր էր Պարթօլօմէօ փամփլեմուսի անուանակոչ պաճուճապատանքին հետ , այն բօլօնիական թիկնոցով մարդուն հետ , որ գինքը թեւերուն մէջ սեղմեր և իւր որդին կոչեր էր . . .

Ապա Բառտուս , որ մէջառիղ նետուեր էր , ինչպէս առաջնով այն կալանաւորն , որ Սէնթ–Լէնէի հռչակաւոր կամարը ձերբակալել տուած . . . յետոյ սպաննութիւնը :

Ձերբակալութիւնը , բանտը , և այն վայրկենին որ Պէնեդեթթօ ինքզինքը կորսուած կը հաստատէր , Պերթուչիօ , իւր հայրապետն , որ երեսուն եղերը եւ յայտներ էր իրեն իւր ծննդեան գաղտնիքն , այն գաղտնիքն , որ գվիլիօր յուսահատութեան , յիմարութեան մէջ պիտի գահավիժէր :

Բոլոր այս բաները ճըքան հետու էին . . .

Եւ Պէնեդեթթօ կատղելով՝ կ'ըսէր թէ բոլոր այս բաները մէջ մեծ խորհուած էր , իսկ աւելի հզօր կամքի մը գործքն եղած էր , պաճուճապատանք մը , որու թելերն ուրիշի մը ձեռքն էին . . .

Ո՞րը՞շ մը . . . Ո՞վ էր այս ուրիշը :

Ոնաւն մը անցաւ դատապարտելոյն չրթանց վրայէն :

Ա՜յ՛ , աշխարհի մէջ մարդ մը կար , որ գինքը հիւրընկալելով և իրեն ամէն տեսակ հանդերձ , անպատուհաս արհամարհանաց ժպիտ մը պահած էր միշտ իւր շրթանց վրայ , անթափանցելի դէմքով մարդ մը , որ բնաւ թոյլ չէր տուած իրեն որ ճակատին վրայ կարդայ իւր ամենախորքը մէկ մտածումը . . . մարդ մը , որու դէմ գիներ էր քառտուսի բա-

զուկը . . . վերջապէս մարդ մը , որ իւր ձերբակալութեան , այսինքն իւր բոլոր յոյսերուն կործանման առաջին և ուղղակի պատճառն եղած էր . . .

Ե՛ Պէնեդեթթօ այժմ կը յիշէր թէ այս մարդը գնած էր այն տունն , որու մէջ Պէնեդեթթօ ծնած էր , յորում պ. սը վիլֆոր կենդանւոյն թաղեր էր գինքը , յորում վերջապէս իրիկուն մը հասեր էր իւր կոչնականներն և խօսեր էր անոնց այս սպաննութեան և ամուսնի թաղման վրայ . . .

Բայց տրեմն այն հրէշային մեքենագործն , որ չարժման մէջ դրեր էր այն մեքենան , յորում Պէնեդեթթօ , վիլֆոր չախչախուեր էին , Մօնթէ–Քրիսթօյի կոմսն էր :

Գօրավիքտօրն իւր անդամած ակռաներուն մէջէն այս անունն արտասանած տեսեր՝ կարծես արեան համ մը զգայ :

Բայց վանդ ամայն սարսռայ :

Ա՜յ՛ , սոսկալի կատաղութիւն մը իւր սիրտը կը ճմլէր , այո՛ , վրիժուց գաղափարն իւր ուղեղը կը կարկամեցնէր :

Նոյն միջոցին անյաղթելի սոսկում մը կ'զգար նաեւ :

Իւր միտքը կեդրոնացնելով այս ամբոյ դիմակով , հասկնալով , անհուն կարողութեամբ մարդուն վրայ , այն մարդուն վրայ , որ միլիոններ ունէր իւր արամադրութեան նետելու և կեանց մէջէն կ'անցնէր պատժոյ հրեշտակին նման . . .

Պէնեդեթթօ կը վախնար :

Ի զուր կը ջանար այս չախչախիչ տպաւորութեան դիմադրել . . .

Ա՜յ պահուս ինչն ի՞նչ էր որ մոռացութեան կոուի մէջ նետել : կալանաւոր մը , անիծ ապարտ մը , գերեզմանէն դուրս նետուած դիակ մը . . . ի՞նչ ապաւէն ունէր իւր ձեռ-

քը։ Բան մը չունէր, ոչի՛նչ, և մ՛չ խակ ակուա մը։

Եւ պէնէտէթթօ այնքան չզաճդօրէն կը խօսէր չըր-թումբն որ, ակռանեղն արեան հեաքեր կը թողուին . . .

Սատկ . աղաաութիւն . ի՛նչ եղաղ . . . բայց եթէ այդ եղաղներն դէպքաւոր իրականութիւն դառնէին . . . Մ՛հ, ի՛նչպէս վրէժ պիտի առնէր ընկերութիւնէն, որ պինդքը պատժած էր . . . և մանաւանդ, մանաւանդ սա ա-տեղեակ Մօնթէ—Բրիսթօյէն։

Յանկարծ կառքը կանգ առաւ . . .

Եկած էին Ֆօրթի բանտն, որ թիւրանկի ճամբուն վրայ 12 ժամուան լիւեան մէ . . .

Ե·

պալատաւորին տոմսակը·

Ինչ որ ալ ըլլար պէնէտէթթօյի մեծաբանութիւնը, չի կրցաւ տակուժէն չի ապառալ երբ ծանր վանդակն իր եւ տեւէն ճռնչելով՝ Ֆօրթի մթին պատերուն ներքեւ կատաղարչի մը տնորդի ձայնն իր անունը արտասանեց։

Մինչեւ այն տեն տակաւին ամբաստանեալ մ՛էր միայն, տակաւին Անտրէա Քալալքանթի իշխանն էր· այսօր վճիռը դատապարտեր էր զանազան պէնէտէթթօ, որ թիւրանկներու մէկ թիւը պիտի ըլլար։

Բանտապանք այս զանազանութիւնները գիտեն եւ երբեմն աւելի ուշադրութիւն կ՛ընեն անոնց քան այն դատաւորներն, որոց համար ամբաստանեալ մը կանխաւ դատապարտեալ մարդ մ՛է։ Մինչեւ ատենն մը կը յարգեն այն մարդը, որու վրայ արդարութիւնը տակաւին բացարձակ իշխանութիւն առած չէ իրենց։

Բայց երբ նորէն վերադառնայ, խնդիրը կը փոխուի· այն մարդն իրենցն է։

Եթէ պէնէտէթթօ մահուան դատապարտուած ըլլար, եթէ որոշուած ըլլար վինքը դրկել չէ թէ կրէվի հրապարակին, ինչպէս որ բուած էր Պօչան վիպական հինաւուրց սովորութեամբ, այլ Սէն—Ժակի դուռն, ուր կը կատարուէին գլխատութիւնք այն թուականին, գոնէ կ՛ունենային իրեն համար այն յարգանքը, զոր հասվնցեցի դեռատն իսկ պարտէր ունենալ անանց համար, որք մեռնելու գացած աւեններն՝ վինքը կը բարեւէին։

Բայց կալանաւո՛ր, բիապո՛րտ, ինչպէս որ կ՛ըսէին այն աւեններն։

Գրեթէ անկամ մ՛էր այս։

Իշխանի մը գլխատութիւնը Հօրնի կոմսին յիշատակը կը զարթուցանէ։ Բայց իշխան մը կալանաւորի կանաչ գլուսակ դրած, ի՛նչ ծաղրելի բան։

Եւ պէնէտէթթօ, եթէ վիլլեսոյայ և հետաքննին ըլլար, անմիջապէս պիտի հասկնար այս նուրբ զանազանութիւնն։

Վինքը կոպատութեամբ արձանագրութեան սենեակը հրեցին։ Կոպատութեամբ սկսան կատարել արձանագրութեան ձեւակերպութիւնները։ Կոպատութեամբ քաշեցին տարին վինքը նրբատիներու միջէն, և թէեւ պնդեց որ մանաւոր բանտերէն մին կ՛ուզէ երթալ, այսինքն որչափ նեղրելի էր պնդել նմանօրինակ պարագայից մէջ, նետեցին վինքը սեռակ մը ցած, նեղ ու երկայն սրահի մէջ,

ար, արդէն դիշերը հզած ըլլալով, բանտարկելոց ամենէն վատթարագոյնք —այսինքն Պհենէթրը վտանգաւոր կանանոցը— պառկեր էին այն յարդի խուրձերուն վրայ, զորս բանտին կանոնագիրը կը շնորհէ իրենց։

Խոշոր կանթեղ մը, որ բանտական կը նամանէր մեր օրով շղեկատեղու առջեւը դրուած կանթեղին —պատէն չբլացուցիչ լոյս մը կ'արձակէր, զոր կը ցոլացնէր կլոպենկեալ մեծկակ ցոլացուցիչ մը։

Կառավարիչ մը, որ տեսակ մը յոյր, քառակուսի, կոր սրունքներով և աւանդական ջրաղաւէսի մորթէ գոտկով ճլուազ մ'էր և ձեռքը բռնած էր համնդիչ ահագին բիւր մը, Պհենէթրթոյին բաւ.

—Պառկէ՛։

Պհենէթրթօ, աչքերը չլայնող լապտերին լուսովը վիճաւոր.

—Բայց ո՞ւր պառկիմ։

—Ո՛ւր որ կրնաս, ո՛ւր որ կ'ուզես. քեզի անկողի՞ն շահելու է...

—Ոտքի վրայ կրնա՞մ կենալ։

—Թէ որ կ'ուզես՝ կեցիր. բայց դիտցի՛ր որ ազմուկ չպիտի ելլէ... կօշիկներդ հանէ... մտաներուդ ծայրը կոխելո՛վ քալէ... ման դի եթէ ազմուկ մը լսեմ, վայ քեզ։

Եւ վերոյիշեալ բիրը կը շարժէր։

Եւ հոգնական ձիւծաղով մը սա բառերն աւելցուց։

—Պէտք է որ այս պարոններդը քնանան։

Այս պարոններն բաւած կալանաւորներն էին, յորոց ոմանք կապարագոյն դլուխներն վերուցած էին՝ նորեկը տեսնելու համար։

Ցանկարծ ձայն մը լսուեցաւ.

—Ա՛յս կողմ եկուր, պզտի՛կ, հոս տեղ կայ։

—Չէ՞, խօսողն ո՞վ է, գոչեց կառավարիչը դաւազանը վերցնելով։

—Ներեցէ՛ք, ներեցէ՛ք, մրմնջեց այս քանի մը բառերն ըսողը, բայց կ'ըսեի թէ հոս սա քիչ մը պարապ յարդ կայ...

—Օ՛ն, ազէկ, այդքան մեծ արանք չուզեր. և քանի որ պառկելու տեղ կայ, նորի՛կ, սատկէ պառկէ... և չըսաւ

Ա՛յս կծու խօսքերուն հետ նաեւ Պհենէթրթոյին ուսերէն ուժով մը հրելով՝ դէպի նշանակեալ տեղը մղեց։

Պհենէթրթօ, ակռայները կրճտելով, դիմադրելու անկարող ըլլալը դիտնալով, և թերեւս ցերեկուան բուռն ցնցումներէն յետոյ պահ մը հանդիստ առնելն իրեն համար երջանկութիւն համարելով՝ դեռևին ինկաւ, երկնցաւ և աչքերը դոցեց։

Կառավարիչն, որ նորեկին ներս մտած ատեն քունէն ելեր էր, սրահին խորը գնաց և տեսակ մը բանակեցող անկողնոյ վրայ երկննալով՝ սկսաւ դլուխն որօրել և ամենայն դիւրութեամբ քնացաւ բոլոր այն մարդոց պէս, որք ամէն վայրկեան արթննալու ենթակայ են։

Պհենէթրթօ կը ջանար չի տեսնել, չի խորհիլ։ վայրկեաններ կան, յորս մարդ կը վախնայ ինքզինքը ճանչնալ. թշուառականը չախչախուեր էր։ Զէր քնանար, բայց կարծես ահեղի ծանրութիւն մ'իջեր էր դանդին վրայ։ Պհենէթրթօ կ'ղդար լինչ որ կ'ղդայ եղն, երբ մսավաճառը ճակտին մէջ տեղ կ'իջեցնէ լախտն, որով կենդանւոյն ծունկերն կը կքին։ Նորա աչքերուն առջեւ արեան քօղի նման բան մը կար, որ ոլորապատոյտ կը բարձրանար։ Թշուառու-

թեան , յուսահատութեան , մահուան դիմումին մէջ աս . . .

Յանկարծ դռան որ ձեռք մ՚իրեն կը դպչէր ։

Սոսկման և դղրդանաց բնածին չարժմամբ մը՝ չանաց ետ քաշուիլ և մէկուն զարնուելցաւ , որ մուլաց ։

Պարտաւորեցաւ մօտենալ անոր , որ բարեհաճած էր իր յորդի խուրձին վրայ իրեն տեղ բանալ ։

Ա՛յն ատեն լսեց որ մէկը իրեն հետ կը խօսէր տարօրինակ ձայնով մը , հինօրեայ ոճրագործներու յատուկ տեսակ մը պրովոնսալցութեան , որ թոյլ կուտայ անոնց իրենց բանտակցայ հետ խօսակցիլ՝ առանց արձագանգը մինչեւ պահակին ականջն հասնելու ։

Ա՛յս ձայնը զարմանալի անուղղութեան մը և յանկուցիչ հնչիւն մ՚ունէր ։

—Տղա՛յս , կ՚ըսէր անծանօթ ընկերը , կրնաս պարծենալ որ բաղդդ բանեցաւ . այս բանն որո՞ւ պատահական եւս . չեմ դիտեր . իրաւ է որ , թէեւ դուռ մը չես կրնար ճանչնալ , վասն զի մեր անկիւնը մութ է , սակայն երկու ամիս առաջ այն փոքրիկ տումնակը քեզ տուողը ես էի ։

—Դո՞ւք , դո՞ւք . . .

—Սը՛սս , լռէ՛ , բնաւ կրթութիւն չ՚ունիս . կարծես վոշղով կը խօսիս . . . կառավարիչը չ՚ուզեր որ խօսակցինք . . . ուրեմն լռէ՛ և գո՛ս մտիկ ըրէ ։ Դարձը պատմեմ քեզ ։ Աբձանագ բութեան անենաւակը գացած էի , անցեալ վրայ քանի մը տեղեկութիւն առնու համար . . . պտըտ գիտուցաւ . . . և այն ատեն ուիկին մը . . . ո՜հ , շատ շնորհքով էր . ի՜նչ բաղդաւոր եմ ։

—Տիկի՞ն մը ։

—Լռէ՛ կ՚ըսեմ . . . Այս կինը , որ բանտին քահանային նայելն ու զղեալ յանձնարարականով մ՚եկած էր . . . ինչ որ միշտ օգտակար է . . . չուրջը նայեցաւ . . . կ՚երեւայ որ դէմքիս հաւնեցաւ . . . Առաջին հաւնողը չէ . . . Այն ատեն . . . ո՜հ , վարպետորդիին մէկին է եղեր . . . հաւատա՛ խօսքիս . . . դիւանապետին հետ իր դործին վրայ խօսած պահուն՝ ձեռով մը ինձի մօտեցաւ . . . և յանկարծ տմնակ մը տալ ձեռքս . . . հանդերձ երկու տակիով . . . 40 ֆրանք , այսչափ միայն . . .

—Ըսել է հարուստ է . . .

—Սը՛սս . . . անիծա՜ծ . . . կարծեմ պիտի պարտաւորիմ՝ ձայն հանել տալիցնել քեզի ։ Բայց հոն ժամանակ կ՚ունենանք . . .

—Հոն բանդ ո՞ւր է , հարցուց պէնեէթթօ տարտնալով և չանալով ձայնը խեղդել ։

—Ո՞ւր պիտի ըլլայ , Թուլո՛ն ։

—Ի՞նչ , հո՞ն . . .

—Գիւղապետութեան համար հոն պիտի երթանք , տղայս ։ Կիսման պրանչելի է , մանաւանդ կուրծքի հիւանդութեան ունեցողներուն համար , իմ կուրծքս ալ տակաւ է ։

Ա՛յն մարդը , զոր պէնեէթթօ չէր կրնար տեսնել և որ սակայն կ՚երեւնար թէ զինքը լաւ կը ճանչնար , խաղ , պատուած , և դրեթէ դաժան ձիծաղ մ՚ունէր ։

—Թուլո՛ն , լա՛ւ . . . Հարքդ ։ կ՚ըսէք թէ այս կինը...

—Ո՛հ , տղա՛յս , այն կինը սիրտդ դրաւեր է ։ Հասկըցանք . . . տակայն քիչ մը հասուն է . . . քառասունոց կայ . . . եւ կանխահաս պատուղները կը սիրեմ . . .

Եւ այս ես բառն ալ չհշտեց այն ծիծաղով , որ զղուելի բան մ՚ունէր ։

—Վերջապէս . . . ուրիշ բան մը գիտէ՞ք . . .

—Օ՜ն, սրանից զատ ինձ պէտք չէ։ Խեռւոմիւնը մէկդի դիր . . . Թխապարանոցս մէջ աւելորդ է այդ . . . այն կինը ցած ձայնով և շատ մ՚ըսաւ ինձ. Պէնեֆէմիթօլի համար է . . . Ես Պէնեֆէմիթօլի ինչ ըլլալը չէի գիտեր, բայց ինքնիրենս կ՚ըսէի թէ երկու ականջները մորդուս խելքը կը բանայ միշտ։ Եւ որովհետեւ պատուաւոր մորդ եմ —որովհետեւ ես երբէք մէկուն մէկ սուն կերած չեմ . . .

Թխապարան, ինչպէս որ կը կոչէր ինքզինքն, այս վերջին խօսքերը սեռակ մը հպարտութեամբ արտասանեց։

—Ուրեմն ինչո՞ւ թխպան կ՚երթաք . . . հարցուց Պէնեֆէմիթօ։

—Ցզա՛յս, մանաւոր . . . գործերու պատճառաւ։ Ես քահանայ էի, հասկցա՞ր . . . և խոստովանարանը սատանին ալ վառնդ աւոր բան մ՚է . . .

Պէնեֆէմիթօ Գօրիդայի մէջ մեծցած էր, և իր բովանդակ անամօթութեան հակառակ, տակաւին բնած ին խղճահարութիւններ ունէր.

Ջզուանքէն ոսաուա մ՚ըսաւ։

Միւսը կարծես չի նշմարեց զայս և շարունակեց.

—Ոսաի վերցիշեալ կնոջ պատասխանեցի. Գիտես վրայ . . . և կ՚երեւնայ որ ձայնս ալ դէմքիս պէս ախորժելի եղաւ իրեն, վասն զի երկու ականջին մէկ ակռի մ՚ալ աւելցուց . . . Նուամբօ Տեուս իմբարե կօտեք (1) . . . միայն թէ . . .

—Միայն թէ ի՞նչ։

—Ձեր սիրեր այնպիսի յանձնարարութիւններ կատա-

(1) Աստուած տարազոյգ թիւը նախասիրած կը համարի (Վիրգիլ. Հովուերգութիւնք. Ը.)։

րել, որոց արժէքը չեմ գիտեր . . . Հին ազգայ պատմութեան մէջ գրուած է որ . . .

—Գիտնական՞ն էր։

—Այն բանէն մէկ մէկ քիչ գիտնալու է։ Պատմութեան մէջ, կ՚ըսէի, Պէլէրօֆօն անուն մորդ մը կայ, որ մէկուն նամակ մը յանձնեց և այս նամակն՝ իրեն մեծ ձլաս պատճառեց . . . ուսոյ նամակը բացի . . .

—Կարդացի՞ք։

—Քիչ մը։ Եւ ջոյս ապացուցանելու համար քեզ՝ կըրնամ պարտնակութիւնը կրկնել։ Ո՞հ, ընդ առէնը քանի մը տող է.

"Այնուամենայնիւ Պէնեֆէմիթօյի վրայ մեծ հոգածութիւն ունեցող անձ մը լսնց կուտայ իրեն թէ, եթէ բանտին քահանային դիմէ և բանտարկութեան միջոցին՝ ըղձման և չերմեռանդութեան ակներևոյթ նշաններ ցոյց տայ, կրնայ վաստահ ըլլալ որ մեհուան չի պիտի դատապարտուի»

—Այ՛, ճիշդ այդ է, միմիջոց Պէնեֆէմիթօ։

—Շիտակը այս խնդիրն ինձ վերաբերութիւն չունէր։ Զէի փափագեր որ վիզդ կտրեն. քեզ չէի ճանչնար . . . լաւագոյն կը համարէի վախտաւն ֆրանքս չտեսնել, ուսոյ տոմսակը ձեռքդ հասուցի։

—Բայց ձեզ տեսած ըլլալս չեմ յիշեր։

—Ո՞հ, դու բարձրատիճան ամբաստանեալ մ՚էիր. Մակալէնի բակին մէջ մանաւոր տեղ մը դրուած էիր . . . Ես առիւծուց փոսին մէջ էի . . . ասոր ի՞նչ ըլլալը չես գիտեր . . .

Պէնեֆէմիթօ կրնար իւր խօսակցին սխալն ուղղել. բայց իւր ինկած անարգութեան վիճակին մէջն իսկ՝ անձնասիրութիւնը չէր կորուսած։ Բարձրատիճան ամբաստան-

հաշ մը։ Ա՛յս բառը լսելն իսկ անձնասիրական վայելք մ'էր Լուսիկ։

—Պարզ ու հանճարեղ միջոց մը գտայ և թղթի կտորը ձեռքդ հասաւ . . . կ'երեւնայ որ քեզ ալուսած խրատը կէտ առ կէտ գործադրեր ես, —չատ ապեկ ըրեր ես . . . ապացոյցն ալ սա է որ հոս ես . . .

—Ճօրսի բանտէն ալ գլխաւորութեան բերէն կ'երթալ։

—Կը սխալիս, աղա՛յ, պէտք է նախ Պիեէրը հանդիպիլ . . . բայց ինչ որ կ'ապացուցանէ ինձ թէ մեծ ածխերէն հետ չի պիտի ծանօթանաս, —որ տասներեքերորդ դարուն մանկամիտն է . . . կարելի է կը հաւատաս թէ այս մեքենան հնարողը Կիւտոթիեան է, որ Տօքթէօր Լոթ ալ կը կոչուէր . . . Սիաճ. այս բանն ալ հո՞ն կը սովրեցնեմ քեզ...

Պենէտէթթօ չի կրցաւ զսպանդաթիւնը զսպել։ Բարձրաստիճան չէզոք այս կալանաւորին վարդապետական խօսուածքը չզսպին ձգտումները կը բերէր իր վրայ։

—Վերջապէս պիտի նզովակացնէ՞ք . . .

—Ինչո՞ւ չես ուզեր պին դուդել, անկրաւ ես, յարեց միւսը։ Բայց այն ալ կ'ըլլայ . . . Հիմայ, անհամբերութեանդ պատճառը կը հասկնամ. ինքնիրենդ կ'ըսես թէ այս պատմութիւնն ինձի չափ դու ալ գիտես . . . և բոլոր ատոնք քեզ համար մեծ կարեւորութիւն մը չունին։ Եւ որովհետեւ միտքդ ապահանգստութեան հակամէտ է, —ակղբունքէ ղուրկ ես, բայց քօնսիկեանքը պիտի մեկնեմ քեզ,— կը մտածես թէ այս փոքրիկ պատմութիւնը քեզ պատմելուս մէջ ինչ շահ ունիմ . . .

—Ա՛յդպէս է, քրմիմէնջեց Պենէտէթթօ, որ անհամբերութենէն կ'եռար։

—Լա՛ւ ուրեմն, աղա՛յ, պատճառն այն է որ ամէն

ծառայութեան փոխարէն ուրիշ ծառայութիւն մը կ'արժէ ընել։ Ես քեզ հաճոյք պատճառելու համար յանձնարարակաւոր եղայ . . . պէտք է որ հիմայ ալ դու յանձնարարակաւոր ըլլաս . . . իմ շահուս համար . . .

—Ես։

—Ա՛յ, դու ինքդ . . . հիմակո՞ւց ապերախտութեան սկսար։

—Բայց բնաւ միջոց մը չունիմ . . . կը տեսնէք որ ինձի հետ ալ այնպէս կը վարուին ինչպէս ուրիշներուն հետ... ինչպէս ձեզ հետ . . .

—Տղա՛յ, նկատի որ բանտ քեզ թէ փորձառութենէ զուրկ ես . . . Ձեռքդ հասուցած նամակս մէկ ջերմեռանդութիւն բառով չատ բան կը հասկցնէ։ Ես զաչխարհ կը ճանչնամ . . . միայն թէ գործածելու ճամբան չգիտցայ, ապա թէ ոչ հոս չէի ըլլար . . . արդ դու ալ հնազանդ և հլու գտնուեցար . . . քեզ այսպէս չպիտի թողուն . . . հիմայ Ճօրսի մէջ ես, վաղը Պիեէրը պիտի երթաս, և երկու օրէն չղմայլն պիտի գտնուիս . . . իմ քովս . . . մինչ մենք միեւնոյն խումբէ ենք . . . արդ, կա՛մ հոս, կա՛մ Պիեէրի մէջ և կամ չղմայլի զարնուած ատեն՝ մէկու մը կամ բանի մը վրայ լուր պիտի առնուս. ճիզուիթներն ու կապայք յամառ են։ Քու գործիդ մէջ ալ կիներ և ճիզուիթներ կան։

Պենէտէթթօյի այնպէս թռուցաւ թէ յանկարծ աչերուն առջեւէն վայրկ մը կ'անցնէր։

Իր դատապարտութիւնը, թէ և գրեթէ անյուսալի վրկութիւն մ'էր, սակայն ուշեղն այնպէս խանգարեր էր որ, Պենէտէթթօ ամէն բան մոռցած էր, կամ գոնէ այլ եւս չէր պատճառաբանած։

Այդ, անձանօթին մեկնած բաները բոլոր իրական էին և մնացեալ յիշատակի մը պէս միայն կու գային։

Ա՜յո՛, այն խորհրդաւոր առաքելն ընդունած օրէն ի վեր, —առաքեալ մը, որու գլխու կնոջ մը գլուխն էր, —ինք բանաին քահանային առջեւ դղջում, հնազանդութիւն և չափաւոր բարեպաշտութիւն կեղծեր էր։

Եւ իւր վիճակը յանկարծ բարեփոխուած էր, իրեն այնպէս երեւցեր էր որ իւր շրջը դանուածներուն դէմքին անուշցեր, ձայնը փափկացեր էր։

Մարդ մը, —նոյն իսկ այն մարդն, որ դատապատնեշին վերջը հետը քանի մը խօսք ըրած էր, — յաջողեր էր մինչեւ իրեն քալ գալ, և առանց ո՛վ ըլլալը յայտնելու, բսեր էր իրեն.

—Ձեզ արուած պատուէրները մի՛ մոռնաք և կ՚երդնում որ պիտի փրկուիք։

Հնազանդեր էր։ Մահուընէ ապաւէն կը վախնար։ Եւ այն պահուն որ ոճրագործութիւնն և առաջին նիստին ցոյց տուած լրբութիւնն իւր դատապարտութիւնն անխուսափելի կ՚ընէին՝ եթէ հրաշք մը չգործուէր, այդ հրաշքը գործուեր էր...

Նախագահը դրեթէ կոչնականութիւն ըրեր էր. վկայ ֆօրի իրը վկայ ներկայանալն ամբաստանեալին դատին օգտակար եղած էր, արքունի դատախազին խակ դիմաւորյանցաւորին նպատակաւոր կերպիւ խօսքեր էր... պատրաստ բանն, երդուեալներն իւ գումի շարժելու համար, խիստ զգայուն եղանակաւ փաստաբաներ էր...

Եւ, —մնհուան չէր դատապարտած։

Իրաւ է որ չէր մտածած ասոնց վրայ։

Եւ երբ այն մարդն իրեն մօտեցեր էր, յիշեցնելու համար իրեն թէ արուած խոստումն կատարուեր էր, պիտի ազատիթ օ, փոխանակ երախտագէտ ըլլալու, քիչ ճնացեր էր որ զայն պիտի նախատեր...

Բայց ո՛չ։ Այժմ կատարեալապէս յայտնի էր որ ծածուկ զօրութիւն մը կը հակէր իւր վրայ։ Ինչո՞ւ կատարեալապէս փրկեր էին զինքը։ Թխարանի դժոխքը նետելու համար... Անկարելի էր այս. ասոր տակ գաղտնի դիտաւորութիւն մը կար։

Ըսել է իրեն համար տակաւին ապագայ մը կար։

Բոլոր այս խորհրդածութիւնք տարօրինակ արագութեամբ մը ծագեցան մտքին մէջ։ Եւ խռնարհելով դէպի այն մարդն, որ այս անակնկալ յայտնութիւնն բրած էր իրեն, յայտնութիւն մը, որ գործելու, ազատ ըլլալու և ապրելու կարելիութիւնը ցոյց կուտար իրեն հետաքրքրութեամբ՝

—Շարունակեցէ՛ք, շարունակեցէ՛ք, բսաւ շնչասպառ։

—Կը հաւանի՞ս ինձ ծառայութիւն մը մատուցանել։

—Ա՜յ՛...

—Բայց գիս չի՞ պիտի մատնես։

—Ի՞նչ շահ ունիմ ձեզ մատնելու...

Մխսը ծիծաղեցաւ։

—Շատ ազէ՛կ, բսաւ. անկեղծ ես... կրնամ խօսքիդ հաւատալ։ Ըսել է, եթէ գիս մատնելու մէջ շահ մը ունենայիր՝ պիտի մատնէիր։ Աւոր հաւնեցայ. բայց իրաւունք ունիս, գիս մատնելով բնաւ օգուտ մը չես կրնար քաղել... Ընդհակառակն, եթէ քեզնէ խնդրելիքս ընես...

—Էյ...

—Մնացորդը հո՛ն, թուրքի մէջ կ՚ըսեմ քեզ...

—Վերջապէս... գործը ի՞նչ է...

—Ջիս մտիկ ըրէ՛։ Այս երկուքն կամ վաղը քեզ պի-

ակ կանչեն . . . վաղը , կամ մանաւանդ այս իրիկուն , ա-
սոր համոզուած եմ . . . քեզ պիտի մխիթարեն և քաջա-
լերեն . . . ո՞վ , փոյթ չէ . պէտք է որ դավիք անձէն իրը դե-
րագոյն ծառայութիւն մը խնդրես որ քեզ տալիք մէկ
տոմսակս իր հասցէին հասցնէ . . . Իրաւ է որ պատգա-
մաւորին ո՛չ երկու և ո՛չ մէկ ոսկինոց պիտի կարենաս տալ .
պէտք է պարզապէս ձրի ծառայութիւն մը կատարէ . . .

—Այդ ծառայութիւնը կատարելու միջոցը պիտի
գանեմ . . .

—կը յուսամ . . . Հա՛ , բան մ՚ալ ըսեմ . Որովհետեւ
ես քեզ սահմանեալ տոմսակը կարգացած ըլլալս անկեղ-
ծօրէն խոստովանեցայ , կրնայ ըլլալ որ դու ալ փոխարէնն
ուզես հատուցանել ինձ . . .

—Ո՛հ , անկարելի է որ ես այդպիսի բան մը ընեմ . . .

—վա՛յ . . . մարդս ամէն բան ընելու կարող է , և դու
ալ մարդ ես Միայն թէ , տղա՛յս , դիտցի՛ր որ այս տոմսա-
կը . . .

Եւ պէնեէեթթօ գինքը ղրկատուող տուներին մէջ տես-
նաւ որ աւելի երկնցող ձեռքը տոմսակ մը բռներ էր .

—Գրաւած է այնպիսի տառերով , որ անընթեռնելի են
. . . ամէնուն համար , բայց ի ինձմէ և այն անձէն , որու որ
ուղղեալ է . . . Միայն սա կրնաս դիտնալ , —և պէտք է
դիտնաս— թէ այդ անձին հասցէն է . . . Պ. Մակլուար ,
գոնթրէնքարը փողոց , թիւ 8 . . . Ապահով եմ թէ դու
ինքդ չպիտի երթաս զայն անհանգիստ ընելու . . . ձգէ՛
որ եթէ երթաս ալ՝ գինքը չես կրնար գտնել . . . տունը
իմ գաղանիքներս են . Ուստի քեզի ապահով եմ , վասն
զի ամէն պզտուքիւնին կանխաւ ձեռք առած եմ . . . Ահա՛
տոմսակը . . . նայէ՛ որ բանտէն ելլէ և իրը հասցէին հաս-

նէ . . . և ընկերութեանս վրայ խօսք կատամ որ չպիտի
ղղջաս . . .

—Վստահեցէ՛ք ինձ . . .

—Ո՛հ , աւելի եւս կ՚ուզեմ վստահ ըլլալ . . . բան մը
պիտի խոստովանիմ քեզ . . . Այս տոմսակը տեսա՞ր . . .
ապահով , դիւրին և շուտ փախչելու միջոց մ՚է . . . եթէ
ինձ լաւ ծառայես . . . փախստա բուռածը ազգատոհմն կե-
րակրելին պէս է . . . երբ մէկ հոգւոյ բաւէ , երկու հոգ-
ւոյ ալ կը բաւէ . . .

—Տուէ՛ք , տուէ՛ք , կը խոստանամ . . .

Այս վայրկենիս սրահին դուռը մէկէն ի մէկ բացուե-
ցաւ .

Բանտապահ մը ներս մտաւ և իր յստակ ձայնովը գո-
չեց .

—Պէնեէեթթօ՛ . . . Պէնեէեթթօ . . .

Զ.

Մայր եւ որդի

Պէնեէեթթօ անմիջապէս ցատկելով ոտքի ելեր էր .

Այս անակնկալ և յանկարծական կոչումն , որ կը պայ-
թեր ճիշդ այն վայրկենին , յորում անծանօթ մը իւր աչաց
առջեւ այնպիսի յոյսեր վայելեցուցեր էր , զորս ինք չէր
չէր համարձակեր յղանալ , այդ յոյսերուն հաստատութիւ-
նը կը թուէր իրեն .

Շուտ մը կուրծքը պահեց իրեն արուած նամակը .

Թեւոյ սրահին մէջտեղ յառաջացաւ .

—Ինչ կայ , դռչեց դաւազանատար կառավարիչը .

Հանդաստեան զանգակը զարնուելէ ետքը ի՞նչ կը նշանակէ գալ ընկերներն անհանգիստ ընել։

Պէնէտէթթօյէն առաջ անցնելով՝ մինչեւ դուռը դացեր էր։

Բայց կոչողին հետ քանի մը բառ փոխանակելէ յետոյ՝ քայլ մը ետ քաշուեցաւ, մկրնտաբար ձեռքը դասակին տարաւ և մրմնջեց.

—Այդ ուրիշ, քանի որ բարձրագոյն հրաման կայ։

Պէնէտէթթօ անոր առջեւէն անցաւ չակուելով և լրբաբարէն նայելով անոր։

Միւսը հեգնօրէն խնդաց։

—Սպասէ՛, սպասէ՛. շղթայի զարնուած ատենդ քիթդ կ՚իջնայ, աքաղաղ դու ալ։

—Ի՞նչ կ՚ուզեն ինձմէ, հարցուց Պէնէտէթթօ վերատեսչին։

Միւսը չ՚պատասխանեց, բայց մօտեցաւ և աննման հարպակոթեամբ մը դասակին անցաց այն փոքրիկ դռծիքը, որ երկանիւ կը կոչուի, անշուշտ այն պատճառաւ որ բանտարկեալն իր ուզածէն աւելի շուտ կը քալեցնէ։

Պէնէտէթթօ այնքան անհամբեր էր որ աննեւրին չմնաբերեց դիմադրել, ձգէ՛ որ դիմադրութիւնը աննեւրին գործնական օգուտ մը չ՚ունէր։

Հագիւ երեկոյեան ժամը տասն էր։

Ցօլսի մէջ ապատամբութեան փորձ մը եղած էր, և անկից ի վեր հանգստեան զանգակի կանոններն աւելի խստիւ կը գործադրէին։ Ցունվարի մէջ էր։ Երեկոյեան ժամը 7ին բանտարկեալք իրենց սրահներուն կամ խցիկներուն մէջ կը վակուէին։ Հոն պէտք էր քնանալ, կամ գոնէ քուն կեղծել։

Պէնէտէթթօ, կրէտէի լաբիւրինթոսին նման իրենք իրենց վրայ դարձող նրբուղիներէն անցած ատեն՝ բնաւ աղմուկ մը չէր լսեր։

Եւ յանկարծ քիչ մ՚առաջ վրան եկած խանդը մոռցաւ։

Աղատութեան, փախստեան, հրաշալի պաշտպանութեան լուսաւոր և ոսկի գաղափարներ ծագեր էին մոքին մէջ։ Բայց խոնաւ պատերուն յառաջ բերած ցուրտն, այս դերեզմանի մը նմանող ընդարձակ չէնքին անշարժութիւնը կարծես իր ուղեղին վրայ սառոյցէ գոտակ մը կը դնէր։

Ի՞նչ բարեդրում կրնար յուսալ։

Թերեւս մտանաւոր բանտի մը մէջ դլուխ։ կը ցաւէր որ այգքան շնչին բանի մը համար անհանգիստ ըրած էին ղինքը։

վերատեսուչը դուռ մը բացաւ։

—Մտէ՛ք, ըսաւ։

Դասատակն աղատեց երկանիւին ճնշումէն և յառաջ մղեց ղայն։

Ապա դուռը վերատին գոցեց և կղպեց։

Պէնէտէթթօ, բոլորովին մտանաւոր բանտի մը գաղափարովը ղբաղած ըլլալուն, շուրջը նայեցաւ և աչքն մեքենաբար փնտռեց այն անկողինը, որու վրայ պիտի պառկէր։

Անկողին չկար։ Միայն թէ անկիւնը երկաթեայ ձողի մը վրայ կայնած սեռակ մը փայտեայ կլոր աթոռակ կար։

—Խօսարանն է, մրմնջեց պէնէտէթթօ ճանչնալով այս բառակուսի սրահն, որ խիտ ձողերով վանդակով մը երկու մասի բաժնուած էր։

Այն մասը, որու մէջ ինքը կը գտնուէր, լուսաւորուած էր ծխաշունչ կանթեղով մը, որ թոյլ կուտար սենեկին չափսերը տեսնել։ Բայց, զարմանալի բան, ցոլացուցիչ այնպէս մը դարձուած էր որ, լոյսը ոչ միայն այս նեղ

մասին մէջ կը կեդրոնանար , մինչդեռ խօսարանին միւս մասն , այսինքն վանդակին միւս կողմը դանուած մասը , մթութեան մէջ էր , և այս հակապատակէն այդ մթութիւնը կը կրկնապատկէր ։

Քանի մը վայրկեան անցաւ , պէնէտէթթօ միշտ առանձին էր ։

Աւն առեն յիշեց իր յանկարծական ընկերին ըրած յանձնարարութիւնը ։ Միայն թէ ճամբան նամակը կորսուած չ՚ըլլար ։

Կուրծքը խառնեց և թղթին ճմլուելն զգաց ։

Աւն առեն առաւ զայն , և ապահով ըլլալէ յետոյ թէ վերատեսուչը դինքը չէր դիտեր դրան վրայէն պատուհանէն , որ բաց էր , առքի ելաւ և կանթեղին մօտենալով՝ պահարանը դիտեց ։

Գտաւ զայն , հասու և խիտ դիմացկուն թուղթէ էր և վրան դիւրընթեռնելի տառերով սա բառերը գրուած էին .

—Պ. Մակլուար , քանթիլեաքարը վաղայ , թիւ 8 ։

պէնէտէթթօ ուշադրութեամբ կը դիտեր զայն ։ Ո՞չ ապաքէն հմայական մ՚էր այս նամակն , որ վախառեան յոյսը կը պարունակէր ։

Աւյս միջոցին վանականքին մէջ դարձած աղմուկին մը ձայնը լսեց ։

Խօսարանին միւս մասին դուռը կը բանային ։

պէնէտէթթօ վանդակին վրայ վաղեց , բայց դուռը շուտ մը դոցուելով՝ ճեղքէն ներս թափանցող լուսոյ ճառագայթը խափաներ էր , և մթին աղջամուղջին մէջ պէնէտէթթօ սեւ մարմին մը միայն նշմարեց , որ առքի վրայ կայնած էր անշարժ և վանդակին չէր մօտենար ։

Բայց պէնէտէթթօ ուրուագծերուն նայելով՝ չէր կըրնար սխալիլ ։ Ներս մտնողը կին մ՚էր ։

Պահ մը երկուքն ալ լռեցին ։

պէնէտէթթօ անձկութեամբ կ՚սպասէր և ճնշում չընչառութեան մը սոյղը կը լսէր ։

Բայց անծանօթ կինը կը լռէր և միշտ չէր մօտենար ։

—Ո՞վ էք դուք և ի՞նչ կ՚ուզէք ինձմէ , հարցուց պէնէտէթթօ կոպիտ ձայնով մը ։

—Պարո՛ն , սկսաւ ըսել կինը ։

Ապա կարծես անդխնդրելի պլպլութիւն մը իր կոկորդէն բռնեց , վասն զի պէնէտէթթօ հառաչանքի մը արձագանգին նման ձայն մը լսեց ։

—Մխիթ ձեզ վախ կ՚պղտէմ , ըսաւ թշուառականը նուազկոտ ձայնիւ ։ Պահ , լինձմէ վախնալու չէ . . . ալ չեմ կրնար խածնել , ակռայներս կոտրտեցին . . .

—Ո՜հ , ես ձեզնէ չեմ վախնար , ըսաւ մեղմիւ սեւազգեստ կինը ։

—Ուրեմն մօտեցէ՛ք . երեսնիդ տեսնե՛նք ։

—Չկա չէք ճանչնար ։

—Հա՛ , հա՛ , ուրեմն հոս ի՞նչ ընելու եկաք . . .

—Եկայ ու . . .

Ձայնը շնչասպառ և ընդհատ էր ։

—Ես ձեր վրայ չատ հոգածութիւն ունեցող մէկուն կողմէն եկայ ։

—Պահ , ըսել է դիս մտածող մարդիկ կան . . .

—Մոռցա՞ք ձեզ տրուած խրատները , որք ձեզ փըրկեցին . . .

—Ըսել է դո՞ւք եղիք ինձ տոմսակ մը ղրկողը ։

—Երկու ամիս առաջ , այո՛ , ես էի ։

—Աըդարեւ . . . քառասուն տարեկան կին մը . . .

—Ինչքա՜ն դիտեք , ըսաւ կինը սոսկալով և ամենէն մութքին անկիւնը քաշուելով ։

—Եւ որ երկու ակլենոցները կուտայ նամակը սանդղին . . . Ա՛յ, պիտեմ, գեղեցիկդ իմ։ Բայց որովհետեւ երբէք սանդկ խոհական կլին մը ճանչցած չեմ մնաչէն, կ՚ուզեմ իմանալ թէ որո՞ւ կողմանէ կը գործէք . . .

—Անպիսի կնոջ մը կողմէ, զոր երբէք չէք ճանչցած ։

—Մ . է՛յ այդ կնոջ անունը կրնա՞մ գիտնալ ։

—Ներեցէք որուած չէ ինձ այդ անունը ձեզ յայտնելու . . . բայց կրնամ ըսել թէ ի՛նչ է . . . եւ ինչու համար ձեզ կտուէին ազատել . . .

—Նախ սա հասկնանք . . . հարո՞ւստ է . . .

—Հարուստ էր . . ։ Ա՜ղ· քիչ առն վերջը բնաւ բան մը չպիտի ունենայ . . ։

—Ուրեմն պէտք չունիմ գինքը ճանչնալու . . ։

—Պարո՛ն պէնեէթէթթօ, գիս մտիկ ըրէք . . . Քիչ մը առաջ այն սոկալի դատաստանի միջոցին, ըսիք թէ . . . աշխարհի մէջ կլին մը կայ, որու կը նեղէք . . .

պէնեէթէթթօ ակաա լռեցաւ ։

—Է՜հ, այո՛, հան ամենուն նեղիցի ։ Քրիստոնէական դիտութեան պարտականութիւն մ՚է այս . . . ես հիմայ խիստ չեմ ուզեր երիտասարդ մ՚եմ . . . ամէնու հօրս նեղիլ . . ։

—Ուրիշ անձի մ՚ալ նեղիցիք ։

—Ա՛յ, աղէկ միտքս ձգեցիք . . . մօրս . . ։

—Ձեր մօրն, այո՛ . . . ո՜հ, բաւական ճշմարիտ էր, անանկ չէ՞ . . ։

պէնեէթէթթօ կարկամեալ ձեռքը վանդակը բռնեց և այնպէս մը շարժեց որ, կարծես թէ խորտակել կ՚ուզէր ։

—Ըսել է . . . դուք իմ մայրս էք . . ։

—Ո՛չ, ոչ, ես չեմ . . . կը սխալիք . . . կ՚երդնում . . ։

—Ա՜հ, մի՛գէ, ըսաւ պէնեէթէթթօ, որու չրմունքը կատաղութենէն կը դողային ։ Բայց քանի որ կը ճանչնաք զայն . . . քանի որ այնքան անձնուէր էք իրեն որ, իր կանաւոր որդւոյն հոգ կը տանիք . . . ըսէք իրեն թէ տեղի . . . ո՛չ, չեմ ներեր իրեն . . . ո՛չ, երբէք չպիտի ներեմ իրեն . . ։

—պէնեէթէթթօ ։

—Դուք իմ մայրս չէք ։ Ուրեմն ձեզ ըսելիքս հաւատարմաբար մոռնալով պիտի պահէք և բաւ առ բաւ պիտի կրկնէք իրեն . . ։ Ա՜նպէս չէ՞ . . ։ Ա՜յն կինը —որ բարձրատոհման կին մ՚ըլլալու է, տեղեկութիւնս և կատարելութիւնս այնպէս գուշակել կուտան ինձ,— չնութիւն մը գործեց . . ։ Նա այն աւազակին հարճն էր, որ ուրիշները կը համոզէր գտնել և որ վխիթ կը կոչուէր . . ։ Ա՜յն անուանարկին հարճն ըլլալու համար . . . ըսել է ինքն ալ խիստ անուանարկ է եղեր ։

Սրտակեղէք հառաչանքներ նորա խօսքն ընդմիջեցին ։

—Բայց ինչու համար կուլաք, քանի որ մայրս չէք, ըսաւ պէնեէթէթթօ հեգնական ձայնով մը ։

կինը հզօր ճիգ մ՚ընելով լռեց ։

—Բայց իւր գործած մեկ ոճիրն այս չնութիւնն է . . . ո՛չ, նա մայրը ըլլալը պղծեր և սոսկացեր է . . ։ Ո՜հ, կը հասկնամ զայս . . . իւր գիտցած տակ էր . . ։ Իւր պատիւը . . ։ Ա՜յս տեսակ կանայք միշտ կը խօսին իրենց պատուոյն վրայ, որ առ յաւէտ կորսուած է . . . և ինքզինքն ազատելու համար, սա միջոցը գտեր է . . . ազատ ապահովել . . .

—Ո՛չ, ո՛չ, սուտ է, գոչեց կինը դէպ ի վանդակը վազելով և կարկամեալ ձեռքն անոր յարելով ։

Պէնէաէթթօ անոր դաստակը բռնեց։

—Ա՛յ, առասպելնե՛ր . . . գիտեմ . . . Ատենով ըսին ինձ զայդ . . . Նոյն իսկ այս տեղ . . . Վիլֆօր հա-ւատացուցեր է իրեն թէ տղայն մեռած է . . . և երբ ինքը կիսամեռաց էր, մութը, մորդասպանը, տղան տարեր և կենդանւոյն թաղեր է . . .

—Ա՛յ, ճշմարտութիւնն այդ է։

—Ինչի՞ն դիտէք, եթէ դուք մայրս չէք։ Ա՛րդ ես ալ կ'ըսեմ ձեզ թէ այս վարպետութեամբ յերիւրեալ առասպելին մէկ բառին չեմ հաւատար։ Ես այն կինը կատեմ...

—Մի՛ ըսէք այդ խօսքը։

—Կ'ատեմ, վասն զի մեռնիլս ուզեց։

—Ո՛չ, ո՛չ։

—Կ'ատեմ, վասն զի դործուած ոճրոյն մեղսակիցը, թերևս իսկ թելադրիչն է . . .

—Դարձեալ կ'ըսեմ թէ սուտ է։

—Կ'ատեմ զինքը վերջապէս . . . վասն զի այն օրը որ, իւր սիրոյն պատճառաւ, եկայ այն դատապարտութեան անդունդը, ուր մէջ կը տապլտկիմ այսօր, ե՛ս, ի՛ւր սրտին, զոր դրաւնանենգ, մորդասպան և կալանաւոր ըրաւ, —ինձի չհետաւ . . .

—Ձեզ չէր ճանչնար։

—Մե՛ռաւ է, կ'ըսեմ։ Կը վախնար որ պատուոյն կը դպչէի . . . միշտ իւր պատիւը . . . ա՜հ, միայն առեղծութիւն չէ որ կ'ղդամ իրեն հանդէպ . . . Ինկած անդունդս խորէն կ'անիծեմ զայն . . .

—Ո՛չ, չնա՛րհ, մի՛ անիծեր զինքը . . .

Եւ խեղճ կինը, վանդակին մէս կողմը նունդի եկած, յուսահատ և արտասուագին ընդ-քարշ կուդար։

Մինչեւ այն ատեն պէնէաէթթօ օգուտ քաղելով քիչ մ'առաջ իրեն տրուած խրատէն, խուլ և ցած ձայնիւ խօսեր էր, որպէս զի պահակին ուշադրութիւնը չի հրաւիրէ, որվհետեւ անոր կանոնաւոր քայլերուն ճեմելի հնչուն սալաքարին վրայ հանած ձայնը կը լսուէր։

Ա՛յս վայրկենիս ամենահանդարտ ձայնով մը յարեց։

—Թէ որ մայրս չէք, ինչո՞ւ չնորհ կը խնդրէք ինձմէ։

Կինը հառաչ մ'արձակելով ետ քաշուեցաւ, բայց գլուխը ձեռացը մէջ և ծնրադրած մնաց.

—Շիտակը, սիրելի մայրիկ իմ, ըսաւ պէնէաէթթօ մէկէն ի մէկ մեղմանալով, նման այն դերասանին, որ կ'ուզէ ապացուցանել թէ իւր արհեստին նրբութեանց վարժ է,—մի՛ կարծէք որ ատտիկ ոխ պահած ըլլամ ձեզի դէմ։ Ա՛յս աշխարհի մէջ ամէն մարդ ինքզինքին համար կ'ապրի։ Ես ձեզ անհանդիստ կ'ընէի. դիս ձեր գլխէն ձեռքերնիդ . . . կը խոստովանիմ թէ . . . եթէ դուք ալ դիս անհանդիստ ընէիք . . .

Խօսքը չաւարտեց։ Բայց կինը հասկցեր էր և սոսկումէն դողաց։

—Տգեղութիւն չ'ուզեր, յարեց դատապարտեալը։ Անկարի ապէկ է որ տրամաբանենք։ Դուք իմ մայրս էք . . . Հարուստ էք . . . խղճերնիդ ձեզ կը տանջէ . . . տասնոց բաղդին տապալումներն ունիմ . . . Ձեր մայրութիւնը հիմայ դուք խոստովանեցաք։ Գալով ձեր հպատակութեան . . . մարդ ընկերութեանց մէջ մեռած ըլլալս չէ որ ձեր վրայէն եկած հոտէն, —զոր ախորժելով կը ճաշակեմ,— բարձրաստիճան կին մ'ըլլալնիդ չի հաւկնայ . . . երկու ոսկեղնային խօսքը չեմ ըներ, այն չնչին բան մ'է. վերջապէս ձեր խղճի խայթերուն ապացոյց է այն հոգածութիւնն, ո-

բոլ գլուխս վրկելու միջոցները ցոյց տուիք ինձ . . . որք լաւ յաջողեցան . . . ես չէի կրնար այս բանը մտածել . . . կին մը միայն կրնայ հասկնալ կեղծ բարեպաշտութեան կարեւորութիւնը : Ուրեմն այս այսպէս է . . . : Հիմայ խօսակցինք . դիս սակից հանելու միջոցը փնտռելու է . . .

Մինչդեռ նա կը խօսէր իւր կատակ և չարապուշակ ձայնովը , կինը սակաւ առ սակաւ ոտքի ելեր , քօղին ծալքերն աւելի անզգամ էր դէմքին վրայ . . . և նորէն շուքին մէջ կայներ էր . . .

—Անկարելի է այդ , ըսաւ հառաչանօք :

—Այդ բառը փառասէրին չէ . . . Բայց յաստի իմ հառաչած երնեք կէտերս ո՛և է մեղմութեան հարկ չեն թողուր . . . : Դուք իմ մայրս էք , կը ղրկաք . . . և հարստահաս էք : . .

—Աւրդէն ըսի ձեզ թէ կը սխալիք . . . ես . . . ձեր մայրը հարուստ էր , բայց հիմայ չէ . . .

—Այո՛նքան թէ ոճրագործ ըլլալէ զատ անձնասպանութիւն ալ ըլլալով՝ կ՛ուզէ պերճութեան մէջ ապրիլ , մինչդեռ ես , իւր աներեսաբերելի որդին , թուլքին մէջ պղտոր պիտի ուտեմ . . .

—Ա՛հ , ձեր մայրը յանցաւոր է , իրաւ . . . կը խոստովանի զայս և ինքզինքը կ՛ամբաստանէ . . . թէ և կինոցս վրայ կ՛երդնում՝ որ Պ. ոը վխիճօրի ոճրոյն մեղսակից չէր . . .

—Անցնի՛նք , այդ հին ազգայ պատմութիւն է . . .

—Բայց նա իւր գործած յանցանքը քաւեց այն օրը որ , ձեզ կառավարանէն աղատելու համար , բոլոր ունեցածը տուաւ . . .

—Հէ՛ , այդ կատակն ի՞նչ է :

—Ի՞նչ կը կարծէք , Թշուառս , մինչ է առանց զոհողութեան կարելի՞ է ձեռք բերել այն հզօր անձանց պաշտպանութիւնն , որոց ձեռքին մէջ էր ձեր կեանքը . . . հիմայ ալ դուք դիս մտիկ ըրէք : Դեռ քանի մ՛ամիս առաջ մոլորեցիք ձեր դատութիւնը չէր դիտեր . . . : Մինչեւ ձեր եղեռնագործ առեղծին ներկայացած օրը ո՛վ ըլլալնիդ չէր գիտեր . . . : Եւ այն օրն , երբ ձեր խօսքերը լսեց , երբ սոսկալի գաղտնիքն իմացաւ , քիչ միայ որ պիտի մեռնէր...

—Ո՛վ դժոխոյն կին , սա դեղդեղանքը կը լսե՞ս . . . սկսաւ երդել Պէնեէեթթօ յամբ ձայնիւ ծանօթ եղանակի մը վրայ :

—Այն օրէն սկսեալ , գիտնալով որ դուք կատարեալ բանի մտանուած էք , մէկ բան միայն սկսաւ մտածել . . . ուզեց որ ապրիք . . : Նա օտար երկիր երթալու վրայ էր... վասն զի սոսկալի ապէտով մը՝ նորա չարչին ալ ամէն բան տապալած էր . . : Իւր միակ մտածումն էր անհետանալ . . . և այս բանն իրեն համար դիւրին էր . . . վասն զի , ինչպէս որ ըսի , հարուստ էր . . . մէկ միլիոնէ աւելի ունէր . . .

—Մէկ միլիո՞ն , դուխոյ Պէնեէեթթօ չրթունքն երթալ բաղխելով . . .

—Այդ միլիոնն . . . այժմ իրը չէ . . . քեզ փրկողնուն օգնութիւնն ստանալու համար . . . և . . . ա՜հ , այս առաւօտը կը խեղդեն զիս , այո՛ , ես ձեր մայրն եմ . . . այս էրիկան հոս գալու , ձեզ տեսնելու և , —ո՜հ , ի՜նչ թշուառ կին եմ ,— ձեզ միսիթարելու , ձեզ քաջալերելու համար . . . զիս բոլոր հարստութենէ զրկող մարդուն ստորադրեցի , կը լսե՞ք , ստորագրեցի . . .

—Ա՛հ , այդ բանն լսի՛ք , դուխոյ Պէնեէեթթօ : Եւ զիս միսիթարել . . . զիս քաջալերել կը կոչէք զայս . . . ի՜նչ խեղճ էք . . . մէկ երկու հարիւր հազար ֆրանքով հոս

դալու էիք . . . բանտապաններըը կաշառելու էիք . . . ինչ դիանամ . . . բայց այդ ձեր առած միլիոնը —ըոր լինէ դողդոջաք— այդ միլիոնն իմ ազատութիւնս . . . իմ կեանքս էր . . . բայց խօսքերուդ չեմ հաւատար . . . կը սպէք . . . դեռ կը սպէք . . . ապահով եմ . . . Այո՛ , ո՛վ դիտէ ինչ դղեակաին մուտքեան հնազանդելով , ուղեկիք հոս դալ . . . գիս ի դուռ չարժելու . . . և սպանելու համար լինելէ այն նեղութը , ըոր կը մերժեմ ձեզ , կ'ըսեմ քաք :

Բարկութիւնը եւս քան զեւս կը շատնար և գինքը կը կատղեցնէր :

—Ձեզ անիծեցի . . . ձեզ կ'սատեմ : Հինգ կոպեկ ունիք և ձեր սպակոնը աշխարհի մէջ ձեր անպատիւ կեանքը վարձեցիք . . .

—Գիտէք , յարեց կինը հանդարտուն ձայնիւ , թէ սկսայ վերջը ինչ պիտի ըլլայ իմ կեանքս : Կ'ուզեմ որ դնաք զայն : Այնէ մը Ցուանապէն պիտի հեռանամ . . . և Մարը–խաչի քոյրերուն հետ փոքը Ասիա պիտի երթամ . . . Հո՞ն նոցա սպանէն խնդարհը պիտի ըլլամ . . . վանք մը պիտի չինեմք այն սպակով , ըոր ժէզիւի հարց թողուցի . . . հոն մէջ պիտի սպանձնդամ և հոն սպիթէս և յուսահատութենէս պիտի մեռնիմ . . . վերջին ժամուս ոչ ոք մխիթարական խօսք մը պիտի ըսէ ինձ . . : Ահա՛ այս է ինքզինքիս սահմանած վիճակս . . : Այնէ մը՝ Աստուած միայն պիտի դթայ ինձ . . .

—Ա՛հ , այդ բացատրութիւնը չատ լաւ յերեւցաւ է , ըսաւ պէնեէէթթօ հեդնօրէն : Ըսել է . . . այդ միլիոնը ժէզիւի բարեկիցս հարց թողուցիք . . .

—Ստորագրութիւնս սուի երթայ . . : Այնէ մը , մինչ նեղս նախընթաց օրը , բոլոր ունեցածս անոնց պիտի յանձնեմ . . .

—Ի՜նչպէս , դեռ չէ՞ք յանձնած . . .

—Այդ սպակը տեղ մը սպանդ ձգած եմ . . . բայց , ինչպէս ըսի , այս օրէն սկսեալ ա՛լ իմս չէ . . .

պէնեէէթթօ ի սկզբան չի պատասխանեց :

Ի՜նչ նոր գաղափար կը ծագէր ուղեղին մէջ . . .

—Ժամանակը կ'անցնի , ըոսս գարձեալ կինը . ինձ բարով , պէնեէէթթօ . . . ինչ որ մնըդկօրէն հնարաւոր էր ինձ ըրի ձեզ համար . չատ կ'ուզէի , —ո՜հ , սպանց խըպնելու կը խոստովանիմ զայս . . . սպասիկ կը փափաքէի ձեր բերդէն նեղոցութեան խօսք մը ըսել : Կարելի է : Ցանցանքը ձերը չէ սակայն . . : Մինք երկուքս ալ անիծեալ ենք :

Այս խօսքերը սրտակեղեք ձայնով մ'ըսաւ . խեղճ կինը կը հեծկլտար , և արտասուք իր դէմքը ողողելով՝ քօղը վեր սպաւ , որպէս զի զանոնք սրբէ :

Բայց սպասէն ամբողջապէս կը ծածկէր գինքը : պէնեէէթթօ չէր կրնար սեսնել զայն :

Ցանկարծ մեղմ ձայնով մը արտասանուած սա բառը լսեց .

—Մա՛յր իմ :

Սարսռաց : Ամբողջ խօսողը պէնեէէթթօ՞ն էր , նա որ դեռ վայրկեան մ'սպաջ նախատինք կը տեղար իր վրայ :

—Մա՛յր իմ , յարեց պէնեէէթթօ : Հինգ ալ ես կը խնդրեմ ձենէ որ ներէք ինձ : Ո՜հ , հաւատացէ՛ք ինձ : Ձեր յուսահատ ձայնը սիրտս խորտակեց : Մի՛ կասկածիք ինձ ընեմ , թշսսսութիւնը գիս կծու ըրաւ . . . Բայց չար չեմ : Դիջ մ'սպաջ բարկացայ . . : Ցնկերս եմ . . : Մա՛յր իմ . սպասէս պիտի բաժնուինք երբոյմ . . : Դ'սպաջեմ ձեռքերնիդ սպասէ . . .

Եւ Թշուառականին ձայնն այնքան անուշ և համոզիչ էր որ, խեղճ կինը չի կրցաւ դիմադրել. Ո՛րքան կը տառապէր։

Մօտեցաւ և ձեռքը վանդակէն ներս մտցուց։ Պէնեֆաէթթօ այն ձեռքը բռնեց և շրթներուը վրան դրաւ։

—Կ՚ուզէի ձենէ շնորհ մը խնդրել, բաւ։

—Շնորհ մը. ա՜հ, երէկ ձեռքս ըլլայ . . .

—Ըսիք թէ Ֆռանսայէն պիտի մեկնիք . . . ամէն մը . .

—Այո՛, փետրվար 26ին . . . և նաւ պիտի նաւիք . . .

—Իմանան երթալու համար . . .

—Ուրեմն . . . Մարսիլեայէն ճամբայ պիտի ելլէք . . .

—Այո՛, Մարսիլեայէն . . .

—Եւ ո՛րքան մնա պիտի դանուիք հոն, նկատե՛ք, որ ես հոն, կը պատահի ձեզ . . . այն առեն —քանի որ պիտի չէ՞ որ հոն դերապան մնաս բարով մ՚ըսելու դաբ . . . Այո՛, կը հասկնամ, կ՚ուզէք որ երթիք ա՛մ ըլլալիդ չդիտնամ . . . բայց այն ժամանակ ի՞նչ ըլնաս անկէ առաջ, կ՚երդնուիմ ձեզ որ այս դաղանիքն առ յաւէտ իմաձուած պիտի մնայ ալտխա խորը . . . ա՜հ, ձեզ աւետիս անգամ մը ձեզ աւետիս. այս օրուան պէս ձեռքերնիդ հոն պիտի տաք . . . հաճոյք մը . . . վերջին հաճոյք մը պիտի դրաշմեմ անոր վրայ. մայր իմ, կ՚աղաչեմ, այս չնորհը մի՛ զլանաք հոն։

Խեղճ կինը, դերասան աւազակին այս ջերմ խօսքերը լսելով, կ՚դժար որ սիրտը կը կակուղնար։ Կը կարծէր, այ՛, կը կարծէր թէ յանկարծական փոխոսութիւն մը տեղի ունեցեր էր նոս . . . և կը նեբէր անոր իւր կատաղու-

թեանց, նախատանաց և անէծքներուն համար . . .

—Լա՛ւ, բաւ, կենացս վրայ երդնելով կը խոստանամ ձայս . . .

—26 ի՞ն պիտի մեկնիք։

—Այո՛ . . .

—Ըսել է . . . 25 ին . . .

Վարանեցաւ. ապա բոլորովին անասրբեր ձայն մը կեղծիքով յարեց.

—Ըսել է ձեր հարսնութիւնը 25ին պիտի յանձնէք պոս վրկպենեռան . . . այնպէս չէ՞, մայր իմ։

Խեղճ կինն այնքան երջանիկ էր նոյն պահուն, Մայր իմ բառերը լսելն այնքան մեծ ուրախութիւն մ՚էր իրեն համար որ, չկրցաւ մտածել թէ այս հարցումին ինչ խնդուն կրնար պատասխանել։

—Այո՛, 25ին, բաւ։

—Լա՛ւ ուրեմն, խոստացէ՛ք ինձ որ 24 ին թուլօն դաբ . . . կը հաճի՛ք . . . թուականը պարզել տալուս պատճառը այն է որ . . . այն օրը պիտի խնդրեմ որ ձեռ դուրս աշխատելու չի պրկեն . . . և հոն . . . թիատրոնին մէջ . . . ձեզ պիտի ապատեմ, ո՜հ, ո՛րքան յաւով և միանդամայն ո՛րքան յոյսով։ Մայր իմ, մայր իմ, երդուեմ ըրէք պէս պիտի դաբ . . .

—Կ՚երդնուիմ . . .

—Փետրվար 24ին . . .

—24 ին . . .

—Ա՜հ, չնորհակալ եմ, մայր իմ, անդամ մ՚ալ համբուրեմ այս պաշտելի ձեռքը . . . Հիմայ ինձ այնպէս կը թուի թէ ամբողջ կենացս բաւելու չափ յոյժ առատ եմ։

Նա եւս առ ինքն քաշեց պէնեֆաէթթօի ձեռքն, և ծռելով՝ շրթունքն անոր վրայ դրաւ։

—Սիրեցեալ մայր, ըսաւ, աղէկ միտքս եկաւ։ կրնաք ինձ ծառայութիւն մը մատուցանել . . . ո՜հ, չատ դիւրին ծառայութիւն մը . . . սա նամակն առէք . . . Ա՛հ ըսել թէ ոչ ոք տեսանելու է զայն . . . դուրս ելած ատեն նիպ կը բարեհաճի զայն թղթատարութեան ձգել։ Ո՜հ, մի վախնաք։ Ա՛յս նամակն ուղղակի է խեղճ մարդու մը, որու երախտապարտ եմ, և որու մեռած բարով կ'ըսեմ չի մեռնած . . . Ա՛սկից ղատ. եթէ դէշ բան մ'ըլլար, ձեզ կը յանձնէի՛, հիմայ որ ձեզ մայրս կուգայ . . .

Ո՜հ, խեղճ կինը չէր մտաբերեր մերժել . . . ամէն անվստահութիւն վտառատած էր մտքէն։ Ա՛յնպէս որ պէնէտեթթօ առաջ առաջ գինքը վանդակին քով քաշեց էր . . . Եւ այն պահուն որ նա կալանատունին նամակը շրջազգեստին իրանին մէջ կը դնէր, լսած ճառագայթի մը պէս դէմքին վրայէն։

Եւ պէնէտեթթօ ճանչցաւ գՏկին. Տանկլար, սիրանա՛ւ կինն, այն կինն, որու աղջկանը հետ պիտի տեսնուէր նաեւ։

Ո՞նպէս կրցաւ զսպել սրտին կատաղութիւնն, ո՞նպէս յաջողեցաւ լռեցնել շրթանցը վրայ բարձրացող ազաղակն։ Աստղք կամքի հրաշքներ են։

—Մնաս բարեաւ, մայր իմ։ Մի մտահոգուիր . . . փետրուար 24 ին։

Վայրկեան մը եւս քօղարկեալ կինը կ'անհետանար։ Եւ վերատեսուչը կը դոչէր։

—Պէնէտեթթօ՛ . . . չո՛ւտ ըրէ։

Եւ պէնէտեթթօ, դատապարտելոյ սրահը վերադարձած ատեն՝ կը մրմնար։

—Փետրուար 24. ո՜հ, ամէն բան կորսուած չէ . . .

Լրաբերութիւնը յամի Տեառն 1839։

—Էյ, սիրելի՛ս Շամօ–Ըընօ, ի՞նչ լուր ունիք նայինք։

—Ա՛ռ, ուրեմն. միայն թէ . . .

—Ի՞նչ։

—Սիրելի՛ս Պօչան, կը յիշէ՞ք այն օրը, յորում մտաքննութեան կոմսը, Մէն–ժէրմէնի կոմսը, Մօնթէ–Քրիսթօյի կոմսը, Վալհուպերի կոմսը, ինչ որ կ'ուզէք ան ըսէք, եկաւ մեզի հետ նախաճաշելու խեղճ Ալպէր սը Մօրսէրֆի տունը։

—Անշո՛ւշտ։

—Լա՛ւ ուրեմն. այս խեղճ Ալպէրն իւր հօրը մեռքերը քաջալերանքի քանի մը վրայ է . . .

—Իւր վրայ լուր ունի՞ք։

—Մինչ ամէն բան կ'իմանանք . . . վերջին ճակատամարտներէն մէկուն մէջ հիանալի վարմունք մ'ունեցեր է . . .

—Ըսել է վինըը օրակարգին անցուցեր են։

—Աղէկ պատճառիկը։ Դեյյո՛ս։ Ա՛յս խօսքս ազէկ մտաքերնիդ պահեցէք, Ալպէր սը Մօրսէրֆ ասպետ զօրապետներէն մէկն է . . .

—Կը մոռնամ։

Ա՛յս խօսակցութիւնը տեղի կունենար Պօչանի կարապետութեան սենեկին մէջ, որ, ինչպէս կը յիշենք, ընդարձակ սրահին անօրէնն էր։

Ա՛յս սրահին մէջն էր որ ներկայիս կը գտնենք մեզ խոստովանելու հրաժարակուած էր այն ծանօթութիւնն, որ Մօրսէրֆի կոմսին կործանմանն ու անձնասպանութեանը պատճառ եղած էր։

Ա.յն թուականին լրագրոյ դրասենեակներն, ինչպէս հրատարակչոյ խոյնիները, սեռակ մը սեւ, մութ և վշտե-լոյ պըճնը էին։

Պօշան, որ օր ըսա օրէ աւելի կարեւոր դիրք մը կ'ստա-նար՝ Լ.ոի—Ֆիլիպի կառավարութեան դէմ խռովելով ճար-պիկութեամբ, կը դահակալէր թղթի կոյտերու միջեւ, որք խոնաւած էին դրասեղանի մը վրայ, զոր Նորվեկիացի մը հայրենակիցի պիտի կոչէր, վասն զի արհամարհաբար եղեւ-նիներ տակաւին չէին յաջորդած կահերին և ծխրանեփայտե։

—Այնկ միաբս նկաւ, յարեց Շամբօ—Բընօ, ե՞րբ նա-խարար պիտի ըլլաք։

Պօշան սկսաւ խնդալ։

—Օ՞ն անդր, դո՞ւք ալ . . . կը կարծէք թէ հաճելի կ'ըլլաք ինձ՝ մտովիելով որ նախարար ըլլամ . . . Մարիկ ը-րէք, բա՛րեկամս, ոչ ոք կրնայ ապագան գուշակել, բայց այսօր պատուոյս վրայ կ'երդնում ձեզ թէ բոլորովին ան-ասրբեր եմ այն բարձր պաշտօններուն, որոց այնքան կը փափաքին ոմանք։ . .

—Ո՜հ, ամէն մարդ այդպէս կ'ըսէ . . .

—Կը խնդրեմ որ ձեր բարեկամութիւնը բարեհաճի դիս ամէն մարդու հետ չի շփոթել։ Մ'րդ, կը հաւատամ ձեզ թէ, ես աւելի փառասէր եմ . . .

—Թագաւո՞ր ըլլալ կ'ուզէք . . .

—Եթէ թագաւոր ըլլալ ուզէի, վար իջնելու վախա-դած կ'ըլլայի . . .

—Կ'երեւի թէ ձեզ գոհացնելը դժուար է . . .

—Թերեւս կարծածնուդ չափ չէ . . . և քանի որ թա-գաւոր բառն արտասանեցիք, ամենայն անկեղծութեամբ

կը խոստովանիմ ձեզ թէ՝ արդարեւ կայ թագաւորութիւն մը, որու կը բաղձամ հասնիլ . . .

—Իրա՞ւ . . . Գողդոնդի կամ Խլըթօի թագաւո՞ր կ'ուզէք ըլլալ։

—Բարիզու թագաւոր։

—Չէ՛, թագաւորութիւնդ դիշ չեմ ընարեր . . . բայց կարծեմ թէ Բարիզ Ֆռանսայի մէկ քաղաքն է, և թէ, եթէ երկպառակութիւն մը չծագի, ինչ որ անհաւանա-կան է . . .

—Բառերուն վրայ չի խաղանք . . . սիրելի՛ բարեկամս, երկու տեսակ թագաւորութիւն կայ . մէկ մը իրական և պինդանձնաւոր թագաւորութիւնն, որ թաւշով ծածկուած եղեւնափայտէ գահու մը վրայ կը գահակալէ . . . անիկայ նիւթական, ֆիզիկական թագաւորութիւն անուանենք . .

—Հետաքրքիր եմ հասկնալու թէ միւսը ո՞րն է . . .

—Միւսը բարոյական թագաւորութիւնն է։

—Պզտամնակա՞ն։

—Ամենեւին։ Մարդ մը կայ, որ վօլթէրէն աւելի խե-լացի է, այն է աւելի մարդ. բան մը կայ, որ թագաւորէն աւելի հզօր է, այն է հասարակաց կարծիքը . . .

—Ջէ չեմ ըսեր . . .

—Լա՛ւ ուրեմն, ո՛վ որ հասարակաց կարծեաց տիրէ Ֆռանսայի թագաւորէն աւելի հզօր պիտի ըլլայ, հակա-ռակ նորա նախարարաց, առենակալաց և գահուն . . .

—Այնպէս է . . . բայց հասարակաց կարծեաց տիրե-լու համար . . .

Պօշան ոտքի ելաւ.

—Պէտք է նայնպէս նախարարներ և գահ մ'ունենալ։ Լա՛ւ ուրեմն, նա որ լրագրի զօրութիւնը հասկնայ,

այս նախապարտներն ու այս գահը պիտի ունենայ ։

—Ա՛յդ նախապարտներն ո՞վ են ։

—Ա՛յդ նախապարտներըը պիտի ըլլան այն հանճարեղ մարդիկ որք , ամէն օր ուսումնասիրելով հասարակաց հետաքրքրութեան ախորժակը , նորա վախցած ճարակը պիտի յաջողին տալ նմա . . . ես բոլորովին նոր կերպարանափոխութիւն մը կ՛երևակայեմ . . . Յուռնապի մէջ —յամի տեառն 1839 , լրագիրը դանդաղ , թանձր ու դժուարամարս բան մ՛է . . . Թերեւս՛ւր , կենդանագրո՛ւր , եռա՛նգ տուր անոր ։ Ջանա՛ որ ընթերցողին չի ազասես , այլ ճարման բռնես , յաւիտական դինքն . . . Եթէ անտարբերութեան , քեմէն հավան տաս անցնի , կակղիդէն բռնէ՛ և ժանեակակից անցքերու դանակը դէ՛ր կոտրտքին . . . Կեցէ՛ր . . . Ա՛հա՛ ամբողջ մամուլը , լրագրութիւնն այս բացագանչութեան մէջ է . . . Կ՛ուզեմ որ ամէն առաւօտ էնթարթիալը կարդան , նորէն կարդան , մեկնեն . . . Ա՛յսօր քաղաքական դէպք մը . . . Վաղը սոսկալի ոճրագործ մը . . . Ուրիշ օր մը ազդեցիկ վէպ մը . . . Ուրիշ օր վերջը զարմանալի յայտնութիւն մը ։ Գայթակղութիւն պէտք չէ ։ Միշտ ճշմարտութի՛ւն . . . Բայց ճշմարտութիւնն իր զայտնիչ մերկութեամբ , ճշմարտութիւնն , որ հասարակաց ուշն պիտի դրաւէ բռնի , վասն զի մերկ է ։

—Միայն պատկերը պակաս է ։

—Ա՛յդ ալ կը մնասցնենք ։ Ա՛ռ այժմ սիրելի բարեկամս , յառիլ Պօշան ձեռքը զարնելով եամին դիզուած լրագրաց կոյտ մը , յիշած գահս ահա՛ւասիկ . . . և կը հաւատամ թէ այս գահուն վրայ այնքան բարձր պիտի յաջողիմ նըստիլ որ , ամէնքը պիտի ստիպուին խոնարհիլ իմ առջեւս ...

—Գիտէ՞ք թէ այնքան ճարտարախոսութեամբ կը խօսիք որ , ես ալ դրեթէ համոզուեցայ ։

—Գրեթէն բաւական չէ ինձ ։ Կը ջանամ խմբագիրներ և պաշտօնեաներ ձեռք ձգել . . . Ա՜հ , գժուարութիւնը հոս է ։ Քիր լրագրապետները վարժուած են ամէն օր հաւու պէս գժուարութեամբ հաւկիթ մը ածել , որ միշտ միեւնոյն բանն է , գնդին ու ճերմակ ։ Ես ուրիշ բան կ՛ուզեմ , նորութիւն , կաքը , եռանգ կ՛ուզեմ . . . Կ՛ուզեմ որ իմ խմբագիրներս պատրաստ ըլլան ամէն ժամ մեկնիլ ո՛ւր տեղն հասնիլ որ ըլլայ . . . Իմ երեւակայած այն պիտի խմբագիրը մ՛է , որ խմբագրութեան սենեակը մտնէ ճամբու պայուսակը միշտ լեցուն . . . որ պարզ կամ սուրհանդակի կառքի մը մէջ ցատկէ և ինձմէ —ու անուններէն— նշան մ՛առնելուն պէս՝ նաւ նաւի Հնդկաստան երթալու հասնիլ , դևս ընելու եռանդով վառուած . . .

—Ամէնքն ալ Ֆրանքլին , ամէնքն ալ Լա Բէդուէր ։

—Եւ վտանգները չի տեսնէ ։ Հետաքրքրութեան աշխարհը ծով մ՛է , որ իր խութերն , իր փոթորիկներն , իր մահաբեր հրեշներն ունի ։ Հարկ է որ իմ տեղակալս —իմ ճանապարհորդս— սառանայն գիտէ թէ ինչ անուն պիտի տան իրեն , բանի մ՛առջեւ չի կայի . . .

—Բայց գոնէ գինքն սակաւով պիտի խղդէք . նորա այրին ուռճիկ մը պիտի տահմանէք ։

—Ինչո՞ւ հարկ չէ . գիտցե՛ք որ լրագրութիւնը միլիոններ պարտնակող հանք մ՛է ։

—Հը՛մ . տակայն այդ գործն poisonpplikik(1) ներըը ետ նելու համար բաւական գժուարութիւն պիտի կրէք ։

—Ո՞վ գիտէ . . .

(1) Թաւիղով մէջ վարձկան գինուոր ։

Ա՛յս պահուս ուժգին հարուած մը խմբագրատեղին դուռը դղրդեց։

—Էհ՛, սա ի՞նչ է, բսաւ Շամօ—Բընօ։

Պօշան ժպտեցաւ։

—Կարծես անդրասենեկին մէջ կը կռուին . . . լրագրասիրմունքը կ՛պրօսնաւ . . .

—Ամբողջ երեք վաճառաւերընե՛րն են, յարեց Շամօ—Բընօ դուռը կռնակի վրայ բանալով։

Դրան առջեւ սեւսան դրասենեկի մանչերէն մին, որ երիտասարդի մը հետ ուժգին կը կռուէր։

—Ո՛րամ թէ ներս մտնել չըլլար, կը պոչէր կերրերն։

—Ո՛րամ թէ ներս պիտի մտնեմ . . .

—Ի՞նչ կայ, հարցուց Պօշան յառաջ երթալով և նշան մ՛ընելով մանչուն, որ հառճեցաւ իր զոհը թողուլ։

Միւսը աշխուժ պրծաւ և Պօշանի մօտենալով՝

—Ես լաւ գիտէի որ ձեզ հետ պիտի կրնամ խօսիլ, բսաւ։

Պօշան, մանկոյն աչքը դրած, կը դիտէր այս անձն, որու հագուստներն մեծ վէրքեր կրած էին այս ուժգին յարձակման միջոցին։

—Չիս չե՞ք ճանչնար, պարո՛ն Պօշան։

—Կը խոստովանիմ որ . . .

—Սակայն երէկ ապէկ լանդոյիք վրաս։

—Ի՛նչպէս, ձո՛ւ, համալրձակեցա՛ր . . .

—Չե՞ք յիշեր, եղեռնագոյա առեներն մէջ . . . երբ պէնեֆէթի օ անուանեալ անձը պիտի գառէին . . . ես լրագրասիրուհոյ նոտարատեղին վրայ էի . . . Չեզի քանի մը մանրամասնութիւններ հարցուցի . . . և դանոնք չի գի—

նալը զարմանալի երեւնալով ձեզ, խնդալով ըսիք ինձ թէ լրագրասիրը ըլլալու համար ծնած էի։

—Հա՛, այո՛, ներեցէ՛ք, հիմայ կը յիշեմ . . . եւ դաք բարեհաճեցաք մինչեւ գիւղատունը գալ զիս վճռաբել . . .

—Ձի՛շդ . . .

—Ա՛յս ծառայասիրութիւնը իրաւունքներ կուտայ քեզ . . . ի՞նչ կ՛ուզէք։

—Նախ և առաջ, բսաւ այս անձն՝ իր թիկնոցին պատառած օձիքը դիտելով, կը խնդրեմ որ լաւ մը յանդիմանեք այս գերին . . .

Եւ ցոյց կուտար մանչը, որ նորէն անոր վիզը ցաւակեցաւ նշան մ՛ընել։

—Ա՛յս գերին, պնդեց միւսը, որ մեռայ ընարեալները չի յարգեր . . .

Պօշան և Շամօ—Բընօ սկսան խնդալ։

—Ա՛յս բանն անդամ մ՛ալ չի պատահիր, բսաւ էնբարսիայի անօրէնը։ Գրասենեակը մտէ՛ք . . . ձեր տրամադրութիւնը տակ եմ . . .

Երկու բարեկամք նորեկին հետ գրասենեակը մտան։

Փոքր, նիհար, երեսան տարեկանի մօտ, սուր աչքերով, եռանդուն դէմքով մարդ մ՛էր սա։

Պօշան ձեռքն ամբոխ մը ցոյց առաւ անոր։

—Շնորհակալ եմ, բսաւ, լրագրոյն կը համարիմ առաքի վրայ կենալ։ Պարո՛ն Պօշան, դուք մեռնելու հոգածութիւն մ՛առնէք պենեֆէթիթօյի նկատմամբ . . .

—Ո՛հ, շատ քիչ . . .

—Սակայն ուզեցէք անոր գաւառն ներկայ գտնուիլ . . . լա՛ւ ուրեմն, ես գուշակեցի —և սկսաւ ձեռքերը ապահով եմ, —թէ գոհ պիտի ըլլայիք՝ եթէ վերջէն եզածներն ալ խնդայիք . . .

—Հէ՛, Շաթօ–Բըլ՛նօ, բասւ Պօշան իւր բարեկամին աչք ընելով, ասոր հետաքրքրութիւնը գուշակել կ'ըսեն . . . Զնդ հետ, սիրելի՛ս պատան . . . պատան :

—Ձեր ծառան կրամիկեմ :

—Զնդ հետ, սիրելիս կրամիկեմ, անկեղծութէն պիտի խօսիմ. շատ գոհ պիտի ըլլամ, եթէ յիշեցած անձին վրայ նոր տեղեկութիւններ առնեմ :

—Ես լաւ դիտեի այդպէս ըլլալը, գոնէ կրնայիմ եղեր յարմարական կերպիւ : Լա՛ւ ուրեմն, երեկոյ ընէ ի վեր, պէ՛տէ մէկ մը տղան հետաքրքրուած եղայ . . .

—Այդ բաղդ բառը երկբայելի կ'երեւի ինձ . . .

—Է՛, ո՞վ դիտէ. պարո՛ն Պօշան, եթէ չի վախնայի որ գիս խենթի կը հաշուիք, պիտի ըսէի ձեզ թէ այս մարդը, —այս պարկեշտ կալանաւորը, — մեծ վճռակի մը սահմանուած է . . .

—Իրա՞ւ :

—Այդհօք Աստուած, պատկ թէ կրնք պիտի ըլլայ . . . թագաւորը թէ նախարարը . . .

—Լա՛ւ, բասւ Շաթօ–Բըլնօ, Պօշանի հետ առնուած խօսակցութիւնը յիշելով :

—Ձեմ գիտեր . . . բայց այս մարդուն տագաբէզը լռնցած չէ . . . կրնամ բսել թէ նոր կ'սկսի . . .

—Պահ, թիւրանին ծայրը . . . կկիսօթինէն զատ ուրիշ հարիւրն չկայ . . .

—Հապա վախնաւսը . զոյն բանի տեղ չէք դներ :

—Ո՛նչպէս, կը կարծէք . . .

—Կը խոստովանիք որ ձեր հետաքրքրութիւնը կը զբաղեցնէ : Բայց եթէ կը հաճիք, դործը պատմեմ ձեզ : Եթէ դուք բարեմիտ հասարակութիւնն ըլլայիք, —ըսի ժպտելով, այսօր չեն յաջողած գրաւել, բայց զոր ես պիտի կարենամ ձեռք ձգել՝ եթէ լրագրի մը մէջ փոքր անկիւն մը տայնի ինձ, —եթէ դուք Սէն–Տընի փողոցին պարզամիտ և ազնիւ ընթերցողն ըլլայիք . . .

—Երխասա՛րդ, ընթերցողներն յարդեցէք . . .

—Ա՛յ, կը յարգեմ զանոնք . . . միայն թէ զանոնք գործածել դիտնալու է . . . այս պատմութիւնը պիտի պատմէի անոնց անթիւ տաղերով, ազդեցիկ կէտերը հաշուելով և դիտումնաւ լռութիւն պահելով այնպիսի կէտերու վրայ որ, ընթերցողին հետաքրքրութիւնը բարձրացնի տասնհինգ հազար . . .

—Բայց մենք, պ. կրամիկեմ, ա՛չ ընթերցող ենք և ա՛չ...

—Գիտեմ զայդ : Ուստի կ'անցնիմ բուն խնդրոյն : Առաջին, երեկ իրիկուն, Ֆօրսի բանտին մէջ, պ. Պէնէտէթթօ —պէտք է քաղաքավար ըլլալ— այցելութիւն մը ընդունեց . . .

—Տէր սպրմեա :

—Սեւեր հագած կնոջ մը այցելութիւնն ընդունեց . . . որու դէմքը հագիւ թէ տեսայ . . . և որ ժամուս մը չափ կեցաւ անոր հետ . . .

—Եւ այս կնոջ ո՞վ ըլլալուն վրայ կասկած մը չունի՞ք :

—Կասկածին ու դիտնալը սարսռելի բաներ են : Ձեմ գիտեր ինչո՛ւ համար՝ ինձ այնպէս կը թուի թէ այս կինն օտար չէր սեղանաւորին մեկուն, որ գրեթէ երեք ամիս առաջ կծիկը դրաւ . . .

Պօշան և Շաթօ–Բընօ իրարու երես նայեցան :

—Բայց ապահով չեմ . . . ուստի կը լռեմ . . . եթէ սակայն դուք դրացիս չի հարցափորձէք գիս . . .

—Ո՛չ, անցնիք, բսաւ Պօշան :

—Վերցուցեալ կինը Փօլոի բանտէն դուրս եկաւ ժամը տասնէն միջոցներն . . . իր կառքը հեծաւ . . .

—Մ՛, ըսել է կառք մ՛ունէր . . .

—Վարձու կառք մը։ Բէօհ։

—Դուք ալ կառք մը վարձեցիք և հետևէն գացիք։ Կրեմիւեէ պատմութեան չարժուժ մ՛ըրաւ։

—Պարոն Պօշան, ես խոհագիր եմ՝ էքս լրագրին քով, որ դատական յօդուածներու համար ամիսը վեց տուն և ութ ֆրանք կուտայ ինձ . . . և պարկեշտ մարդ եմ։

—Ըսել է թող տուէք որ կառքը մեկնի . . .

—Այնշա . . . միայն թէ ես ալ անոր հետ մեկնեցայ։

—Ի՞նչպէս։

—Կառք չվնասելը կանխատեսած են այն պարագային, յորում կառք չ՛ունեցող մեկը կը փոխադրի դիտնալ կառք ունեցող մեկու մը ու՞ր երթալը . . .

—Կառքին համա՞ր հոտաք։

—Պարզապէս։

—Գիտէ՞ք, ըսաւ Պօշան, թէ շատ կը հետաքրքրէք զիս...

—Կը յուսամ։ Արդ, կինը դնաց Քօնթրէսքարբը փողոց թիւ 8 . . .

—Մէկը սեւանելու . . .

—Եւ սակայն ոչ ոք սեաւ . . .

—Ի՞նչպէս . անօգուտ ընթացք մ՛ըրաւ ուրեմն . . .

—Այնինչ։ Ահա՛ պատմութիւնն, որ զարկ չէ տեսակ մը մտացածին դրամի։ Քիշեալ թիւ 8ը միայն երկրորդական դուռ մ՛ունի, ուրկէ վրայ սա բառերը կը կարդացուին. Պ. Մակնուար, կրպիչ կենդանեաց։ Կինը մօտենալով՝ կանխեղի մը լուսով կարդաց զայն . . . զանդակ մը բնտռեց, չի գտաւ, և վերջապէս գտաւ ուրիշ մը, որ սա-

կայն կերպիւ ցնցեց . . . Քանի մը վայրկեան անցաւ։ Ո՛չ-մէկ։ Կինն այնպիսի դղրդիւն մը հանեց, որ բաւական ժամ ըլլալը կ՛ապացուցանէ։ Ան առեն փոպ մը բացուեցաւ և ձայն մը գոչեց։ Ի՞նչ կ՛ուզէք։—Նամակ մը յանձնել։—Որո՞ւ կողմէ։—Շիտակը չեմ գիտեր թէ այն առեն ի՛նչ պատասխանեց, վասն զի դէմքը փոպին կպած՝ խիստ ցած ձայնիւ կը խօսէր . . . բայց որոշակի առաջ թէ նամակ մ՛անցուց փոքր ծակէն, որ յանկարծ դադրեցաւ . . . կինը պահ մը կարծես վարանեցաւ, ապա, ըստ պատմողուն աղեկ մը դադաւած էր, որոշեց մեկնիլ . .

—Եւ դուք վերստին կառքին նստելաք . . .

—Շիտակը ա՛չ, ի՞նչ կրնայի խնամել։ Կնոջ ա՞ր բնազդը . . . ասոր չատ հետաքրքիր չէի։

—Փիլիսոփա՛յ էք։

—Ո՛չ, դատական մարդ եմ։ Երթէ գինքը գանելու պէտք ունենամ, դիտեմ ու՞ր պէտք է դիմել . . . այսինքն պէնէտեթթօ ու՞ր որ գտնեմ հոն։

—Շատ լաւ կը տրամաբանէք։ Սակայն և այնպէս ես առնոյ մէջ չատ չահեկան բան մը չեմ տեսներ . . . Նամակ մը յանձնաւոր է մեկուն, որ չէ տեսնուեր։

—Երեկ իրիկուն . . . բայց այս առաւօտ տեսնուեցաւ։

—Ո՞ւր։

—Ա՛հ, պատմութեանս երկրորդ մասն է այս . . . Այս առթիւ, պարոն Պօշան, չէ՞ք կարծեր որ առնք Էնքարսիալի մէջ աղեկ կերթան։

—Հը՛մ, նայի՛նք. վերջապէս չարտնակեցէ՛ք։ Գլանիկ մը կ՛ընդունի՛ք։

—Հաճութեամբ . . .

Պատմիչեն, որ գէս քան գէս հասարակութիւն

կ'առնեք, երբեք ընդունած ընթիր բանաբիլան վառելու և խղճահարութեամբ ծխել քանի մը յորձանք արձակելէ յետոյ՝ յարեց։

—Կարելի է պարան Պօշան երբեք նեղկայ դանուած չէ կալանատրայ շղթային մեկնելուն . . .

—Արդարև ա՛չ։

—Եւ սակայն ամենէն շահեկան առաջարկներէն մին է այս։

—Եւ որ յուսամ թէ ընդ հատ պիտի չընկնի, ընդհատ Չեմպօ–Բընօ . . .

—Երբ թիւրաններդը չնչին են, բաւ կրաթիկնէ խնդալով։ Ուստի դեռ ժամանակ ունինք։

—Ա՜, իրա՛ւ, պարան կրաթիկնէ յառաջդիմութեան չի՞ հատուցար, հարցուց Պօշան՝ փորը ինչ հեգնական կերպով։

Կրաթիկնէ յանկարծ ծանր և լուրջ կերպարանք մ'առաւ։

—Պարան խմբագրապետ էնբարթիալ լրագրոյ, բաւ գլուխը թեթեւ կերպով խանարհելով, այն օրը, յորում մեռնելը կասկ ընէ, թիւրաններդը, հանդիսարկութիւններդը, կալանատրայ բեռներդը, շղթայն, առնիք բոլոր պիտի անհետանան . . .

—Ի՞նչպէս։

—Ո՛նեմ ապրեմ որ ամէն օր լրագիրդ արձանագրեն իրենց բամանդակ ճշմարիտ մանրամասնութիւնները, կալանատրայ ճամբայ եղած առնն ի գործ դրած գարշելի արարքդ թիւրաններն, այն պատուհասդ ինչ մանրամասնութիւնները, որք ընդհատդ պիտի ջղայնան և զրա անկարելի է ժխտել, վասն զի ճշմարիտ են, երբ ամէն ա-

ռաւօտ լրագիրդ հազարաւոր ընթերցողներ բարկութեամբ դեղնեցնեն կամ շիկնեցնեն յանթոյ, երբ ի գործ շարժին վնասդ, երբ ախպեր գառաւորին աղջիկներն որ ընտանեաց անդամին վրայ հարցնեն իրեն . «Իրա՞ւ է, հայրի՛կ, որ այսպէս կը չարչարեն կենդանի արարածներ . . .» Ա՜ն առեն հատատի նդիք թէ թիւրաններու խափանումն մեռ է . . .

—Գիտէ՛ք, բաւ Չեմպօ–Բընօ, թէ այս տեսութիւնը յոյժ արդարացի կ'երեւի ինձ . . .

—Շարունակեցէ՛ք տրեմն, պարո՛ն կրաթիկնէ . . . յարեց Պօշան, որ կ'սկսէր ճշմարիտ հանճարմանէ մը նայիլ այս անձին . . .

—Ենթադրեցէք թէ վաղն առաւօտ սիւն մը, կէս սիւն տայիք ինձ էնբարթիալի մէջ. լա՛ւ, պիտի պատմէի ինչ որ տեղի կ'ունենար այսօր առաւօտեան ժամը հինգին, այսինքն դիշեր առեն, Պիւէթըի բակին մէջ —այն նոդկալի անձաւին մէջ, ուր բանտապանները թիւրաւս կալանատորներէն աւելի առատակ են . . .

—Պարո՞ն կրաթիկնէ, քիչ մը հեռուն կ'երթաք. ընկերական կարգապահութիւնը . . .

—Բայց եթէ տեսնէք. դժոխային բան է։ Բանտապանները լապտեր ի ձեռին կը վազեն նրբանցքներուն մէջ, թշուառները դուրս կը հանեն. անոնց վրայ կը յարձակին՝ վախնալով թէ մի՛ գուցէ շարժուա՛ մ'ընեն. նոյա ձեռնները կոնակնին կը կապեն, և կը հատատեմ ձեզ թէ այժմ կը սեղմեն։ Ապա, վայրի գազաններու նման, զանոնք դէպ ի բակը կը քաշեն . . . առիպելով որ յետս յետս քալեն . . .

—Ո՛հ, ո՛հ, ադանց մէջ քիչ մը մեռացած են բաներ չըկա՞ն . . .

—Ամենեւին, բաւ կրաթիւեէ անյողդողդ։ Նախ եւ առաջ, ճշմարտութիւնն ընթերցողին դիմաց մէջ մխելու համար, պէտք է այժմին զարնել... Հո՛ն, բակին մէջ, չահերու լուսով, այն եղկելիները բժշկական քննութենէ մը կ'անցնեն... Հարկ է դիտնալ թէ արդեօք դիպուածաւ կա՞ն անոնց մէջ այնպիսիք, որք անկարող են ճամբորդութեան տակալ...

—Բայց մարդասիրութիւն է այդ։

—Ա՛յ. ուրեմն ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ ես տեսայ այնպիսիները, որք տենդէ կը դողդողային եւ հազիւ կրնային կանգուն կենալ, եւ զորս արժանապատիւ բժիշկը առողջ յայտարարեց...

Կարծես իւր պատճառաբանութեան ուժգնութիւնը կշռադատելու համար՝ ոտքի եղաւ։

—Սոյգ է որ սա պէնէֆէքթօն սրիկային մէկն է։ Լա՛ւ. այս առաւօտ, երբ տեսայ որ հան կը տանէին գինքը —ինքը որ մեր նորատեր երիտասարդայ վայելուչ կեանքը ճանչցած է— երբ իւր հազուստները հանեցին վրայէն, երբ առաւօտեան սառնային եղեամը անոր ուսերուն վրայ կ'ինկնար, գրեթէ գթացի իւր վրայ... բայց...

—Մ՛հ, բաւ մը կայ...

—Այոմիքն թէ գումը երկիւղի փոխուեցաւ։ Երբ յղութենէն սոսկալու կռնակը ծռել, իւր դէմքը յանկարծ կծկուեցաւ... փայլակ մ'անցաւ իւր սեւ աչուց մէջէն... երբեք այնքան ահարկու կերպիւ անգութ դէմք չեմ տեսած... դուշակեցի թէ այս մարդուն վրայ կային բոլոր այն կատաղութիւնք, որք անոնց հետ վարուելու եղանակին արդիւնքն են... ապա հանեցին վրայն եղած հագուստները, ոչ թէ զանոնք տանելու համար՝ ինչպէս որ կը

կարծէք թերեւս, այլ զանոնք պատռտելու, կտոր կտոր ընելու համար...

—Ի՞նչ օգուտ ունի, գոչեց Շամօ—Ըընօ։

—Վասն զի հագուստներուն պատռտուտն ըլլալը կալանաւորին փախստեան արգելք կ'ըլլայ... Ճամբու մը վրայ ցնցապղեայ մարդ մը ամենուն անվստահութիւն կը ներշնչէ։ Ոստիկանաց համար նշան մ'է այս...

—Տարօրինակ զգուշութիւն...

—Եւ յոյժ անօգուտ։ Երբ անոնք փախչիլ ուզեն, այս մանրամասնութիւնը զերծնէք չի չփոթեցնեն։ Բայց գանք պէնէֆէքթօյի. տակաւին բաւական մաքուր ծրար մը հագած էր, այն զոր եղեռնագործ ատենին ներկայացած ատեն հագեր էր —այն որով պիտի ներկայանար թերեւս Օրդ. Տանկլարի ամուսնութեան գաշնագիրը ստորագրելու...

—Ա՜հ, գիտէք ուրեմն...

—Երեւակայեցէք ի վեր չաս բան իմացայ... եւ չաս բան միտքս պահեցի։ Երբ պահակին կոպիտ ձեռքերը գանակ մ'առնելով ազնիւ ատլրին վրայ ճեղքեր բացին, պէնէֆէքթօ կատաղութեան... գրեթէ վշտագին աղաղակ մ'արձակեց։ Կարծես դանակին իւր սիրտը պատռեր էր։ Ո՜հ, այն մարդը եթէ երբեք փախչելու ըլլայ, սոսկալի կերպիւ վրէժ պիտի լուծէ...

"Այս գործողութեան միջոցին մերձակայ բակին մէջ լսուեցաւ երկաթներու դղրդիւնը, զորս թիւրապանք, այսինքն կալանաւորաց չղթային պահապանները, հաճութեամբ կը շարժէին եւ դժոխային աղմուկ մը կը հանէին... այն թշուառներուն մէջ կային ոմանք, որք այս ձայնէն կը սարսռային... ոմանց ալ լալը տեսայ...

—Հապա պէնէֆէթթօ՞։

—Նա, աչքերը յառած, դէմքը պրկուած, չրթունքը սեռակ մը վրիժառուի չրջապատեալ, այլ եւս չէր չարժեր . . . կ'սպասէր . . ։

—Ի՞նչ բանի . . .

—Հիմայ պիտի ըսեմ։ Պէտք է խօսիմ ձեզ տակաւին վերջին գործողութեան վրայ։ Կալանաւորաց չղթային հետեւեալ կերպիւ կը բաղկանայ։ Բանտարկեալները կը բերեն երկաթներու բակը եւ հոն հասակի կարգաւ չարիչ՝ իրարու կը լծեն, երկու երկու կոկորդով զանոնք միեղ ուղղ երկայնութեամբ չղթայի մը. ապա այս չղթային յարմարցուած է երկաթեայ եռանկիւն մը. որ մէկ կողմէն ծռնիով մը կը բացուի եւ միւս կողմէն կը դոցուի բծածեալ դամով մը . . ։ Այս եռանկիւնը պէտք է կցուի այն ընդհանուր չղթային, որ յետոյ բոլոր կալանաւորները իրարու կը միացնէ . . .

Դէպ մինչ կատարել գործողութիւն մը, այն է բծածումն գործողութիւնը։ Իւրաքանչիւր կալանաւոր պէտք է ծունգի գայ՝ եռանկիւն ի վար, և թիւապահներէն մին, երկաթեայ կռան մ'ի ձեռին, միակ հարուածով մը կը բծածէ այն դամը, որ ծխնին կը գոյէ։ Եթէ կալանաւորն ամենափոքր շարժում մ'ընէ, մուրճը նորա դանքը կը ճեղքէ . . .

—Նպակալի բան, ըսաւ Պօչան, որ սարսռայ տակաւին։

—Լա՛ւ. երբ կարգը պէնէֆէթթօյի եկաւ, պահ մը կարծեցի թէ առելութեան և վրէժխնդրութեան ամէն մնացած ուժ պիտի չնջուէին իր ուղեղին մէջէն . . ։ Պէտք է ըսեմ ձեզ թէ երբ չղթայարկութիւնը աւարտի, բակին աջակողմեան դուռը կը բանայ, և այն առեն կալանաւորաց

ազգականք և բարեկամք իսկ կրնան ներս մտնել և դերադոյն հրաժեշտ մը տալ անոնց . . ։ Արդ, ըստ որում պէնէֆէթթօ ամենէն վերջը չղթայարկուեցաւ, դուռը բանալու պաշտօն ունեցող թիւապահը քիչ մը ուշացաւ . . ։ պէնէֆէթթօյի վիզը սալին նեղքեւ էր, երբ երկաթեայ վանդակին ծխնիներուն ճռինչը լսեց —և բնազդաբար, ըստ որում հաւանականաբար մէկուն կ'սպասէր, չարժուեմ մ'ընել նայելու համար . . . մուրճը, որ այժմեան արձակուած էր, սահեցաւ . . . բարեբաղդաբար կամ դժբաղդաբար, աստանցն միայն կրնայ գիտնալ զայս — մուրճը չվերաւորուեցաւ, հարուածն լնկաւ բակին սալայատակին վրայ՝ կայծեր ցայտեցնելով . . .

—Անպատճառ պէնէֆէթթօ նախապատրաստեալ է, ըսաւ Պօչան։ Մահը չ'ուզեր զայն . . .

—Թիւապահը հայհոյեց, պոռչտեց։ Պահակները ժողուեցան, և երեք հոգի եկան բռնեցին թշուառը՝ կռռւիններով հարուածելով զայն . . ։ Ես, որ միայն իրեն կը նայէի, աչացը մէջ սեռակ մ'ուրախութեան արտայայտութիւն նշմարեր էի . . . և անմիջապէս դէպի կողմը նայեցայ։ Արդ, բոլոր այն անձանց մէջ —արք և կանայք— որք իրենց արտօնագիրը բանտապահին կը ցուցանէին, յոյժ սակաւիկ մարդ մը կար . . . որ արժանի է նկատի առնելու։

—Բայց ձեր վաղուան յօդուածը կատարեալ թատերգութիւն մ'է . . .

—Ըսել է պիտի դրե՞մ, գոչեց կրաթխեէ, որ ուրախութենէն կատկարմիր եղաւ։

—Ա՛յո՛ . . . բայց ի քանի մը մանրամասնութիւններէ . . . կը խօսինք ասոր վրայ . . .

—Ո՜հ, պարո՛ն Պօշան . . . դուշդ խմիլագին, եթէ դաղափարա լաւ հասկնաք, ձեզի նման մարդու մը հետ ամբողջ մանուլը կը յետզետհանիք։

—Պատմեմ թէ՛ւնը, պատմեմ թէ՛ւնը, բայց Եաթօ–Բընօ. դործի վրայ վերջէն խօսեցէք։

—Ա՛հա ասիկ։ Նկարագրեմ՝ այն մարդուկը, որու նայած էր Պէնէտէթթօ և որ ինքն ալ իր կողմանէ դրեթէ աննշմարելի նշան մ'ըրած էր անոր . . . Սպասաւոր մ'էր այս, չարաուկեան հինդ սաք բարձրութեամբ, և որ կրնար բուսաբանական պարտէզին իրը նշանակ ծառայել . . . Իր ուսերուն վրայ, լաւագոյն է ըսել իր ապարանի սարաւանդին վրայ, կապիկ մը դէմքը կը ծռմռկէր, կ'ապտակէր, գլխէ վայր կը թաւալէր . . . իր քովը շան մը եռանդի թափերուն վրայ կայնած՝ կը քծնէր և յառաջ անցնելու կամ՝ անոր հետեւելու համար կը յառակռտէր. մէկ բազկին կախուած էր թռչուններով լեցուն վանդակ մը . . . և մեսին վրայ —այս կենդանին կը յանձնարարեմ ձեզ իրը յոյժ շահեկան— մուկ մը, պարզ մուկ մը . . . բայց ի՜նչ մուկ. վրքը նապաստակի մը մեծութեամբ, ցուռ կը սուր, աչքը սուր, պոչը սուր . . . սարօրինակ և հօփանեան բան մը, այնպիսի մուկ մը, զոր Գաղղի կրնար երազել . . . և այս մուկն անխռով կը վազէր բազկին, գլուխն և սապատին վրայ, իւրայ մազիկներովը սիրոյը հանդերձէն կախուելով՝ մինչեւ ծռնգիկը կ'ինչէր, ապա, առյգ ու արագ, մինչեւ իր առաջին տեղը կ'երթար . . .

—Գիտուն մուկ մը . . .

—Մուկերու սօրպօնեանը . . . Հոս գիտազութիւն մ'ընել հարկ է։ Մարդը ներս մտնելու արտօնագիրը չունէր . . . բայց կապկի ստակով վճարել առած՝ նոր հնարուած

չէ։ Մարդն ու իր կենդանիները այնքան ծիծաղելի էին, կապիկն այնպիսի դէմքի շարժուձեւեր կ'ընէր, շունն այնքան գուարթօրէն կ'ատամոտէր և մուկն այնքան յօժարութեամբ կը վազվզէր որ, թիատրահը թողուց որ բակը մտնէ . . . Մարդը գիշատիչ թռչնոյ մը կեռ կտուցն ունէր։ Մանր քայլերով կը յառաջանար և վայրի սրբիսի նայուածքներ կը նետէր իր շուրջը . . . Ի մեծ զարմանս իմ, պէնէտէթթօյի կողմը չդնաց . . . ինչ որ կ'ապացուցանէ թէ ամենէն նրբաւիւս դիտողը կրնայ սխալիլ . . . Ինք պէնէտէթթօյի չէր նայած, բայց ուրիշ կաղանաւորի մը, որ ճիշդ մերինին նման կը դանուէր . . .

—Զայն կը ճանչնա՞ք . . .

—Ա՛յ՛, ո՛չ ապաքէն եղեւնադատ ատենին մէջ ամենքն ալ առջեւէս անցան . . . նախկին քահանայ մը, որ ձերբակալուած էր ամօթապարտ դործոց համար, զոր չանց կառնում ձեզ պատմել. անունն էր Սանսեքմ . . . բայ . . .

—Այդ անունը կը յիշեմ, բսաւ Պօշան։

—Խորամանկ մ'ալ այս անձն է, և սակայն չի կրցաւ դիւանս դատապարտութենէ ազատիլ, որովհետեւ դէպքերը յոյժ նպաստաւոր էին։ Բայց յաւարի խայտառակ գլուխ մ'է։ Ի մի բան, մեր անասնաբոյծ մարդը բակին մէջ ատանդ կը յածէր՝ մօտենալով այն խումբին, որուն մէջ կը դանուէին պէնէտէթթօ և Սանսեքմ . . . պէնէտէթթօ ուշադրութեամբ կը նայէր անոր, և ապահով եմ թէ անոր և նախկին քահանային մէջ մերձենալու մը կար —Վասն զի այս վերջինն առ նա խոնարհեցաւ և ականջին բան մ'ըսաւ . . . Միւսը մասնաւորապէս ո՛չ ուշք նայիլ կը ձեւացնէր . . . կապիկը կը ցատկռտէր, շունը կը խաղ-

ցընէր . . . կալանաւորը կը խնդայէր , և չատերը հեծկլտալով գիրկդ թշուառ կնոջ մը թեւերէն պրծելով՝ կենդանիներուն հետ կ'երթար . . . վերջապէս Սանսէլմի քով հասաւ . . . Աչքն ատեն յանկարծ մուկը կարծես քահանային ճանչնալով , սոպրատողին ուժէն իր ուժը ցուցնել . . . և ակաւ մնացեալ խաղերը կրկնել , կալանաւորին ցնցուղներուն վրայ վազվզելով . . .

—Ո՜հ , բաւ քահանայ , ինչ գեղեցիկ կենդանի . պահ ինձ տուէ՛ք . . .

—Ես մարդու բան չեմ տար , յարկդ միւսը կը ծախեմ . . .

«—Տակ չունիմ . . .

«—Մտանիկ մ'ունիք . . .

«Այս ատոյգ է որ կընայի երդնուլ թէ վայրկեան մ'առաջ Սանսէլմ մտաերան վրայ բան չունէր : Սոպրատողը շարժում մ'ըրած էր և քահանային ձեռքին մէջ մտտանիկ մ'ունէր ու կ'ըսէր :

—Եթէ պահակները թոյլատրեն , մտտանին կուտամ ձեզ մուկին փոխարէն . . .

«Աղջէն գիտէք որ թիւրանին մէջ կալանաւորաց շատ անգամ թոյլ կը տրուի մտտաւոր կենդանիներ ունենալ : Այս գրօսանաց աչք կը խփեն : Լուի ԺԴ. իակ Բէլիսոնի մուկին թոյլտուութիւն կ'ընէր : Ի մի բան , չղճայի պետին խորհուրդ հարցուելով , խնդրուած թոյլտուութիւնը շնորհեց , ըսելով .

—Մուկն ինչ ընել գիտէ . . .

—փորձեր կ'ընէ , թղթէ շղթաներէն կը ցատկէ . . .

—Ցեսնե՛նք . . ,

«կենդանին գետին դրուեցաւ : Անոր չուրջը չարուե-

ցան : Բոլոր այս չղճայական կալանաւորը այնպէս մը կը խնդային որ , կարծես թէ վզերուն վրայ քանի մը ծանրութիւն մը չէին կրեր :

«Այս միջոցին , կենդանւոյն խաղերէն յուսալ եկած թոյլտուութեան շնորհիւ , սոպրատողն ու Սանսէլմ ցած ձայնիւ կը խօսակցէին : Սանսէլմ գլուխը կը ցնդէր : Ես որ գինքն աչքէս չէի վրիպեցներ , այնպէս կը կարծեմ թէ սոպրատողը —անգիտութիւններ կամ ծանօթութիւններ կուտար անոր : Ապա թուղթ մը տուաւ և մուկը Սանսէլմի գրպանները մտպտըռելով՝ դնաց կծկտեցաւ չապկին մէջ , կուրծքին վրայ . . .

«Պէնէդիքթօ հարցուց մ'ուզես իր ընկերոջ : Սա ես հաստատական պատասխան մը տուաւ :

«—Մուկիդ անունը ինչ է , հարցուց թիւրապանը :

«—Թօսիպուա՛ , բաւ սոպրատողը , Պ. Թօսիպուա :

«—Կեցցէ՛ , կը գոչէին կալանաւորը , կեցցէ՛ Պ. Թօսիպուա . . .

«Ժամը եօթ զարկաւ : Ամէն պատրաստութիւն տարտամած էր : Ականջները արտաքսեցին , անտանաւոր մարդն ալ ի միասին : Միայն թէ ես հետեւէն կ'երթայի , և վանդակէն անցնելու պահուն .

«—Ցտեսութիւն , պարո՛ն Մակլուտ , գոչեցի :

«Այնքան ցաւալի ցատկեց որ , կապիկը քիչ մնաց վար իսկ կ'իյնար : Եսին դարձաւ և նայուածք մը նետեց վրայս փոքր . : Ո՜հ , կարծեմ թէ ադէկ չբլլար գալիլ . . : Քօնթաքթրը վազցին անտառն կրծոդին :

—Ի՞նչպէս , ի՞նչն էր .

—Ո՞վ կ'ուզէք որ ըլլար : Եղելութիւնը շատ պարզ է . . . Սանսէլմ պէնէդիքթօի յանձնած էր նամուկը հաս-

ցեկին հասյնել. պէնէֆէթթօ այն նամակը տուեր էր իրեն այցելութիւն տուող կնոջ և խաղը խաղացուեր էր.

—Բայց, պարոն կրաթխեհ, դուք առաջին կարգի ասիկան մը կրնաք ըլլալ.

—Ո՛չ, պարոն Պօշան. այս տեսակ հետեւութիւններ հանելը ինձ ախորժելի է, այլեւս. ես ալ ամէն մարդու պէս հետաքրքիր եմ. եւ ապա՝ կը կրկնեմ ձեզ. երեկ ծաղրեցիք զիս . . . և ուզեցի ապացուցանել ձեզ թէ, եթէ ես երեկուան խմբագիրը չեմ, թերեւս վաղուան խմբագիրն ըլլամ.

—Եւ բոլոր տեսածներնուդ եզրակացութիւն մը կը հանէք . . .

—Շատ դժուարին է. Սակայն շատ չպիտի զարմանամ եթէ, քիչ ժամանակ վերջը, կարենամ թերթօն մը գրել սա վերնագրով. Պատմութիւն երկու կալանաւորաց եւ մուկի մը . . .

Պօշան զանգակը զարկաւ. ծառայն եկաւ, նայն իսկ այն ծառայն որ, այնքան անշնորհ կերպիւ չարչրկեր էր զկրաթխեհ.

—Շօբէ՛ն, բաւ խմբագրապետը, պ. կրաթխեհ տունէն է.

Ցեսոյ թերթ մը թղթի վրայ քանի մը բառ գրելով՝

—Եւ հաճեցէք անտուկը ցոյց տալ երեն . . .

կրաթխեհ թուղթն առաւ և դուրս ելաւ.

—Ես չեմ ըսեր. լրագրութեան մէջ ամբողջ յեղափոխութիւն մը.

Ը.

Թիւ 2 բանտացեալը.

Երբ միանգամ դատապարտեալը չղթայեն կցուի և պէսէթրի դռները գոցուին իր ետեւէն, այլ եւս գերի մ'է նա և հարիւր անգամ աւելի կը չարչրուի քան խափչիկն հաղաստիրջ խարազանին առակ.

Սոակամ և աներեւութին, յայտմհետէ գժբաղդ կալանաւորայ հոգւոյն մէջ այս զգացումները միայն տեղ կրնան գրաւել.

Չղթայակապներու սոսկալի կարաւանը, ոմանք հետի, ոմանք սայլակներով, ծանր ծանր կ'անցնէր Ֆռանսայէն տեղ տեղ օթեւանելով, դատապարտեալներու խումբի մը պէս. Հետաքրքիրք կը վազէին անոնց ճամբան վրայ, և տեսին մարդիկ, որք աղաղակօք կ'այպանէին այս անկեալ ցեղիկը, որոյ անկարողութիւնը կատաղութիւններն կ'առնէին և որք սպառնալիօք կը պատասխանէին անիծուց. Շատերը ճամբանուն վրայ կը նշանակէին այն գիւղերն, ուր հասատուեր ու ծաղրուեր էին. և գերութեան երկար տարիներու միջոցին կը յիշէին թէ աշխարհի մէկ անկիւնը տեղ մը կայ, ուր ոճիր մ'ունէին գործելու.

Չի մոռնանք որ մեր պատմած տեսարաններն քառասուն տարիէ աւելի է որ տեղի կ'ունենային. այսօր ընկերական կեղծաւորութիւնը քօղ մը ձգած է այս վէրքերուն վրայ, զորս տաճնով լրբօրէն ցոյց կուտային.

Տակաւին կը տառապին, նոյնքան կը տառապին, բայց այս տառապանաց երեւոյթը կը խնայեն մեզ. Այսպէս Թօէթի հրապարակին վրայ, առաւօտեան միւսին, մարդ

կ՚ապաննեն, և թերևս վաղն ալ բանտին պատերուն տակ պիտի ապաննեն։

Ա՛յս է յառաջդիմութիւնը։

Շալօնի մէջ կալանաւորք նաւու մը մէջ դիպուեցան, որ գանդք մինչեւ Լիօն տարաւ Սօն գետէն։ Ճամբորդութեան միջոցին, գիշեր ըսած երեւութին, ծիջադէպ մը չի պատահեցաւ. միայն թէ այն վայրկենին, յորում դուրս ելան այն նաւէն, ուր երկու գիշեր անցուցեր էին՝ ունջին մէջ դիպուած, Սանսէլմ պէնէտէթթօյի մօտենալու միջոցը գաւաւ։

—Մակբեաւ աղէկ մարդ է, ըսաւ ցած ձայնիւ իր ընտրած ընկերոջը։

Պէնէտէթթօ, ոխուր և այնպիսի մտածմանց ենթակայ, զրոյս հազիւ թէ ինքզինքին կը հաւատացնէր խոստովանիլ, մելդին դէմքով մ՚անոր նայեցաւ.

—Ի՞նչ ըսել կ՚ուզէք...

—Ըսել կ՚ուզեմ թէ ինձ յանձնած խարտոցը լաւ կը կրծէ...

—Խարտո՞ց մը... բայց նա ձեղի և ոչ մի գործիք տուաւ։ Դուք ըսիք ինձ զայս...

Սանսէլմ սկսաւ խնդալ։

—Ես ըսածս դիտեմ, բայց սը՛տա, անմտութիւն պէտք չէ... հոս ամէն բանէ և ամէն մարդէ պէտք է կասկածիլ... միայն թէ, հաւատա՛ խօսքիս, պէնէտէթթօ բարեկա՛մ, այդքան մի մտածեր...

Թիապահը կալանաւորաց գոչեց որ կարգի անցնին։

Պէնէտէթթօ ուսերը ցնցեց։

Բարիզէն եկնելէն ի վեր, պէնէտէթթօ անճանաչելի եղած էր։

Դէմքը հիւծեր, աչերը խորունկցեր, երեսին գոյնը դեղներ էր։

Իր աղէտաբեր գեղեցկութիւնն անհետացեր էր՝ կերպիւ իւիք կեդրոնացեալ բարկութեան և թշուառութեան քօղի մը ներքեւ ծածկուելով։ Նա իր ճաշէն կը քաշէր չղճայլն հետեւելով. մեքենաբար կը հնազանդէր թիապահներու հրամաններուն, կը չանար մոռնալ և չէր կրնար։

Գիշերը, սոսկալի երազներ իր ուղեղանջները կ՚ուեղընէին, երազներ, որոց մէջ ոսկի և արիւն կար։ Արիւնն այժմին կը բարախէր քունքերուն մէջ, յորս ցաւագին պրկումներ կ՚զգար՝ ինչպէս կ՚զգայուի յիմարութեան մօտեցած պահուն։ Ականջներն անդադար կը դոռնչէին, և արեան հաւաքումէն յառաջ եկած չղունչներու մէջէն՝ միշտ կը կարծէր թէ ցած ձայնիւ արտասանուած բառ մը կը լսէր։ Ա՛յս բառն էր։ Միլիոն։

Եւ երբ կը լսէր այս տարտամ ձայնն, որ խուլերէն կը հնչէր, կը ժպտունէր, ակռաները կը սեղմուէին, կարմրորակ փրփուր մը կ՚ելլէր մինչեւ շրթունքը...

Ա՛յսպէս ուրեմն, տեղ մը կին մը կար որ կ՚ըսէր թէ իր մայրն էր և որ այսօր տակաւին մէկ միլիոն ունէր... և այս ահագին դումարն ուրիշն պիտի ժառանգէր...

Փետրվար 24ին... պիտի գա՞ր արդեօք։ Ի՞նչ օգուտ ունէր։

Ա՛յս գերադոյն ժամադրութիւնը խնդրած առեն՝ կը կարծէր թէ փախուստը կարելի է... և երբ միանգամ փախչէր... միլիոնը առնոյն 25ին պիտի յանձնուէր...

Բայց այսօր ապահով էր թէ Սանսէլմ իր վրայ խընդացեր էր...

Ա՛յ՛, ինչպէս որ առաած էր Համբագիրը, մինչեւ վերջին վայրկեանը ապատեր էր որ ազատարար մը ներս մտնէ Պիեէմրի դառնրէն։ Կը յուսար . . . ի՞նչ բան։ Ինքը գիտէր արդեօք . . . Եւ ո՛վ եկեր էր. առակ մը պատճառապատանք, ծպրնվի էակ մը . . . այն էր ուրեմն այն Մակլուառն, որու վրայ յոյս դրած էր միտը, ձեռնածուին մէկը, ասնամաճառներու մէջ ատեալ կենդանեայ յուսյիչ մը . . .

Եւ Սանսէլմ ինքզինք երջանիկ համարեր էր որ պիղծ կենդանի մը ծախեր էին իրեն։ Մո՛ւկ մը. արդարեւ յոյժ ծանր հեգնութիւն մ՛էր այս։

Պէնէտէթթօ, որ ինչպէս յուսայ, նայնպէս և վհատութեան չուտով անձնատուր կ՛ըլլար, զղայ որ անդունդին խորը կ՛ինայար վերատին։ Հինայ գիտէր որ առ յաւէտ կորսուած էր։ Միեւնոյն ատելութիւնը կը տածէր թէ՛ զինքը դատապարտողներուն և թէ այն մարդուն համար, որ զինքը խաւիեր էր՝ փախստեան խօսք ընելով, և մանաւանդ, ո՜հ, մանաւանդ այն կնոջ համար, որ պարտաւոր էր, ըստ իր կարծեաց. ո՛չ միայն իր կեանքը փրկել, այլ և ազատութիւնն ու հարստութիւնը միանգամայն դարձնել իրեն։

Իր վրայ յոյս, բայց յոտատեւ անկում մը տեղի կ՛ունենար։

Թարագօնի մէջ կալանաւորայ երկու օր հանգիստ արուեցաւ։

Ապա չղմայն սկսաւ քալել. յունվար 28 ին Թուլօն կը մտնէր։

Պէնէտէթթօ խանդի մը կերպարանքն ունէր։ Անքունութենէն արտեւանունքը բորբոքեր էին։

Թիարանի վերակեցուն չղմայն դիմաւորելու եկեր էր իր պաշտօնեայներովը։

Կալանաւորաց կոչումն սկսան։

Երբ Պէնէտէթթօյի անունն արտասանուեցաւ, բնաձայն մը չի պատասխանեց։

Թիարանը անոր քով քնաց։

—Ինչո՞ւ չես պատասխաներ, ըսաւ գաւառացին վիր վերցնելով։

Պէնէտէթթօ ցնցուեցաւ՝ գոգցես երազէ մ՛արթնցուով, և թոթովելով ներսմ խնդրեց։

Պատճառն այն է որ իր տանջանքներն իրենց բարձրագոյն կէտին հասեր էին։ Ինքզինքը սպաննել կը մտաբերէր։

Վիրը գաւառացի մանեակը հանեցին և անոր տեղ որոնքը օղակ մ՛անցուցին։

Ապա կալանաւորք ծուխն եղերքը տարուեցան, և հրամանն ըրին անոնց որ լռքանան։ Ո՞չ ապաքէն նախկին Քալալքանթի իշխանին բնտռած անձնատանութեան առիթն էր այս։

Բայց ո՛չ. Պէնէտէթթօ վատ էր։ Մահը վախցուց զինքը։ Ուժով լաղաց, զարմանալով որ տակաւին վրայն այնքան ոյժ կը գտնէր։

Եւ սակայն այն մարդուն համար, որ քանի մ՛ամիս պերճութեան բոլոր վայելքները ճաշակեր և կանոնաւոր ընկերութեան կողմանէ տեսակ մը հարգանքի արժանացեր էր, թիարանի կեանց բոլոր միջադէպերն իրենց տեղն էին։ Բայց ապրիլ —ապրիլ։

Ա՛յժմ Պէնէտէթթօ մէկ բանէ միայն կը սոսկար, այն է մահը։

Իր կրկնեղեռն ճանչցուելով՝ պատուոյ հաղ-

նիլ դէպին թէեւեր ով կարմիր տաւատոկը, դէպին սանա-
պդեսը եւ կանաչ դաշտը։

Ա՛պա ձեռակապը գամուեցաւ պրունքին։

Դեռ ամէնն այս չէր։

Կը մնար զուգաւորութիւնն, —այն սոսկալի ծանրա-
յումն, որ կալանաւորն իր չքնաղ ընկերոջ դէրին կ'ընէր։

Պէնեէեթիօ վրայ նոր կատաղութիւն մ'ելաւ, երբ
տեսաւ որ գինքը Սանսէվի զուգեցին։ Ա՛յս բանը դիպ-
ուածի արդիւնք էր։ Ա՛յս երկու մարդիկ վերադարձի ձիեր
էին - երկուքն ալ միեւնոյն պատճառ դատապարտուած է-
ին. երկուքն ալ սահմանուած էին դիշերը բանտարկուե-
լու այն հին նաւերէն մէկն մէջ, որք երբ բանտ կը ծառա-
յէին, երբ թիւրանին ներսը լեցուն ըլլար։

Ա՛յս բանտանաւերը —կամ ծփուն թիւրաններըը—
պատերազմական հին նաւեր էին, որք նաւատորմի ծա-
ռայութենանց անյարմար դատուած էին։

Ա՛յն նաւը, որ Պէնեէեթիօն ու Սանսէվին ընդունեց,
2 թիւր կը կրէր։ Նաւահանգստին մէջ, Մուրիյեօճէն քիչ
հեռուն խարխափած էր։

Գիշերը, երբ նաւահանգստին բարձունքէն նայիս ո-
չինչ այնքան քաղցրիկ է, որքան այս ահեղ պատեանն
որք ահագին մեծութեամբ հրեշներ են։ Բայց երբ
գըտնուն ժամէն վերջը անոնց մէջ մնանես, երբ աչ-
թիններէ դարձող կալանաւորք տախտակամածին վրայ տա-
րածուած են՝ բոլոր չղթայներն իրար միացնող երկաթեայ
ցպտին կցուած, երբ լապտերներու լուսով տեսնես այս
դարչելի եւ մըռութեան դրոշը կրող գլուխները՝ դեղնորակ
լուսոյն ներքեւ դժդունած, երբ մտածես թէ
պիղծ կենդանեաց նման խառն ի խառն գիշերուած

րը մնալ են, թէ նոքա ընկերութեան մէջ տեղ մը բըռ-
նած, գործած, մտածած, ապրած են, այն ատեն երե-
ւակայութիւնը Տանթէյի տեսած դժոխոյ շրջանակներուն
ամենէն խորունկը կը ներկայանէ քեզ։

Սոսկալի հակադրութիւն —պէնեէեթիօ չանթահար
եղած էր։

Առջի օրերը խօսք մը չըրաւ, աչխատութեան կ'երթար,
ինչ ու ծանրակշիռ կառներն ուսին վրայ կը կրէր, աչերը
կիսափակ կը քալէր երբ ի մէջ տեղ, և միշտ իր դէմ
կը տեսնէր այն չքնաղ լոյսերու փոյլն, որք կը լուսաւորէին
Բարիզու այն երեկոյթներըը, յորս կանայք կ'անցնէին ու-
սերնին մերկ, բարձրագլուխ և բարձրաձայն խնդալով։

Թշուառը զառանք բոլոր կը տեսնէր։ Կ'ըսէր ինքնիրեն
թէ առանք առ յաւէտ կորսուած էին . . .

Եւ իր քովը կը լսէր Սանսէվի ձայն, որ իր սպա-
նելական ծխատով կը խնդար . . .

Ա՛յս մարդուն զուարթութիւնը նոզկանք և սրտմուո-
թիւն կ'ազդէր իրեն։

Սանսէվ միջահասակ, բայց դէր, պարարտ, զուարթ
մարդ մ'էր։ Իր կլոր դէմքը կարմիր գոյն մ'ունէր, որ
արմաթիւն կը կեղծէր։ Քիչ մը հեռուէն նայողը քան
մինդ տարեկան կը կարծէր զայն։ Բառասունի մօտ էր։

Բայց իր չարժմանց և աղմկայարոյց զուարթութեան
յաւատաւ չափուններըը խոր չնականութիւն մը ցոյց կուտա-
յին։ Իր անցեալը գաղտնի էր. կղերանոցին մէջ մեծցեր
և մեղութիւնը հոն սովրեր էր. և երբ իր չարքորդու-
թիւնքը նախ սարկաւագութեան և յետոյ քահանայու-
թեան գարձրացան, մտածեց պաշտօնէն օգտուելով՝ իր
պատկն մէջ որոտացող կիրքերը յագեցնել։

Հիւանդ մ'էր սա թէ խենթ մը։ Դիտութիւնը միայն կրնայ պատասխանել այս հարցման։

Երկար տաեն, իր մեծատարայ ներսպատասութեան չը-նորհիւ, տեղը միայն վոխեր էին։ Բայց ամէն նոր պաշտօ-նատեղի երթալուն, նորանոր դայթակղութիւններ հաներ էր, որք իր արտաքսման պատճառ եղեր էին։

Վերջապէս Սէն–է–Ուազի մէկ վաքը գիւղին մէջ իրեն դէմ այնքան բուռն ազաղակ եղեր էր որ, գատարանը ըս-տիպուեր էր միջամտել։ Առաջին անդամ մը գատապար-ուեր էր։ Այն տաեն երեսուն երեք տարեկան էր։ Ցտալ տարուան գատապարտուելով՝ Բօշֆօրէն վտաեր և Բարիզ եկեր էր, ուր շատ տարի ծանկուեր էր։

Բայց իր շուայտութեան արարքներն տաեկանութեան աչքը նորէն իր վրայ դարձնելով, վերատին ձերբակալ-ուեր, ճանչցուեր և ցկեանս գատապարտուեր էր։

Ա.յսպէս էր տա պէնեֆէյթի ընկեր եղող մարդը, տեսակ մը հրեշային էակութեան, որ իր շուայտական կերուխումի կեանքը վերսկսելու համար միայն ազատու-թիւն կ'երազէր։

Ա.սով հանդերձ թիատրանի մէջ հնազանդ և մլչտ զու-արթ էր, կռնակը կը ծռէր հարուածոց ներքեւ և նախա-ւինքն մը կամ տատի մը կը պատասխաներ կատակաբա-նութեամբ մը, որ ընդհանրապէս թիապահը կը խնդացը-նէր և նորա բաղուկը զինաթափ կ'ըներ։

պէնեֆէյթի խոր զզուանք մը կ'ազդէր նա. վիլֆօրի որդին, որ բռնութեան, սրեան և սպաննութեան մարդ էր, կը գարշէր իրմէ։ Ա.յս մարդն, որ պիղծ մոլութիւն կը բու-րէր, սոսկումի կը պատճառէր իրեն, և անոր տեսնով ըզ-

գեցած պաշտօնը տեսակ մը անապաշտութեամբ խառն եր-կիւղ կը ներշնչէր իրեն։

Ա.յսու հանդերձ Յանսէյմ անոր շատ քիչ կարեւորու-թիւն տալ կը ձեւացնէր։

Իրենց զուգատարութեան առջի օրերը փորձեր էր պէ-նեֆէյթի հետ խօսակցիլ, բայց նախկինին փառալքան-թի մասին սպառնալեզու պատասխաներ էր իրեն։

Յանսէյմ սկսեր էր խնդալ և լռեր էր։

պէնեֆէյթիս կատարութեան ուրիշ պատճառ մ'ալ ունէր, այն էր մուկը, Պ. Բօսիպուա, ինչպէս որ կը կոչ-էին զայն։

Շիտակն ըսելով Պ. Բօսիպուա բարեկիրթ ու մաքուր մուկ մ'էր, և կարծես ամբողջ ժամանակն արդուզարդը խնամելով կ'անցընէր. ամենակատարեալ պճնասիրու-թեամբ կը քերէր իր սրածայր փոքրիկ ցուկը, —որու շրթանոյց մէջէն կ'երեւնար տեսի նման սուր և այնքան ըս-պիտակ ակռայներ, որք կրնային պատիւ բերել պէրտեր կինկան մը . . .

Երեկոյին, շրթայներըը ձողին չի կցուած, Պ. Բօսի-պուա ներկայացում մը կուտար մուկի սենեկին մէջ լսող-ներուն մը լուսով, զոր հաճոյակատար թիապահ մը գետին կը դներ։

Վատն դի Պ. Բօսիպուա առջի օրէն ընդունուեր էր։

Ա.յս կանուխ կալանաւորը դրեթէ բնաւ վէճի առար-կայ չէր եղած։ Վերակացուներէն մին անոր բանտարկե-լութեան օրինաւոր ըլլալուն վրայ կասկած յայտնելով, Պ. Բօսիպուա այնպիսի սիրուն ոտաւմներով պատասխաներ, յարդեայ հրացանով մը այնքան խղճամտութեամբ նշան

առեր էր յիշեցալ վերակացուհին որ, իրեն հանդիպ օրէնքը լուծուցեր էին։

Մտացի թիւրապահ մը դիտել տուեր էր նաեւ թէ ազատ մնացած կար Պ. մուկերման, որը թիւրանի ամենէն բազմաթիւ և ոչ ամենէն ազնիւ բնակիչներն էին։

Ի մի բան՝ Պ. Բօախպուա, որու ի սկզբան աչք կը դուցէին, քիչ առենէն ամենուն սիրելին եղաւ։

Մինչ իսկ ամենէն բթացեալ կալանաւորը թիւրանի մէջ առեակ մը ազատութիւն կ'ունենան։

Նաւաստիք, անհանգստութեան դէմ դանուած առենները, կը սիրեն ոգևներու պատմութիւններ լսել. յուսահատութեան դիպաց —որ նոյնպէս անհանգստութիւն մ'է— թիւրարաք կ'ախորժին դրեթէ անմիսս խաղերէ։ Կարծես անդիտակցաբար կը վերադառնան դէպ ի հեռաւոր երկիր մը . . .

—Պարոններ, կ'ըսէր Սանսէլմ՝ խօսքը թիւրապահներուն և իր շրթայակցայ ուղղելով, Պ. Բօախպուա —զոր պատիւ ունիմ ձեզ ներկայացնելու, — այն թշուառական մուկերէն չէ որը, անվտանգութեան նաւիական իրաւունքները առ ոտս կոխելով, խաբէութեամբ պարկեշտ մարդոց բնակարանը կը մտնէն։

«Ո՛չ, պարոններ, Բօախպուա խորտակումը կ'անարդէ և վերնակութիւնը կ'արհամարհէ . . .

«Երբեք, երբեք, —կը լսէք— Պատժական օրինագրքին 384րդ յօդուածը չի պիտի կրնայ հալածել զայն ...

«Պարո՛ն Բօախպուա, հաճեցէ՛ք լսել պատուարժան հանդիսականաց թէ կը յարդէք թագաւորը, օրէնքը, դատաւորները և թիւրանի պարոն վերակացուները . . »

կալանաւորք խնդալէ կը ճաթէին։

Պ. Բօախպուա, իր հեռւէն թաթերուն վրայ կանգնած, լապտերին լոյսէն ձեւացած բոլորակին մէջտեղ կարգ մը ոտաստիներ կ'ընէր, որը կրնային բարեւ համարուիլ, ապա, իր փոքր թաթերն իրարու մօտեցնելով —վանականի մը կամ իշխանի մը պէս— կզակները այնպէս մը կը շարժէր որ, կարծես թէ աղօթքներ կը մրմնջէր . . .

—Շա՛տ լաւ, պարոն Բօախպուա, չա՛տ լաւ, կը դոչէր Սանսէլմ, դուք որ լաւ օրէնագէտ մ'էք և Պատժական օրինագիրքը չարի պէս դիտէք, հաճեցէք ըսել յարգոյ հանդիսականաց, որը կը բարեհաճին իւրեանց վստահութեամբը պատուել զձեզ, թէ Պատժական օրինագրոց 12գ յօդուածի չնորհը վայելող դատապարտելոյն ինչ կ'ընեն։

Կալանաւորը եւս քան զեւս կը խնդայէր։ Անոնց մէջ չկար մէկը որ չգիտնար այս 12գ յօդուածը, որու վրայ կը խնդային, և որ —որպէս զի ամէն ոք գիտնայ զայն— հետեւեալն է.

—Ամէն մահուան դատապարտեալի գլուխը պիտի կտրուի . . .

Մուն խնացեր ու հասկցեր էր։

Միշտ յոռին կեցած՝ ատրճայեալ դիրքը մը կ'առնուր, թաթերը կուրծքին վրայ կը ծալէր ի նշան զղջման, ապա, ծանր և հանդարտիկ, դէպ ի իր տերը կը քալէր։ Երբ առնոր քով հասնէր, գլուխը չղթային վրայ կը դնէր, և Սանսէլմ իրր դանակ վերուցած մատը անոր վզին վրայ կը ձգէր։

Պ. Բօախպուա սուր քունք մը կ'արձակէր։

Ապա դահլին կը գլորէր և մեռեալ կը հեւանար։

Շատ կը զուարճանային։ Թիւրապահ կուշտերը կը բռնէր։

—Նորէ՛ն, նորէ՛ն, Բօախպուա՛, կը դոչէին կանդավառ հանդիսականք։

Եւ սասլ չէր վերջանար։ Պ. Բօսխպուա գաւազանի մը վրայէն առաջքէն հառեւ և հառեւէն առաջ կը դասակեր և այնքան վանդակաւոր սասուիններ կ'ընէր, որոց անշուշտ պիտի նախանձէր Օրփէյ, որ այն աստեն հարիւրաւոր էր։ որդարեւ մէն մի սասուինին ծիծաղի մը նման սուր աղաղակ մը կ'արձակէր, որ աւանդական անկլիական միմոսին Հօբլան՛ն կը յիշեցնէր։

Միայն պէնեֆէքթօր, սախատակառնաճին վրայ զուգաւորութեան պատճառաւ կարելի եղածին չափ հեռուն տարածուած, կը լսէր, դալշելով այս կենդանիէն, որ գրեթէ վախ կ'ազդէր իրեն։

Ապա, երբ թիապահը յոգնելով, հանգստեան նշան կատարը, Սանսէլմ մեծաերթով կենդանին կը բռնէր և կուրծքը կը խոթէր, ու կ'անցընէր անշուշտ դիշերը . . .

Ցերեկը, յոգնութեան ատեն, պ. Բօսխպուա բանտառնալը կը կենար։ Ձինքը չէին տեսներ, անշուշտ անկիւն մը կ'երթար կը կծկտէր կամ ունչին խորը կ'երթար դանել իր անարգեալ ցեղակիցները։

Աշդարեւ ոչ ոք զայն կը մտածէր։ Երեկոյին հնազանդօրէն կը վերադառնար և պատրաստ էր իր ներկայացումը տալու, և այդ ներկայացման այնքան հանդիսաւոր կոդպային որ, ազդարարութեան վրայ —եթէ ըլլար— իր անունը խաչոր տառերով դրուելով՝ հասոյթը կրնար ապահովել։

Սանսէլմ այնպիսի անվստահութիւն մը ցոյց կատար, որ բնաւ չէր վոխուներ։

—Եթէ Բօսխպուա, ըսեր էր իրեն թիապահներէն մին, վերակացուէն խնդրէ քեզ համար, կրկին չղթայէն շուտով կ'ազատես . . .

—Պահ, պատասխաներ էր Սանսէլմ խնդալով, պէտք է որ մեղքերուս համար ձեռնակապս քիչ մը ուժով ըլլայ։

Պէնեֆէքթօր լսեր էր զայն։

Թէեւ իր ընկերոջ դէմ պանդատ մը չունէր ընելու, իր միակ փափագն էր անկից հեռանալ։ Բնազդաբար մը, անբացատրելի խղճ մ'էր այս։ Զայն կ'ատէր։ Երբեմն կը մտաբերէր ապաննել զայն։ Իսկ կենդանւոյն դալով, կրուկն հարուածով մը կ'ուզէր ճղմել զայն . . .

Միայն թէ դիտէր որ կալանաւորք իրենց սիրեցեալին վրէժը պիտի առնէին և ատելութիւնը լափելով՝ հանդարտ կը կենար։

Սակայն երբ թիապահին ու Սանսէլմի կարճ խօսակցութիւնը լսեց, չի կրցաւ բարկութիւնը զսպել։

—Ինչո՞ւ չէք ուզեր գիս ձեր ներկայութենէն ազատել, հարցուց անոր՝ ակռայները սեղմած, չրթունքը ճերմկցած։

Մինչ անոր երեսը նայեցաւ իր յախճապակեայ կապոյտ աչերովը, որք անդաստակ լճի մը նման պայծառ էին։

—Ինչո՞ւ թողում գքեզ, պատասխանեց։ Դու ինձ անհաճոյ չես։ Ինչ որ է ուրիշ մը, դու ալ նոյնն ես, կրնամ ըսել թէ դու ուրիշէ մ'աղէկ ես։ Դու հանդարտ ես, գիս չես նեղեր . . . Ես գքեզ կը նեղե՞մ։

—Ա՛յո՛։

—Պահ, որո՞ւ մտքէն կ'անցնէր։ Սակայն տեսայ որ խօսակցութիւնը չես սիրեր, ուստի չի ձանձրացուցի գքեզ . . . Ի՞նչ բանէ կը դանդատիս։

—Պատասխան չունիմ, ըսաւ նախկին փաստաբանին խլճանքը, բայց կ'երդնում եթէ, թէ ձեզ սպաննել խակ հարկ ըլլայ . . .

—Օ՛, այդ տասներեքե՞ է։ Ի՞նչ հակակրութիւն . . . Գոնէ եթէ պատճառը գիտնայի . . .

—Այդ պատճառը ես գիտեմ . . . բաւական է . Բայց , հաւատացէ՛ք խօսքիս , ձեզի համար լաւագոյն է հայրապետական մը ղուգաւորիլ քան թէ ինձ , որ կ՛ատեմ զձեզ . . . և որ ամէն բան պիտի փորձեմ ձեռնէ ազատելու համար :

—Շիտակը սիրելի չ՛ես . . .

Յանկարծ Սանոէլմ ձայնը փոխեց և մօտենալով Պէնեէեէլթէօյի , որ չկրցաւ ամբողջ երկայնութեամբը հեռացեր էր իրմէ , ըսաւ .

—Կ՛ուզե՞ս որ ըսեմ քեզ թէ ինչո՛ւ համար կ՛ատես զիս . . .

—Ջեզ կ՛ատեմ . . . վասն զի կ՛ատեմ . . . ահա այսչափ . . .

—Ջիս կ՛ատես . . . վասն զի ինքնիրենդ կ՛ըսես թէ սատիսօս մ՛եմ . . . վասն զի Ցօրգի բանտին մէջ փախչելու խօսք ըրի . . . և անկից ի վեր մեկ մ՛ալ անոր խօսքը չ՛եղաւ . . .

Պէնեէեէլթէօ յիսցուեր էր : Այս քանի մը բառերն այնքան կը պատշաճէին իր սերտ մտածման որ , ճիշդ ուղղին զարկեր էին :

Այս կարծիքը ջրելու համար քանի մը խօսք թոթովեց .

—Ինձ նայէ՛ , Պէնեէեէլթէօ բարեկա՛մ , —ա՛ւ , ես զքեզ բարեկամ կը կոչեմ , թէ և դու պատրաստ ես ինձ թշնամի պատասխանելու —ես զքեզ իրականէն աւելի զօրաւոր կը կարծէի . . . հիմայ բնաւորութիւնդ լաւ ուսումնասիրեցի . . . դու բնաւ ոճրագործ մ՛ես , որ ուղղակի նպատակը կը քննառես , և անդէտ ես ամէն նրբութեան , ամէն ճարպիկութեան . . . երբ մեկը զքեզ նեղէ՝ կ՛ապաննես զայն . . . բաղդախնդիր մը քեզ իւր քով կ՛առնէ , կուրծքէն կը հնազանդիս անոր , առանց հարցընելու թէ քեզ ո՛ւր կը տանի . . .

Կարծես թէ Սանոէլմ դուշակելու ձիրք ունէր : Այո՛ , ճիշդ այսպէս էր որ Պէնեէեէլթէօ Մօնթէ—Բրիսթօյի գործիքն եղեր էր , այս կերպիւ էր որ գաւառուսը զարկեր էր... Այժմ ուշադրութեամբ մտիկ կ՛ընէր .

—Ես կը խնդամ , կը կատակեմ . . . բայց առաջուց գծուած յատակագծի մը կը հետեւիմ . . . Հանգարտ եղի՛ր . ես պարտն թիւապահներդը զուարճացնելու համար թիւարան չ՛եկայ . . .

Կխտաւուր հանգոամի առեներն էր : Երկու կալանաւորք հիւղակի մը տակ ահագին գերանի մը վրայ նստած՝ կը խօսակցէին : Անձրեւը , փետրվարի պաղ և դժոխ անձրեւ մը , դեռ պէս կը վազեր անոնց շուրջը :

—Բրուտոս Տարկուինոսը չ՛ապաննած՝ ապշութիւն կը կեղծէր , չ՛ես գիտեր :

Պէնեէեէլթէօ որ , ինչպէս գիտենք , չափազանց ոգեւոր էր , այս դասական յիշատակէն չ՛զգաճուեցաւ :

—Գարձեալ կը խնդաք վրայս , ըսաւ յանկարծ , ինչպէս այն օրն , յորում նամակ մը տուիք ինձ այն Մակրուաբրեն հասնար . . .

—Որու ձեռքն հասուցիր այն նամակը հաւատարմաբար . . . : Ասոր համար չնորհակալ եմ քենէ :

—Ի՞նչ օգուտ ունեցաւ քեզ :

—Հետաքրքիր :

—Կը համարձակի՞ք ըսել թէ այն մարդը կրնայ մեզ օգտակար ըլլալ , և թէ վախուստն , որու խօսքն ըրիք ինձ , հնարաւոր է . . .

—Ես թէ որ համարձակէի այդ բանն ըսել . . .

—Պիտի ըսէի թէ կը սաեք ։

Սանսէլմ պղտիկ խօսքի մը համար նեղացող մարդ չէր։

—Տղա՛յս, ըսաւ Պէնէտէթթօյի, շատ նեղսրթիւն պի-տի քաշեմ քեզ կարգի բերելու համար . . .

—Ա՛յսինքն թէ դուք, որ գիս կը ծաղրեք, կը պնդէք թէ այս վախեսասը . . .

—Տեղի պիտի ունենայ ։ Անշուշտ, սիրելի բարեկամս, և կարծածէդ աւելի շուտ . . .

—Կարելի է որ կ'աշխատիք այդ բանին, ըսաւ Պէնէտէթթօ հեգնօրէն ։

—Ո՛չ, բայց ուրիշ մը կ'աշխատի ինձ համար ։

—Ո՞վ, կարելի է մեր պահակներէն մին . . . թխաբանի վերակացուն . . .

—Ադանցիէ աւելի և պակաս մեկը . . . մեր ընկերներէն մին . . .

Ա՛յնքան լուրջ ձայնիւ և յստակ կերպիւ կը խօսէր որ, Պէնէտէթթօ առաջին անգամ ըլլալով մտածեց թէ արդեօք ճշմարիտ չէ՛ր ըսեր . . .

—Մեր ընկերներէն մի՞ն, ըսաւ զարմանօք ։ Կը ճանչնա՞մ զայն ։

—Անշո՛ւշտ ։ Ամէն օր կը տեսնես զայն, բայց չես սիրեր ։ Ես դիտեցի այս բանը ։ Սակայն երբեք քեզի չարիք մ'ըրած չունի . . . և մանաւանդ կ'երդնում որ երբեք անախորժ խօսք մ'ըսած չէ քեզ . . .

Պէնէտէթթօ պարզամտութեամբ կ'ոլոռնէր իւր յիշողութեան մէջ ։

Աշխատութեան ատեն կամ բանտանատուն վրայ ամենէն յաճախ իւր մտքը դանուող կալանաւորաց չատին անունը տուաւ ։

Սանսէլմ իւր զուարթ ծիծաղը ձեռք առեր էր ։

—Ատոնց և ոչ մին է, ըսաւ ։ Ա՛հ, մտիկ ըրէ, հոս ըլլալուս ի վեր այնքան գեղ վարուեցար հետս որ, չեմ համարձակիր անունը տալ քեզ . . .

—Կը վախնա՞ք ուրեմն որ ձեզ կը մատնեմ . . .

—Է՜հ, ո՞վ գիտէ . . .

Պէնէտէթթօ այժմէն չարժուար մ'ըրաւ .

—Ձեզ մատնե՜լ . . . բայց լա՛ւ հասկցէք բանը . . . ես հոս մնահուրնէ վատթարագոյն տառապանքներ կը քաշեմ ։ փախչի՛լ . բայց ով ձեռքս կ'ուտայի ազատ ըլլալու համար . . . ո՜հ, մանաւանդ որոշեալ թուականի մը ասկից դուրս ելլելու համար . . .

—Վա՜յ . . . կրնա՞նք այդ թուականը դիտնալ . . .

—Փետրվար 24ի երեկոյին թխաբանէն դուրս պէտք է ըլլամ . . .

—Պէտք է . . . ահա՛ կտրուկ խօսք մը ։

—Բառերուն վրայ չի խաղանք . . . դուք ձեր յստակագիծն ունիք, ես ալ իմս . . ։ Եթէ փետրվար 24 ին, քնոյ ժամէն առաջ ազատ ըլլամ . . . այն ատեն . . .

—Է՜յ . . .

Պէնէտէթթօ, որ պիտի խօսէր, յանկարծ լռեց, յեսաց .

—Ես ինչէ՞ն դիտնամ որ դուք գիս չխափանի մատնէք...

—Մտի՛կ ըրէ, Պէնէտէ՛թթօ, ըսաւ միւսը ։ Հինգ վայրկեանէն հանգստեան ժիջոցը պիտի լինայ և պէտք պիտի ըլլայ աշխատութեան սկսիլ . . ։ Այս վայրկենիս առանձին և ամէն անխորհրդապահութենէ ազատ ըլլալու բարեբաղդութիւնն ունինք ։ Ուրեմն խօսքս մի՛ ընդմիջեր ։ Քեզ ըսելիքս բացատրելու և կատարելու ճշմարտու-

թիւն է . . . Ես երդում չեմ ըներ . . . մեր մէջ բնաւ արժէք մը չունի այս . . . Եթէ ուզեմ, կը լսե՞ս, եթէ ուզեմ, ճիշդ ընարած ժամուդ և վայրկենիդ կրնաս ազատ ըլլալ…

Պենեէեթթօ ազատակ մ'արձակեց .

—Լա՛ւ . . . հինայ դիտիր զայս : Եթէ այս իրիկուն ուզես վախչիլ՝ անկարելի է կ'ըսեմ քեզ : Բայց վեռուվա-ըլի 15էն առջը , 20 ին , 22ին . . .

—Ո՛չ , 24ին . . . ո՛չ առաջ , ո՛չ առջը . . .

—Լա՛ւ , 24ին կրնամ քեզ ասկից դուրս հանել . . . բայց իմ պայմաններս կը դնեմ . . .

—Ի՛նչ որ ալ ըլլան՝ կ'ընդունիմ . . .

—Ո՛հ , ո՞վ դիտէ . Ես միմիայն ազատ օդի մէջ ապրելու և իմ առատանդական կեանքս վերսկսելու համար պիտի վախչիմ . . . Աչքէն մարդ իւր ճաշակն ունի , ես ալ իմ ճաշակս . առջ հաւար ո՛չ քեզ և ո՛չ ուժիք պէտք ունիմ . . . —քանի մ'ամիս յիմարական ուրախութեամբ անցընելէ ետքը՝ գիս նորէն պիտի բռնեն . որչափ առեն որ մարդ չ'ապաննեմ, գիս ալ չպիտի սպաննեն , և ամէն առջէ կարելի է վախչիլ :

Իւր ձայնը չնչասպառ և կսկաուր էր : Սադայէլը մարդուն ակռները էր :

—Կը տեսնե՞ս , ես քու սիրտդ հասկցայ . . . դու ոսկին կը սիրես . . . ես կինը կը սիրեմ . . . Ատոնք մարդկութեան երկու զօրութիւններն . . . երկու մեծութիւններն են . . . ես մէկուն կը փափագիմ, ինչպէս դու միւսին . . . բայց եթէ դու վախչիս , գիտեմ որ —և համոզուած եմ թէ չեմ սխալիր , — ուղղակի հարստութեան պիտի դիմես : Գողնալիք ասկիսդ , — այս մասին դու ո՛չ միակ ես և ո՛չ առաջինն — նոր կեանք մը պիտի սեղծես

ինքզինքիդ : Ատենով փաղաքանքի խչտան եղար . . . պատմութիւնդ լսացայ — հիմայ ալ չեմ գիտեր ինչ խչտան պիտի ըլլաս : Զքեզ չ'պիտի ճանչնան , և ոսկւոյ չնորհիւ կերպարանափոխուելով, այլակերպելով, պիտի կրնաս յանպատրաստ քալել կենաց մէջ . . . ես մուրացիկ մ'եմ և մուրացիկ պիտի ըլլամ . . . ազատութիւնն ինձ համար առժամանակեայ է . . : Օգնէ՛ ինձ որ այս առժամանակեայն յաւերժաւոր ըլլայ . . . և այն ատեն , ինչպէս որ ըսի , ընարած օրդ ասկից դուրս պիտի ելլես . . .

—Բայց չեմ հասկնար . . . ես բան մը չունիմ . . .

—Դու բանի մը կ'սպասես և կը յուսաս . այդ բանը սուակ է : Երկու բաժնենք , և այն ատեն ազատ ես . . .

Պենեէեթթօ յանկարծ խոժոռեցաւ : Ըսել է այս մարդը անարգել կ'ընթեռնուր իւր խղճին խորը :

—Ինչո՞ւ բարձրաձայն կ'երազես , ըսաւ Սանսէքմ՝ առնոր գաղանի մտածմանն ի պատասխանի :

—Ի՞նչ . . . ի՞նչ ըսի որ :

—Երկու բառ . . . վեռուվար 24 . . . մէկ միլիոն . . . այս երկու գաղափարներն ուղեղիդ մէջ այնքան սերտուած են որ , չմոռնալիդ ի միտքն խոյս առնէն . . : Փեռուվար 24ին կ'ուզես միլիոն մը գողնալ . . . ես ամէն բանին իւր անունը կուտամ . . : Միլիոնը բաժնենք . . . և այն ատեն փախուստան ապահով ըլլալը կ'սպասցուցանեմ քեզ . . .

—Օ՜ն , աշխատութեամբ , դոչեց Թիապահին ձայնը :

—Է՛յ , հարցուց Սանսէքմ :

Պենեէեթթօ ազատութեան փափագին և անբաւական ըլլալ անվստահութեան մը միջեւ կը ծփար :

Այս մարդը , իւր գաղանիքին տէր ըլլալով , աւելի ևս կը սոսկայնէր գինքը :

Եւ սակայն եթէ իրաւ կ'ըսէր, եթէ կարելի էր որ իւր խօսքը պահէր . . .

Միւս կողմանէ, այն միլիոնին մէկ մասը թողուլ . . . այն միլիոնին, որ սակաւին ձեռքը չէր և գոր կ'նչպէս ձեռք անցընելիքը չէր գիտեր . . : Կ'զգար որ կը խենթեւնար :

Սանսէլմ սպրդի եկաւ և պրկեալ չղթայն դէպի աշխատութեան դաշտը կը քաշէր պենեէթթօ :

—Մտածէ՛, տղա՛յ, ըսաւ Սանսէլմ յուժ ձայնիւ : վասն զի երբ խոստանաս, կ'երդնուիմ թէ պիտի պարտաւորիս խօսքդ բռնել . . .

—Ի՞նչ կ'ուզես . հարցուց պենեէթթօ :

—Միլիոնին . . . մէկ քառորդը : Կը տեսնես որ չափաւոր եմ . . .

—Եւ կ'երդնուս որ փետրվար 24ին . . .

—Փետրվար 24 ին, որոշեալ ժամուն, միասին պիտի փախչինք . . .

—Բայց ընկե՛րը, մեղսակի՛ցը . . .

—Ո՛հ, նա մեզ չի նեղեր . . .

—Նա չի՞ պիտի փախչի :

—Պիտի փախչի : Բայց դինքը հոգ մի՛ ըներ . . : Որոշուեցա՞ւ . . . քառորդը :

—Լա՛ւ, ըսաւ պենեէթթօ : Բայց կ'ուզեմ մեզ օգնողը ճանչնալ :

—Երեկոյին կը ցուցնեմ քեզ զայն :

Երբ գիշերը կալանաւորը բանտանաւն եկան, այսինքն երեկոյեան ժամը եօթնկի մէջտեղն, պենեէթթօ ըսաւ Սանսէլմի .

—Խոստումդ յիշէ՛ . . . չեմ ուզեր որ վրայս խնդաս : Մեղսակիցը . . .

—Պ. Բօախպուա՛, դռչեց Սանսէլմ մանաւոր կերպով մը սուլելով :

—Ա՛յո՛, այո՛, Բօախպուա՛, դռչեցին կալանաւորք մեծաձենալով և բոլորակ մը ձեւացնելով . . .

Քանի մը վայրկեան վերջը սահմանաձեն վրայ ոտնաձայն մը լսուեցաւ, և փոքրիկ սեւ մարմին մը երեւցաւ առջեւ ու կայտառ :

—Պարան Բօախպուա, յարեց Սանսէլմ, որ կենդանին ձեռքը առեր և թաթերը ցուկին կը քսեր —գոչցես ուզելով պկսերը մաքրել— կը բարեհաճի՞ք, եթէ պատուարժան ընկերութիւնը թոյլ տայ, փախստեան փոքրիկ խաղը խաղալ մեզ . . .

—Ա՛յդպիսի կատակներ չուզեր, ըսաւ Թիապահը խըստութեամբ, ապա թէ ոչ կենդանին կը գրաւեմ . . .

—ՀաւկյաՀը, ըսաւ Սանսէլմ ծռելով պենեէթթօի ականջին, որ ապշած էր :

Թիապահին հրամանը բացայայտ էր :

Պ. Բօախպուա իւր սովորական խաղերուն սկսաւ :

Թ.

կենդանի մեռեալը .

Ջ'ենք յաւակնիր լսացնել մեր ընթերցողաց թէ սակից քառասուն երկու տարի առաջ Բարիզ ամենեւին չէր նմաներ այսօրուան վիճակին :

Ծառաջդիմութիւնն այնքան արագ քալեց որ, եթէ մէ-

կը սկսէ անցնել 1840ի յառաջադիմն, իրեն այնպէս կը թուի թէ անկարելի էր չի մնըրել այն նեղ և յամենուս-տեղ զիրար հատանող փողոցներուն անել լաբիւրինթոսին մէջ. այսու հանդերձ դարձեալ Բարիզ աշխարհն առաջին քաղաքն էր։

Ամրէն դեռ շատ ժամանակ առաջ Մօնթէնեը նոյն բանն ըսած էր։

Որովհետեւ ճշմարիտ է թէ, ամէն բանի պէս, դերազանցութիւնն ալ յարաբերական է։ Բարիզ մայրաքաղաքներու թագուհին էր, ուստի դի իւր թերութիւններն ինչ որ ալ ըլլային, եւրոպայի միւս մեծ քաղաքաց թերութեանց բազդատմամբ կրնային առաւելութիւններ համարուիլ։

Այս քանի մը խորհրդածութիւնները, ղորս չի պիտի շարունակենք —ընթերցողը թող չի վախնայ— անոր համար ըրինք որ, ստիպուած ենք հրաւիրել զինքն որ առ ժամանակեայ կերպիւ թողու դիւօվանս և մեզի հետ մտնէ Լապօրտ թաղին մէջ։

Լապօրտ թաղն ո՞ւրկէ կը հանէք, պիտի հարցնեն մեզ Նը—Բարեզգիք, որք յաշխարհ եկան առաւօտ օդոյ և լուսոյ մէջ, ըզր յուսալ իսկ չէին համարձակեր մեր հարք։

Լապօրտ թաղին յաղորդեցին այսօր Հօսման ծառուղին և Մոլիէրըպ ծառուղին։ Թօշէ փողոցէն մինչեւ Մօնսօ պարտէզը ընդարձակ մակերեւոյթ մը կը գրաւէր, և մեկ կողմանէ գրեթէ մինչեւ Թրօնշէ փողոցը ու միւս կողմանէ Բօնթիէօ փողոցը կը տարածուէր։

Այս թաղը, —ժահահատ շահկայի մը չարքը —որ մեր բուսած ի վայր չինուած էր վասի մը մէջ, ուր առիւծներ չէին չարժեր, այլ առեւտրական հնագոյները, — վերեւ-

զակները, անանուն առարկայից հնամաճառները, — այս թաղը փողոցներու, անձնները այնպիսի բաւիղ մ'էր, որ ընչրիան կրնար վհատցնել և որու մէջ հարիւր անգամ իւր կծիկը պիտի կորանցնէր։

Բայց այս անդրաշխարհեղեգեան ժամանակին —մտածեցէք թէ քառասուն տարին մէկ է Բարիզու կեանց մէջ— կանոն էր որ պէտք չէ վհատիլ քանաւ անանցանելի երեւոյթ անընդհատ մ'առջեւ։

Այսպէս, Լուվրէն ի Բնկլըզի երթալու համար հարկ էր Քարրուշէլի հրապարակը խաչաձեւող վայրաշէն անհամար անակներուն մէջեռնէ նետուիլ չախուան, ընտրելով նանթի ապարանքին, որ մէջտեղը անկուած է ձորի մը պէս, սոսկալի կոյանոցներու մէջ վոխուէլ։

Բայց վերջապէս աղքատի հիանալի պարտէզը կ'ելլուէր, որ այսօրուընէ հարիւր անգամ ուելի խիտ և հոսանուտ էր։

Այսպէս նաեւ, անկից ծառուղիներու գլիծը երթալու համար, —օրինակի համար Բարիզու արեւարանը երթալու համար, որ վոյեճըսաբերայ կինդրանատանցին էր, կամ Յիսունոզ թատրոնը, որ բարձրաստիճան անձանց չերազդոյն ժամադրատեղին էր, պէտք էր նուրբորէն առաջնել զբօրիլ Մուլէնի շրջակիցն խոպատուախութիւններուն, որու միջովին հետաքրքրը տեսած էք Բներեւս, և որ այն ատեն ամէն տեսակ աւազակաց տրէլ մ'էր, Ցիշն—Եղեռնոյն անցքէն մինչեւ Թիերէ փողոցն և քիչ մ'ալ անդին։

Վերջապէս նա որ, աւանդ հարեւորութիւն տալու Լապօրտ շուկային գործելի հոտերուն, կ'երթար, մինչեր միշտ — անապատ— յանկարծ իւր քաղաքացուն վարձատրութիւնը կը գանէր՝ դաշտավայրի մը մէջ, լոյս։ Պաթինեօլ հազիւ դպրութիւն ունէր, Քուրա!

զակի վիճակի մը մէջ էր, և հոն մէն մի քայլի կը դանուէին ընդարձակ կալուածներ, որք դոցուած էին կարծես շաղախեայ պատերով, և որոց կիկլոպեան բեկորները կը դանուին դեռ Իշէի փողոցին մէջ։

Դալարեայ ահագին արցակ մ'էր այս, ճիւղերու այնպիսի խառնակութիւն մը, որ կոյս անտառաց վրայ տարտամ դաղափար մը կուտար։

Բժիշկները —ուղեկալ իրենց հիւանդները վերակենդանացնել առաջ և կենդանարար օդով մը, հոն հաստատած էին իրենց հիւանդանոցները։

Ծօքթէօր ա'Ալվինեի հիւանդանոցն իրաւամբ իւր տեսակին մէջ ախտաբոյժ մը կը համարուէր։

Բլրակին դագաթան վրայ չինուած, քիչ հեռու շրջապատի պարապէն —որ այսօր արուարձին ծառուղին է, — իւր հակայական մեծութեամբ կը նմանէր դիմացի պալատի մը, ուր անտառին մէջ ննջող գեղանին Սիրուն Իշխանին կ'սպասէր։

Եւ սակայն, —մարդկային ամէն բան այսպէս է, — այս գեղեցկութեան երեւութին ներքեւ կը ծածկուէր տոսկալի մոլեգնութիւն մը, այն է յիմարութիւնը, դժպհի անդղ, որ օր մը մարդն իւր մագիլներուն մէջ կ'առնէ, ա-նող ուղեղը կը փշրէ և սիրտը կը ըրցնէ։

Ծօքթէօր ա'Ալվինեի —որ էսքիրօլի աշակերտ էր— իւր լուսամիտ խնամքները նուիրած էր այն դժբաղդնե-ն, զորս առեղով անդութ տգիտութիւնը յանդգնապարտ-ու պէս կը չարչարէր։

Ամէն օր, ամէն ժամ անդադար կը մերքառէր տոսկա-տգիտութեան դէմ. և այս անընդհատ մերքառմանց , դիտութիւնը շատ անդամ կը յաղթուէր։

Ա.յն իրիկունը պ. ա'Ալվինեի, իւր աշխատութեան սենեկին մէջ առանձին նստած, ուշի ուշով կը կարդար ցեղերուն դէպքերու նկատմամբ իրեն տրուած տեղեկագիրները։

Երբ հասաւ այն տեղեկագրին, որու գլուխը պ. ալ Վիլֆօրի անունը նշանակուած էր, միանգրէն աչքի կաթ առին և աչքի լնանօք ուսումնասիրեց զայն, ապա սկսաւ քանի մը ծանօթութիւն գրել. յանկարծ դուռը զարնուեցաւ։

—Մտէ՛ք, ըսաւ։

Ծառայ մը ներկայացաւ։

—Պարո՛ն, ըսաւ, երիտասարդ մ'ուզեր է, որ կ'ուզէ անմիջապէս խօսիլ ձեզ հետ։

—Ջ'ըսի՞ք իրեն թէ այս ժամուս մարդ չեմ ընդունիր։

—Ա.յո՛, պարո՛ն, բայց այնքան թախանձանօք պնդեց որ, համարձակեցայ խնայնել ձեզ...

—Անո՞ւնը։

Ծառայն խոնարհեցաւ և այցաքարտ մը յանձնեց տօքթէօրին։

Պ. ա'Ալվինեի զարմացական աղաղակ մ'արձակեց։

—Պ. Մաքսիմիլիէն Մօրէլ։ Ո՛հ, աղէկ ըրեր էք... թող մտնէ՛, թող մտնէ՛։

Եւ մինչդեռ ծառայն կը հեռանար՝ առաջ հրամայեց գործադրելու համար, պ. ա'Ալվինեի ոտքի ելաւ և մեծ-քայլ սկսաւ պտտիլ իւր սենեկին մէջ։

Տօքթէօրը մէկ անդամ միայն տեսեր էր զՄաքսիմիլիէն Մօրէլ, բայց այնքան եղերերգական պարագայի մը մէջ, չէր կրցած մոռնալ զայն, վասն զի երեւակայութեանը մէջ ուժգին տպաւորուած էր։

Ա.ին վայրկենին էր որ վաստնթին, Վիլֆօրի աղջիկը, չանթահար լինելը էր թունաւորուելով, ինչպէս կը կարծուէր։

Մաքսիմիլիէն ամէն բան մոռնալով և միայն իր անհատութեանն անսալով, նեռուեր էր այն սենեակն, ուր կը գտնուէին մեռեալը, տօքթէօրն ու արքունի դատախազը։ Ա'Ավրինեի տեսեր էր անոր սրտակեղեք վիշտը, լսեր էր այն հեծկլտուքներն, որք ցաւագին մռնչիւններու կը նմանէին։

Լսեր էր նաեւ երիտասարդին հնչուն ձայնն, որ կը դառչէր Վիլֆօրի։

—Կ'ըսեմ թէ հոս մարդ կ'ապաննեն։ Կ'ըսեմ թէ ձեր տանը մէջ մարդասպան մը կայ։

Վիլֆօր պատժել տուած էր կինն, այն թունաւորիչն, որ վերջին անգամ մը գործեր էր իւր որդին ապաննելով. բայց վաստնթին մեռած էր։ Ա'Ավրինեի այնպէս կը կարծէր։

Ի՞նչ եղեր էր վհատութեան նշանաձը։ Տօքթէօրը չէր գիտեր։ Թերեւս արդէն մեռցած էր խեղճ մեռեալը։ Վիլֆօրի այս սոսկալի տունէն ամէնքն ալ ոճրագործութեամբ, յանցաւորութեամբ դուրս եղեր էին, և տանիլ պատուաստը և այժմ դատարկ սոյն տան մէջ ուրուական մը կար միայն, որ կը հսկէր, յուսահատութեան և ամբիծ ուրուականը։

Մաքսիմիլիէն, սեւեր հագած և ծանրութեամբ ներս մտաւ։

Տէքթէօրը անոր նայեցաւ, և զայն տեսնելուն պէս, հասկցաւ թէ իրաւունք չունէր կասկածելու անանկ մարդէ մը, որու ուղղամտութիւնը դէմքին վրայ գրուած էր, և անկեղծ օրէն երկու ձեռքն անոր երկնցուց։

—Տօքթէ՛օր, ըսաւ անոր Մօրել, դուք Վիլֆօրի ընտանեաց ա՛չ միայն բժիշկն, այլ և բարեկամն, անկեղծ բարեկամն էիք . . .

—Ա.յո՛, պարոն, և այդ ընտանեաց դէմառն եկած սոսկալի դժբաղդութիւնք խոր ցաւ պատճառեցին ինձ։

—Եւ, ասկից ետք, չի թողուցիք այն դժբաղդն, որու բանականութիւնն ընկճեցաւ այս սոսկալի ցաւոց ծանրութեան ներքեւ . . .

—Ա.յդ իմ պարտականութիւնս էր, Պ. Մօրել։ Պ. տը Վիլֆօր մեծ յանցաւոր մ'է. բայց իւր ոճիրը սոսկալի կերպիւ քաւեց։ Չէի կրնար և պէտք չէի մոռնալ այն բարութիւնն, որով պատուած էր զիս ամեն առեն։ Աբդարութեան գործը կը դադրի հոն ուր բժշկին գործը կ'սկսի։ Պ. տը Վիլֆօր խեղդեցնելով՝ ա՛լ արդարութեան չէր պատկաներ. զայն ինձ վստահեցան։ Բայց, ասա՛ղ, իւր կենաց վերջին ժամերը մեղմացնելու չատ չի պիտի կարենամ նպաստել . . .

—Ի՞նչ, Տօքթէօր . . . ուրեմն իրա՞ւ է։ Պ. տը Վիլֆօր վատնդի մէջ է։

—Գիտէ՞ք . . .

—Ա.յո՛ . . . քիչ մը վերջը կը բացատրեմ ձեզ. բայց կ'աղաչեմ, ըսէ՛ք, իրա՞ւ է որ գինքը փրկելու բնաւ յոյս չ'ունիք։

Տօքթէօրը գնաց իւր դրամագլխին քով, որմէ հեռացած էր Մաքսիմիլիէնի մտաբերելու համար, և առաւ այն տեղեկագիրն, որ ձեռքն էր՝ երբ Ծառայն երիտասարդին պայքարարը տուեր էր իրեն։

—Կարդացէ՛ք, ըսաւ անոր։ Ա.տեք Պ. տը Վիլֆօրի

քովէն բնաւ չի հեռացող հիւանդապահին ծանօթագրութիւններն են։

Մաքսիմիլիէն կէս ձայնիւ կարդայ։

"Անցեալ տարի ժամէն ի վեր հիւանդին վիճակն երթալով վատթարացաւ։ Ցոյժ ծանր ախտանիշ մը երեւան եկաւ։ Պ. տը Վ. . . . ի խելքը կարծես քիչ քիչ դլուխը կուգայ։ Իր աչերն իրենց մէջերին արտայայտութիւնը կորուսին. բոլոր դէնդերները կը թուլնան և դէմքն —որ մեղրամոմի գոյն կ'առնու— իր հանդարտութիւնը ստացաւ։ Ժամը երկքին ամենաչնչորհքով ձայնիւ խնդրեց ինձմէ որ բարեհաճիմ մարդ ղրկելով աղաչել Պ. ալբունի դատաքաղին որ իր քով գայ։ Պատասխանեցի թէ անմիջապէս այս մասին խօսիմ ձեզ։

"կարծես հանդարտեցաւ, սակայն ըսաւ.

"—կը վախնամ որ շուտ ըլլար, վասն զի կը վախնամ որ վաղն ուշ ըլլայ . . .

"—ինքզինքնիդ աւելի հիւա՞նդ, աւելի տկա՞ր կ'ըզդաք, հարցուցի իրեն։

"—Մարդ չի տառապիր, երբ դէպի փրկութիւն կ'երթայ, ըսաւ։

"Ապա, առանց այլեւս հետ խօսելու, դրատեղանին առջեւ անցաւ և տեսայ որ հատատառն ձեռքը կը դրեր։

"Այն վայրկեանէն ի վեր նոր բան չկայ։"

—Բայց այդ հիւանդապահը չի՞ պիտիր, հարցուց Մաքսիմիլիէն։

—Ես ինքս գացի տեսնել զՊ. տը Վիլֆոր. կը ցաւիմ ըսելու թէ իր մտածումս շատ մօտաւորապէս ստահակ եմ։ Իր մտքին համրմատական ոյժ առաւ թիւնն ասոր անժխտելի մէկ ապացոյցն է արդէն։ Մարելու տեսն աւելի ոյժով լոյս մը արձակող հինաւուրց կանթեղին բաղդատութիւնը միշտ ճշմարիտ է։ Ասկից զատ իրաւունք ունի՞նք վշտանալու. ինչպէս որ Պ. տը Վիլֆոր ինքն ըսեր է, իրեն համար մահը փրկութիւն է . . .

Տօքթէօրը ձեռքը ճակտին վրայէն անցուց.

—Մանաւանդ թէ, ձենէ և ինէ զատ, պարո՛ն, այս մահը որո՞ւ կրնայ ցաւ պատճառել . . .

Պահ մը լռեցին։ Ցետոյ Մօրէլ բժշկին ձեռքերն իր ձեռաց մէջ առաւ։

—Տօքթէօր, ըսաւ անոր, ծանր հարցում մը պիտի ընեմ ձեզ . . . կը պաղատիմ որ անկեղծօրէն պատասխանէք ինձ . . .

—կը կասկածի՞ք ինձմէ, պարոն Մօրէլ։ Ես այն մարդոցմէ եմ, որք բնաւ ճշմարտութեան դէմ չեն խօսիր։

—Գիտեմ։ Ձեզ մտիկ ըրէք ուրեմն։ կը կարծէ՞ք որ երթէ Պ. տը Վիլֆոր յանկարծ ասստիկ յուզմունք մ'ըզգայ, այս յուզմունքը կրնայ իր կեանքը կարճցնել . . .

—Այդ յուզմունքն ի՞նչ տեսակ յուզմունք է։ Ուրախութեանց շատ չեմ հաւատար. իսկ եթէ վիշտ մ'է, ի՞նչ հարկ կայ վշտացնել զայն . . .

—կը կարծեմ . . . կը յուսամ թէ իրեն համար մեծ ուրախութիւն մը պիտի ըլլայ . . .

—Ուրեմն, պարոն Մօրէլ, պէտք չէ վարանիլ։ Ի՞նչ ընեմ։ Պ. տը Վիլֆոր, թէ և մեղապարտ, դժուարութենէ աւելի խոր համակրութիւն մը կը ներշնչէ ինձ։ Եւ եթէ կըրնաք —տակաւին ինձ համար անհասկանալի եղող հրաշքով մը— ուրախութիւն մը փայլեցնել այն ցաւագին մըթութեան մէջ, յորում կը տապլտկի, ա՜հ, պարո՛ն, ըսէ՛ք, կ'աղաչեմ . . .

—Նոյն խակ ևթէ տեսակ մը առկայ անպատճառ խառնուած ըլլայ այս ուրախութեան . . .

—Ջեմ հասկնար ըսածնիդ , Հրաւառագէ՛ք խօսքս , պարոն Մօրէլ , ինձ հետ կ՚ես վատահութեան մի՛ վարուիր : Նա ձեր ամբողջ վստահութեանն արժանի եմ : Ի զուր կը քննուիմ . Գ. ազ Վիլֆօր Գ. ազ Տէն–Մէերանը կը սիրէր , Գ. ազ Տէն–Մէերան մեռաւ : Ըսպա նորա աչխիւ կինը՝ մարքիզուհին , ընդհուպ գերեզմանին մէջ դնաց զայն . . . Շեռոյ կարդը Գոդրուային եկաւ , այն ծերունի ծառային , որ տղայութենէն ճանչցած էր պ. ազ Վիլֆօր . . . և իւր բոլոր սիրելիները մի առ մի ինկան նուր շուրջը . . . Թշնուառ և մեղապարտ Տէն. Վիլֆօրէն սկսեալ մինչեւ իւր երկու զաւկներն , որդին և սիրելի . . . ամենատիրելի վանլանթինը . . : Բոլոր այս յուսահատութեանց մէջ ուրախութեան մի հասնար տեղ մի՞ւռ կայ :

—Պարոն ա՛Ալվիլենեի , քնչ մ՚առաջ հրաշքի խօսք կ՚ընէիք : Հրաչիք կը հաւատա՞ք :

—Ո՛չ , վասն զի երբ հրաշքը դործուի , անպատճառ բնական պատճառներ ունի . . :

—Իրաւունք ունիք : Նե սակայն երբեմն չկա՞ն այնպիսի եղելութիւններ , որք տրամաբանութեան բոլոր սկզբունքները կը յիզաչրչեն , անկարելի երեւցած բաներ , որոնք արդիւնք են այնպիսի ըղծութեանց , որոց առջեւ ինքզինքնիս տղու նման տկար կ՚զգանք . . .

—Բայց դարձեալ կ՚ըսեմ , պարոն Մօրէ՛լ , կ՚տղաչեմ , կը պաղատիմ որ խօսիք :

—Գիտեմ թէ շատ կը սիրէիք զՕրդ· ազ Վիլֆօր . . .

—Նա այն տան հրեշտակն էր : Նե երբ այն աղէտաբեր օրը , յորում Թոյնին զոհ դնաց , յանկարծ դուք եկաք ար-

տասուաղին . . . Ա՛հ , ոչ ոք կրնար ձեզ ամբաստանել համարձակիլ . . . Դուք գինքը կը սիրէիք խորէ և սուրբ սիրով . . . ինչպէս որ արժանի էր սիրուելու :

—Ա՛հ , տօքթէօ՛ր , ձեր խօսքերը ո՛րքան ուրախութիւն կը պատճառեն ինձ , դոչեց Մարքիզուհին ծերունի բժշկին ձեռքին վրայ խոնարհելով և համբուրելով զայն , բայց ուրնեն , պարո՛ն , դուք որ գիտէք թէ այս հոգին ո՛րքան բարութիւն , մեծութիւն , պաշտելի անբծութիւն կը պարունակեր . . . ինչպէս կ՚ըլլայ որ չէք մեռածներ թէ ինչու համար զայն սիրող մարդը դեռ կենդանի է . . .

—Վասն զի աւելի քաջասրտութիւն է ցաւօք կեանքն առ ոչինչ դրնել , քան թէ վատօրէն ապաստանիլ մահուան և ճոռացութեան մէջ . . .

—Ա՛հ , այդպէս մի՛ ըսէք : Ցա՛ւ : Այդ բառը ո՛րքան սխալ է : Ի՛նչ , կորնցնելի այն սիրան , որ իմ սրտիս հետ միասին կը բաբախէր , ամբողջ կեանքս , ամբողջ յոյսս երջանիկ հնոյ դերեզմանի մը մէջ դրուիլը տեսնել . . . և ինքզինքս չսպաննել՞ . . . ո՛չ . տօքթէ՛օր . այդպէս մի՛ ըսէք , վասն զի նոյն տանն ես ալ կ՚ըսեմ ձեզ . դուք վանլանթինը չեիք ճանչնար . . . չէք գիտեր թէ ինչ է գինքը սիրել և երեմ սիրուիլ . . .

Եղիսաասարդը կը խօսէր բոցավառ աչօք և հնչուն ձայնիւ :

Պ. ա՛Ալվիլենեի տարտամ անհանգստութեամբ խառն հետաքրքրութիւն մը կը դիտէր զայն : Ընդհօք յանկրն այս հզօր խե՞լքն ալ խառնիճ էին :

Մարքիզուհին այս նպատակն հասկցաւ :

—Ո՛չ , ես խենթ չեմ , յարեց ժպտելով : Ես կ՚ըսեմ ձեզ . Մարքիզուհին Մօրէլ չի մեռաւ , վասն զի այն հրաշքա-

ներչէն մին, որոց վրայ կը խօսէի պահ մ'առաջ, որ մար-
դուս խելքը կը չուարեցնեն, փորձառութիւնը սուտ կը
հանեն և երեւակայութիւնը կը շփոթեն, վասն զի, կ'ը-
սեմ, այն հրաշքներէն մին տեղի ունեցաւ . . .

Ա.յս անգամ Պ. ո'Ա.վրինեի չի կրցաւ ծածկել իւր վրայ
տիրող երկիւղը, որ երթալով կ'աւելնար :

—Պարոն Մօրել, տա՛ս, ըսաւ, կ'աղաչեմ, այս նիւ-
թը ձգենք . . : Ինքզինքնուդ նկէ՛ք . . :

—Ա.յո՛, կը հառնամ, ըսաւ Մօրել գլուխը ցնցելով
յուշիկ : Կ'ըսէք թէ ձեր թեւոց մէջ բռնեցիք վալանթինի
անշնչացեալ մարմինը : Կ'ըսէք թէ երկար ժամեր, ամենա-
անխոնջ անձնուիրութեամբ մը, փորձեցիք այս կարկամեալ
անդամից կեանք տալ . . . Ա՛հ, ես ղձեզ տեսայ Բէր-
Լաշէզի գերեզմանատան մէջ : Սովորութեան հակառակ
—և արտաս խորէն այս մասին չնորհակալ եղայ ձեզ,— ու-
զեցիք մինչեւ իւր վերջին բնակարանն ընկերանալ երկնից
այս հրեշտակին . . : Տեսայ ղձեզ, իբր թէ ձեր զաւկնե-
րէն մէկն ըլլար, զոր մահը կը յափշտակէր ձեռնէ . . . ծը-
ռելով գերեզմանին քարին վրայէն ողջունելու համար խեղճ
մեռեալը, որ պիտի աներեւութանար . . . դողացիք՝ երբ
դագաղին քարին զարնելով հանած ձայնը լսեցիք . . :
Ես բոլոր տեսնք գիտեմ . . : Դուք ղիս չէիք տեսներ,
վասն զի արտասուք ձեր աչերը կը մթագնէին . . . մեկ-
նեցաք դողդոջելով և ցած ձայնիւ մրմնջելով. Լաւցա՛ւ . . :
Լա՛ւ, պարոն ո'Ա.վրինեի, նորէն կը կրկնեմ ձեզ. անկարե-
լի, անհաւատալի, հրաշալի բան մը ենթադրեցէք . . . և
այն ատեն պիտի հասկնաք թէ ինչո՞ւ համար ձեր ձեռքը
սեղմել այս ձեռքը ճակտիս տարճանակ մը դնելով ուղեղս
չի պայթեցուց . . .

—Շիտակը, ըսաւ Պ. ո'Ա.վրինեի, կը մտածեմ թէ
արդեօք կ'երազե՞մ . . . կամ թէ ես ինքս չե՞մ խենթե-
նար . . : Ձեր ձայնը հաստատուն է, ձեռքերնիդ հրա-
կեզ չէ . . . և սակայն ձեր խօսքերը խելագարի մը խօս-
քերն են . . .

—Ա.յսինքն կ'սկսիք հասկնալ թէ վալանթին . . .

—Վալանթին տը Վիլֆո՞ր . . .

—Վալանթին տը Վիլֆոր ողջ է :

Ծերունին դանդաղեց : Պիտի իյնար՝ եթէ Մաքսիմի-
լիէն իւր թեւոց մէջ չի բռներ զայն :

Խոշոր արցունքներ կը հոսէին իւր աղնիւ դիմաց վրայ :

—Կենդանի՛, մրմնջեց : Բայց ո՛չ. անկարելի է . . .
անկարելի . . .

—Կենդանի է կ'ըսեմ ձեզ : Ձեր մահ կարծածը քընե-
ւութիւն մ'էր միայն . . : Եւ երբ իւր խորթ մօր ոճրագործ
ձեռքը թոյն կը հեղուր իրեն, ուրիշ ձեռք մը, —մեծ և
խորհրդաւոր, չարեաց պատժիչ և բարեաց վարպետուիչ
եակի մը ձեռքը— անոր լարուած որոգայթներէն կը փրը-
կէր զայն և զոհը դահճէն կը կորզէր, կարծեցնել տալով
անոր թէ իւր գործն ի դերեւս ելած է . .

Պ. ո'Ա.վրինեի պահ մը լռեց : Հարուածը սաստիկ ե-
ղած էր և ծերունին դժուարութիւն կ'զգար ինքզինքը
գտնելու :

Վերջապէս ըսաւ .

—Պարո՛ն Մօրել, կ'աղաչեմ, յստակ և մեկին բա-
ցատրութիւններ տուէք ինձ . . : կը հաւատամ ձեզ,
պարտաւոր եմ հաւատալ . . : Դուք պատուաւոր մարդ
մ'էք և ձեր խիղճը չենթրեր ծերունւոյ մը դիւրահաւա-
նութիւնը ծաղրել, մանաւանդ յանուն այն սուրբ աղջկան,
որուս խօսքը կ'ընէք . . .

Ան՝ տան՝ Մաքսիմիլիէն, կա տարեվապես մեկին կերպիւ, բայտարեց Պ. տ'Ալվիւնեվի նոյն իսկ վալանթինէն իմացածները, թէ ինչպես Մօնթէ—Գրիսթօյի կոմսը գիշերն իւր սենեակը կը մտնէր և ցնծ. որ վիլֆօրի լեցուցած թոյնը կ'անհետացնէր. թէ ինչպէս ի վերջոյ ապահով ըլլալով որ ոճրագործն ամէն միջոց ի գործ պիտի դնէ իր նպատակին հասնելու համար, այսինքն ծերունի Նուարթիէի ժառանգութիւնն իւր գաւկին ապահովելու համար, չէր վախցած մահուան այս սոսկալի կատակերգութիւնը խաղալ . . .

—Մօնթէ—Գրիսթօյի կոմսը՝ ընդմիջեց տ'Ալվիւնեվի: Բայց ո՞վ է ուրեմն այդ մարդն, որու վրայ անձնաւորեալ կ'երեւի աստուածային արդարութիւնը . . .

—Այս մասին, պարո՛ն, ոտիպուտած եմ հրամանի խընդրել ձենէ որ չի պատասխանեմ ձեզ: Այո՛, այս մարդն ամէն մեծութիւն ունի. այո՛, առանց ժամ մը տկարանալու արդարութեան պաշտօն մը կատարեց, պատուհասի և բարեգործութեան հրեշտակին եղաւ . . . Պատճառն այն է որ իւր անցեալին մէջ գաղտնիք մը կայ, զոր ոչ ոք իրաւունք ունի ճանչնալու . . . և, թէեւ ես գիտեմ, պարտաւոր եմ լռել . . .

—Կը յարգեմ ձեր խղճահարութիւնը և չեմ պնդեր, բայց գոնէ գիտէք թէ Օրդ. ը վիլֆօր ինչպես հանուեցաւ այն գերեզմանէն, որ իւր վրայ գոցուած էր . . .

—Մանրամասնութիւնները չեմ գիտեր: Միայն թէ Օրդ. վալանթին կը յիշէ որ, երբ ինքն ընկղմած էր առասպել մը քնոյ մէջ, որ շուրջը գոնուած բանտարան անդիտակից կ'ընէր զայն, առաւ, չահերու լուսով նշմարեց մարդիկ, որք գինքն իրենց թեւոց մէջ կ'առնէին ու կատարած գործողէն դուրս կը հանէին. անկիւնաքարէն մը չդիտեր . . . մինչեւ այն օրն որ, Մօնթէ—Գրիսթօյի կոմսն ըսաւ ինձ. Մաքսիմիլիէն, իրաւունք չունիք մեռնելու, այլ պարտաւոր էք ապրիլ անոր համար զոր կը սիրէք և որ զձեզ կը սիրէ:

—Ըսել է վալանթին ողջ է: Բայց ո՞ւր է այժմ այն խեղճ աղջիկն, որ տ'յլ եւս անուն չունի:

—Պ. տ'Ալվիւնեվի, այն օրէն ի վեր որ խելագարութիւնը և մահը վիլֆօրի տունէն վանեցին բոլոր հոն բնակողներն, Օրդ. ը վիլֆօր Մարսիլիայի չրջակայները, Օլիուլի մօտ ամառանոցի մը մէջ կեցաւ, ուր պ. Նուարթիէ կը խնամէ . . .

—Արդարեւ իմացայ որ անդամալոյծը Բարիզէն մեկներ էր. մինչեւ իսկ ինձ լսայ չի տրուելուն կը զարմանայի...

—Ցօքթի՛ օր, ներեցէ՛ք ինձ: Բայց մեր ամենուս դըժնաւած տպաւորիչակ կացութիւնը գաղտնապահութեան կը պարտաւորէր զմեզ, մինչ իսկ մեր լաւագոյն բարեկամաց հետաքրքրութեան . . . որոց կարդին էք և դուք, հաւատա՛ ինձ . . . Հիմայ կը ձեզ ինձ բացատրել ձեզ թէ ինչ պատճառաւ հոս եկած եմ ձեր օգնութիւնն ու խրատը խնդրելու . . .

—Ապահո՛վ եղէք, պարոն Մօրէլ, թէ ձեր տրամադրութեան ներքեւ եմ:

—Հինգ օրէ հաղիւ կայ որ առ տոմսը Օրդ. ը վիլֆօրի եկաւ . . . հաճեցէք կարդալ զայն:

Մաքսիմիլիէն զայն քաշելով բաց նամակ մը կուտար Պ. տ'Ալվիւնեվի:

"Օրի՛օրդ, դուք բարի և դիտակիրտէք. Բարիզ, տօքթ՝ր տ'Ալվիւնեվի տունը, մարդ մը կայ, որ պիտի մեռնի:

Ա.յն մարդը ձեր հայրն է : Ձեր սիրտը տուն պիտի տայ ձեզ թէ ի՛նչ ընելու էք : —Մ· Ք : »

—Ա.յս սկզբնատառերն անշուշտ Պ· ու Մօնթէ—Քրիս-թոֆի սկզբնատառերն են , ըսաւ բժիշկը :

—Աշխարհս այս նամակին իրմէ եկած է : Ա.յս մասին վայրկեան մ'իսկ չի տարակուսեցանք . . .

—Բայց կամեցե՛ր ըլլալը չէ՞ք դիտեր :

—Ո՛չ :

—Ի՞նչպէս կրցեր է խմնալ այս մօտալուտ աղէտը , զոր ես ինքս իսկ չէի դուշակեր այս նամակը գրուած թըղ-ուականին . . .

—Պ· ու Մօնթէ—Քրիսթօ այնպիսի կանխագիտու-թիւններ ունի , որք զինքը հարդկութենէ դէր ի վեր կ'ը-նեն : Անոր համար վայրկեան մը չերկմտեցանք . . .

—Ե՞ Օրդ· ու Վիլֆօր ի՞նչ որոշեց :

—Ո՞հ , դուք որ զինքը կը ճանչնաք , կրնաք այդ հար-ցումն ընել . . .

—Հո՞ս է . . .

—Ա՛յո . . . Ճանապարհորդութիւնը կայծակի արա-գութեամբ կատարուեցաւ . Ճամբուն վրայ ամենուրեք կան-խաւ պատրաստուած ըմպելիներ կ'ապացուցանէին թէ Պ· ու Մօնթէ—Քրիսթօ նոյն դուշակած , կանխագիտացած էր Օրդ· ու Վիլֆօրի որոշումն . . . և հետևս կը կրկնեմ հոս եկած ատենս ըրած հարցումս : Պ· ու Վիլֆօր իր աղջիկը մեռած կը կարծէ . . . իր մտաց աչքի վիճակին մէջ , այս անհանգիստ երեւոյթը չի կրնար տոկալ և թերեւս իսկ ճահոյս դրդռում մը պատճառել . . .

Ա.յն պահուն որ Մաքսիմիլիէն այս վերջին խօսքերը կ'արտասանէր , անհնկին դուռը բացուեցաւ և շուրջ քսան

տարեկան , անկեղծ և համարձակ դէմքով երիտասարդ-մը ներս մտաւ . ապա , Մաքսիմիլիէնը տեսնելով , խոնար-հելով կանգ առաւ :

Պ· ա'Ավրինեի Մօրելի ըսաւ .

—Պարո՛ն Մաքսիմիլիէն , կը ներկայացնեմ ձեզ որ-դիս , որ հօրը պէս բժիշկ է , և որ ապահով եմ թէ անձ-նուէր և բարեսիրտ մարդ մը պիտի ըլլայ . . : կը ներէ՞ք որ ձեր վստահութիւնն ու բարեկամութիւնը խնդրեմ իրեն համար . . : Ֆրեմէրի՛ք , պարոն Մօրել ճանչցած ամենէն ազնիւ անձանցս մին է . . . Ձեռքերնիդ անոր երկնցուցէք :

—Ո՛հ , ամենայն սիրով , դոկտոր Ֆրեմէրիք :

Երկու երիտասարդք պահ մը զիրար դիտեր էին : Նո-ցա ճակտին վրայ այնքան պատանեկան անբծութիւն , այն-քան եռանդ ու խանդ կար որ , չիտակը երկու եղբօր կը նմանէին : Նոքա զիրար կը ճանչնային , վասն զի երկուքն ալ բարիներու և արդարներու մեծ ընտանիքէն էին :

—Պարոն Ֆրեմէրիք , ըսաւ Մաքսիմիլիէն՝ երիտասարդ բժշկին ձեռքը սեղմելով , դուք հօրս պէս յարգած մէկ անձին որդին էք : Բայց երթէ այս պատճառն ալ չ'ունենա-յի ձեզ սիրելու , կ'զգամ թէ չատ պիտի սիրէի զձեզ :

—Շնորհակալ եմ , պարոն Մօրել , յարեց Պ· ա'Ավրին-եէ , որու աչքն աչալուրթիւնեն կը փայլէր : Ես ձեր եմ և Աստուած վկայ գիտէ թէ ո՛րքան ժամանակ ունիմ ապ-րելու . բայց ինձ այնպէս կը թուի թէ աւելի հանդարտ պիտի մեռնիմ , երբ գիտնամ թէ սրտով միացած էք սի-րելի զաւակս . . .

—Հա՛յր իմ , դոկտոր Ֆրեմէրիք՝ ձերոնի բժշկին թե-ւոց մէջ նետուելով :

Եւ Մաքսիմիլիէն մտածելով՝ Պ· ա'Ավրինեի պահ մը

զանոնք երկուքը կուրծքին վրայ սեղմեց ։

—Ձեզ եղբայր կ՚օծեմ, բասւ։ Երբէք մի՛ մոռնաք զայս ցեղոյ ձեռաքն աչքերը սրբելով ։

—Ի՛նչ ըսելս եկաք լինէ, Փրէսէրիք ։

—Հայր իմ, քիչ մ՚առաջ դիս ձեր հիւանդներէն մէկուն տարին, Պ. տը Վիլֆօրի ։

—Ա՜հ ։ Նոր բան մը կայ ուրեմն ։

—Ժամէ մ՚ի վեր վիրաւոն սկսած է զառանցել ... արքունի դատախազը կը դոչէ մեծաձայն ։ Նախ այս փաստագն անցեալ անգիտակից յիշատակի մը վերադրեցի ... բայց հիւանդին բսած խօսքերն ուշի ուշով մտիկ ընելէ վերջը, կարեւոր հանգամանքի լոյս տալ ձեզ կ՚ե՛ սոյն դատաւորին ներկայութիւնն այսպէս թախանձանօք խնդրելուն պատճառը բանաւոր դիպուամ մ՚է ։ Պ. տը Վիլֆօր, զգալով որ մահը մօտ է, յայտնութիւններ ունի ընելու ...

Տ՚Ավրինեի և Մաքսիմիլիէն ակնարկ մը փոխանակեցին ։

—Երթամ նս ինքս նայիմ, բսաւ Ճերոմէի քմիկը ։ Այսօր այս կարեւոր պաշտօնը վարող Պ. տը Ճլանվուէնի բաւական ծառայութիւն մատուցած եմ ... և ապահով եմ թէ, երբ որ բացարձակապէս հարկ ըլլայ, կը հաւանի հրաւէրս ընդունիլ ... ։ Գալով ձեզ, պարոն Մօրէլ, պատահան մը կը պարտիմ ձեզ ։ Պ. տը Վիլֆօր կընայ տակաւ ձեր յիշած անձին երթուղութիւնն յայտնել դատաւորութեան. տակից զատ իրաւունք ունիք արգիլելու, իսկ դերազոյն վայրկեանին, սիրոյ և պիտութեան խօսք մը չկրցայ մեղմացնել այն անձին տանջանքներուն, որ յանցաւոր եղաւ, բայց իր յանցանքն այնքան տուկալի կերպիւ քաւեց ...

—Ուրեմն թոյլ կուտաք ինձ ...

—Որ Օրդ. Վալանթինեն հոս բերէք ... ։ Այս վայրկեանս ան է ։

—Բրոշա, սիկինի Հէրպօյի տունը ...

—Տակաւին չեմ կրնար այս առաքելութեան ժամը ուրոշել ... բայց հարկ է որ ամէն տանն պատրաստ գտնուի ...

—Ապահով եղիք ։ Նա անհամբերութեամբ իրեն տանելիք յայտարարութեանս կ՚սպասէ ...

—Աղաչեցէ՛ք ուրեմն իրեն որ այս գիշեր հոս գայ ։ Իրեն և Տկին. Հէրպօյի համար բնակարան մը պատրաստել պիտի տամ ... ։ Այս կերպով, երբ որ կոչուի, կրնայ ոտքի առնել դեռաբին անկողնոյն քով վազել ... ։ Փրէսէրի՛ք, հետս եկէ՛ք ։ Միսանին ուսումնասիրենք Պ. տը Վիլֆօրի վիճակը ։ Յաւատութիւն, պարո՛ն Մօրէլ. քիչ մը վերջը կը տեսնուինք ...

Երկու երիտասարդ անգամ մը եւս իրարու ձեռք սեղմեցին, և միևդեռ Մօրէլ կը հեռանար՝ վալանթինի քովը երթալու համար, Պ. տ՚Ավրինեի և իր սրտին դէպ ի Պ. տը Վիլֆօրի բնակարանը կ՚երթային ։

Ժ.

Պ. տը Վիլֆօրի խոստովանութիւնը.

Պ. տը Վիլֆօր թիւնաթոռի մը մէջ կծկուած, գլուխը երկու ձեռացը մէջ թաղուած, կարծես չի լսեր Ծիանինեսըան վրայ դալոզող դրան աղմուկը ։

Հիւանդապահը —որ հիւանդին սենեկին քով փոքր անդրասենեակի մը մէջ կեցած էր, ցած ձայնիւ քանի մը խօսք ըսեր էր Պ. ա'Ավրինեի։

Ա.յս մարդուն հառնար, որ մահուան փորձառու էր, Պ. ոը վիլֆօրի մահը մօտալուտ էր։

Ամբողջ մարմնոյն վրայ եղծումի մը տեղի կ'ունենար, որ ամէն ժամ աւելի ակնհարև կ'ըլլար. և նոյն պահուն ուղեղն ալ կ'ազատէր, ըսյն խանգարող տենդը կը հանդարտէր, դողդոջուն լեզուը կ'ուղղուար վերջին վայրկեան մ'արձակելու համար։

Ցօթիէօրը, նշանապէս պատուիրելով որ ոչինչ ան չարժ կենայ, Պ. ոը վիլֆօրի մօտեցեր և ձեռքը կանչեր մը անոր ուսին դրեր էր։

Նախկին դատաւորը ցնցուեցաւ. ապա դլուխը վեր առաւ։

Իր մեծաբաց աչքերը մէջ խոր և պայծառ նայուածք մը կար։

—Պարոն ոը վիլֆօր, ըսաւ անոր Պ. ա'Ավրինեի, կը տառապի՞ք...

Վիլֆօր երկու ձեռքը կուրծքին տարաւ՝ դերազգային ճըգռանց չարժում մ'ընելով։

—Այ՛, պատասխանեց կոկորդային և ահեղալուր ձայնիւ, վասն զի կարծես թէ արդէն դոյզ դերեզմանէ մը կ'եկէր։ Այ՛, շատ կը տառապիմ։

—Քաջ եղի՛ք։ Գիտէք որ հոս ամէն լաւագը անպակաս են ձեզ...

—Արդեօք կ'ուզէք թաղուլ որ չի մեռնիմ, ըսաւ Վիլֆօր անբացատրելի եղանակաւ մը։ Բարեբաղդաբար ձեր դիտումին անկարող է իմ տանջանքս երկարելու...

Եւ ցած ձայնիւ աւելցուց.

—Ո՛վ մահ, ո՛րքան չնորհակալ եմ քեզ։

Ապա պահ մը լռեց և այս միջոցին Պ. ա'Ավրինեի խոր դիտումի մը ենթարկեց զայն. յետոյ վիլֆօր յանկարծ առնա դարձաւ.

—Պ. ոըքունի դատախազն եկա՞ւ, հարցուց։

—Ուրուն անպատճառ կ'ուզէք տեսնել զայն...

—Այ՛... այո՛. ինչ, հրամաններս չի պոծապրըռւեցա՞ն...

Հեգնական և մանգամայն սիրտ ծակող մ'արձակեց։

—Հրամանները մեռա՛յ... ես հոս ոչինչ եմ... ուսոմ կ'ըսեմ. Աշչանքս չընդունուեցա՞ւ։

—Պարոն ոը վիլֆօր, ըսաւ Պ. ա'Ավրինեի ծանրութեամբ, ձեր խնդրոյն հնազանդելէ առաջ, պարտաւորեցայ ես ինքս գալ և ի քանի դիտողութիւն ընել ձեզ...

—Դիտողութի՞ւն։ Որո՞նք են։ Շո՛ւտ ըրէք, կ'աղաչեմ։ Արդէն գիտէք որ ալ չեմ կրնար սպասել... վաղը ժամանակն անցած պիտի ըլլայ... և պէտք է որ խոսիմ...

—Սակայն գիտէք որ Պ. ոըքունի դատախազը պարզ հրաէրով մը չի դար... առանց ծանր, խիստ ծանր պատճառներու...

Վիլֆօր կանգնեցաւ, և իր ամբողջ դէմքը սրժանապատուութեամբ խառն հանդիսական երեւոյթի մ'առաւ։ Կարծես մէկէն ի մէկ իր դատաւորական աթոռին վրայ բարձրացած կ'զգար ինքզինքը։

—Երբ ինձի պէս մարդ մը, ըսաւ, որ դատաւորութեան ամենէն բարձր պաշտօններէն մին կատարած է, իրեն յանդգնող մարդը կը կոչէ, այն մարդը ո՛չ վարանելու և ո՛չ խորհելու է... Այսօրուան ոըքունի դատախազին անունն ինչ է։

—Պ. ալ Ֆլեմպաւէն . . .

—Իմ նախկին վոխանորդս , ըսաւ Վիլֆօր թեթեւա-կի անարդական ժպտով մը : Ես բաւական ծառայութիւն-ներ մատուցած ըլլալով իրեն՝ իրաւունք ունի ապերախտ ըլլալու : Սակայն յուսամ թէ Չպլոսի համարձակի մահա-մերձի մը դերասդին խնդիրը մերժել . . .

Պահ մը լռեց , զոզցնս չանալով ամիսվիլ իր դաշա-վարներէն , որք միշտ վոխչելու պատրաստ էին :

—Տօքթէօր , կ'երդնուիմ ձեզ թէ ասոր մէջ մեծ չահ մը կայ . . . կեցի՛ք , կրնամ պրծիլ . . . Հարկ եղածը ըս-ուէ՛ք ինձ . . . քանի մը ապշ բան դրեմ իրեն . . .

—Քանի որ կը պնդէք , պարոն ալ Վիլֆօր , ձեր կամ-քը պիտի պարծապրուի . . . և այդ կա անձամբ պիտի տա-նի ձեր դրկիլք նամակը . . .

—Շնորհակալ եմ , ըսաւ պ. ալ Վիլֆօր , խնդիրը պատ-ուոյ վերահասատատութեան մը վրայ է . . .

—Վերահասատատութի՛ւն մը :

—Այո՛ . . . ա՛հ , ամէն բան պիտի խանգանք . . . վա-սըն դի վկայիլ առջեւ պիտի խօսիմ . . . Վիլֆօրի անունն անիծեալ է . . . և գերեզմանի մը վրայ ապձանապ ըսած առիթն իսկ անատանակիչ բիծ մ'է : Ջեմ ուզեր որ այս անունն այլ եւս ազտաղէ այն գերեզմանը որ . . .

—Ասո՞ւ գերեզմանը . . .

Բայց պ. ալ Վիլֆօր չէր պատասխաներ : Թղթին վրայ ծռած՝ յամր և յստակ կերպիւ կը գրէր :

Ապա Ֆրէսէրիքի ներկայացուցած հինգտանին առնելով , նամակը հինգերկ մասը կրած մատնիչին :

—Գայէ՛ք , պարո՛ն , ըսաւ , և աճապարեցէ՛ք . . . մա-հը չ'սպասեր . . .

Պ. ա'Ավրինեի որդւոյն հետ դուրս եղաւ՝ իր տեղե-կութիւնները ամբողջացնելու և իր ձեռօքը բաւ մ'ուել-ցընելու համար Վիլֆորի նամակին :

Երիտասարդին մեկնած պահուն , Մօրել՝ վալանթինն ու Տկն. Հէրպօն առած՝ կը վերադառնար :

Ծերունի բժիշկը զդայ որ պիտի նուազէր , երբ տես-այն ազջկին , որու մահը այնքան յաւ պատճառած էր իրեն :

Վալանթին , սդոյ երկար զգեստներ հագած , անոր առջեւ ծունգի եկեր էր :

Ջեռքերն անոր մազերուն վրայ դրաւ .

—Սիրա՛ն զաւակ , ըսաւ , դուք որ այս յանցաւոր ըն-տանեաց մնալորեալ հրեշտակն էիք , օրհնեա՛ւ ըլլաք : Օրհ-նեա՛ւ ըլլայ նաեւ նա , որ վրկեց ձեզ . . .

—Հայրս ի՞նչպէս է . . . հարցուց վալանթին վհատ-թոտաթեամբ :

—Ջինքը պիտի տեսնէք , օրի՛որդ : Տխուր պարտակա-նութիւն մը կատարելու եկած էք : Բայց դուք ձեր սրտին հնազանդեցէք . . . Ամէն բան մոռնալով՝ միայն յիշե-ցիք այն մարդուն յաւերն , որու անունը կը կրէք . . . Բա-րի գործ մ'է այս , որու համար պիտի վարձատրուիք :

—Պ. ալ Վիլֆօր . . . հայրս վոտնգի մէջ է :

—Ջեմ ծանկեր ձեզնէ թէ մինչեւ վաղն այս ցաւոյ աշ-խարհէն պիտի մեկնի : Երանի՛ թէ հանդիսա գանէ :

—Բայց . . . կ'ուզեմ տեսնել զայն . ինչո՞ւ կը յետա-ձգէք :

—Ձեր անհամբերութիւնը կը հասկնամ , զաւա՛կս : Բայց սպասած եմ խնդրել որ համբերէք . . .

—Պարո՛ն Մօրել , պ. ալ Վիլֆորի բացարձակ վճռա-

դանայ հասնելնաւ՝ որպէս պղկեցի պ. ալբունի դատախազը կանչելու . . .

—Ատուամ՛ծ իմ, գոչեց վալանթինն . բայց ի՞նչ կայ ատենն :

—Չե՛մ գիտեր օրիորդ : Բերնէն վախած մի քանի բառերէն հասկցայ թէ կ՛ուզէ անկրաւոթիւն մը դարմանել . . . Բայց չեմ գիտեր թէ այդ անկրաւոթեան ջոնն ո՞վ է :

—Կը կարծէ՞ք որ, հարցուց Մաքսիմիլիէն, այս դատաւորը նորա վախագը կատարէ . . .

—Անդէն ըսի ձեզ. ենթադրելով որ պ. ալ վիլֆօրի կայսրթիւնը բաւական չըլլայ զինքը հանցագործ, կը կարծեմ թէ անձամբ իմ ըրած հրաւէրս չի պիտի ուժգնէ :

Ցետոյ վալանթինի դառնալով՝

—Ներկայ ցուցիչ ճամբորդութիւն մ՛ըրիք, օրի՛որդ՝ կը լսդրսմ որ Ցկն. Հէրլոյի հետ ձեզ հանդիպած բնակարանը քաշուիք . . .

—Բայց կը խոստանա՞ք, կ՛երդնո՞ւք ինձ որ, պ. ալ վիլֆօր գիս ըսելու վիճակի մէջ եղածին պէս՝ գիս կանչել տուք . . .

—Կ՛երդնում :

Պ. ա՛Ավրինեի և Մօրէլ առանձին մնացին :

—Ո՛րքան տարօրինակ են բոլոր այս բաները, ըսաւ ծերունի բժիշկը : Եւ ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ որ պ. ալ վիլֆօրի նման հօրմէ մը Օր. վալանթինի նման տղիկ մը ծնած ըլլայ :

—Բայց իւր մայրն, Օրդ. ալ Սէն–Մէրան, կարծեմ...

—Ո՛հ, ես զայն ճանչցած չեմ . . . բայց իմացած եմ որ շատ հոռիակիր անձ մը չէր . . . փառասէր էր . . . և

եթէ համաձայնիմ, պիտի ըսեմ թէ արժանի էր իւր ընտրած ամուսնոյն . . . Գալով իւր մեծ մօրը, ծերունի մօրքիզուհոյն . . . զոյն լաւ գնահատած ըլլալով՝ կրնամ հաւատալ թէ ամենեւին զգայուն չէր . . .

—Սակայն շատ կը սիրէր իւր թոռնուհին . . .

—Այո՛, գիտեմ: Եւ սակայն մոռցաք որ, իւր ազնուապետական նախապաշարմանց և քաղաքական գրաղմանց անսալով՝ քիչ մնաց պիտի բռնադատէր զվալանթին յականջս ամուսնանալու :

—Ճշմարիտ է այդ . . . վասն զի նա ինքն նամակ մը գրած էր ինձ, զոր երբեք չեմ մոռցած . . . Արտասուք, պաղատանք, աղերս, կ՛ըսէր, ոչինչ կրցաւ ծնողացս կամքը խորտակել . . . Իրաւ է թէ այն ատեն Ցկն. որ Սէն–Մէրան իւր ամուսնոյն մահուան վշտին ենթակայ էր և խնդքն արդէն ակատացած էր այն հիւանդութեամբ, որ վիճքն ալ պիտի տաներ . . .

—Թոնով ըսէք : Բայց, հաւատացէ՛ք ինձ, թոյնը դէպ ևսն կը ձգտէ, բայց որոին չի ձգտեր : Կը կրկնեմ թէ անձնասէրներու և փառասէրներու ընտանիք մ՛էր այս : Բնութիւնն այնքան բարի, վերհանձն ու անձնուէր ստեղծելով զվալանթին՝ իմ բոլոր տեսութիւններս կործանեց . . .

Կատի մը գալարումը լսուեցաւ :

—Ա՛հ, Ֆրէտերիքն է անշուշտ, բսաւ Տոքթօրը չտապասած եղնելով և մտնելով պատուհանին, որու վարագոյրները վեր առաւ,

Ապա յարեց.

—Այո՛, նոյն ինքն է : Առանձին ալ չէ : Օ՛ն, պ. ալ Ֆլեռնպուէն խօսքի տէր մարդ է եղեր :

Վայրկեան մը եռքը տօքթէօրին որդին հօրը սենեակը

կը մնային՝ ճամբայ տալով որ դատաւորն անցնի։

Երկու երկատասարդք մէկդի կեցան՝ մինչդեռ արքունի դատախազն ու բժիշկը կը խորհրդակցէին ցած ձայնով։

—Շնորհակալ եմ, պարո՛ն, ըսաւ ա՛Ալվինեի։ Հաւատացէք թէ ծանր պատճառ մը միայն կրնար համարձակութիւն տալ ինձ օգուտ քաղելու դուքն ծառայութենէ մը...

—Զար մտածած չեմ՝ Ա.ակից ղատ Պ. ոը Վիլֆօրի նամակը կրնար հաւանեցնել զիս։ Գիտէք, սիրելիս Տօքթէօր, թէ դատաւորք ալ քաղաքագէտ իսապէս նման են։ Անոնք շատ մը գաղանիքներ ունին, որք արդարութեան կը վերաբերին, ինչպէս որ նախկին դեսպանի մը թղթակցութիւնը պետութեան կը վերաբերի։ Պ. ոը Վիլֆօր այնքան բազմութիւ ու այնքան մեծ դէպքերու խառնուած է որ, կըրնայ սոսկալի պաղանեայ ատանդապահ եղած ըլլալ և անշուշտ այնպէս է...

—Պատրա՞ստ էք ինքը լսելու։

—Անշուշտ... բայց ըսէ՛ք տեսնեմ, իբր բժիշկ՝ կը կարծէ՞ք որ իւր մնատորական արդի վիճակին մէջ, կրնամ հաւատալ ընծայել իւր խօսքերուն... ցնորքութիւնը...

—Ո՜հ, յիմարութիւն, ընդմիջեց Պ. ա՛Ալվինեի, դատաւորեան միջոցներ ունի... և կրնամ հաւատալ թէ Պ. ոը Վիլֆօր, մահուան մօտեցած պահուն, իւր ամբողջ բանականութիւնը դատած է...

—Օ՛ն։ Տեսակցութեան ներկայ պիտի դանուի՞ք։

—Եթէ յարմար դատէք...

—Այս մնաին Պ. ոը Վիլֆօրի խորհուրդ կը հարցնենք... Եթէ իրաւունք խնդիրը գլուխն է, ինք կրնայ դիտնալ թէ իւր խոստովանութիւնը կրնա՞յ լսուիլ...

Ֆրէսէրիք և Մաքսիմիլիէն պարտէզ իջան։ Երեկոյն պայծառ և յուրտը չոր էր։ Քալելով և սպասելով որ դիրեկտը վեր կոչեն՝ կը խօսակցէին։

Պ. ոը Ջլանպատէն և Տօքթէօրը Պ. ոը Վիլֆօրի քով պապին։

Նոր արքունի դատախազն իւր նախորդին բազդատմամբ տարօրինակ հակապատկեր մը կը ներկայացնէր։

Մինչդեռ Պ. ոը Վիլֆօր անողոք և խիստ քննութեամբ յուրաքանչիւր մարդ մ'էր, ընդհակառակն Պ. ոը Ջլանպատէն, դէր, քիչ մը դանդաղ, ուխտի կը նմանէր դատապարտեալ հօտարի մը։

Ան վայրկենին որ Պ. ոը Վիլֆօրի սենեակը մտան, այնպիսի արագութեամբ մը, որ այս հիւծեալ մարմինէն չէր յուսացուէր, Պ. ոը Վիլֆօր ոտքի եղաւ՝ իւր երկար և սպիտակ ձեռքերը թիկնաթոռին թեւերուն կռմնցնելով, և կանգնելով՝ քայլ մ'առաւ ընդ առաջ նորեկներուն։

Այս կացութեան ծանօթ չեղող մարդ մը պիտի կարծէր թէ բարեկիրթ մարդ մ'էր սա, որ օտարներ կը հիւրընկալէր իւր դահլիճին մէջ։

Պ. ոը Ջլանպատէն մինչդեռ դեռևս խանդարհեցաւ, մինչդեռ բժիշկը մեղմիւ կ'սոխպէր Պ. ոը Վիլֆօր որ վերսկսին իւր տեղն անցնի։

Կարելի է ուսանիլ զգալնանան թէ արքունի դատախազն այնքան սկնատանօք կը վարուէր այս մարդուն հետ որ, եղեռնագործ տեսնելն մէջ, չնոթենէ ծնած զգացում մը սպանուած ըլլալու յանցանքը խոստովանած էր։ Բայց նախկին դատաւորին դատարանին մէջ ձգած յիշատակները վերջին ազէտէն հզօր եղած էին։ Ո՞չ սպաքէն Պ. ոը Վիլֆօր սիրն եղած էր այն անողոք դատաւորութեան, որ, իշխանութեան հաճելի ըլլալու համար, իրեն ցոյց տրուած

թինամիները կը զարնէ։ Պ. ոը Վիլֆօրի անունը կը դնա-
նուէր վէրահասատատութիւն թաւականի բոլոր դատերուն
մէջ։

Դատաւորը միշտ առատակ մը ակնածական երկիւղիւ
պիտի պատուէին Մարշանժինները, Պէլարնները կամ Ջան-
ճիաքօմինները։

—Պարո՛ն, ըսաւ Պ. ոը Ֆլանպաւէն, փափաքիր էք ինձ
հետ խօսիլ, ծանր տեղեկութիւններ հաղորդելու համար
ինձ, ինչպէս որ ըսեր էք։ Փութայք ձեր կարճեն հնազան-
դիլ և պատրաստ եմ մտիկ ընել։ Բայց նախ և առաջ ըսէք
ինձ թէ՝ դուք պաշտօնի վրայ եղող դատաւորի՞ն կը դի-
մէք թէ այն մարդուն, որ ձեր աշակերտը կոչուելու պա-
տիւն ունի . . .

—Օրինաց ներկայացուցչին կը դիմեմ, ըսաւ Պ. ոը
Վիլֆօր միջին կերպիւ։

—Կը մնայ ինձ հարցնել ձեզ թէ՝ կ'ուզէք որ առան-
ձին ըլլանք . . .

—Ո՛չ, ըսաւ Վիլֆօր։ Կ'ապաշխեմ պ. ա'Ավրինեի որ
ներկայ գտնուի այս տեղեկութեան . . . եթէ տակայն
դուք չէք ընդդիմանար . . .

—Ձեր փափաքին ընդդիմանալու պատճառ մը չունիմ
. . . միայն թէ եթէ լանդիլը պետութեան ապահովա-
թեան վերաբերեալ գաղանիքի մը վրայ է, պարտաւոր եմ
զգուշութիւն ընել . . .

Յանկարծ մ'անցաւ Պ. ոը Վիլֆօրի երեսէն անցաւ վրայէն։

—Պարո՛ն, ըսաւ, պիտի մեռնիմ։ Սոսկալի է թէ ես ու-
րիշներէ աւելի անձնուէր եմ ընկերութեան պահպանո-
ղական սկզբանց . . . բայց երկրի դատաւորները դատա-
պին ներկայանալու պահուա՝ կ'ուզեմ վերջին և դերագոյն

խոստովանութեամբ մը խիղճս թեթեւցնել . . . Սա՛ կ'ու-
զեմ ըսել ձեզ թէ, պարոն ալքուն դատախազ, ե՛ս, Պ.
ոը Վիլֆօր, ոճիր մ'ևս գործած եմ։

—Դո՛ւք, պարո՛ն, ըսաւ Պ. ոը Ֆլանպաւէն, որու գէր
ու խաղաղ մարմինը ցնցուեցաւ այս յառաջաբանէն։

Ինքնիրեն կ'ըսէր թէ, եթէ դէպքերը քաղաքական մեծ յայտնութեան մը վրայ չէր, թերեւս
այնքան չի պիտի աճապարեր գալու։

Ջրսենք ատպակայեալ, այլ բռնադատիկ կերպով մը
տեղատարնցաւ Վիլկնաթոռի մը մէջ։ Ան յոտ մտերիմ խոս-
տովանահօր դերը կկատարին միայն հաճելի էր իրեն։ Բայց
տարապարտուց աշխատութենէ պրծելու ժամանակն ան-
ցեր էր։ պէտք էր հարմարիլ։

—Ձեզ մտիկ կ'ընեմ, պարո՛ն, ըսաւ։

Պ. ոը Վիլֆօր ձեռքերը ճակտին վրայէն անցուց։

—Ներեցէ՛ք, եթէ փոքր ինչ դժուարաւ կը խօսիմ.
երեկ խանդի էի. վազը պիտի մեռնիմ։

«Ինչպէս որ Պ. ա'Ավրինեի ըսի, լանդիլը պատուոյ վե-
րահասատութեան մը վրայ է։ Բայց նախ և առաջ պէտք
է այս բառը բացատրեմ . . .

«Պարո՛ն, անուններ կան, որք սրտատ մ'են դիրնիք կը-
րոզին և անոնց, որ այդ անուններուը կրած են։ Իմ չնո-
հիւս, Տկն. ոը Վիլֆօրի չնորհիւ, իմ անունս ալ այդ կար-
գէն է։

Պ. ա'Ավրինեի չարժուամ մ'ըրաւ՝ կարծես չի թողլու
համար որ աւելի հեռուն երթայ։

—Ո՛հ, թողէ՛ք որ խօսիմ. կ'ուզեմ որ նախ և առաջ
Պ. ալքունի դատախազը լաւ հասկնայ թէ հիւանդի

մահաճումթիւն չէ ըրած . . . և թէ այս վայրկենիս խելքը կատարեալ պէս մը չէ :

«Ա՛յ , Վիլֆօրի անունը նշանակեալ անուն մ՚է . . . և ասոր բանական ապացոյց մ՚է հօրս կանչն , որ երբեք չ՚ուզեր այդ անունը կրել . . .

«Հապա եթէ ամէն բան դիտցած ըլլար . . .

«Պ. ու Ժլանպուէն , այն մարդը զոր 25 տարի դատարանին մէջ պատուելին իրր մարդկային արդարութեան ամենէն ուղղամիտ ներկայացուցիչներէն մին , 1814 ին մըշտական բանտարկութեան դատապարտած էր , իր իսկ կանչէն , երիտասարդ անձ մը , որուն միակ ոճիրն այն էր որ կրնար — յանդիմա— անոր ամբողջ ապագայքը վտանգի ենթարկել . . .

—Մշտական բանտարկութեան . բայց ոճիր մ՚է այդ . . . դուշդ պ. ու Ժլանպուէն :

—Գիտեմ , ոճիր մ՚է : Եւ ես այդ ոճիրը գործեցի կամովին , խորհրդածելով , դրեթէ պաղատութեամբ . վասն զի մեր փառասիրութիւնք առաւցեալ կլքեր են . . .

«Ես այն մարդը մեռած կարծեցի . . . երկար տարի նորա ուրուականն իմ դիշերներս կը խռովէր . . . Բայց նա կենդանի է տղեր , և վրէժը լուծեց : Ա՛յս ոճրոյս պատիժը կրեցի :

«Անուն , այն անիծեալ անունը կրող առաջին կինը , յանցաւոր էդաս . . . Քիչ մը վերջը պիտի ըսեմ թէ ի՛նչ ըրաւ . . . թէ ի՛նչ ըրինք երկուքս . . .

«Ա՛յն երկրորդ կինն , որուս հետ տասնամեայ , թուտուրիկ մ՚էր , պ. և Տկն. ու Սէն–Մէրանն սպաննեց , պարտաւոր անտանելի ծերունի ծառայն սպաննեց . . . սպաննեց . . . այն աղջիկն , որ վալանթինն կը կոչուէր . . . վերջապէս . . .

Տեսակ մը չզաձգական հեծկլտուք եկաւ վրան . բայց անմիջապէս չարունակեց՝

—Ջատակս սպաննեց . . .

«Ահկից զատ գիտէք թէ բոլոր այս բաներուն մէջ հա Վիլֆօրի անուան յարակից անուտանարկութեան ճակատագրին հետաքննեցաւ . . .

«Ես ալ այդ չսպաններ էի . . . ապօրինի սիրոյս արդիւնքը եղող զաւակս . . . զոյն կենդանւոյն թագուր էի . . . ապա ես ինքս ճարակ տուի զոյն ընկերական վրէժխնդրութեան . . . »

Յանկարծ կանգ առաւ : Ա՛յս տեղ իւր յիշողութեան մէջ պարապ տեղ մը կար :

—Չեմ գիտեր , ըսաւ : Ա՛լ ես չեմ յիշեր : Ան մարդը . . . ի՛նչ եղաւ : Ա՛հ , կը գտչակեմ . . . մահը . . . մարդասպանաց մահը . . .

—Կը սխալիք , պարո՛ն , պատասխանեց պ. ու Ժլանպուէն : Երդաւհաք ներողամիտ գտնուեցան . . :

—Թխարա՛ն , դուշդ պ. ու Վիլֆօր : Թխարա՛ն . . : Ո՛հ , Թշառա՛կը . . .

Եւ նախկին դատաւորն , որ առանց դողալու այնքան գլուխներ ձգել տեսեր էր . . . տեսաւ հեռուն կանաչ գտակով մարդ մը , մահացու աշխատութեան տակ ծռած , կռնակը Թիւրպահայ գետաղանին ներքեւ կոթացած . . . և այս մարդն իւր սիրտն էր . . . իւր Թերեւս սիրած միակ կնոջ սրդին էր . . . եթէ երբեք սիրոյ լինչ ըլլալը գիտցած էր :

Յարատեւ մ՚անցաւ ամբողջ մարմնոյն վրայէն :

—Նա՛ միայն , ըսաւ , իրաւունք ունի Վիլֆօր կոչուելու . . .

Պ. ալ Ֆլանպաուէն ժամացոյցը հանեց, կ'ակսէր նչմարել թէ ժամանակն ուշ էր։

Վիլֆոր այս չարժումէն նչմարեց և հեգնոտ թեամբ ըսաւ.

—Ներեցէ՛ք, պարո՛ն, եթէ ձեր ժամանակը չարուչար կը դործածեմ . . . կը մոռնամ թէ մինչ, դուստր ոչքս, պդտնութեամբ կորանցնելու ժամանակ չ'ունինք . . .

Ալբանէն դառնախաղին այս հարուածը պդտց և ժըխտողական չարժումմ մ'ընել։

—Լա՛ւ ուրեմն, պարո՛ն, յարեց Վիլֆոր, որու ձայնն առանձնաբար բարձրացաւ, Օրդ. ալ Սէն–Մէրանի դերեզմանին վրայ Վիլֆոր անունը դրուած է, և Օրդ. ալ Սէն–Մէրան ոճրագործ, այո՛, կը կրկնեմ թէ ոճրագործ եղաւ։ Ասոր մէջ մի չի դիմադրեր ինձ այն պարադայներուն մէջ, զորս պիտի պատմեմ ձեզ . . . Թունաւորչին դերեզմանին վրայ Վիլֆոր անունը կայ, իմ դերեզմանիս վրայ ալ վաղը Վիլֆոր անունը պիտի դրուի . . . այս անունն, որ անիծուց դրաշմ մ'է գոգցես . . .

«Բայց այս անունն —որ յանցաւորները դոյդ պիտի տայ վրիժառու Աստուծոյ, որ իր անողոք բարկութիւնը պիտի թափէ ոճրագործներուն վրայ— չեմ ուզեր որ այս անունն անմեղ դերեզմանի մը վրայ ալ ծնայ . . . չեմ ուզեր որ, երբ դառաասանի հրեշտակը կոտրէ այն քարերուն, որոց վրայ դրոշմուած է այս օրհասաբեր նչանն և կը վայրի՝ կարծես աստուածային վրէժխնդրութիւնը իր վրայ կոչէ լու համար —չեմ ուզեր որ դպչի այն դերեզմանին, որու վրայ այս անունը դրուած է . . . և պէտք է ասրուի . . .

—Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք, դոչեց ա՛Վվրինեի, որ ի զուր կը ջանար հասկնալ։ Ձեր սրդումն վրայ կ'ուզէք խօսիլ։

—Ողջո՛ւյս։ Ո՛հ, ո՛չ։ Ամն աղան արժանի էր ինձ և իր մօրը . . . Նա ճշմարիտ Վիլֆոր մ'էր, սրդէն կեղծաւոր, անգութ և խիստ . . . Մայրը, զոյն սպանելով, ազատած եղաւ զոյն. նա այն անիծեալ նչանը կը կրէր . . . և թո՛ղ կրէ . . .

—Բայց ուրեմն որո՞ւ վրայ կ'ուզէք խօսիլ . . .

—Ամն աղջկան վրայ, զոր ճակատագիրն ու իմ ոճիրս այս սպանութեան և արեան ընտանեաց մէջ նետեցին և որ օրհասաբեր մեքենային ակռաներուն մէջ բռնուեցաւ . . . այն աղջկան, զոր սպաննեցին, վասն զի Վիլֆորի անունը կը կրէր . . . այն աղջկան, որու դատաստանական խաչն այս սոսկալի դրոշմը կը կրէ . . .

—Վալանթինն. ձեր աղջիկն . . .

—Ա՛յո՛, Վալանթինն . . . որ իմ աղջիկս չէր, որ Վիլֆոր մը չէր։

Եւ կարծես թէ քիչ մ'առաջ ազգութիւնն Մաքսիմիլիէնի ըսած խօսքերը լսած ըլլալով՝

—Ա՛հ, մարդկային անմտութի՛ւն, դոչեց. Ձենէ ոչ ոք բան մը չի դուշակեց . . . և սակայն բաւական էր դիտել այն անվրդ ճակատն, այն անկեղծ և պարկեշտ աչերը . . . բաւական էր լսել այն ձայնն, որ անվարժ էր սուտ . . . Նա Վիլֆո՛ր մը. օ՜ն անդր . . . ո՛հ, երբ հոս գինքը կը դիտեի, կը վախնայի իրմէ . . . և երբ մեռա, լինչ այնպէս թուեցաւ թէ աղաւնեցայ . . . իր աստղաբնութենէն կը սոսկայի . . . ո՛չ, կը կրկնեմ թէ նա Վիլֆոր մը չէր և չէր կրնար ըլլալ . . .

Տօքթէօրը կը մոռնար թէ արդեօք յիմնարկութիւնը վերջացուն չէր տիրեր այս ուղեղին, զոր պահ մը թողած էր։

Եւ սակայն ո՛չ. այլ հոս յիմնարկ մը նայուածքը չէր այն, զոր չի դադրող մորմոք մը դաժան ու խիստ ձայնը չէր.

վիլֆոր կատարելապէս սէր եղեր էր իր անձին . ինքզինքին և ապաննուզայ դէմ ուղղուած այս դատապարտութեան մէջ վերջապէս ասկալի և անսխալ դատաւորն եղած էր :

Պ. ալ Ֆլամպոյէն խակ ահագներ էր :

—Բայց . . . ձեր ըսած անձը մեռած է , ըսաւ : Ի՞նչ կրնանք ընել իրեն համար :

—Կ'ըսեմ թէ կրնաք իր յիշատակը մաքրել այն անանարկ դրպարտին , որ անոր կեանքէն է : Կ'ըսեմ թէ պէտք է դիակը վիլֆորինոյ ամբողջապարա մերձեցութեան աղտոտել . . . Կ'ըսեմ թէ պէտք է մարմնային վրայէն ջնջել այն պիծերն , որք անշուշտ այն անմեղ աղջիկն այնպէս մը կ'այլանդակեր , կարծես թէ դահճին երկաթը զանոնք իր ուսին վրայ կը դրոշմէ :

«Նախ և առաջ պիտ մտիկ ընէք : Ձեզ ըսելիքս դերապոյն ճշմարտութիւնն է :

«Ամիսը շատ ժամանակ առաջ . . . շատ ժամանակ . . . 34 տարի առաջ , ամբողջ յաւիտենականութիւն մը առաջ . . . այն ատեն դեռ երիտասարդ էի . . . բայց յանցանքիմս էր , եթէ արդէն վաստակութեան կատարի ապահանութիւնը արտօնած էր :

«Երիտասարդ էի , ըսի : Միթէ ես երիտասարդութիւնս ունեցած եմ : Դալը խակ , ձեր կարծեցեալ ընկերութիւնը մէջէն արհամարհանօք պիտի վռնտէիք դատաւորութեան առնմանեալ երիտասարդ մը , եթէ այդ երիտասարդն առանց վճռավոքը խանդ , հոգւոյ ամենապոյն ջերմութիւն ցոյց տալու ըլլար . . . :

«Պէտք է դիակն մը նման պաղ ըլլալ . . . պէտք է արտը լռեցնել . և եթէ կրքերն ջմեղ տաղտուկն , պէտք է որ այն բոլոր և ո՛չ մի ցոլքը մեր աչերը կամ ճակատը չլուսաւորէ : Ո՛հ , Թարթիւֆ , քու կեղծաւորութիւնդ մեր դպրոցը , մեր ժամանակը , մեր օրինագիրքն է . . . Մտել ընդդէմ , տակ ինքզինքին . . . անոնք է որ մարդ կրնայ յաջողանալ . . .

«Եւ ես ալ յաջողացայ . . . մինչեւ ո՞ւր . արդէն գիտէք . . .

«Օրդ· ալ Սէն–Մէրանի հետ ամուսնացայ . . : Գիտէ՞ք թէ ի՞նչ էր այն նորատի աղջիկն , որ այնքան չնորհալի և այնքան գեղանի էր որ , ամէնքը երջանկութեան կը նախանձէին . . . իմ հոգւոյս ու սրտիս աւելի ցաւալի հոգի մը և սիրտ մը : Կը կարծէք թէ նա երիտասարդի մը հետ կ'ամուսնանար . ամենևին , նա իր առջեւ գեղեցիկ ապագայ մ'ունեցող դատաւորի մը հետ կը միանար : Նա հարստութիւն կուտար այն մարդուն , որ իր հպարտութիւնը պիտի գոհացնէր :

«Այս է ահա մեր սէր կոչածը . այս է մեր ամուսնութիւն անուանածը . . .

« 1815ին , Լուի ԺԸ.ի վերջնական վերադարձէն 15 օր ետքը , Օրդ· ալ Սէն–Մէրան Տկն· ալ վիլֆոր կոչուեցաւ :

«Այն օրէն դատապարտեալ էր : Այնպիսի ապահովութիւններ կան , որոնք մարդ չի կրնար զերծ մնալ : Եթէ չի մը կենն ըլլար , թերեւս բարութեան անուարկելի պատ ըլլար միայն : Վիլֆորի հետ ամուսնանալով , չարեաց չէր զոհուած պէտք էր ըլլալ . . .

«Քիչ առնէն յետ մնայ :

«Ո՛հ , մեր կենսոյ այն թաւականին ըրած խոստովանութիւններնիս կը յիշեմ : Այլ պիտի խոստովանի իրենց գաղտնի առաջին ժպտին , առաջին հառաչին իրենց պատճառած վրայ . . .

«Մենք այնպէս չենք։

«Պ. և Տկն. որ Սէն–Մէրան ամուսնութեան դաշնագրոյն մէջ մասնաւոր պայմանի մը նշանակութիւն պահանջեր էին։

«Առաջին զաւակիս ծնած առեն՝ 300 հազար ֆրանքի դումար մը պիտի առանայինք . . . կը լսէք, երեք հարիւր հազար ֆրանք, որ մէկէն ի մէկ դալով՝ անակնկալ վայել մը պիտի ապային գաւառական փոքր գաւառորին կացութեան . . . ապագ այն էր սա, որու մեծ դռները կը բացուէին։ Վասն զի մեր, գաւառորքս, մեծ կարեւորութիւն կուտանք այս բաներուն . . .

«Հարուստ է. ուրեմն կրնայ ճոխ կեանք վարել. ուրեմն կրնար ամէն բանի հետամուտ ըլլալ։

«Երեք հարիւր հազար ֆրանքով Բարիզու մէջ պաշտօն մը կրնար ձեռք բերուիլ։ Այս մասին ալդէն Նորին Վեհափառութեան աղերս մատուցած էր, բայց նա թագաւորի պատասխան մը առած էր.

«—Պ. որ Վիլֆօր դեռ նոր[illegible] է . . .

«Բայց երբ Պ. որ Վիլֆօր 15–20 հազար ֆրանք աւելի եկամուտ ունենար, այն ատեն մեծ մարդ կ'ըլլար . . .

«Բարիզ դա՛լ . . . ո՛վ վախ, ալբումներուդ մէջ ընդունուիլ։ Ունենք որ Վիլֆօր երերը ժամերը կը հաշիւեր . . . Տղան վայ հաղիւ թէ կ'խօսակցէին, ո՛վ կը մտածէր առնոր խանձարուրը. պէտք էր թղթապահակ մը չինել տալ՝ դրամատուներուն անոր մէջ դնելու համար . . .

«Անհանգ հոգածութեամբ կինոջ խնամելս առնողները կ'լսէին.

«Այսօր ի՛նչ մտածին է. վաղն ի՛նչ հայր պիտի ըլլայ...

«Եւ բարձեր հիւանդին գլխուն տակ յարդարած առնա՝ յած ձայնիւ կ'լսէի իրեն. Բարիզու մէջ ալբումնի դատախազ. և նա կը ժպտէր ինձ։

«Միթէ նա ուրիշ կնոջմէ մ'ունէր անդութ կամ եսասէր էր։

«Ո՛չ, նա էր՝ ինչ որ կ'ընենք մենք մեր զաւկներն, ինչ որ մեր հայրերն ըրած են մեզ, առանց մ'էականեր, որք բնաւ մտրդկային բան մը չ'ունին, որոց ականջները կը խըլանան այն ճամած զանգակին յարատեւ հնչիւնէն, որ առաւօտ թիւնն է, որոց աչերը կատարած են նախապաշարմանց . . . զարդուց միտաւոր աղջամուղջէն։ Երջանկութիւնը պաշտօնն է։ Երջանկութիւնը՝ դահակալին մէկ ժպիտը, հղօրին մէկ չնորհն է։ Ահա այս է մեզ սովրեցուցածնին . . . ահա այս է մեր այլոց սովրեցուցածը . . .

«Ա՜հ, ո՛րքան խելօք ու թշուառ ենք։»

Պ. որ Ֆլանպուէն չատ հանդիստ չէր. հատա չրթունքը կը խածնէր և քիչ մնաց որ պիտի լսղրքեր յանուն այն ընկերութեան, զոր այսքան խոսիս կը թշնամանէր նորա նախկին պաշտպանն . . .

Տ'Ավրինեի կ'ուզէր ծափահարել . . .

Բայց երկուքն ալ կը լռէին, վասն զի յոլչափ Պ. որ Վիլֆօր կը խօսէր, իր ձայնն, որ կծու, զրեթէ սուր եղած էր, այնպիսի հնչիւն մ'ունէր, որ մտրդուս սիրտը կը ծակէր։ Կեանքը չէր որ կը խօսէր, այլ մահը։

Եւ աշխարհի մէջ մահը միայն իրաւունք ունի անկեղծ ըլլալու։

Նախկին ալբումնի դատախազն անշարժ, զրեթէ ընկճեալ կեցած էր, այն վշտայ նեղքեւ, որոց յիշատակը զինքը կը ճղռէր. իր ուսերը, չափազանց ծանր բեռան մը տակ կքիլու պէս՝ անգիտցին նեղքեւ կը կքէին։

—Պ. ալ վխիթօր կը յոդնի, ակռաս ըսել Պ. ալ Ֆլանպալէն։

—Ո՛չ, ո՛չ, յարեց ոգեւարեալն աչխուժիւ։ Միայն թէ ուրիշակի կը տեսնեմ ինչ որ է, ինչ որ եղաւ և ինչ որ պիտի ըլլայ, և բոլոր այս բաներն նոզկանք կը պատճառեն ինձ . . .

«Թողէ՛ք որ չարունակեմ։ Գանք եղելութեանդ։

«Տկն. ալ վխիթօր 1846 մայիսի սկիզբները պիտի ծնանէր։

«Այժմ պէտք է որ տարւոյ մը չափ եւս գառնամ և այնպիսի դէպքեր պատմեմ ձեզ, որոնք ամենուն անծանօթ մնացին։

«Գիտէք որ կապտեր Էլզա կղզիէն վերադառնալէն վերջը կապտութիւնս գանազանելի էր. Պոտլօնեանոյ դատին համար լաւագոյն է ըսել ինձ համար էր որ դարձեալ իմ առաջին ոճիրս, այն է վճռաւականական նաւս մը պատահանակ լեցուց երկաւատով նաւաստիի մը ձերբակալումն ու անհետանալն։

«Երբ Նաթօլէօն Թիւլլերի եկաւ, ասկըրդ է ըսել թէ իմ ալ Օրդ. ալ Սէն–Մերանի անձնական տունտութեան վրայ խօսք չեղաւ պիտի։

«Իմ միակ մտածումս էր ներկայն պահպանել և կարելի եղածին չափ անցեալը մոռցնել տալ անոնց, որք կըրնային տակալի հաշիւ մը պահանջել ինձմէ։

«Գաղտնական միաւորացս ներքուստ գործունէութեան հիմն պաշտօնատեղիս փոխուեցաւ և Թուլուզ դիտուեցաւ, ուր գանէ անծանօթ էի դրեթէ։

«Անշուշտ մոռցած չէք թէ կայսերական վերահսկողութեան առաջին օրերն, —որ հարիւր օր միայն պիտի տեւէր, — թագաւորականք յուսահատական փորձեր ըրին նշանակութիւնը ձեռքէ չի հանելու համար։

«Մանաւանդ Թուլուզի մէջ պ. ալ վխիթօր փորձեց թագաւորական կառավարութիւն մը հաստատել, որ իրր կապ մը պիտի ծառայէր ընդ մէջ Ֆոնթենպլոյի Տկն. դ–քոսէռայի, որ Պօրտոյի մէջ կը գործէր, և դ–քսին, որ Մարսիլիոյ մէջ յարձակողական պատերազմ մը կը պատրաստէր։

«Բէրնատօն մարաջախտը թագաւորական կամաւորաց գլուխն էր. մանդատներն թագաւորական նշաբեր մը հաստատած էին, որ Նաթօլէօնի վերջնական վերահաստատութեան նպատակաւոր բոլոր լուրերը չրելու առնուած էր։

«Անկլիական սահմն ու Սպանիական սահմը կը զօրացնէին այն կառավարութիւնն, որ, գինուորական արշաւանաց մէջ, արդէն բաւական յաջողութիւն ունեցած էր. յանկարծ խնայուեցաւ որ Պօրտօ անձնատուր եղեր և իւր դառները բացեր էր զօրապետ Բլօզէլի։

«Նոյն միջոցին ալտաքոյ կարդի պաշտօնեաներ, որք Բարիզէն ղրկուած էին զօրապետ կոմս Տըլաթօրի, ինչպէս նաեւ Շարթօն զօրապետն, որ Թուլօնի վրայ կը քալէր, կատարելապէս փոխնոյն իրայ վիճակը։

«Տըլաթօրա զօրապետը —կայսերական դրութեան չերմ կուսակից— հետեւակազօրայ երրորդ զօրաբաժնին մէկ գունդը առնելոյ, քաղեց այն կապխաղին վրայ, ուր կը գտնուէին Բէրնատօն մարաջախտն ու Պ. ալ վխիթօր և զանոնք բռնելոյ։

«Ալպրվի Հին էր։

«Թուլուզի բնակչաց մէկ մասն ռոյալիստութեամբ ընդու-

նեց թագաւորականաց արտաքսումն և հռադոյն դրոշին վերամբարձումն :

«Եւ ինչպէս ամէն առեն կը պատահի նմանօրինակ պարագայից մէջ , ամբողջ քաղաքն համակրաբար խաղաղ մնաց , բայց մանաւանդ վրէժխնդրութիւններ դործադրեցան :

«Քաղաքական դէպքերու ո՛չ իւրք միջամտելու նամանաւանդ բղալով —քանի որում պաշտօնից դուրս մնալէ ետքը կամք չունէի— տեղւոյն ազատասէր մի ծայրը պզտիկ տան մը մէջ , Պազարվի Ջայքէն քիչ հեռու , որու վրայ չրանց քը , կարծեմ եղերքն ի վար երթալով՝ պարտէզիս քանի մը մեմր հեռուէն կ՛անցնէր :

«Ազրիկի հին երկիրը , անհնարին քաշուեր էի՝ ամպրոպական աշխատութիւն մը պատրաստակ բռնելով , բայց բան պատճառն էր կատարելապէս հեռու մնալ անցած դէպքերէն և ո՛չ մէկ , ո՛չ ալ միւս կողմէն պատասխանատուութեան ներքեւ չգտնուիլ :

«Ցանկարծ . . . դրեթէ ժամը տասն էր —խուլ աղմուկ մը լսեցի , որ կարծես Սէն–Բիւերի դրան կողմէն կուգար . ապա այս աղմուկն աղաղակներու վերաւածուեցաւ , և Հասէ՛ք , հասէ՛ք բառերն ականջիս հասան :

«Տարակոյս չկար . Հոն դրդռեալ , ապառնալի ամբոխ մը կար , որ դէպի տունը կուգար :

«Հնազանդելով այն խոհեմութեան , որմէ տակաւին չեր շեղիլ յառաջադրած էի —և վախնալով թէ այն մարդոցմէ ոմանք , տեսնելով այն լայն , որով կ՛աշխատէի , մուտքը դան իմ միջամտութիւնս խնդրելն , չուտով կանթեղս մարեցի և առքն երթալով՝ պատուհանիս մօտեցայ ու վարագոյրները վերուցի . . .

«Աչքն առեն բնականէս աւելի աւելնէն չիտուն մէջը հեռուն մարդ մը տեսայ , որ սրունքներուն բոլորտակ զօրաթմբը կը վազէր : կառաղութեամբ կը հալածէին զայն և նոյն Մեռուցէ՛ք , մեռուցէ՛ք . . . աղաղակները անդադար կը կրկնուէին :

«Ինձ այնպէս եկաւ թէ սա բառն ալ կ՛ատելցնէին . Մեռուցէ՛ք Մնդլասյին :

«Մարդն այնքան ուժով , այնքան ճարպիկ կ՛երեւէր , և իւր հետնամիներէն այնքան հեռացած էր որ , անոնց ձեռքէն ազատելուն վայրկեան մ՛իակ չի տարակուսեցայ :

«Բայց յանկարծ տեսայ որ երթալ ու լենկաւ : Իր ոտքի խոչընդոտ մը պատահեր էր : Աչն առեն հալածողներն անոր վրայ լենկան , վայրկեան մը մարդկային խառնուրդ մը տեղի ունեցաւ , ապա մեծ աղաղակ մը . . . և դժնդակ բաղխում մը . . .

«Մարդը կարծեմ չորեքսան մէջ նետեր էին :

«Ապա մարդասպանք , երանոյ վրէժն յագեցնելէնան գոհ , տեսակ մը սոկումբ զգացին կարծես և ցիր ու ցան վազան :

«Տակաւին քիչ մ՛առեն անշարժ մնացի հոն : Բայց առէն բան լմնցեր էր : Ոճիր մ՛եւս գործուեր էր , որ անպատիժ պիտի մնար :

«Վերադարձ աշխատութեան սկսայ , չկրնալով չխոթել միտքս առիւծիս , երբ ինձ այնպէս թուեցաւ որ պատուհանիս առջեւէն կը զարնէին մեկվին :

«Սարսռացի . այն առեն յարատեւ սոսկմանց ենթակայ էի : Աղմուկը կրկնուեցաւ քիչ մ՛ատելի ուժով : Եւ միանգամայն հեծեծագին ձայն մը օդնութիւն կոչեց :

«Ինձ ծանօթ պառաւ կնոջմանս էին պատկած էր :

բոլորովին առանձին էր։ Գրասեղանիս դարակէն ատրճանակ մ՚առի, և դարս եկայ պարտէզին չուրջը դառնալու համար, որպէս զի փորձեմ տեսնել թէ ո՛վ էր այն անծանօթին, որ կուգար այսպէս իմ հանգստութիւնս վրդովել։

«Բայց ո՛րքան ալ որ կամաց գալէդ, չի կրցայ կատարեալ խաւխանել աւազին վրայ ճչող քայլերս ալձանգանդն, և ձայնն, օտար հնչմամբ մը, յարեց.

«—Օգնեցէ՛ք ինձ, սիլօրա . . . կ՚ապաչեմ . . . փրկեցէ՛ք զիս . . .

«Թիչ մ՚առաջ լսած Անգլիացին բառս միտքս եկաւ։

«Կը կարծէի թէ գետը նետուող Թշուառն հետ էր գարձս։

«Ցարտկոյս չկար. առանձին էր։ Իր դահիճներն անշուշտ թաղուած էին։ Գնահ առ այժմ վախնալու բան չունէի։

«Անոր մօտեցայ և քանի մը խօսք ընելով՝ հասկցայ թէ սխալած չէի։ Ցուսահն կը ապրուստ և ակռաներն լրտար կը բաղխէին։

«—Թեւերս կոթնեցէք, ըսի իրեն։

«Եւ օգնեցի իրեն որ վերնոյ սենեակս գայ։ Հոն կրակարանին մօտ մը մտածելու, որս վրայ ինկաւ։ Ապա յանկարծ տեսայ որ դժգունեցաւ ու նուաղեցաւ։

«Ատրճիկ գքեզ ո՛րքան ալ որ անսիրտ ընեն, դարձեալ սրտին խորը քիչ մը գութ կը մնայ։ Փետթացի կազդուրիչ գեղ մը տալ իրեն։ Եւ վերջերս նա կատղած կ՚սթափէր, ես ուշի ուշով գինքը կը դիտէի։

«Գրեթէ 30 տարեկան էր, հիանալի կերպարս կանանց դէմքով, թուխ, բայց խիստ սպիտակ մորթով մարդ էր։ Իր թաց մազերը ճակտին վրայ կ՚ինկային, բայց դիւրին էր հասկնալ թէ կնոջ մը մազերուն պէս գանգուր էին։

«Կը կարծէի թէ այս մարդն Անգլիացի էր։ Եւ սակայն անոր վրայ չեմ գիտեր ինչ տարօրինակ գեղեցկութիւն կար, որ զիս կը զարմացնէր և որ, ըստ իս, տարաշխարհիկ երեւոյթ մ՚ունէր։

«Վերջապէս աչքերը բացաւ։

«Ստոյգ գրներս խնամքը գոյեր և իր առջեւ կանգնած կեցած էի։

«Ի սկզբան զարմացական կերպարանքով մը ինձ նայեցաւ։

«Իր հիանալի աչերն պայծառ ու լոյր էին։ Բայց գարձեալ կը կրկնեմ թէ իր նայուածքը ջարմանք պատճառեց ինձ, իրրու թէ մեր եւրոպական աչխարհի մարդոց նայուածքը չէր։

«—Դուք զիս փրկեցիք, ըսաւ գարձեալ իր խիստ օտար արտասանութեամբ։ Շնորհակալ եմ. ապերախտ մը օգնած չի պիտի ըլլաք։

«—Ո՞վ էք դուք. հարցուցի անոր։ Եւ ի՞նչ կրնամ ընել ձեզ համար։

«—Ջ՚էք գիտեր որ ուղեցին զիս սպաննել։

«Թոյնեցայ խոստովանելու թէ այս սպանութեան ատենաւոր դատաւած էի՝ առանց այս վայրագ ծերին գիտցած։ Ըսել ճիշ մ՚իսկ ընելու և զարմացական շարժուամբ մ՚ըրի։

«Իր թափանցիկ աչքն այնպէս մը վրայս կը չարէր որ, կարծես թէ միտքս խորը կ՚ուզէր կարդալ։ Բայց չուղեցայ անդրդուելի մնալ։ Եւ անշուշտ իր քննութենէն

դոհ ըլլալով՝

«—Ցմահությունը պիտ թագաւորականաց ծառայող Անկլիայի լրտես մը կարծեցին. չեմ գիտեր թէ ո՛վ պիտ լրբնոց կառաղա թեան մատնած էր: Զիս հալածեցին ու գետը նետեցին . . . Բարեբաղդ արար խորատուչեայ և մահ ուընէ ազատեցայ: Դուք պիտ հետըննակալեցիք, վերատին չըհարհակալ կ'ըլլամ ձեզ . . .

«—Ի՞նչ, գոչեցի, դուք Անկլիացի չէ՞ք:

«Վաճառին կանգնեցաւ. իր դէմքը բարկութեան և արհամարհանաց սաստիկ արտայայտութիւն մ'առաւ, ու գոչեց.

«—Ես Անկլիացի . . . ո՜հ . . .

«—Բայց ուրեմն ո՞ր ազգին կը պատկանիք:

«Պահ մը լռեց, ապա, նայելէն ուշադրութեամբ երեսս նայելով՝

«—Դուք երիտասարդ էք, ըսաւ, մտանութեան անտեղեակ ըլլալու էք . . .

«—Ինձմէ ի՞նչ վախ կրնաք ունենալ:

«—Ոչինչ. ամէն զատ Նաբոլէոն և գահ բարձրացաւ վերատին . . . ամէն բարի Ֆռանսացի պէտք է Անգլիացւոց թշնամի ըլլայ . . . դուք իմ թշնամիս չէք կրնար ըլլալ . . .

«—Յարձեալ կը հաւատամ ձեզ թէ, ո՛վ որ ալ ըլլաք, ինձմէ վախնալու բան մը չունիք: Ազատ էք խօսելու համար . . . բայց երէկ կրնամ ծառայութիւն մը մատուցանել ձեզ, կ'ազաչեմ, մի՛ վարանիք ինձ վստահելու:

«Բռնաւորս անհետացած էին. թէեւ երբեք զգայուն եղած չեմ, սակայն կ'զգայի թէ ահաւոր ճշմարիտ կարեկցութիւն մը կ'զգայի այն տարօրինակ անձին համար, զոր դիպուածը դէմս կը հանէր: Սարդ մնալուընէ մ'աղատող մարդուն վրայ չեմ գիտեր ինչ հանդիսական բան կայ,

որ զմարդ կ'ոլորէ և կը յուզէ: Ահեղ զատ —ըսի ինքզինքիս— այժմ պէտք է ամէն բան խոստովանիմ— անյաղթելի հետաքրքրութիւն մը սիրտս կը կրծէր . . . այնպէս որ կարծես թէ անձնանօթ աշխարհի մը սեմին վրայ գտնուած էի:

«—Կը մտիմ, ըսաւ յանկարծ: Հապուստ չունի՞ք որ հինձ տաք:

«Ներսումն խնդրեցի որ արդէն այս բանը չէի մտաբերած: Եւ գինքը քովի սենեակը տանելով՝ հանդերձարանս իր տրամադրութեան տակ դրի:

«Վայրկեան մը վերջը վերադարձաւ: Եւ չի կրցայ զարմանքս զսպել:

«Քանի մը վայրկեանի մէջ ճշմարիտ կերպարանափոխութիւն մը տեղի ունեցեր էր իր վրայ: Իր մազերն իրենց վայրը սահեր էին: Մեծ վերարկուի մը մէջ փաթթուեր և սպիտակ մուսլինեայ թաշկինակ մը կապեր էր վզին շուրջը: Բայց այս ամենապարզ զգեստներով այնքան վեհ կերպարանք մը, և հանդիսական ու վհատեցուցիչ ոյժ մ'ունէր, որ անմեկնելի այլայլութիւն մը կ'ապրէր ինձ . . .

«—Բայց դուք ո՞վ էք ուրեմն, գոչեցի:

«Ձեռքերը կուրծքին վրայ ծալած՝ յատակն կեցաւ և ըսաւ.

«—Ես այն եմ, որ պնաբոլէոն պիտի սիրէ, որ զՖռանսա պիտի սիրէ և Անկլիացւոց եղեռնական զօրութիւնը պիտի խորտակէ:

«Երէկ ուրիշ պարագայի մը մէջ ըլլար, պիտի մտածէի թէ արդեօք դիմացինս խելագա՞ր է: Բայց այն երեկոյին, պիտ պաշտօնէ այլայլութեանց ազդեցութեան ներքեւ, տեսակ մը անդիմադրելի էր: Զարմանացս կը խառնուէր նաեւ հիացում:

«—Խօսեցէ՛ք, ըսի եռանդեամբ։ Եւ եթէ երկրիս օգ-նելու համար իմ ազակցութիւնս պէտք ունիք, հաւատաք եղիք թէ այդ ազակցութիւնը չի պիտի պակսի ձեզ։

«Սակայն ուշի ուշով կը դիտէր զիս։ Ցայտնի էր թէ, բաժնելու հակառակ, բնազդական անվստահութիւն մը կը ներշնչէի իրեն։ Պատուաւոր մարդիկ անմեկնելի երկիւղ մ՚ունին այն մարդէն, որ մտանութիւն ըրած է —և ես արդէն այն պարագային մէջ էի։

«Մտիկ ըրէ՛ք, բաւ լինի վերջապէս, և անկեղծօրէն պատասխանեցէք լինի։ Դպրոցը ո՞ւր է։

«—Բարիզ է։

«—Ազատո՞վ էք։

«—Որչափ որ կարելի է ազատով ըլլալ այս վրդովեալ ժամանակաց մէջ։

«—Ուրեմն հարկ է որ անմիջապէս մեկնիմ . . .

«—Ի Բարի՞զ։

«—Ա՛յ՛։

«—Բայց . . . ճամբայներն ազատով չեն եւ թէև կ՚ըսէք թէ Ֆռանսայի բարեկամ էք, ձեր պատասանութիւնը նայն իսկ ձեր կերպարանքը ղձեզ Անկլիացի կը ցուցանեն...

«—Ա՛յս պահուս այն երկու երկիրներուն մէջ պատերազմ չ՚կայ։

«—Ո՞չ ապաքէն դուք անձամբ վերջահասու եղաք թէ, ժողովրդային զգացումն այդ կացութիւնը հաշուի չառնելը. բայց չէք կրնար հասատակել ձեր ա՛ր ազդի վերաբերութիւնը . . . զոր տակաւին չ՚գիտեմ . . . այն ատեն դիւրին կ՚ըլլայ ձեզ համար հարկ եղած թուղթերը ձեռք ձգել, որպէս զի կարենաք Բարիզ երթալ առանց վտանգի . . .

«Խօսած ատենս կարծես թէ նա խոր մտածմանց մէջ թաղուած էր։

«—Ա՛յդ անցագիրն ո՞վ պիտի հայթայթէ ինձ։

«—Բայց, ըսի ակամայ չեղելով իմ սովորական խոհեմութենէս, ես դատաւոր եմ և իմ յանձնարարութիւնս...

«Զարմացման և ուրախութեան չարժաւեմ մ՚ըրաւ.

«—Դուք դատաւո՞ր էք . . .

«—Այսինքն հասարակայ պաշտօնէութեան կը վերաբերիմ . . . չեմ դիտեր թէ այս զանազանութիւնը կը հասկնա՞ք . . . Անկլիոյ մէջ կարծեմ թագի փաստաբան կը կոչեն . . .

«—Անկլիոյ մէջ, դուքէյ՝ ազգը մէջէն արձնագոյն նշոյլ մ՚անցնելով, Անկլիոյ մէջ դատաւոր չ՚կայ . . . մագիստրոս չ՚կայ . . . միայն դահիճներ կան . . . բայց ես Ֆըրանսայի մէջ եմ . . . և Ֆրանսան ի խորոյ սրտի կը սիրեմ . . . իմ նախահարքս Ֆրանսայի էին . . .

«—Նորէն կը կրկնեմ . . . դուք ո՞ր երկրէն էք։

«Բազուկները դէպ յարեւելս երկնցուց։

«—Մտքով անցէ՛ք, բաւ ծանր ձայնիւ, անհուն ծովերն ու ցամաքները . . . Գացէ՛ք, գացէ՛ք, աւելի հեռուն. աւելի հեռուն։ Հոն այնքան մեծ երկիրներ կան որ, ձեր ամբողջ եւրոպան մէկ դատաւոր մը մէջ կրնայ պարունակուիլ, այնքան անհմանելի անտառներ կան որ, երբեք արեւը հողուն չի դպչիր, այնքան ահագին, հզօր և հսկայական չէնքեր կան որ, դարերն ի զուր կը չանան զանոնք տապալել. այնքան անհուն դաշտեր, ակւոյ և գոհարեղէնով այնքան բարձր դէզեր որ, եթէ ձեր բոլոր միլիոնները դիզէք, անոնց բաղդատմամբ պիտի նմանին այն ածուղի բլրակներուն, զորս ոչխարք կը չինեն խաղացած ատեննին։

«Շրթունքէս անուն մը վախաւ։

«—Հնդկաստա՞ն, դոչեցի։

«Գլուխը ծռեց։

«—Ա՛յ, ըսաւ, այս երկիրը, ըոլոր դուք Հնդկաստան կը կոչէք . . . և ըոլոր մենք Արեւմտեան Թագաւորութիւն կ'անուանենք։

«—Ուրեմն դուք Հնդիկ էք . . .

«—Ա՛յ։ Եւ անոնցմէ, որք նոր իրական երկիրին անկախութիւնը կ'ուզեն . . . անոնցմէ, որք ցնծագին պատերազմով երդուած են մահամերձեալան, մարդասպաններուն, ապականիչներուն, Անկլիացւոց դէմ . . .

«—Բայց չըսիք թէ ձեր նախահարք Ֆրանսայի էին . . .

«—Մոռցած էք ուրեմն Լապերուզներ, Տիւբէներ, Լալիներու փառաւոր անունը . . .

«—Ինչպէս չե՞ս։ Մանաւանդ Լալի մեծ հայրենասէր մ'էր . . .

«—Ըոլոր պատմեցի Ֆրանսական վիպասաութիւնը։ Լա՛ւ ուրեմն. այս մարդիկ բանակ մ'ունէին, որ մնացուեցաւ և յաղթողին վրէժխնդրութեան մատնուեցաւ . . . Հայրս այս մարդոց մին էր . . . 1803 Հոկտեմբեր 27ին ապանուեցաւ Լաւալարի պատերազմին մէջ, ուր Ֆրանսայի ապային քաջութիւնը Լէյդի զօրագունդերուն դէմ դրաւ . . . Նա ամուսնացած էր Շինդալի արքունեաց կիներէն մէկուն հետ . . . և աղջիկ մը ու որդի մը կը թողուր . . . այն որդին ես եմ . . .

«—Բայց ուրեմն դուք ծննդեամբ և իրաւամբ Ֆրանսայի էք . . .

«Գլուխը ցնցեց։

«—Ո՛չ, ըսաւ։ Մօրս արիւնը կը հոսի երակաց մէջ... ես Մահէյի եմ. . .

«Այս լսածներս դիւթական առասպելի մ'ազդեցութիւնը կ'ընէին վրաս։ Եւ սակայն հինայ կը հասկնայի այս մարդը տեսնելով զգացած տարօրինակ ապաւորութիւնս պատճառը և այն կէս երեսական ու կէս օտար երեւոյթը, զոր իւր վրայ նշմարած էի և որ այնքան զարմացուցած էր զիս . . . Եւ սակայն ինձ այնպէս կը թուէր թէ ամէն բան չէր ըսեր։

«—Կը հաւանի՞ք ըսել ինձ, հարցուցի երկչոտութեամբ, թէ անունդ ինչ է և թէ ինչ տիտղոս կը կրէք ձեր երկրին մէջ . . .

«—Ես ա՛լ տիտղոս չունիմ, ըսաւ տարտամով։ Անո՞ւնս . . . երկու տարի առաջ դուք իրաւունք չունէի այն անունն արտասանելու . . . ես առարկայ մը, գերի մ'էի . . . Հինգ տարի առաջ, 1810ին, Հնդկաստանի ճշմարիտ գահակալը, մեծն Շինտա, Անկլիացւոց դէմ նորէն սկսաւ մարտնչել. . . . Ո՜հ, ինչ մեծ ու ազնիւ դիմադրութիւն . . . Բայց կվալիօրի մեծ ջախջախութեանէ . . . և ես քրոջս հետ Անկլիացւոց ձեռքն ինկայ . . .

«—Ձեր քո՞յրը . . .

«—Անի տասն դուք տղայ էր . . . հազիւ 15 տարու կար . . . ես 25 տարեկան էի . . . մեզ մեր պաշտեցեալ երկրէն կորզեցին ու Անկլիա տարին . . . Պէտք էր իբր յաղթանիշ ծառայէինք այն անգութ երկրաւոյժներուն, որք հո՛ն, լօնտոյի միջաքաղքին մէջ կը բնակին . . . Ապա, հակառակ Նէյալի արտասուաց —այս է ամենասիրելի քրոջս անունը— հակառակ իմ անզօր կատաղութեանս, զմեզ իրարմէ բաժնեցին . . . և հինգ տարի, հինգ երկար և մահացու տարիներ . . . փախստեան ժամանակ . . . Ելաւ ամիս կայ որ փախայ . . . Ձի

պիտի պատմեմ ձեզ թէ ի՛նչպէս փախայ բանտապահներուս ձեռքէն, թէ ի՛նչպէս կարողացայ Անկլիոյ մէկ նաւահանգիստը հասնիլ, և թէ ի՛նչպէս պահտըտեցայ Սպանիա գացող նաւու մը տնկին մէջ . . . պիտի կարծէք թէ բաւական առասպել է . . . Բայց Վիկոյի ծովախորշին մէջ ցամաք ելայ . . . անկից, հազարաւոր խոչընդոտներով՝ լեռներէն անցայ և ուղղ կախեցի Ֆրանսական հողուն վրայ . . . այս առաւօտ հոս հասայ . . . այս երեկոյ քիչ մնաց պիտի մեռնէի . . . վաղը նորէն ճամբայ պիտի ելլեմ . . . վասն զի բարիզ կ'երթամ . . . կ'ուզեմ տեսնել զնարօ-լէօն, որ Անկլիայոյ սեսերիմ ախոյեանն է . . . և իրեն պիտի բսեմ.

"—Տէ՛ր արքայ, կ'ուզէք Անկլիական ազգն առ յաւէտ կործանիլ . . . կ'ուզէք յաւիտենական անկարողութեան մատնել զայն . . . կ'ուզէք սպիակել գինքը որ չնորհ խընդրէ: Լա՛ւ ուրեմն, գնա մնիկ ըրէք. ձեր օգնութիւնը խընդրելու եկայ . . . Ֆրանսայի աջակցութեանն՝ ամբողջ Հնդկաստան, Մարսեթանի անապատաներէն մինչեւ վիճակայի լեռները, Ժէյսօրէն մինչեւ Պօրտօ, Ամէտապատէն մինչեւ Կալիւօր, Անկլիական իշխանութեան դէմ կ'ապըստամբի . . . Բրիտանական զօրութեան մահը . . . Ֆրանսայի և Հնդկաստանի յաւիտենական դաշնակցութիւնն է այս:

"Հնդիկը, յոռին և դաղդոչան, հիանալի էր:

"Սպայդ է թէ այն առեն խիստ անտէրեակ էի բոլոր այս լանդըսայ: Եւ սակայն այնպիսի աւիւնով մը կը խօսէր որ, ականջ իր դաշին կոշմնակից կ'դրպայի ինքզինքս . . .

"—Այ՛, դուչոյի, վաեմ գործ մը կ'ըլլայ այս: Գացէ՛ք, բարիզ գացէ՛ք:

"—Անցագիր մը պիտի ճարէ՞ք ինձ . . .

"—Այս խօսքն ըսած առեն յիշեցի որ ինքզինքս պիտի վտանգէի և պահ մը վարանեցայ.

"—Գոնէ, ըսի, պիտի չանսամ ճարել . . . բայց անուն-նի՞դ:

"—Անունս Տաօլա է, բսաւ անթայսաարելի վհատութեամբ մը:

"—Բայրերնիդ ալ . . . ձեզի հետս փախա՛ . . .

"—Ո՛չ: Գերութեան ընկերներէս մին, որուն նշանած էր Անկլիայոյ ձեռքը չենկած, և որ անանց ձեռքէն փախած է, Անկլիա մնայ զայն գոչնալու համար . . . Բայց կալի երկիրը Անկլիայի ընտանիքի մը մէջ է: Նշանածը զայն դանելուն պէս՝ կղզիէն պիտի մեկնին և Ֆրանսա պիտի գան . . .

"—Ի՞նչպէս պիտի գանան ձեր հետքը . . .

"Ես այս հարցումը բնական կերպիս ըրած էի, առանց խոկ մտաբերելու անկից ծագելիք առաջարկութիւնները:

"Աղաչեմ պահ մը լռութիւն եառէ՝ Տաօլա բսաւ ինձ.

"—Պարո՛ն, դիպուածը զիս իրարու դէմ հանեց . . . դուք առաջարկեցիք օգնել ինձ: Ըրածնիդ կիսով չափ մի՛ ընէք: Վաղը ձեր չնորհիւ Բարիզը ճամբան ձեռք պիտի առնեմ . . . Թո՛ղ տուէք որ ձեր բնակարանը իբր ժամադրութեան տեղի ցոյց տամ սիրելեացս . . .

"Ես այս մարդը, —զոր իւր ճշմարիտ անուանքը կըրնամ կոչել,— Սուվաճի Տաօլա Բաճան, —դէմքը հիանալի վատահութեամբ մը չողշողաց, բայց ձեռքն ինձ երկընցուց:

"Այն վայրկենին խոկ հաչիւ ըրի թէ ի՛նչ վարմունք պէտք էր բռնէի:

«—Եթէ այս մարդը ճշմարիտ բռաւ լինէ, կը խորհէի, բնաւ վտանգի մը տակ չեմ իյնար անոր անցագիր մը ճարելով և թոյլ տալով որ իմ բնակարանս իրը ժամադրութեան տեղի ցոյց տայ։ Եթէ Նաբօլէօն էյնայ, ըրածս ոչ ոք պիտի կարենայ դիս ամբաստանել կամ ապստամբական միտքեր վերագրել։ Եթէ, ընդհակառակն, այս յաւտակագիծն —որ անմեղութիւն մը կ'երեւի— ի դործ դրած, եթէ Նաբօլէօն յաղթանակէ, այն ատեն պիտի կարենամ ըրած ծառայութենէս օգտիլ։

«Ա՜հ, ի՜նչ թշուառական նենգաւորներ ենք։ Բնաւ սրտի թուիչ մը, անկեղծօրէն բարի և պատուաւոր դործ մը չենք ըներ . . . և տակտն այս ամէնուն և նշաւակութեան ճամբան վրայ տակաւին տեղի ետս յառաջ պիտի երթայ։

«Ջեռքս իր ձեռայ մէջ դրի և ըսի իրեն .

«—Վստահեցէ՛ք իմ վրայս, տունս ալ ձեր տրամադրութեան տակ է։

«—Ալինիս սիրտ մ'ունիք, ըսաւ ծանր ձայնիւ, ճշմարիտ ֆրանսացւոյ մը սիրտն . . .

«Մխիթարանքն կը բռնաւ այն վերարկուն, որուս մէջ վաճառուած էր, և հագուստներուն տակ ծածկուած գօտին կը քակէր։

«Այս գօտին ծխանելոյն հետ միասին հետաքննուած էր։

«Բայաւ ղրկեց և հետևալ վոյալ մ'ունեցող դոհարները տեսայ։

«Տարօրինակ ձեւով դոհար մ'առաւ . ձուլածոյ ոսկիէ ապստամբեալ մ'էր այն, որ տապարի հարուածով մը երկուքի բաժնուած կ'երևնար։

«—Դիտեցէ՛ք ղայս, ըսաւ ինձ, և ձեր տունը հետըընկալեցէք այն կիւնն, որ այս ապստամբեալին միւս կէսը ցոյց պիտի տայ ձեզ։ Ձայս չեմ կրնար ձեզ թողուլ, վասն զի այնպիսի նշան մ'է, որմէ բաժնուելու իրաւունք չունիմ. բայց տեսէ՛ք . . .

«Այն տանէն կանխեցինն լուսով ուշադրութեամբ դիտել տուաւ ինձ միտպին վրայ փորագրուած հնդկական տառերը։ Կ'ուզէի թղթի կտորի մը վրայ օրինակել զանոնք։ Հարցուց թէ կնքամոմ ունի՞մ, և երբ ուզածը տուի, այն տառերուն դրոշմը առաւ։ Ծնծղայ մնտիտով մը ցոյց տուաւ ինձ թէ ապստամբեալին միւս մասին վրայ գտնուելիք նշաններն ի՛նչպէս պէտք էր համաձայնեցնել տանոյ։

«Կ'ուզէր նաեւ ընդունել տալ ինձ պատչելի զմրուխտ մը, որ ահագին արժէք մ'ունենալու էր, բայց յամառութեամբ մերժեցի։

«Խոհեմութեան արդիւնքն եղող այս դործը վերահանձնելով վերադրելով, դիս թեւերուն մէջ սեղմեց . յետոյ .

«—Ե՞րբ պիտի կրնամ մեկնիլ, հարցուց։

«—Առաւօտեան ժամը 8ին ձեր անցագիրը պատրաստ կ'ըլլայ . . . բայց ձեր ճշմարիտ անունը կրնայ հետաքրքրութեանց և հարցափորձներու տեղի տալ . . .

«—Հօրս անունը Ժան տ'Ալբա էր . . .

«Այս անուամբ դիւրաւ կրցայ անցագիր մը ձեռք բերել առաւօտուն կանուխ։

«Եւ քանի մը վայրկեան վերջը Տաօլա Իշխանը Բարիզու ճամբան ձեռք կ'առնէր։

Ժամանակը կ'ուշանար։ Վերջիօր այժմ տակաւ ձայնիւ կը խօսէր։

Պ. ա՛Ալվինեի, վախնալով որ չի կրնար իր պատմութիւնն աւարտել, խրատեց որ քիչ մը հանգիստ առնու։

«—Ո՛չ, ո՛չ, դուչեց Վիլֆոր։ Խոստացանք թիւնն պէտք է աւարտի . . . Ա՜հ, յարկէ նա սոսկալի ժպտով մը, զարհուրելի ձեւ առնելով . . . ինձ նման դաւք ալ չէք լսեր որ մահը կը կրկնէ ինձ . խօսէ՛, խօսէ՛ . . .։

Սակայն Տօքթէօրը պնդեց որ կաղդուրիչ դեղ մ՛առնէ, որպէս զի քիչ մը ըզօրանայ։

Ապա նախկին արքունի դատախազը շարունակեց.

«—Երկար ատիս անցաւ։ Ա՛յլ ևս ո՛չ Տաօլայի և ո՛չ իր յանձնարարած անձանց անունը լսած էի. վաթէըլը կայսրը սպասարկը էր։ Ֆրանսա իր օրինաւոր թագաւորները գտեր էր վերադին։ Օրդ. ալ Սէն–Մէրանի ամուսնութեան եղեր էին։

«Արդէն լսի ձեզ թէ մայր պիտի ըլլար։

«Այնքան ըղձայարակ օրը հասաւ։

«Մինչ թագուհի կը բնակէինք։ Պաղպաքի առնես, զոր մեծցուցեր և դեղեցկացուցեր էր, շատ հաճելի էր Տիկին ալ Վիլֆորի, և այն երջանկին, —այսինքն 1816ի մայիսի առաջին օրերը— այդ առնը ծաղկանց ճշմարիտ բոյն մ՛երեւցած էր։

«Տկն. ալ Սէն–Մերան Մարսէյեայէն հիմը էր, և պարտէզին ծայրը փոքրիկ առանձարի մը մէջ կը բնակէր։

«Մայիս ճին, Տկն. ալ Վիլֆոր աղջիկ մը ծնաւ. առաւօտուն էր։ Այմն ինչ ուշացնուած պէս եղաւ։ Սակայն ալ–ղջկան —փոքրիկ աղջիկ մը— ակար և հիւանդագին կ՛երեւնար։

«Այդ օրը Տկն. ալ Սէն–Մերան իր աղջկանն անկողնի քով կեցաւ։ Բայց երբ դիշերը եղաւ, յայտնեցի թէ հինգ քով և՛ս պիտի կենայի։

«Տղայն իր օրօրոցին մէջ էր. պառկուած էր որ, առաւօտուն, դիւղացի կին մը, զոր բժիշկը նամակը պիտի ընտրէր, պիտի գար կաթ տալ անոր։

«Թիկնապահ մը վրայ նստած կը կարդայր։

«Տկն. ալ Վիլֆոր կը քնանար։

«Մեր բնական բնակարանը ճիշդ այն էր, ուր, տարի մ՛առաջ, ընդունած էի այս տարօրինակ անձն որու վրայ խօսեցայ։

«Գիւերէ առաւօտեան ժամը մէկն էր։ Ինձ այնպէս թուեցաւ թէ դրսէն մէկը անունս կուտար։ Ի սկզբան կարծեցի թէ յոգնութենէս ականջս ձայն կուգայ։ Բայց երկրորդ անգամն հասկցայ թէ չէի սխալիր։

«Ձիս կոչող ձայնը կնոջ մը ձայնն էր և այնքան տկար որ, դողայի։

«Առանց ղՏկն. ալ Վիլֆոր արթնցնելու, կամաց մը դուռը բացի և վար իջայ։

«Պարտէզին դուռս սպասկեցայ, ինչպէս առաջնով, և պատին քով սպիտակ մարմին մը տեսայ կանգնած։ Աչքս ժիւ մօտեցայ։ Կին մ՛էր այն . . . և լուռն լուռ առայ սոսկալի կերպիւ ժպտին . . . բայց հիանալի կերպիւ գեղեցիկ արարած մը. բայց յանկարծ գիս ապշեցնող բանն եղաւ այս կնոջ և տարի մ՛առաջ առնս ընդունած մարդուս մէջ եղած անհատաւորի նմանութիւնն։

«Շատ պատ անոր մօտեցայ. բայց երբ երկու քայլ միայն հեռու էի լսեմ։

—Դուք պարոն ալ Վիլֆորն էք, ըսաւ այնքան արկաղ ձայնով մը, որ չունչն մը կը նմանէր։

—Ա՛յո՛։ Եւ դուք ներյան չէք։

«—Սուվաճի Տաօլա բառային քսրն եմ . . . Տիւիխա

Բաճայլեն այլեն եմ . . . Մայր եմ . . . և կը մեռնիմ . . .

«Եւ դինքը չդնապատող վերարկուն բանալով՝ տղայ մը տուաւ ինձ , որ կեղեւար թէ նոր ծնած էր . . .

«Առ զայն . . . կարծես թէ մայրն այս բանին կ'ըսպասէր որ մեռնի . . . վասն զի յանկարծ ամբողջ բարձրութիւնը հողան վրայ ինկաւ :

«Անոր քով վազեցի .

«—Ի՞նչ անունը , դոչեցի : Ինքդինքնուդ ակնկ'ը :

«—Կը մեռնիմ կ'ըսեմ ձեզ : Ամուսինս . . . սպանեցաւ այն վայրկենին որ կը չանայինք Անկլեայէն մեկնիլ . . . Ես վախայ . . . յուն էի . . . Հաղորդուր տուաւ պանոք յաջորեայ Ջրանաա գալ . . . դիշեր ցերեկ քալէյն . . . ժամ մը առաջ . . . Հանա՛ . . . անուան մը ինկայ . . . ուր զաւակս ծնաւ . . . Այն ատեն բոլանդակ ոյժս ժողուեցի . . . և մինչեւ հոս եկայ . . . Ջառակս առէ՛ք . . . Սիրեցէք զայն . . . աղջիկ մ'է . . . դինքը նէյա՛ կաշեցէք . . . մօրը պէս . . . Ա՛հ , ապրանջանը :

«Ջանայի վերցնել զայն : Բայց մարմինը կը վայտանար : Զգայի որ մեռածի ձեռքս . . . յետոյ խոր հառաչ մ'արձակեց . . . ամբողջ մարմինը ցընցուցաւ դողդոջ այն ջղաձգութեամբ մը . . . և վերջապէս ինկաւ . . . մեռած էր . . .

«Թենթիլ պէս կնոջս անհետացի ինկայ . . . բազկացս մէջ բռնելով այն աղեկն , որ ինձ յանձնուած էր այնքան տարօրինակ պարագայից մէջ :

«Տկին. ըս վիլիօր չէր արթնցած :

«Միտքս եկաւ որ այս անճանօթ տղան —խորհրդաւոր ցեղէ մ'եղող այս աղջիկը— դնեմ այն օրօրոցին մէջ ,

ուր կը ննջէր Վալանթին . . . իմ աղջիկս :

«Ցանկացած , երբ քունը չի վրդովէին հանար՝ մեղմիւ մեկդի կ'ընէի դինքը , այնքան տարօրինակ տպաւորութիւն մ'զգացի որ , ամբողջ արիւնս ուղեղս յաւակեց :

«Ծռեցայ . . . և անյագութեամբ անոր նայեցայ . . .

«Անհաւատալի բան էր . աղջի՛կս , Վալանթին , այլեւս չունչ չէր առներ . . . կնոջս մէջ հազիւ թէ արթնցած , մահուան մէջ ննջեր էր . . . Կ'զգայի որ մարդերս կը ցընցուին . . . միտքս անոր քով գրեթէ էի . . . և անոր ձեռքերը , ոտքերը , կուրծքը կը չօշափէի : Մեռած էր , մեռած . . .

«Եւ դիտէ՞ք ինչ մտածեցի . . .

Պ. ոը Վիլիօր կիսամերկ կանդներ էր լոր թիկնաթոռին մէջ , և աչերը մեծ ոտկալի տանջանքի մը ենթակայ կ'երեւնար :

«—Ա՛յ՛ , վասն զի ամէն բան պիտի ըսեմ : Սակայն և անողոքելի խոստովանութիւն մ'է այս . . .

«Մեռած , ոտնած աղջիկս ձեռքս մէջ բռնած ատենս՝ յիշեցի այն 3 հարիւր հազար ֆրանքը , զոր Պ. ոը Սէն–Մէրան ինձ պիտի յանձնէր . յիշեցի վտանգավորական եղբայրները . . . և առանց մտածելու , վախնալով որ ոտքերս, հարստութիւնս , ամէն բան կը կորանցնեմ՛, —ոտկտցայս, զառանցանաց ազդեցութեան ներքեւ , օրօրոցէն վերցուի աղջկանս դիակը , վար իջայ , վազեցի ճամբուն վրայ ոտքամեալ մեռեալ կնոջ քով . . . և իմ Վալանթինս անոր թեւերուն մէջ դրի . . .

«Եւ երբ որ վեր եկայ ու Ռէնէ ոը Սէն–Մէրան արթընցաւ զաղջիկն ուղեցի , ուրիշի մ'աղջիկը մտաուցի իր համբոյրներուն . . .

«Ա՛հա՛ իմ ըրածս . . . Ա՛յն աղջիկն , որ վալանթինը վ՛իլֆօր անունը կը կրէր , կրաւունք ունէր զայն իրը ա-լատա մը ի բաց նետելու . . . և կ՛ուզեմ որ , կը լսէ՞ք , կ՛ուզեմ որ այդ անունն իր դերեզմանին վրայէն չնչո՛ւի . . .

Պ. ը վ՛իլֆօր իր թիկնաթոռին վրայ հնկեր էր՝ ճա-կատը ալաղ քրանքով մը ծածկուած :

Մահացու լռութիւն մը կը տիրէր այն սենեկին մէջ , ուր այս տարօրինակ տեսարանը տեղի կ՛ունենար :

—Բայց Տ՛կն. ը վ՛իլֆօր , հարցուց Տօքթէօրը , այս վոխխութիւնը միշտ անտեղեակ մնաց :

—Ո՛չ : Իր աղջիկը ծնած տանն անոր վիզը մեռած մը կախած էր . . . Զայն չի դանելով՝ ինձմէ բացատրութիւն պահանջեց . . . տակաւին այն տանն տակ չէի դներ , թոթովելն և . . . վերջապէս ճշմարտութիւնը խոստո-վանեցայ իրեն . . .

—Խե՛ղճ կին :

—Խեղճ կի՞ն : Ինչո՞ւ . ինչո՞ւ համար իմ սիրոյս մեղ-ակից եղաւ . . . ինչո՞ւ ընդունեց այն աղջիկն , որ իրը չէր . . . վասն զի հետեւեալ առաւօտուն պ. ը Սէն–Մէ-րան գալով՝ Մարսիլիոյ արքունի դատախազ ընտրուած ըլլալս ծանուց . . . վասն զի բացարձակապէս խոստացած էին իրեն քիչ առնէն բարձրացնել գիս Բարիզու մէջ այն ըղձացեալ պաշտօնին . . : Ա՛հ , ըսի ձեզ , անխծեա՛լ և տակավին ընտանիք մ՛է այս . . .

—Մեռեալ մայրն ու զաւակին ի՞նչ եղան . . .

—Հետեւեալ առաւօտուն ճամբուն վրայ դրանս առ-ջեւ դտան զանոնք : Ոչ ոք կրցաւ այս կնոջ ա՛լ ըլլալուն վրայ տեղեկութիւն տալ . . : Վրայն Հնդիկ լեզուաւ թըղ-թեր կային . . : Խուզարկութիւններ ընելու պատրաս-

կաւ զանոնք առի . . . և դեռ քանի են : Հո՛ս են : Երբեք թարգմանել տուած չեմ զանոնք . պարան ալքանի՛ դա-տախազ , կոտրած ապարանջանին հետ զանոնք ալ ձեզ պիտի յանձնեմ . . .

Սեղանին վրայ դանուած փոքր անաւակի մը վրայ խո-նարհեցաւ ու բացաւ :

Տարօրինակ դժնով թղթերու ծրար մը հանեց : կոտ-րած ապարանջանն ու կնքամոմէ դրոշմն անոր կցուած էին:

—Եւ այն աղջիկն , որու թերեւս երջանիկ ճակատա-գիր մը վերապահուած էր . . . վ՛իլֆորի աղջիկն երբ , և չարչարուեցաւ ու թունաւորուեցաւ այն կնոջմէն , որ ին-քըզինքն անոր մօրան կը կարծէր , այն է Էլօիզ ը վ՛իլ-ֆօր :

—Ուրիշ անգամ բնաւ չի լսեցի՛ք այն մարդուն անու-նը , զոր 1815 ապրիլ 4ին ձեր տունն ընդունեցաք . . . այն մարդուն զոր Սուվաճի Տաօլա Բաճան կ՛անուանէք . . .

—Իրաւունք ունիք , ըսաւ պ. ը վ՛իլֆօր ապառնալով, խոստովանութիւնս չ՛ատպատեցաւ : Գրեթէ երկք տարի վերջը , —այո՛, 1818 ին էր ,— Հնդկաստանէն նամակ մը եկաւ ինձ : Բաճային էր : Կը պատմէր թէ չէր կրցած հա-մոզել ընաթոլէօն որ իր յառակապիծն ընդունի , թէ մին-չեւ վաթերլօ հետը գացած էր , թէ հոն նորէն դերի ին-կած էր Անգլիացւոց ձեռքն և թէ տարի մը բերդի մը մէջ մնացեր էր : Վերտոին փախեր և գացեր էր Հնդկաստան , ուր նոր ապստամբութիւններ յարուցած էր Բրիտանական սիրապետութեան դէմ :

«Մտածեալ Շինախա Բաճային , որ Անգլիացւոց դաշ-նակցած էր , իր կողմնակիցներովը քաշուեր էր Ինաօրի լերանց մէջ , սպասելով որ վրէժխ առիթը ներկայանայ :

ա՛ղաչէր ինձ որ խնայ տամ իրեն թէ ալդ-ւօք Նէյա քրոջը վրայ տեղեկութիւն մը ունիմ . . .

Պատասխանելդի թէ անոր վրայ բնաւ լուր մը չունէի :

—Ինկից ի վեր , հարցուց Պ. ոը Ֆլանպուէն :

—Ոչինչ : Ինդեալը յամչա թաղուած էր մոռացութեան և ոչնչութեան մէջ : Զեզ պատմած տեղեկութեանցս առթիվ պատմութիւնը դրած եմ , պարոն ոըքուն դատաւոր , կ'ուզեմ —կը վախտգիմ— որ Տօօլա Բաճան բընաբռնեն . . . ոճիրս անոր խնայնեն և իրեն վերադարձնեն այն աղջկան դիակը , զոր իրմէ գողցայ . . : Երդուար ըրէք որ դերազոյն կատարս պիտի հնազանդիք :

—Բայց դուք օրէնքը դիտէք , պարոն ոը Վիլֆօր : Ձեր ըսած անձը վիլֆօր անուանի մեռած է . . . վճռակատիլն օրինական պահանջումներ ունի , որք դժուարաւ կըրնան թոյլատրել որ ձեր պահանջած արտադրութիւնները կատարուին . . .

Պ. ա'Ավրինեի առջի եղաւ .

—Հապա եթէ վալանթինն ոը Վիլֆօր կոչուած աղջիկը ողջ ըլլայ , ըսաւ հանդիսական ձայնով մը :

Ժ.Ա.

Գրուքիւն , ցերմամբ .

Սկեպտիկեանք ի՛նչ կուզեն թող ըսեն —մանաւանդ անոնք , որք արտաքին պարագայից չզերծան և ուղիղին վրայ ըրած ազդեցութիւնն ուրանալ կը յաւակնին— ըսած է թէ մահամերձ խելագարի մը բերնէն դիչեր առնն լսուած այս տարօրինակ պատմութիւնը ընկերդիրները զարմանալի կերպիւ տրամադիր ըրած էր դրեթէ մտացածնի տպաւորութեանց :

Նոյն իսկ Պ. ոը Ֆլանպուէն , որ կը յաւակնէր Ովրատիսի յիշած անցյայտ մարդն ըլլալ , և որ ամենամեծ պաղարիւնութեամբ պիտի տեղեկէր իւր չըրջը գանուած ամէն բանի տալպելը , միայն թէ իւր անձնական կացութիւնը վտանգի տակ չ'ըլլար , —նոյն իսկ Պ. ոը Ֆլանպուէն տեսակ մը ջղային դրգռման վիճակի մէջ էր , որմէ պրծիլ իսկ չէր մտաբերեր :

Աստ համար Պ. ա'Ավրինեի բարձրաձայն ըսած պարբերութիւնն , զոր ուրիշ ա՛ և է պարագայի մէջ եթէ լսած ըլլար՝ ուսերը պիտի ցնցէր և յիշեցնէր թէ պարտաւոր են վինքը յարգել —սարսռեցուցեր էր վինքը տղու մը պէս , որ իւր դայեկին պատմութիւնները մտիկ կ'ընէ :

Գալով Վիլֆօրի , նա այն ստահական դրգռման վիճակի մը մէջ էր որ , բնաւ բան մը չէր կրնար զարմանք պատճառել իրեն :

Վատ դի չատ լաւ հասկցած էր Պ. ա'Ավրինեի ըսածն , երբ սա որոշեր էր վերջին հարուածը տալ :

—Կենդանի՛ , գոչեր էր Պ. ոը Ֆլանպուէն ատիսը վրայ կանգնելով , կարծես եկեղեցական ցնցում մը դգալով :

Վիլֆօր պարզապէս գլուխը վեր առեր էր և թժշկին երեսը նայելով՝

—Կենդանի՛ , ըսեր էր : Տա՛ր Աստուած որ այդպիսի հրաշք մը կարելի ըլլար . . .

—Պարո՛ն ոըքուն դատախազ , յարեր Տօքթէօրը , և դո՛ւք , պարո՛ն ոը Վիլֆօր , դիս մտիկ ըրէք : Ես երիտա-

ատրդ մը չեմ։ Իմ ատրիքս մարդ մը, այսպիսի հանդիսական պարապոյտի մը մէջ, անվայել կատակ մը չի կրնար ընդնել։ Ամէկդ դառ ճղ կրնայ հանդուրժակիլ մահուան հետ կատակիլ, մանաւանդ երբ խնդիրը վաստակիլն նման մարդու և կատարեալ էակի մը վրայ է . . .

—Ուրեմն, Թոմիոլեզ պ. ու Ֆլանպաւէն, որ ի գործ կը ջանար իր պարտաւորութիւնը գործել վերատեսն, կ'ըսէք թէ այն մանկամարդ աղջիկն . . . որ մեռած . . . ու թաղուած է . . .

Ամբ վերջին բառերն ըսած ատեն՝ հարցական նայուածք մը կ'ուղղեր Տօքթէօրին։

—Ես ներկայ էի այն ահաւոր արարողութեան, ըսաւ Տօքթէօրը։

—Կ'ըսէք թէ կենդանի է . . .

Պ. ու'Ավրինեի դէմքին աչքերն չէր հեռացներ. թէ և հաշուի առնելով հիւանդին մտաւորական վիճակը՝ կը դժուարէր թէ ոչինչ անկարելի կ'երեւնար անոր, սակայն կը վախնար թէ մի՛ գուցէ պղպեղական պատիւն մը տեղի տանէնայ։

Բայց վերջիւ արքունի դատաւորին խօսքն ընդմիջելով՝

—Պարո՛ն, ըսաւ ծանրութեամբ, Օրդ. ու Վերջիւ մեռած է . . . Բայց ինչո՞ւ համար Տիրիա Բոճային աղջիկը՝ նէյա կենդանի չի պիտի ըլլայ . . .

—Ցնորութիւն է ա՛յդ. դարձեալ պ. ու Ֆլանպաւէն, քանի որ երկաբը մէկ անձ է . . .

—Սակայն, ըսաւ պ. ու'Ավրինեի, պ. ու Վերջիւրի ըսածը ճշմարիտ է . . .

—Անկարելի է, յարեց արքունի դատաւորը տեսակ

մը բարկութեամբ, կարծես բոլոր այս բաներուն մէջ իր արտօնատրութեան դէմ անձնական յարձակում մը տեսնելով. որպէս զի Օրդ. ու Վերջիւ կենդանի ըլլայ, պէտք է որ կենդանացած թաղուած ըլլայ . . .

—Այդ բանը հաղուագիւտ չէ, ըսաւ ու'Ավրինեի։

—Լա՛ւ . . . բայց երբ այդպիսի սոսկալի ապեցա մը պատահի, կա՛մ այդ բանը կը նշմարեն քիչ կամ շատ ժամանակ վերջը . . . և կա՛մ անմիջական դէպքեր կը պատահին, որը մեծ աղմուկ կը հանեն . . . Հասարակաց հետաքրքրութիւնն այնքան զրգռուած է որ, այդպիսի տարօրինակ անցք մը անտես չի մնար . . . Հազիւ փակուած գերեզմանէ մը հեծեծանքներ լսուած են . . . մեռելաթաղք եկած են . . . գոհն ատելի եւս սոսկալի մահէ մը ազատած են . . . ահա՛ տասնկ բաներ տեղի կ'ունենան։ Այս պարագայիներէն մին կրնաք ցոյց տալ ինձ . . .

—Այո՛, պարո՛ն արքունի դատաւորդ, յարեց բժիշկը։ Իրաւունք ունիք, այդպէս կ'ըլլայ, երբ այդ առերեսոյթ մահը բժշկայ սխալման արդիւնքն է . . . երբ այդ պէտքին միակ պատճառը դիպուածն է։

—Արդեօք լսել կ'ուզէք թէ՝ այս մահուան երեւոյթը կանխաւ պատրաստուած յատակագծի մը արդիւնքն էր . . .

—Պարո՛ն ու Վերջիւ, ըսաւ պ. ու'Ավրինեի, անկեղծաբար մը պատասխանեցէք հարցմանս։ Ձեր խոստովանութենէն վերջը այս վերջին յայտարարութիւնն ալ դիւրին է ձեզ համար։

«Վատանթին ի՞նչպէս մեռաւ։

—Կնոջմէս, իր մօրաքեղբօրովը։

—Տկն. ու Վերջիւ ի՞նչ նպատակաւ կ'ուզէր վատանթինն անհետացնել։

—Նոյն պատճառներով, որով Թուռնաւորած էր զՊ. և զՏԿՆ. ու ՍԷՆ–ՄԷրան . . . ոպէս զի հօրս՝ Պ. Նուար–Թիէլի, և մեռած կնոջս՝ Ռէնէ ու ՍԷՆ–ՄԷրանի ամբողջ հարստութիւնն իւր ոգւոյն մնայ։

—Բայց անուանարկութեանդ հիւսք մ'է այդ, ըսաւ Պ. ու Ֆլանպուէն հառաչելով։

—Թողէ՛ք որ խօսքս աւարտեմ, շարունակեց Պ. ա'Ավրինեի։ Պարոն ու Վիլֆօր, ձեր յիշողութիւնն առիթներ։ Մեր յիշած ոսկորն եղելութեանդ նախընթաց աւուրց մէջ չէ՞ք յիշեր թէ մարդ մը տեսաք, որ կարծես իրեն պաշտօն ըրած էր չարիքը պատժել և բարիները վարձատրել . . . մարդ մը, որ դերագոյն գործութեամբ մը օժտուած կը թուէր և որ այդ գործութիւնը միմիայն արդարութեան իշխանութիւնը հաստատելու կը դործածէր . . . յանցաւորաց համար դատաւոր մը . . . հարատահարելոց համար միմիթարիչ մը . . .

Ցոլշան ա'Ավրինեի կը խօսէր, Պ. ու Վիլֆօրի աչքերը կը բացուէին։ Տեսակ մը ոսկուր իր դէմքին լոյրը դիծերը կը պրկէր . . . և յանկարծ կոկորդային ուռոց մը խոյս տուաւ կուրծքէն։

—Նա՛, նա՛ . . . ա՛հ, այո՛, դոկեց, կը յիշեմ . . .

—Կ'ուզէ՞ք որ այն մարդուն անունն ըսեմ ձեզ։

—Ո՛չ, ըսաւ Վիլֆօր հառանդուածք։ Ո՛չ. վասն զի դուք այն անունը չէք գիտեր . . . Դուք զինքը Մ'ոնթէ–Քրիսթոյի կոմսը պիտի կոչէք, այնպէս չէ՞ . . .

Տ'Ավրինեի դէմքը խոնարհեցաւ ստորադատաբար։

—Մ'ոնթէ–Քրիսթոյի կոմսը, ըսաւ Պ. ու Ֆլանպուէն առանց մ'արհամարհանքի։ Բայց ախորժանդրէն մեկը չէ՞ նա . . . խօսքը չ'աւարտեց։

Վիլֆօր անհաւատալի դժուար մը անոր դատաստակը բռնած էր։

—Լռեցէ՛ք, պարո՛ն։ ԶԱստուած կը նախատէք . . . Ա՛յո՛, զԱստուած, որ զՂազարոս յարոյց, որ Յայրոսի աղջիկն յարոյց, զԱստուած, որ խորտակեց այն դամբանական քարը, զոր ես, յայնժամ ամենաղօր ի չարիս, թըլուաւի մը վրայ դնել տուած էի . . . Պարոն ա'Ավրինեի, այդ ձեր Մ'ոնթէ–Քրիսթոյի կոմս կոչած անձն է որ վրկեց աղ . . . այն աղջիկը, զոր իմ աղջիկս կը կոչէի . . .

—Ա՛յո՛, պարոն ու Վիլֆօր։

—Ուրեմն հրաշքը կատարուեր է. կը հաւատամ, դիտեմ, կ'ընդունիմ . . . Ամէն բան հնարաւոր է այն մարդուն համար։ Ա՛հ, պարոն արքունի դատախազ, մեր բռնադակ օրինաց պինդարանողն, մեր ոտնկանաց, քաղաքապահներու և պինդարոյց բանակներուն և երկրի վրայ կապելու և արձակելու իշխանութեամբ՝ զոր մեզ սեպհականած եմք, ո՞րքան փոքր եմք անոնց քով, որոց ձեռքն՝ իրենց անդրդուելի կամքն է և օրէնքը՝ ճշմարտութիւն և արդարութիւն . . . Պ. ու Մ'ոնթէ–Քրիսթո ալ անանցմէ է։ Բաւական եղած է որ նա կամենայ՝ որպէս զի վաղանթին չի մեռնի . . .

—Եւ կամեցաւ, ըսաւ ա'Ավրինեի ծանրութեամբ։

—Բայց վերջապէս, դոկեց Պ. ու Ֆլանպուէն, որ իւր սովորական ընթացքը ձեռք առեր էր և չափազանց վրդովուած էր այն անիւթութենէն, որով նախկին դատաւոր մը կ'այպանէր դատական կուռքը, մենք բաւարար դոհ չենք ըլլար . . . Շատ սեռուած են անանկ խաբեբայներ, որ իրենց չեզոք անուններ պահանջած են։ Եթէ Օրդ. ու Վիլֆօր —կամ ի՛նչ անուն կ'ուզէք տաէք

Լրեն— կենդանի է, ինչո՞ւ մեղ չի ներկայանար . . . Ես այն աղջիկը կը ճանչնամ. զայն ձեր տունը տեսած եմ, պարոն տը Վիլֆոր . . . և որովհետեւ ուրուականի չեմ հաւատար . ես ինքս պիտի հաճիմամ թէ արդեօք Պ. տ'Ավրինեի կեղծ երեւոյթէ մը խաբուած է . . .

—Պարոն տը Վիլֆոր , ըսաւ բժիշկը , ըսիք թէ այս հրաշքին կարելիութեանն կը հաւատաք . . .

—Այ՛ . . . և ըսածս կը կրկնեմ. Մոնթէ—Քրիսթօ կաշուած անձն ամենազօր է . . .

—Ես եթէ զվալանթինն յանկարծ . . . Հա՛ս . . . ձեր առջեւ տեսնէի՛ք . . .

Պ. տը Վիլֆոր ոտքի երկր և վառարանին առջեւ կանգներ էր . առաւոտեան կօրոյեալ հասակը կը չիակէր . նոքա ոակլուա դէմքին վրայ յանկարծական լուսաւորութեան նման բան մը կար :

—Եթէ տեսնէի՛ զայն , ակսաւ ըսել :

Ապա , յանկարծ խօսքն ընդմիջելով՝

—Պարոն տ'Ավրինեի , այս պահուս վերջին ժամերս են որ արագ արագ կ'անցնին . . . եթէ կրնաք այդ ուրուականութիւնը չնորհել ինձ . . . որ տեսնեմ անունս կրող աղջիկն և ըսեմ իրեն . . . ինչ որ կ'ուզեմ ըսել . . . ըրէ՛ք , շուտ ըրէ՛ք . . . կ'ապաչեմ : Վասն զի —և եղունգներն կուրծքին վրայ կը կարկամէին— վասն զի մահը հոս կ'ապասէ . . . և կը դողէ որ վրդովամ . . .

Պ. տ'Ավրինեի պատուհանին մօտեցաւ , կխտովին բացաւ զայն և Մաքսիմիլիէնը կոչելով՝ քանի մը խօսք ըսաւ անոր վրդովանակի :

Բայց ոչքան ալ որ կամաց խօսած էր , Մաքսիմիլիէնի անունը մահամերձին սաստ ականջին հնչեց :

—Մաքսիմիլիէ՞ն , ըսաւ : Այ չէ՞ր ձեր արտասանած անունը :

—Այ՛ , պարո՛ն տը Վիլֆոր :

—Եւ Մաքսիմիլիէն . . . Մօրէլն է այդ անձը :

—Այ՛ . . . Պ. Մօրէլի՝ Մարսկիացի նաւատորմիղի որդին . . .

Պ. տը Վիլֆոր գլուխը ցնցեց .

—Օ՜ն , ըսաւ կխտաձայն . քաւութիւնը կատարեալ պիտի ըլլայ . . . հատուցումն ամբողջ պիտի ըլլայ . . . Մօրէլ . . . Մարսկիա . . .

Եւ աւելի եւս ցած ձայնիւ յարեց .

—Լամնն Տանդէս :

Կանգուն մը դուռը զարնուեցաւ :

Տօքթէօրը Պ. տը Վիլֆորի քովէն գնաց և անոր ձեռքը բռնելով՝

—Ամբողջ զօրութիւններդ ամփոփեցէք , պարոն տը Վիլֆոր . . .

Այն ատեն դուռը մեղմիւ բացուեցաւ , և վալանթինն երեւցաւ ոտաստիւք :

Վհեղուտ ու այլայլուն՝ սեմին վրայ կանգ առաւ :

Ցետոյ , տեսնելով զՎիլֆոր որ , ժպտելով՝ բայց հառաչանաւոր ու անշարժ կերպով էր , առ նոա վազեց և անոր ծնկներուն խնամով՝

—Հայր իմ , հայր իմ , գոչեց :

Այն ատեն այնպիսի անոյշ մը տեղի ունեցաւ , որով Պ. տը Ֆլանդրէն շատ յառի գաղափար ունեցաւ նախկին դատաւորուց վրայ :

Պ. տը Վիլֆոր երկու ձեռքը ճակտին տարաւ , գլուխը խոնարհեց և սկսաւ հեծկլտալ :

Տօքթէօրը մեղմիւ հրեց զայն մինչեւ իր թիկնաթոռը, վիլֆօր ինկաւ անոր վրայ՝ դէմքը միշտ ձեռօքը ծածկած բռնելով։

—Հայրը իմ, կ'ըսէր վալանթին, դիս չէ՞ք ճանչնար։ Ես եմ . . . ես ինքս եմ։

—Հիմայ, պարո՛ն ալբունի դատախազ, կ'ըսէր բժիշկը դատաւորին, տակաւին կ'երկրայի՞ք . . .

Դատաւորը գլուցաղնական խօսք մ'ըսաւ.

—Ջեմ գիտեր թէ, ըսաւ, օրինական տեսակէտով, այս կացութեան ինչ անուն տալու է . . .

Վալանթին զգուշութեամբ վիլֆօրի ձեռքերը մէկդի ըրեր եւ իր անոյշ ու անբիծ նայուածքն անոր աննդակէզ աչքերուն վրայ յառեցուց՝

—Հայրը իմ, ըսաւ գոչձեալ, ինչո՞ւ հետս չէք խօսիր։ Ինչ, այս աստիճան մեղսյանձ էք դիս։ Ես եմ . . . ձեր վալանթինը . . .

Վիլֆօր կարծես սթափեցաւ. գոց ցեղ երազէ մը կարթնցնար։ Գէմքը գունատուեցաւ։

—Պարո՛ն Մաքսիմիլիէն, ըսաւ երիտասարդին, որ ակնածանօք մէկ կողմ կը կենար, հաճեցէք մօտենալ։

Մօրել հնազանդեցաւ։

—Դուք դիս կը ճանչնաք, յարեց վիլֆօր, և գիտէք թէ ա՛րքան գէշութիւն ըրի ձեր հօրը . . .

—Ո՛հ, պարո՛ն տը վիլֆօր, հոս սոխրած եմ մոռնալ…

—Ինչպէս միտը, անանկ չէ՞ . . . Բայց . . . իրա՞ւ է։ Սոխրա՞ծ էք ներել . . .

Մաքսիմիլիէն մօտեցաւ և մէկ ծունգը գետին դրաւ.

—Կ'ապաշխարէ Օրդ. տը վիլֆօրի հօրը որ գմբէզ օրհնէ։

—Ո՛չ, ո՛չ, ըսաւ ոտքի ելլալն։ Ես օրհնելու իրաւունք ու-

նեցողներէն չեմ . . . քիչ մ'առաջ ըսած պատմութիւնս կրկնելս այժ չունիմ . . . Ոտքի՛ ելէք, Մաքսիմիլիէ՛ն, ոտքի՛ ելէք, վալանթին . . . Եւ հիմայ երկուքդ ալ դիս մոռիկ ըրէք . . . Պարո՛ն ա'Ավրինեի, օգնեցէ՛ք ինձ . . . կ'ուզեմ ոտքի վրայ ելլել . . . խօսիլս . . . և մեռնելս հասնիր։

Բայց վալանթին ծերունի բժիշկէն առաջ անցնելով՝ վիլֆօրի բազուկը բռներ էր։

Տեսակ մը ժպիտ նորա դէմքը լուսաւորեց։

—Պարո՛ն տը Ֆլանպուէն, ալբունի դատախազ, ըսաւ վիլֆօր հանդիսական ձայնիւ, յանուն յաւիտենական Արդարութեան, յանուն աստուածային և մարդկային Օրինադայ, կը խնդրեմ որ խոստովանութիւնս մոռի՛կ ընէք . . . Նա որ Օրդ. տը վիլֆօր անունը կը կրէր, նա զոր մեռեալ կը կարծէի և որ հրաշի՛ք վրկուեր է, իմ աղջիկս չէ . . . Երդո՛ւմ ըրէք որ այս յայտարարութիւնն ընդունիք և հարկ եղած օրինական ձեւը տաք անոր . . .

Պ. տը Ֆլանպուէն վայրկեան մը վարանեցաւ. —յետոյ.

—Այս յայտարարութիւնը կ'ընդունիմ . . . անդուլա պ. ա'Ավրինեի և պ. Մօրել պիտի բարեհաճին անդրկապերն առորագրել։

Բայց վալանթին իր թեւերը վիլֆօրի վիզը նետեր էր։

—Ինչ կ'ըսէք. հա ձեր աղջիկը չէ՞մ . . .

—Ո՛չ, զաւակս, ըսաւ վիլֆօր՝ մեղմիւ ազատելով նորա թեւերէն։ Տօքթէօր ա'Ավրինեի և պարոն ալբունի դատախազը ճշմարտութիւնը պիտի ըսեն ձեզ . . . Դուք վիլֆօրի և Բէնէ տը Սէն–Մէրանի դուստրը չէք . . . պ. ա'Ավրինեի, կ'ապաշխարեմ, անուանը առէ՛ք . . .

Բժիշկը բայց անուանը բերաւ անոր։

Վիլֆօր ձեռքերն անոր մէջ ծածկեց։

—Ա.հաւասիկ, ըսաւ վ.ալանթինի, այն թուղթերն, որք ձեր ճշմարիտ վիճակագիրը կը պարունակեն . . . ասոնց մէկ հատը միայն դիւրաւ կրնայ կարգացուիլ։ Ա.յն ալ այն թուղթն է, որ Ա.նկղիներէն լեղեաւ խմբագրուած է և կ'ապացուցանէ թէ Տիւթիա Բաճային ամուսնութիւնն ընդ Նէյայի, քոյր Սուվաճի Տաօլա Բաճային, կատարուեցաւ 1818 յունուարին, պրահմանի մը ձեռօք, որ Լօնարայի մօտ Էբբլին–Ֆօլէսթի մէջ Ա.նկղիացւոց ձեռքը բանաստիկեալ էր . . . Նէյա Տաօլա ձեր մայրն էր, վ.ալանթին, Տիւթիա ձեր հայրն էր . . .

Վ.ալանթին —յապաղ կլթեալ— մէկ մը Տօքթէօրին կը նայէր, մէկ մ'ալ Պ. ալ Ֆլանպուէնի, կարծելով թէ իւր խելագար հայրը կը զառանցէր։

Բայց պառաւն ըսաւ.

—Պ. ալ Վիլֆօրի ըսածը ճշմարիտ է, օրիորդ։

—Ա.յնէն այս չէ, շարունակեց Պ. ալ Վիլֆօր, ահա 1818ի վերջերը Բաճա Տաօլային ինձ գրած նամակն . . . որ կվաւերացնէ թուագրեալ է . . .

—Բայց մայրս, գոչեց վ.ալանթին։

—Մայրերնիդ ուրուած է . . . Հայրերնիդ ուրուած է . . . և շատ, խիստ շատ ապրեներէ ի վեր . . .

—Ուրեմն դո՞ւք սրգեղբեցիք ըլա՞ք, դո՞ւք վրկեցիք ըլա՞ք, գոչեց նորահաս տղոյկը։ Ուրեմն ինչո՞ւ չէք ուզեր որ ձեզ հայրս կոչեմ։

—Շնորհակա՛լ եմ, ջաւա՛կս։ Ա՛հ, ո՛րքան բարի էք, և ձեր վիլֆօրի ընտանիքէն չըլլալուն ալ կրնայ ապրակուսիլ, յարեց յուզած ձայնիւ։ Շնորհակալ եմ ձեզ, որ չէք անիծեր դիս ձեր ըրած բռնութեան համար։ Ո՛չ, լրատուներ չեմեր այդ հօր անուշ անունը լսելու . . . Բայց այս ժամուն, որ մահս մօտ, ինձ այնպէս կը թուի թէ ոսոխութիւնս կը տկարանան . . . և խղճի խայթերէս զգայուն անձնաքննութիւնը զղջման մխիթարութիւնն հասկցուցին ինձ։ Կարի մեղաւորա եղայ ես . . . վ.ալանթին, անուն խակ մեռնի՛ք . . . Պարո՛ն Մօրէլ, ձեզ կը յանձնեմ այս տղին, զոր ուրիշ մը յանձնեց ձեզ առիթէն . . .

Հանդիսական չարժուեմ մ'ըրաւ։

—Եթէ վ.ալանթինը փրկողը սեռնէք, ըսէք իրեն թէ, գնա ո՛րքան ալ որ անգթօրէն պատժեց, այդ պատիժն արդարութիւնը ճանչնալով կը մեռնիմ։ Եւ դուք, Մարսիվիլէն, վ.ալանթինի համար —Նէյայի համար— իր ընտանիքն և իր հայրենի՛քն եղիք . . . Եթէ դիպուածը սեռնէք այն մարդը, զոր խոթերի, այն մարդն, որու ըսի թէ Նէյա մեռած էր, մի՛ թողուք որ անէծք մ'իջնէ իր գլխներէն . . . Ա՛հ, ներո՛ւմն, ներո՛ւմն. այլ եւս չեմ կըրնար . . .

Եւ յանկարծ, կարծես իր մարմնոյն բոլոր զօրանակները միանգամայն քակտելով, Պ. ալ Վիլֆօր ծնգաթոյ վար ընկաւ։

Ցաժանելի և յաւագին երեւոյթ մ'էր սեռնել այս հրաշալի, որ կը խռնարհէր, այս յանդուգն ոճրագործն, որ չնորհ կը հայցէր։

Իր դողդոջուն ձեռնները միացուցած էր, ինչպէս կըսեն տղայք՝ երբ աղօթեն։

—Ո՛վ դուք ամենքին, կը մրմնջէր, զոր հարուածեցի, տանջեցի և սպաննեցի, դո՛ւք ամենքդ, զոր իմ անձի, յաջ փառասիրութեանս զոհեցի, ներեցի՛ք ինձ . . . չեմ համարձակիր հաւատալ թէ հոն, գերեզմանէն անդին, ոչնչութիւն է, որ ինձ համար անդորրութիւն պիտի ըլլար

. . . ա՛չ, վրէժխնդիր Աստուած մը կ'ապասէ ինձ. իրաւունք չունիմ ջայն ուրանալու, իրաւունք չունիմ տարտամելու։ Զախտագնոյ չարիք գործած ըլլալով՝ ժահրընկէց յետոյ քաւութիւնը պիտի սկսի . . . Ներեցէ՛ք ինձ ուրեմն, վասն զի պիտի տառապիմ . . . կարծես տանջարան կրակէն կ'ղժամ . . . կը գուշակեմ ջայս, քանի որ գերեզմանին տէրն վրայ հասած պահուս՝ Աստուած գալիքայ ինձ յիշողութիւնս ու բանականութիւնս . . . որք արդէն տակակի կերպիւ կը տանջեն զիս . . .

—Քաւեցէ՛ք, պարոն որ վէրիթօր, ըսաւ տօքթէօրը ծանր ձայնիւ։

Պահ մը տիրեցաւ ալ լռելեան։ Վալանթինն կ'արտասուէր։ Եւ տակայն չէր դիտեր ինչ յոյս կը ծագէր իր ներսիդին մէջ։ Կ'ըսէր ինքնիրեն թէ՝ անծանօթ երկիրներու մէջ տեղ մը մարդ մը կար, որ ճանչցած էր իր մայրն, այն խեղճ կինը, զոր ինքը չէր ճանչցած և առ որ կը պանար իր հոգին . . .

Յանկարծ պ. որ վէրիթօր նշան մ'ըրաւ։ Մարթահիլիէն և Տօքթէօրը բռնեցին զայն։

—Ո՛վ որ կ'ուզէ ներուիլ, ըսաւ ետև քան զետս չնջանող ձայնով մը, պէտք է ինքն ալ ներէ . . . կ'ուզեմ տանիլ քաւութիւն վանել մահամերձ պահէս։ Մարդ մը կայ, որ ետև անունը չեմ կրցած արտասանել մինչեւ այս վերջին ժամն՝ առանց յաւտեան տարտուր մ'ղձալու մարմնոյս տէրն ժամն՝ առանց յաւտեան տարտուր մ'ղձալու մարմնոյս տէրն տանիլ . . . այս անունն այն մարդուն անունն է, որ համարձակեցաւ ոճիրս երեսիս տալ . . .

Եւ ճիգ մ'ընելով յարեց։

—Այն միակ մարդուն անունն, որուն երակաց մէջ կը հոսի այսօր վէրիթօրի արիւնը . . .

—Ձեր որդւոյն վրայ կ'ուզէք խօսիլ, ըսաւ պ. տ'Ավրիւնեւ։

—Այ՛, այն ազատն վրայ, զոր ուղեցի սպաննել . . . և որ մահուընէ ազատեցաւ։ Ես և իմ ոճիրս անուանարկուեան կեանքի մը մէջ նետեցինք զինքը . . . ճշմարիտ մեղաւորն ես եմ։ Ես հիմայ . . . նա թխարա՜ն է, թխարա՜ն, և ես ազատ կը մնամ։

Իր վախճան բաղուկներն յառաջ կ'երկնցնէր։

—Բայց ո՞ր կալանաւոր ինձմէ աւելի արժանի է չղթաւորուելու։ Ո՞վ ինձմէ աւելի արժանի է թխապահնեջի զրնաւելու։ Ա՛հ, անոր դէմ պատգանին ներքեւ յատկն առնելու։ Ա՛հ, անոր դէմ այլ եւս ատելութիւն չեմ զգար, և գթութիւնը սրբատեսիլ մինչեւ չղթանեալս կը բարձրանայ։ Պարո՛ն արքունի դատաստաղ, եթէ ոչ եւարի մ'ազատչանքը կրնայ ձեր վրայ ազդեցութիւն մ'ունենալ, լսեցէ՛ք իմ ազատչանքս, լսեցէ՛ք իմ գերագոյն խղճս . . . Գթութիւն . . . գթութիւն . . . պէհէաէթթիւթ հաճար . . . Լաւ մտածեցէ՛ք, պարո՛ն, ընկերութիւնը մարդու մը նկատմամբ անգութ և անողոք գտնուելով, այն մարդը վայրի գազան մը կ'ընէ . . . Մտածեցէ՛ք թէ այն մարդը վէրիթօր մ'է։ Ո՛հ, ազատ ատեն կը վախնամ . . . կը վախնամ բոլոր անոնց համար, զորս եսիս կը թշուառ, վալանթինի համար, ձեզ համար, Մօրէ՛լ։ Ինչ գիտեմ, կը վախնամ և ինքնիրենս կ'ըսեմ թէ գթութիւնն ամենէն ազատարար հոգիները կրնայ մեղմացնել . . . Պարոն արքունի դատաստաղ, յուսոյ բառ մը ըսէ՛ք . . .

—Կը խոստանամ ձեզ, ըսաւ պ. որ ծլամպուէն, վերապահելու գթութիւնն հայցել ձեր յիշած անձին համար, եթէ իր ըղձմամբն արժանի ըլլայ այս չնորհին . . .

—Ես ալ, ըսաւ Վալանթին, կը խոստանամ երթալ յուսոյ և քաջալերութեան խօսքեր ըսել իրեն իր դժոխքին խորը։

—Դո՜ւք, դո՜ւք, դուշեյ վիկֆօր անոր ձեռքերը համբուրելով։ Ո՜հ, չնորհակա՛լ եմ, չնորհակա՛լ եմ . . . Դուստրդ պատուական, բարեսիրտ և անձնուէր անձնոյ, օրհնեալ լի՛ր . . . Ա՜հ։

Խեղդուկ աւազ մ՚ելաւ իր կուրծքէն . . .

Ապա անուն մը, զոր հազիւ կրցաւ թոթովել, եւաւ շրթներէն .

—Լաուճն Տանիէլ։

Եւ կեանքն, այս վերջին հառաչով, կուրծքէն դուրս եկաւ։ Պ. ար վիկֆօր մեռած էր։

Ժ. Բ.

Ա. ապագայն .

Պ. ար վիկֆօրի մահը, թէ և կանխատեսուած էր, բոլոր զինքը ճանչցողներուն համար չանթի հարուած մ՚եղաւ։

Պ. ա՚Ալբինեի այն մարդոցմէ էր, որք յանցանքները կ՚ատումնասիրեն, կը տարրալուծեն, և չեն բաւականանար —ուրիշ շատերու նման— յանցաւորին բերան մակդիր մը տալով, առանց յանցանոյ բնախօսական մեկնութիւնը բնաւորելու, վասն զի շատ անգամ այդ մեկնութիւնն յանցանոց արդարացումն է։

Վիկֆօր հիւանդ մ՚էր —լինչ որ արդի դիտուն մը անգիտակից խելագար անուանած է։ Եւ ո՛չ միայն անգիտակից, այլ և անձանօթ ու չճանչցուած։

Ո՛վ գիտէ թէ, եթէ պարագայներն յառաջ բերած

չըլլային այս ազէտը —պ. ար վիկֆօրի փառասիրական կրքերուն վախճանը մեծութեանց յիմարութիւն մը չի պիտի ըլլար։

Մահն այդ պայթման առաջքը կ՚առնուր։ Ահա՛ այսչափ։

Եւ պ. ա՚Ալբինեի հասկցած էր թէ այս մարդուն վրայ —սոյն առնդային բորբոքման հետ— ո՛րքան հաստատուն էր նաեւ ընկերական պարտականութեան, բայարձակ իբաւանոյ դաշափարն, որ իր ինքնասիրական ձգտմանց հակառակ էր։

Պ. ար Ֆլամպուէն ո՛չ ոճրագործ մ՚էր և ո՛չ խանդավառ մարդ մը։ Անոր իր պաշտօնին մէջ թրծուած տիպարն մեկն էր. ոճրագործութեան վայրի մեծութեանն անկարող, այլ և անկարող որ և է թուլչ ղեպլու դէպ ի բարին, երբ այդ թուլչը կընար իր նախապաշարմանց ուղղութիւնը խանգարել։

Դժուարին աշխատութիւն մ՚եղաւ հասնիլ պ. ար Ֆլամպուէն որ խմբագրէ այն առնագրութիւնը, զոր առկայն երդուած էր պրել։

Անհն առատ վարատանական առարկութիւններ կընէր՝ այս գործը յետաձգելու համար։

Լոնդոյն եզական վիճակը չափազանց կը չփոթեցնէր այս օրինական թղթակրկիան։

Ի՞նչպէս, վաստնթին, որ մեռած էր ըստ երեւանոյ, կենդանի էր արդեամբք. —և այս յարութիւնը հաստատ ապացուցութիւն մը չի կար։ Առանց օրինական վաւերացման ապրելու յատկութիւնն ունենալ, չիտակը բոլոր ընկերական պարտականութիւններն առ նոտ կոխել էր այս։

—Ակիկ ջան, դուքը էր Պ. ըը Ֆլամպուէն յաղթա-
կան կերպիւ, ի՞նչ կը նշանակէն այս անծանօթ լեզուա-
դրուած թղթերն . . .

Ծանկարծ Տօքթէօրին ոտքին՝ Ֆրէտէրիք, ովկամեց.

—Ներողութիւն կը խնդրեմ, պարոն ալբունի դատա-
խազ . . .

Պ. ըը Ֆլամպուէն, բնականաբար, ակնոց կը դնէր.

Ծայրամէտ շառաւիղը յանդուգն երիտասարդին վրայ
ուղղեց.

Ո՞չ ոպոքէն կը համարձակէր խառնուիլ այնպիսի խո-
սակցութեան մը, որու ինքը կը նախագահէր.

—Բա՛յց, հարցուց նա.

Պէտք է դիտել որ, ցորչափ Պ. ըը վիլֆօր կենդանի էր,
ն. վ. Լուի-Ֆիլիպի պատուելի դատախազն ինքզինքը յոյժ
համեստ ցոյց տուած էր. իր նախորդը կը սիրէր իր վե-
րայ ա՛չ միայն իր տաղանդովը, այլ և —գուցէ խակ մա-
նուանդ— թող ներուին ինձ այս բառն— այն դործօն
սրիկայութեամբ, որու այնքան ապացոյցներ տուած էր.

Պ. ըը Ֆլամպուէն —որ բացարձակապէս կրաւորական
էակ մ'էր— ամէն դիմադրութեան առջեւ յանդուգն—
այն դատաւորներէն էր, որք սասիկ պիտի վախնային
քարէթուչէն, եթէ ազատ ըլլար, և որք մեծարոյ են —երբ
ու բիրտ կարդայէք— երբ գէարէթուչ ոսոխականներէ չըր-
ջապատեալ կը տեսնեն.

Տեսնուած էր որ դահլիճի մը մէջ գլուխ չարժելով
հաւանութիւն կը յայտնէր՝ երբ ընդդիմադիր կռտակցու-
թեան չատագով մը, վառարանին կռթնած, ամենէն
կործանիչ տեսութիւնները կը բացատրէր. Բայց երբ մեղ-
նայն անձը, դիշերային ձերբակալութենէ մը յետոյ, իր

տեղեակը կը մնար պահակներու ընկերակցութեամբ, ըս-
կսար էր հեգնել և դրեթէ կոպտութեամբ խօսիլ.

Հարկ էր ուրտպծել իր լուրջ դէմքը, վողպատին
մէջ ճզմուած երրեակ թուչը, վեհախառնօրէն կախուած
չղթանէքն, երբ —վիլֆօր այլեւս հան չըլլալով— իր խոս-
տումը չի կատարելու միջոցը կը բնտռէր և կը զարմանար
որ երիտասարդ մը կը համարձակէր առարկութիւն մ'ը-
նել իր առջեւ.

Իր հայրական —բա՛յցը— սկսար մեծ ամուսնութեան
խոչականն էր.

—Հա՛յր իմ, ըսաւ Ֆրէտէրիք, եթէ հրաման կուտաք՝
խօսիմ.

—Ձեր կարմէն, որդեա՛կ իմ, ըսաւ ծերունի ազթէօ-
րը ծանրութեամբ, վախնալու բան մը չունիմ. խօսեցէ՛ք.
Պ. ալբունի դատախազը պիտի բարեհաճի ձեզ մտիկ ընել
երբեւ պիտ . . .

—Անշո՛ւշտ, անշո՛ւշտ, մրմնջեց Պ. ըը Ֆլամպուէն՝
յոյժ տաղակացած և ժպիտ մը կեղծելով.

—Կ'ուզէի լսել թէ, պարո՛ն, ես պիտրաւ կընամ կար-
դալ այս հին լեզուն.

—Դո՛ւք.

—Որովհետև շատ ուսումնասիրած է, ըսաւ Պ. ա'Ավրինեի
Աբեւելեան լեզուները ծանօթ են ինձ . . .

Քառասուն տարի առաջ, երբ անհասկանալի գրու-
թեան մը վրայ խօսէին, սա միակ բառով կը յայտնէին
ղայն. Սանսքրիտ է.

Ակիկ կընայ հասկցնել թէ Պ. ըը Ֆլամպուէն ա'րքան
զարմացաւ, երբ տեսաւ իրեն դէմ անանկ մարդ մը, որու
համար այս —մեհենադրութիւնը— երկայնցնէին կամ
Սանսքրիտ չէին.

—Հայրս դիտէ որ, յարեց Ֆրեսէրիք, դիտաւորութիւն ունիմ երկար ճամբորդութիւններ ընելու, վասն զի այնպէս կը հաւատամ թէ մարդ մը, դիտաւորեան կամ մոռնալէն հասկնալու համար, պէտք է երթայ անոր տարբերը բնաւէ աշխարհի ամէն մասանց մէջ։ Այսր համար —մեր նախահայր՝ Աբրահամ օրօրոցն եղող այս խորհրդաւոր երկիրը դիս յանկուցանելով, կը վախճայիմ երթալ Հնդկաստանն այցելել և ուսումնասիրել։ Այսր համար նաեւ այս լեզուն դիտեմ։

—Կրնա՞ք այս թղթերը թարգմանել։

—Դիւրաւ։

—Ուրեմն, ըսաւ Տօքթէօրը, պ. սը վ.կրճօրի երթայ յայտարարութեան արձանագրուելուն և յետոյ այս ապացոյցական թղթերով անոնց ճշմարտութիւնը ստուգուելուն պղտիկ արգելք մը չեմ տեսներ։ Այսպէս հանդերձ, եթէ պ. ալբուներ դատախազը պատասխանատուութիւնն իր վրայ առնելէ կը վախնայ, կրնայ ըսա օրինի տեղեկագրել զայն արդարութեան պ. պաշտօնէին։

Բոլոր տանը յոյժ տարօրինակ և կասկածելի դէպքերը էին։ Վ.կրճապէ՛ս։ պ. սը Ֆլամպուէն հաւանեցաւ։ Սա ալ կայ որ առաւօտեան ժամը չորսն էր, և Ֆիլիպական յոգնութիւնն իր բարոյական դիմադրութիւնը կը տկարացընէր։

—Թող այնպէս ըլլայ, ըսաւ։ Ձեր պարտականութիւնն կը բարեհաճի՞ վաղը այս թղթոց թարգմանութիւնն ինձ բերել . . .

—Կը խոստանամ, ըսաւ երիտասարդը։

Դատաւորը մեկնեցաւ։ Վալանթին, թէեւ վաստակաբեկ, ուղեց հակել պ. սը վ.կրճօրի դիակին քով։

Թշուառը պերապոյն հանգիստ մը գտած էր ուհտեան մէջ։ Երանութիւն անդորրութեան արտայայտութիւն մը կար իր մարմնին վրայ, որու ժպտանքը պըրկած էին։

Վալանթին կ'ապօթէր։ Եւ սակայն չէր դիտեր ինչ ապաշխարութեան դատապարտած, զոր չէր խոստովաներ, կը խոնարհէր իր վշտին։ Երբեմն ակամայ վախցած էր թէ մեռցնէ Մարսիվիլիէն յիշէ այն ցեղն, որմէ սերած կը կարծէր ինքզինք։

Հնդկաստանն այսօր ինքզինքն ուելի ազատ, ուրուելու ուելի արժանի կ'զգար։

Աւտաւօտեան դէմ ժիւլի էրպօ եկաւ դատ. գ.վալանթին։

—Քա՛յր իմ, ըսաւ անոր, բաւ է անցկեցին վրայ արտասուել, պէտք է ապագան մտածել։

—Իրաւունք ունիք, ըսաւ վալանթին (պահակ չարուեստ նահինջ այս անունը տալ իրեն), բայց այն վայրկենին որ գիս առջի յիշատակաց կոյղ շղթայն առ յաւէտ կը խզուի, գիս առջի յիշատակաց կոյղ շղթայն առ յաւէտ կը խզուի, բնական չէ՞ որ վերջին և երկար հայեացք մը ձգեմ այն անցեալին վրայ . . .

Վ.կրճօրի մօտեցաւ։

—Կը կարծեմ որ, յարեց, պ. սը վ.կրճօր գիս իր իր հարազատ աղջիկը սիրեց . . . Տակաւին կը յիշեմ այն կէսգիշեր, որ կ'ըսէր թէ մայրս է և զոր, ատ՞ը, քիչ առեն ճանչցայ . . . բայց որու յիշատակն առ յաւէտ պիտի պահեմ սրտիս մէջ . . . կը յիշեմ գ. և գ.կն. սը Սէն—Մէհան, ոչք չատ անգամ պաշտպանեցին և պահպանեցին գիս . . . և ազօթք մը ու օրհնութիւն մը կը նուիրեմ բոլոր այս սիրեցեալ ննջեցեալց . . .

Վիքթօրի դիակին վրայ խոնարհեցաւ, և արտասուա-
գին աչք ու յարգանօք համբուրեց անոր ձեռքը։

Կարծես մեռեալն այս թագաթեան համբոյրն ղդայած
աներ՝ անցաւոր ժպիտ մը թրթռաց իր ժդոյն շրթանց
վրայ։

Ժիւլի գվալանթին քաշեց տարաւ ընտանեաց սրահը։

Պ. ա'Ավրինեի աչխուժիւ մօտեցաւ մատաղ աղջկան։
Իւր քով կը կենային Մաոլէն և Անթուանէթ, աղջիկն ա-
զբոջ աղջիկը —աղջիկը, նաբբ և դէղնած դէմքով, չոգա-
նախագոյն մազերով, անբացատրելի քաղցրութեամբ մի ա-
չերով պաշտելի արարածը, զոր բժիշկն երկար տարիներէ
ի վեր կը պաշտպանէր արդէն զոյն հիւծող կուրծքի հի-
ւանդութեան դէմ— քրոջ աղջիկը, զուարթ և ծիծաղ-
կոտ աղջիկ մը, որ այս ախուր տան խինդն էր, և որ իւր
մօրեղբօր աղջկան՝ Մաոլէնի նկատմամբ այնպիսի անձնու-
րաւթիւն մը ցոյց կուտար, որ երբեք ուուտ եղած չէր։

—Սիրելի Մաոլէնս մոռցած չէք, ըսաւ ա'Ավրինեի՝
նորատի հիւանդը վալանթինի ներկայացնելով։

—Ո՛չ, ոչ . . . Եւ կը յուսամ որ Մաոլէն իւր նախ-
կին բարեկամութիւնը պահած է իմ մասիս։

Երկու նորատի աղջկունք զիրար համբուրեցին։

Վայրկեան մը հոգը Էմմանուէլ Էրպօ ալ եկաւ։ Եւ
քիչ վերջը ամենքը խմբուեցան այն նահապետական սե-
ղանին շուրջն, որու կը նախագահէր ծերունի Տօքթէօրը։

Հան գանուողները ըրքան յիշատակներ կը նորկայա-
ցընէին . . .

Ժիւլի, Մօրել նաւատիրոջ աղջիկը, զոր յուսահատու-
թենէ և մահամրնէ ազատած էր այն մարդն, որ յայնժամ
ինքզինք Սէնթատա նաւատոի կ'անուանէր։

վալանթին, որ հրաշքով փրկուեր էր դերեզմանէն։

Էմմանուէլ, Մարսիլիոյ տան նախկին առաջին գրա-
գիրը։

Տ'Ավրինեի, որ իւր շուրջը բոլոր յանցաւորաց անկումը
սեռած էր։

Տօքթէօրն իւր գաւաթը վեր առաւ։

—Ձառա՛կներս, ըսաւ, ներեցէք որ այս անունը տամ
ձեզ . . . ձեր պատերուն խորը անուն մը կայ, զոր կ'ու-
զեմ պատանել . . . Բարեբարի մը, մեծ մարդու մը
անունն, որու համար մեր յարգանքն ու սէրը պէտք է ան-
սահման ըլլան . . .

—Մօնթէ—Քրիսթօյի կոմսին կեանցը, ըսաւ Մարսէ-
լիէն։

—Մօնթէ—Քրիսթօյի կոմսին կեանցը, կրկնեցին ա-
մենքը։

Այս վայրկենիս, դողդոջս այս բառը նշան մ'ըլլալով,
դաւը բացուեցաւ . . .

Զարմացական ճիչ մը փախաւ ամենուն բերնէն։

Կոմսին ծառայն՝ Ալի, սեմին վրայ էր։

Խոնարհելով պ. ա'Ավրինեի մօտեցաւ, և, առանց
բառ մ'իսկ արտասանելու —գիտնք որ Ալի համր էր—
լայն պահարան մը առաւ Տօքթէօրին ձեռքը։

Պ. ա'Ավրինեի դողդոջուն ձեռաք կնիքը խզեց։

Նամակ մը կար անոր մէջ, որ սա պարզ բառերը կը
պարունակէր։

«Օրհնեալ ըլլան անոնք, որք բարիքը կը յիշեն։ Դուք
ամենքդ, որ զիրար կը սիրեք, համարձակ յառաջացէք կե-
նաց մէջ. և եթէ երբեք վտանգ մը սպառնայ ձեզ, յիշե-
ցէք որ Աստուած կրնայ —գերագոյն ժամուն— պաշտ-

պան մը յարուցանել ձեզ։ Սպասե՛լ և յուսա՛լ . . . »

Ամենքն անդագարար մոխիկ կ'ընծեին . և երբ գէպ ի պատգամաբերը դարձան , յուսալով որ կրնար նշան մը տալ իրենց , որմէ կարենան հասկնալ թէ ո՛ւր կը գանուէր այն , որ չէր մոռնար . . .

Ալի անհետացած էր . . .

—Սպասել և յուսալ , կրկնեց պ. ա'Ալբինեի ձեռքերն երկնցնելով։

Ամենքը անոր ձեռքերը սեղմեցին։ Դաշնակցութեան երդում մը , անպայման անձնուիրութեան երդում մ'էր սա դողդոջ բարի անձերու միջեւ։

—Ջառակնեցա , յարեց ա'Ալբինեի , քանի մը օրէն խարտեշ պիտի բաժնուինք։ Պ. սը Վիլֆօրի վերջին պատասխանատուութիւնները կատարելուս պէս , խոպոպիա պիտի երթամ սիրելի Մաքէնիա և քոյր ազջկանս հետ . . .

—Խոպոպիա , գոչեց Մաքսիմիլիէն։ Բայց մենք ալ մըտադիր ենք հոն երթալ , վալանթին , պ. Նուարթիէ և ես . . .

—Ես դեռևս ոչ , եղբայր , յարեց Ժիւլի , մենք ալ ձենէ չենք բաժնուիր . . .

—Միայն ես , ըսաւ Ֆրէտերիք ա'Ալբինեի , Բարիզ պիտի մնամ , պատրաստուելու հանար այն մեծ և հեռաւոր պաշտօնին , որու վրայ խօսեցայ ձեզ . . .

—Սրեւէկը պիտի երթաք , ըսաւ Մաքսիմիլիէն - Մարսիլիայէն չի պիտի անցնիք . . .

—Սրդարեւ անկից նաև պիտի մտնեմ . . .

—Ուրեմն մի՛ մոռնաք դալ մեզ հրաժեշտ տալու . . . Մենք Մարսիլիա կը վերադառնանք և քանի մ'օր հոն պիտի մնանք . . . վասն զի վալանթին մոռցած չէ մեհա-

մերձ պ. սը Վիլֆօրի ըրած խոստումը . . . Մխիթարութեան և խրախուսանաց խօսքեր պիտի երթայ ըսել դատապարտեալի մը . . . այն թշուառ պէնէտէթթոյի . . .

Պ. ա'Ալբինեի ճակատը կնճռոտեցաւ .

—Պէնէտէթթո՞ , ըսաւ ։ Չեմ գիտեր ինչո՞ւ . . . բայց չեմ կրնար առանց դողալու լսել այս անունը ։ Գաղանի բնազդում մը կ'ըսէ թէ հո՛ն է այն վտանգը , զոր կը յիշեմ մեզ Մօնթէ—Բրիսթօյի կամը . . . հո՛ն է սպառնալիքը . . . հո՛ն է աներեւութիւնը . . .

—Խոստացայ , ըսաւ վալանթին մեղմիկ ։ Եւ ա՛մէն գիտէ ։ Նա որ մեռելները կ'ապտակէ գերեզմանէն , չի կըրնար օր մը չարութիւնը ոճրագործութեան ապատել . . .

—Աստուա՛ծ լսէ ձեզ , պատասխանեց ա'Ալբինեի ։ Բայց վերջին անգամ մ'ալ կ'ըսեմ , հաւատացէ՛ք ծերուններս , և պէնէտէթթոյի դէմ . . . զգոյշ կեցէ՛ք ։

—o—

Ժ.Գ.

Պարոն Բօսխպուա .

—

Փետրվար ամիսը կ'անցնէր ։

Պէնէտէթթօ և Սանսէվէր միշտ գամուած էին բանտանոցին չղթային .

Ամէն երեկոյ պ. Բօսխպուա կալանաւորները կ'զբօսցընէր , առանց երբեք յոգնելու , նոյն իսկ նորանոր խաղերը հնարելով նման այն արուեստաւորին , որը ապրուստը նորոգելու հարկը կ'զգայ ։

Պէնէտէթթօ ի զուր չանացած էր իւր մեղսակցին բացատրել տալ թէ կենդանին ինչ դեր կրնար կատարել իրենոյ վախճանեան մէջ։ Յանկարծ կը մերժէր իւր դաղանիքը յայտնել.

—Ինչո՞ւդ պէտք, կ'ըսէր, քանի որ քու խոկ ընտրած ժամուդ աղատ պիտի ըլլաս։

—Ինչո՞ն դիտնամ որ վրայս չէք նդդար։

—Անվստահութիւն . . .

—Ո՞չ ապտքէն այդ յատնու լռութիւնը չի խղճալով դուք ալ անվստահութիւն ցոյց կուտաք ինձ։ Կը վախնաք որ ձեզ կը մատնեմ . . .

—Տղա՛յս, կ'ըսէր Յանկարծ, դու երիտասարդ ես . . . և չես դիտեր թէ ամենէն լաւ պահուած դաղանիքն այն է, զոր ո՛չ ոքէք ըսած ես . . .

—Բայց ժամանակը կ'անցնի . . . և կը տեսնեմ որ ձեր խոստումը պահելու համար բնաւ պատրաստութիւն մը չէք տեսներ . . .

—Այսինքն թէ, ըսաւ քու կարծեցդ, պէտք է ըլլայ աչքով և աղմուկ հաններով աշխատիլ, այնպէս որ պահակները դիտասրութիւնս հասկնան։

—Այդ ըսել չեմ ուղեր։ Բայց վերջապէս մեր չղթայները սաքերնուս դամուած են . . .

—Պիտի իյնան, երբ որ Պ. տը Թօսկանա (իրաւունք ունի այս տը մատնիկը կրելու) ուզէ . . .

Պէնէտէթթօ կ'զդար որ բարկութիւնն ուղեղին կը տիրէր։ Ընկերոջը պաղարիւնութիւնն իւր հանդերթութիւնը կը հատցնէր։ Բայց ի՞նչ կրնար ընել . . . Ինքն անձամբ բնաւ էր վախճանեան մէջոյ մը։ Բայց Յանկարծի չղթայուած ըլլալով, չէր կրնար չարժում մ'ընել, դաղափար մը յղանալ, զոր իւր մեղսակիցը չի հասկնար։

Յաջորդ, վերտիլար 23ի առաւօտուն, այսինքն թիւրանէն մեկնելու հանդր իւր սահմանած օրուան նախընթաց օրը, սեսակ մը կատաղութիւն եկաւ վրան։

—Մտի՛կ ըրէ, ըսաւ Յանկարծի ակռայները սեղմելով և դէմքը ժժդոյն, հինոյ ա՛լ չեմ տարակուսիր. կը տեսնեմ որ դարչելի կերպով խնդացիր վրաս . . . Լա՛ւ. սհա՛ կըսեմ քեզ թէ հանդերթութիւնս հատաւ . . . կ'ուզեմ, կ'ուզեմ, կ'ինանա՞ս, ճչնդրաւութիւնն խնանալ . . . ապա թէ ո՛չ . . .

—Ապա թէ ո՞չ . . .

—Ինձ ներշնչած յոյսերուդ և կրած սոսկալի պատրաստացս վրէժը քեզնէ պիտի առնեմ . . . Ի՞նչ կը կորսնցնեմ . . . Թիտրանի կառավարանին վրայ պիտի մեռնիմ . . . Ը՜հ, կը կարծե՞ս որ կ'ուզեմ ապրիլ հա . . . Ո՛չ, հազար անդամ ո՛չ . . . վրէժս պիտի առնեմ կ'ըսեմ. զքեզ պիտի սպաննեմ և դոնէ մատնիչ մը պատժած ըլլալուս համար դերադոյն ուրախութիւն մը պիտի վայելեմ...

—Օ՜ն, ըսաւ Յանկարծ։ Ինչպէս ալ շուտ կ'երթաս . . . Օ՛ն, մնդդուս պէս խօսինք . . . Մահուան վրայ խօսելէ առաջ, ինչ որ հատատա խօսքիս թէ շատ անախորժ է, ըստդոյն է ապրելու միջոցները մտածել . . . Ա՛րդ քանի մը մանրամասնութիւններ կան, զորս տակաւին չի բացատրեցիր ինձ։

—Ի՞նչ մանրամասնութիւն. բացատրէ՛ . . . Բայց իմոյ կուտամ քեզ թէ, եթէ նպէն խարեպս գիս . . .

—Օ՛, օ՛։ Նախ հասկնանք թէ ի՞նչ բանի մէջ խարեպլի զքեզ . . . փետրվարի 24ը անցաւ. ո՛չ . . . Ուրեմն դեռ պայմանաժամիս մէջն եմ, ինչպէս որ կ'ըսեն դատաւկան լեզուաւ . . . Գանք իմ մանրամասնութեանցս։ փոք-

ըլիկ սիրան միլիանի մը խօսք ըլիլը , անանկ չէ՞ . բայց միլիո-
նը բառ մ՚է . խոստացար որ ղրկեն ինձ հետ բաժնես . . .
այս ալ ապէկ . . . բայց կ՚ուզէի դիտնալ թէ քեզմէ ա՛ւր
դրած է այս երանելի թռչունը . թէ ի՞նչպէս մտադիր ես
որսալ զայն . . . և թէ ի՞նչպէս պիտի բաժնենք անոր
վերաբերեալը . . .

—Ա՛յսինքն թէ պէտք է որ ես ամէն բան յայտնեմ
քեզ . . . իսկ դուն բնաւ բան մը չե՞ս յայտներ ։

—Սիրելի՛ս , ներէ՛ ինձ որ ըսեմ քեզ թէ քու միլիոնդ,
եթէ իրաւունէ գոյութիւն ունի , իմ ձեռքս է , և թէ ես
հետևեն , չատ հետևեն պիտի թռչէր . . . և բաւական
պիտի չվոխէիր զայն բռնելու համար , քանի որ այս եր-
կաթի բարակ թելը անցած է թաթիդ . . . Ըսել է որ ,
եթէ ես չըլլամ , քու միլիոնդ մէկ գրամ չարժէր . . . իսկ
եթէ ես գործին մէջ մնանեմ , քեզ համար հինգ հարիւր
հազար ֆրանք կ՚արժէ . . . Քանի մը բացատրութիւն
տուր ինձ . . . և գործը կը լմննայ ։

Պէնեֆէթթօ , իր անվստահութեան հակառակ , կը
հասկնար թէ իր մեղսակիցին տրամաբանութիւնը ճիշդ էր ։
բայց վճռակամութիւն կը տեսնէր թէ այդ խոստումը , զոր ը-
րած էր Սանսէվէրի , չոյժ ծանր կուգար իրեն . . . Կա՛մ
այն է որ վախճառեան առաջարկութիւնը խաբէական էր ,
և այս պատրուակով մէջ Պէնեֆէթթօ անօգուտ կը համա-
րէր իր գաղանիքը յայտնել —կա՛մ թէ ճշմարիտ էր , և
այն ատեն— մտածելով որ ճշմարիտ որդ ասիքը պիտի պար-
տաւորէր բաժնել ուրիշի մը հետ —կ՚ղդար այդ յաւը , զոր
կ՚ղդայ մարդ մը , որու սիրտը կը բոյնեն ։

Եւ սակայն եթէ Սանսէվէր իրաւ կ՚ըսէր ։ Ձգտա ըլլա՞ ։
Հարուստ ըլլա՞ ։ բայց . . . կէս միլիոն ունենալը հարստա-

ըլլալ է . . . երբ ամբողջ միլիոնը կարելի է ձեռք անցը-
նել ։ Ա՛յս աւազակին , որ ստակ մը չ՚ունէր , իրեն իյնալիք
հինգ հարիւր հազար ֆրանքը մտածելէ աւելի կ՚ոգբար այն
հաւատար դումարին վրայ , զոր պիտի պարտաւորէր իր
մեղսակիցին թողուլ ։

Ա՛յա . . . ուրիշ բան ալ կայ ։

Ա՛յն միլիոնն ի՞նչպէս ձեռք անցնելու էր ։ Ինքն իսկ չէր
դիտեր թէ ի՞նչպէս պիտի յաջողէր սիրտանալ անոր ։ Երբ
այս բանին վրայ մտածել ուզէր , յանկարծ սրտան ամպ մը
կը թանձրանար իր աչքերուն առջեւ ։

—Էյ , լսատ Սանսէվէր , արդեօք նախ և առաջ դո՞ւ
խնդացիր իմ վրայս ։

—Ո՛չ , դուրեյ պէնեֆէթթօ՝ յանկարծ իր որոշումն ը-
նելով ։ Ա՛յն միլիոնը գոյութիւն ունի . բայց պէտք է չահիլ ։

—Բնականաբար , յարեց միւսը խեղկատակօրէն , հազ-
ուագիւտ է որ միլիոն մը խորհրդաւոր պատրաստ վիճակի
իյնայ ։ Բայց նախ սա հասկնանք թէ այս սիրտան դումարին
վրայ իրաւունք մը ունի՞ս . . .

—Ո՞հ , անշուշտ , պատասխանեց պէնեֆէթթօ , որ նա-
խին կ՚սկսէր բարկանալ ։ Այդ դումարն ինձմէ գողցուած
է . . . այո՛ , գողցուած ։

—Անկարելի է . . . ուրեմն չատ սխմար ես եղեր որ
գողցուցեր ես . . . բայց քեզ այս դէղեցիկ դումարէն
ղրկողն ո՞վ է . . .

—Կին մը ։

—Տանտիկը տասով կինն ըլլալու է ։

—Ա՛յո ։

—Եւ ինչո՞ւ համար տասոյն 24 ին կ՚ուզես ազատ ըլլալ
. . . և ոչ թէ 25 ին կամ 26 ին . . .

—Վաղն ալ 25ին այս գումարն առ յաւէտ պիտի վախ-
չի ձեռքէս . . .

—Օ՜ն : Բացատրէ միտքդ : Կրա՞չ, շատ դժուարին է
բերնէդ խօսք առնել . . . Ալէ՛կ մնաց է, վատահա-
վոխարէն վատահաթիւն . . . երբ դուռ ամէն բան յայտ-
նես, ես ալ Պ. Բօսխպուտայի գաղտնի ձիրքերը կը բացատ-
րեմ քեզ . . .

Եւ որովհետեւ Պէնէֆէթթօ տակաւին կը վարանէր .

—Կեցի՛ր, ըսաւ, կ'ուզեմ բարեսիրտ ըլլալ . . . Աբ-
դէն դիպուածն ալ նպաստաւոր է քեզ : Նայէ հունա՛,
բաղկիս ուղղութեամբը . . .

Այս վայրկենիս նաւահանգստի թաւթին վրայ էին :
Ծոցին մէջ կային կապուած նաւեր, ու վրայի ահագին
կառներով, զորս կալանաւորք կը պարպէին : Այս նաւերն
ու վրաները ծոցին երկու եղերայ մինչեւ դրեթէ անընդ-
հատ տեսակ մը կամուրջ կը ձեւացնէին :

Պէնէֆէթթօ կը նայէր :

—Բան մը չեմ տեսներ, ըսաւ :

—Ըսել է աչքերդ սուր չեն, կամ թէ եղրակացու-
թիւն հանել չես գիտեր : Աբդ, ի՞նչ կ'ուզես դիտնալ :

—Կ'ուզեմ գիտնալ թէ ի՞նչ են քու վախտանի մե-
ջոյներդ . . .

—Ես ո՞վ ցոյց տուի քեզ երբ մեր մեղտակիցն :

—Մուկը . . . Բօսխպուտան . . .

—Լա՛ւ : Մտախս ծայրը . . . ո՛չ կալանաւոր մը բըն-
տրեմ եւ ոչ թիւտահ մը . . . Մո՛ւկ մը բնտռէ . . .

—Տեսա՛յ . . . գոչեց Պէնէֆէթթօ :

Աբդալու Սանտէլմի ցոյց տուած կողմը տեսաւ էր փոք-
րիկ սեւ գնդակ մը, որ կը դլորէր, կը վազէր, կ'ածապա-

րէր վտակի կառներու երկայնքը, նաւերու կուշտերուն
վրայ, կիրճերէն կը ցատկէր, հրետանդաններէն վեր կը
մագլցէր այնպիսի ճարպիկութեամբ մը, որու անկարող
պիտի ըլլար թերեւս նաւաստի մը, ո՛րքան ալ որ դիւրա-
շարժ ըլլար :

Սանտէլմ չուրջը նայեցաւ :

—Հանդարտ ենք, ըսաւ : Այս գարշելի օդին պատճառ
թիւտահ կը բարեհաճին մեզ հանգիստ թողուլ . . . :
Կեցի՛ր :

Մտածելը չտեւեցուր տարաւ և թեթեւ սոյլ մը հանեց,
որ թէ և սուր չէր, սակայն զարմանալի յատակութեամբ
մը կանոնէր օդին մէջէն :

Վայրկեան մը ետքը Պ. Բօսխպուտա գինքն իր սիրոջմէն
բաժնող միջոցն անցեր էր և կը վազէր անոր ծնգաց տակ
կծկտելու :

—Շա՛տ աղէկ, մարդուկ, ըսաւ Սանտէլմ : Նայինք ա-
ւանդ աղէկ պահե՞ր ես :

Անդամ մը եւս իր շուրջը կատածաւ նայուածք մը
ձգելէ վերջը, մուկը կռնկի վրայ պառկեցուց, փորին տեւ-
ղերուն մէջ բնտռեց, և —ի մեծ զարմացումն Պէնէֆէթ-
թօյի— հանեց անկից այն մեռաղեայ փոքրիկ պահարան-
ներէն մին, զորս թիւտահաթը պարահանդէս կը կոչեն :

—Սիրելի բարեկա՛մս, ըսաւ Պէնէֆէթթօյի, պարոն
թիւտահ.ք ինքզինքնին շատ խորտանդ կը կարծեն որ, հոս
եկած ատեննիս, ամէն կողմերնիս կը խառնեն, և քիչ կը
ճեպ որ մորթերնիս ալ հանեն՝ նայելու համար թէ արդ-
եօք տակը բան մը կայ : Լա՛ւ, ամէն ատեն զանոնք խաբե-
լու միջոցը կը գտնուի . . . ապացոյցն ալ սա է որ, այս
փոքրիկ պահարանին մէջ, կայ այն փոքրիկ պղպեղատեայ

աղոյն , որ քանի մը վայրկեանի մէջ պիտի աղատէ զմեզ մեր նոյնական ձեռակապէն . . . ո՛չ ձեռքերնուս մէջ բան մը կայ և ո՛չ դրպաններնուս մէջ . Պ. Բօախպուա մուկ մը չէ , այլ պիտոյից առուի մը . . .

պենեֆէլթօ չի կրցաւ խնդալը բռնել :

Սանսէլմ վերսաին պահապանն անդրեւսէթացուցած էր կենդանիին սեւ սաւաններուն մէջ :

—Ո՞քանչելի է , դոչեց :

—Հիմայ կը հաւատա՞ս խօսքիս . . .

—Ընչուշա : Ըսել է այսպէս Բօախպուա հոս ըլլալէն ի վեր հետը կը կրէ մեր վերսէթեան դործիքները :

—Ո՛հ , դեռ ուրիշ բան ալ կ'ընէ . . . իր տաղանդները կէսն է այս . . . երբ ժամանակը դայ , ձեռացեալն ալ կ'իմանաս : Եւ հիմայ դուռ ալ . . .

Պ. Բօախպուա , աղաւ ձգուելով , նեռի մ'արագութեամբ վազաւ :

Մինչդեռ Սանսէլմ կը դոչէր երեն :

—Ա՛յս երկա՞ն , և չ'ըլլայ որ վարագոյրին բացուիլը ա՛չ ձգես :

պենեֆէլթօ հեռացած էր : Նա կապտա բնութեան մ'ուներ և անկարող էր իր պարզութեան մէջ այսքան հանճարեղ միջոց մը երեւակայել :

Երեն հաճար բարձրագոյն միջոց բռնութիւնն էր :

Սանսէլմ յանկարծ յանհնարինս ուժգնաւ իր մարմնին մէջ , և իր անվտահութիւնը բացարձակ վստահութեան փոխուեցաւ :

—Ա՛հաւասիկ իմ յաւակատիճս , ըսաւ : փետրվար 24ին կին մը պիտի դայ հոս . . .

—Ա՛պահո՞վ ես . . .

—Ո՛հ , չի կրնար իր խոստումը չի կատարելու համար- ձակիլ , քրիստինէյ պենեֆէլթօ : Յաջորդ օրը 25 էն , այս կինը մեկ միլիոնէ դուռար մը պիտի ստանայ և պիտի յանձնէ անձանոյ ոմանոյ . . .

—Ընտա՜ծ , մեկ միլիո՜ն :

—Նոյնական խոստում մ'է այս , ըսաւ դարձեալ պենեֆէլթօ իր կծու ծխամաղովը խնդալով :

«Լա՛ւ , պէտք է որ այն երեկոյին աղաւ ըլլամ , եռեւէն երթամ , լրտեսեմ զայն , և . . .

—Միլիոնը դրպանդ պիտի մնանէ . . .

—Բնականաբար . . .

—Եւ իմ դրպանս , մի՛ մոռնար :

—Խոստացա՛յ , ըսաւ պենեֆէլթօ խօսքս :

—Ո՛հ , բարկանալ չ'ուզեր , բայց վերջապէս մեր մէջ աւելորդաբանութեան հարկ չ'կայ : Գիտեմ որ դուռ ալ քու խոստումդ պիտի պահես : Միայն բան մը հարցնեմ . . . այն կինն ո՞վ է :

պենեֆէլթօ սրանեղութեան չարժում մ'ըրաւ .

—Ինչո՞ւդ պէտք . քեզի վերաբերեալ բաններն ըսէ :

—Նախկին սիրուհի՞ մ'է :

—Ո՛չ . . . կ'երդնուիմ :

—Ըսել է բարեկամուհի մ'է . . . ազգականուհի մը . . .

—Ո՛չ :

—Վերջապէս . . . բան մ'ըսել չես ուզեր . . : Դուռ գիտե՛ս . . : Երդիւք դանակ խաղցնելու մի՞ւռ ունիս . . .

—Հէ՞ . . . ըսաւ պենեֆէլթօ սարսռալով :

—Է՛ , կ'ենթադրեմ որ յիշեալ անձն իր միլիոնը — արծաթի ափսէի մը վրայ դրած— քեզ չի պիտի ընծայէ ժպտելով . . . այն ատեն հարկ պիտի ըլլայ առնել զայն : Եւ եթէ դէմ դնեն . . . սրդեօք . . .

Եւ սակայն կերպիւ նշանակիչ չարժուեմ մ՚ըրաւ։

Պէնէտէթթօ տմոյն էր։ Բայց աներկիւղութիւն կեղծելով դլուխը վեր առաւ։

—Ինչ որ հարկ ըլլայ ընել՝ կ՚ընենք, ըսաւ։

—Վա՜յ, այս ինչ է, դոչեց Սանտէլմ։ Նաւահանգստի վերատեսուչը կը տեսնեմ հանո՛ւ ապտիներուս հետ։ Եւ խումբին մէջ օտարականներ կան . . . կին մը . . .

—Կի՛ն մը, ըսաւ Պէնէտէթթօ կանգնելով։ Ա՛րդեօք արդէն . . .

Թիապահը, որը պատասխանի մը տակ կէս օրուան քուն կը քաշէին առատ կրակի մը քով, ծուլութիւնն որմէ կ՚օգտէին կալանաւորը, կը վազէին և կը կոչէին կալանաւորները, որը տատ և անդ ցրուած՝ խումբեր կը կազմէին և կը խօսակցէին։

Ա՛պա դաւաղանն իր համպիչ ձայնը կը միայնէր նոյա խօսքերուն։

Վ՚ան դի «իշխանութիւնք» կոդային և աղէկ չէր ըլլար եթէ իրենց անվտանգութիւնը բռնէր։

Ա՛յդ ըսաց և ապտիով խումբը կը մօտենար։

Կալանաւորը ահագին թնդօչի վայատքով լեցան խաշոր տոպրակ մը լծուած էին, և իրենց դնդերներն ձգտելով՝ հեծելով կը քաշէին իրենց բովանդակ ոյժովը։

Պէնէտէթթօ և Սանտէլմ ալ այլոց պէս իրենց դործը կը կատարէին։

Բայց Պէնէտէթթօ կը դիտէր միանդամայն։ Գտակն աչքերուն վրայ քաշեր էր, որպէս դի նայուածքին ուղղութիւնը չի տեսնուի, վ՚ան դի այդ նայուածքն անյապաղար յառած էր անոնց վրայ, որոց դէմքը տակաւին չէր կրնար ճանչցուիլ։

Ճանկարծ այնքան ոյժով ցնցուեցաւ որ, ո՛ւր գանուիլը մոռնալով՝ քայլ մ՚առաւ կարծես դէպ ի յառաջ տեղնալու համար։

—Է՛, դ իւահա՛ր, դոչեց թիապահ մը, թռչի՛ւ կ՚ուզես . . .

Եւ ծանր դաւաղանն ինկաւ ուսերուն վրայ։

Պէնէտէթթօ բարկութեան աղաղակ մը զսպեց . . .

Վ՚ան դի, արագ նայուածքով մը, ճանչցեր էր վիճօրի աղջիկն, այն անհետացած էակն աղջիկն, որու համար տեսլութիւն ուխտած էր . . .

Վ՚ան դի այն վիլիճօրն, որու որդին էր, պարտաւոր էր —ըստ իրեն— վինչն որդեդրել, կրթել տալ, հարըստութենէն մէկ բաժին մը հանել իրեն։ Ո՛հ, ո՛չ, Պէնէտէթթօ չէր նեղած անոր. և իր աղատութեան երազոյ մէջ, երբ հարստութեան դործքը ձեռքն ըլլալ, որոշած էր վրէժ առնել . . . բոլոր անոնցմէ, որոց հետ յարաբերութիւն ունեցած էր իր անցեալ հարստութեան կառուցման մէջ, բոլոր անոնցմէ, որը ականատես եղած էին իր կործանման այն տխուր պատմութեան, յոռի —վոխանակ վինչն առ յաւէտ հարստահ և ազատ ընող պայմանագրի մը— ձերբակալութեան հրամանագրի մը վրայ դրուած էր իր անունն . . .

Եւ վատնութեան քով —վ՚ան դի նա էր— ճանչցեր էր նաեւ դՄաքսիմիլիէն Մօրել, որու պատահած էր երբեմն Օթէյլի տան մէջ, Մօնթէ—Քրիսթոյի կոմսին բարեկամը ...

Իր բոլոր տեսլութիւնները, բոլոր վրէժխնդրութիւնները կը մարմնանային և կուդային վինչը դիտադատել։

Նաւահանգստի վերատեսուչը վերակացուներէն մին կոչեր և տեղեկութիւններ հարցուցեր էր անոր։ Ապա հրամանի մը տուեր էր անոր։

Պէնէաէլթէօ զասոնք բոլոր կը տեսնէր. արիւնը կը դողնէր քունքերուն մէջ։ Ինչ կար արդեօք։ Որո՞ւ համար կատպային այս անիծեալ էակներն։ Ինչո՞ւ մտեր էին այս դժոխքին մէջ։

Վէրակապուն յառաջացաւ դէպ ի այն խումբը, որուն մէջ կը գտնուէր Պէնէաէլթէօ, թխապահեն քալէ եկաւ և անոր հետ խօսեցաւ։

Սա ուսերը ցնցեց։

—Ա՜հ, միշտ միևնոյն պատմութիւնը, քրթմնջեց. միթէ մեր մարդիկը հետաքրքրական կենդանիներ են։

Ցետոյ, Պէնէաէլթէօյի մօտենալով.

—Օ՛ն, հօ՛ր, քեզ տեսնել կ՛ուզեն, դեղեցիկ կեռնեվա . . .

—Ըսել է գիս ալ, հարցուց Սանսէըմ խնդալով, քանի որ մինչ Ս. Բօշ և իր շանն հինք։

Զինքը Պէնէաէլթէօյի կողջ չղթայն կ՛ակնարկէր։

Դատակը հաճելի եղաւ թխապահին, որ բարեհաճեցաւ նաւապետ խոժոռ դէմք մը ցուցնել, Պէնէաէլթէօ և Սանսէըմ կարդէն դուրս ելան։

—Դեղնած ես, ըսաւ կամաց մը Սանսէըմ իր ընկերոջն։ Նայէ՛ որ ախտաբութիւն մը չընես։

—Մի՛ վախնար . . .

—Այդ խօսքն այնպէս մը կ՛ըսես որ կը վախցնես զիս . . . Անտանութիւն չուզեր, կ՛ըսեմ, յիշէ՛ որ վնասն է . . . Բայց ազէկ միտքս եկաւ . . . արդեօք այն կինն է։

—Ո՛չ։

Երկու կալանաւորը դէպ ի այն խումբը տարտեցան։ Վէրատեսուչը քայլ մը յառաջ անցաւ դէպի նոսա։

—Ձեռնէ սրա՞ն անունը Պէնէաէլթէօ է։

—Իմս, ըսաւ նախկին թաւալգանթի խչհանը։

—Հաւանեցայ որ ձեզ տեսնեն ու խօսին ձեզ հետ. բայց կ՛արգելեմ ձեզ խօսք մը արտասանել, ապա թէ ոչ կը բանտարկեմ . . .

Պէնէաէլթէօ լռանարհութեամբ ծռեցաւ։

Սակայն վալանթէն —խիստ դեղնած— Մարթիվիլիէնի բազկին կը կռթնէր։

Այս հիանալի փափկութեամբ ազնիւ բնութեան հատուցանելիք մ՛էր մնալ այս առիւծին և անիծուց տեղատուն մէջ։

Կ՛դժար որ պիտի նաւազէր։ Բայց երգում ըրած էր։

—Քաջութիւն, ըսաւ նէրն Մարթիվիլիէն ցած ձայնիւ։

Գլուխը վեր առաւ և իր նայուածքը թշուառականին վրայ լնկաւ այնքան անոյշ ու կարեկից որ, եթէ ուրիշ մը եղած ըլլար, անոր ոտքը պիտի լզնար։

Իակ նա յատնի կեցած, դատակ ի ձեռն, դէմքը մնկիր կարած, չի խտնարհեցաւ, կ՛ոտքաէը։

Պատուիրած էին որ լուռ կենայ. և չէր ուզեր բանտ երթալ, վասն զի հետաքրքրել աւուր գաղափարն իր դէմքը գրաւած էր։ Բայց ո՞րքան անէծքներ կ՛որոտային իր ներսիդին . . .

—Պարո՛ն, ըսաւ վալանթէն իր ոսկեհնչիւն ձայնիւ, պ. տը Վիլֆոր մեռաւ . . .

Պէնէաէլթէօ այնպէս սարսռաց, որ ամբողջ մարմինը ցնցուեցաւ։ Եւ լռքը չէր սպասած զայն . . . Եւ հակառակ այն ատելութեան յորձանքին, որ մինչեւ չղթաները կը բարձրանար, յաղթեցաւ ինքզինքը զսպել և լուռ կեցնալ։ Զարկէն ալ բարեաց նման իր գիւցազնութիւններն ունի։

—Պ. տը Վիլֆօր մեռաւ, յարեց վալանթինն, և իր վերջին ժամուն ներեց ձեզ . . . ասկից զատ նաեւ մարդկային արդարութեան դաւթը հրաւիրեց ձեր վրայ . . .

Պէնէտէթթօ զլուխը վեր առաւ հետաքրքրութեան չարժմամբ մը, զոր չի կրցաւ զսպել։

Արդեօք թղուածքն չնորհուած էր իրեն։

—Բարձրաստիճան անձանց յանձնարարութեամբ, զոր Պ. Նաւահանգստի վերատեսուչը բարեհաճեցաւ ինկատի առնուլ —յաջողեցայ խօսք առնուլ որ նոյն իսկ այսօր կրկին չղթայէ ազատիք . . .

Պէնէտէթթօ անվրդով մնաց . . .

—Ասկից զատ, եթէ ձեր վարմունքն ու դիմաւորն ձեզ ըլլալիք այս չնորհն արդարացնեն, կրնաք նորանոր բարեվոխութեանց յոյս ունենալ . . .

Վերատեսուչը զլուխը ծռեց լինչան հատանութեան։

—Խոստացայ Պ. տը Վիլֆօրի որ այս յուսոյ և քաջալերութեան խօսքերը դամ ըսել ձեզ։ Երդումն պահեցի . . . Աստուա՛ծ զթայ ձեզ։

Վալանթինի ձայնը կը նուաղէր։ Վտան դի տեսեր էր Պէնէտէթթօյի նայուածքն, որ իր վրայ ծանրացեր էր պահ մը։

Բայց այս ապաւորութիւնն ա՛րքան ալ որ անցաւոր էր, ատերութեան այս վայրկեին իր սրտին զարկերը էր։ Եւ կալանաւորին այս համր սպառնալիքը միայն իր վրայ լիազած չէր, այլ և Մաքսիմիլիէնի վրայ, և նորատի աղջիկն հասկըցեր էր որ կալանաւորին հոգւոյն մէջ վրէժխնդրութեան անմարելի ծառայ մը կար . . . Եւ կը վախնար, չէ թէ ինքզինքին, այլ և իր սիրած անձին համար։

—Ըսելիք մը ունիք, հարցուց վերատեսուչն, որ բան մը նշմարած չէր . քանի մը բառ ըսելու հրամանն կուտար։

—Կը յաւխտ Պ. տը Վիլֆօրի մեռած ըլլալուն, բառ պէնէտէթթօ խուլ ձայնիւ։ Գալով ինձ, ես մեռեալ մ'եմ . . . և կը խնդրեմ որ զիս մնռնան։

Վերատեսուչը նշան մ'ըրաւ։ Թիւռպանէն երկու կալանաւորները քաշեց տարաւ . . .

—Խե՛ղճ մարդ, կը մրմնջէր վալանթին, դիմադրելով տակաւին այն տակնուվրայութեան, որ սրտին տիրեր էր։

Յետոյ Մաքսիմիլիէնի բազուկը բռնելով.

—Եկէ՛ք, եկէ՛ք, դուչեց։ Ինձ այնպէս կուզայ որ, եթէ հոս մնամ, ալիտի մեռնիմ . . .

Մինչդեռ անոնք կը հեռանային, պէնէտէթթօ Սանսեվէրի հետ դէպ ի կալանաւորաց խուցը կ'երթար։

—Ո՞վ է այս նորատի աղջիկը, հարցուց Սանսեվէր իր ընկերոջ։

—Ինչո՞ւդ պէտք . . .

—Շատ դեղանկ էր, մրմնջեց կալանաւորը՝ զլուխը ցնցելով։

Աչխատութիւնք վերսկան։

Երիկուան դէմ հրաման տրուեցաւ որ պէնէտէթթօն տարաղուգեն։

Եւ որովհետեւ Սանսեվէրի դէմ գանգատելու պատճառ մը չ'ունէին —և պարապ մարդ ալ չ'կար— ինչպէս որ կըսեն հոն՝ հասկցնելու համար թէ երկեակ մը ձեւացնելու համար եղած թուով կալանաւորներ չ'կան— Սանսեվէր ալ նոյնպէս կրկին չղթայեն ազատեցաւ։

—Գիտցիր որ առժամանակեայ է, ըսաւ թիւռպանը։ Երկու երեք օրէն խուցէ մը պիտի դան . . . և քեզ ընկեր մը կը դանեն . . .

—Պահ, բսաւ Սանսէլմ խնդալով, դրաւ կը դնեմ թէ ա՛յնքան լաւ պիտի խօսիք իմ . . . և Պ. Բօսիպսուայի վրայ ոչ, պիտի թողուն ինձ այս բարեբաղդութիւնէս օգտուիլ։

—Այդ ալ կարելի է։

Երեկոյեան, հանդստեան ժամէն վերջը, Սանսէլմ իր արձագանք չունեցող յուսակ ձայնովն բսաւ Պէնէտէթթօյին.

—Դիտես ա՛ . . . վաղն է . . .

—Ո՛հ, այո՛ . . . վաղը, քրմապետ Պէնէտէթթօ։ Եւ այն աատն . . . վա՛յ անոնց, վա՛յ ամենուն . . .

Այս միջոցին Պ. Բօսիպսուա, որ իր խաղն աւարտեր էր, երկու կալանաւորայ վախճանեան ի՛նչութիւնը։

Փետրվար 24ն էր, այն օրն, որու աւ՛յնքան կ՛սպասէր Թշուառականն, որու աղաւթեան փափաքն աւելի զօրացեր էր որմէն մէջ հետզհետէ աճելու թեամբ։

Սոկալի դիշեր մ՛անցուցեր էր, թէ և թիւրան մըտաներէն ի վեր առաջին անգամն էր որ կրկին չդիմայէն ազատած էր և բանտանաւուն ուրիշ մէկ կողմը կը գանուէր, լռիկ-ժըպիտ և քունէն աւելի սէր ըլլալով։

Բայց սոկալի երազներ խանգարեր էին այս ապականեալ երեւակայութիւնն։

Հազար դիտաւորութիւնք միանգամայ կը յաջորդէին տենդի զառանցանաց մէջ. և անոնց և ոչ մէկուն որոշում կուտար։

Ապա յանկարծ կսկիծ յուսահատիլ, ապրակուսիլ ամէն բանէ, իր մեղսակիցէն և անոր վախճանեան կարծեցեալ միջոցներէն։ Ո՛հ, եթէ խաբուած էր՝ չի պիտի վերադառնէր, պիտի զարնէր։

Երբ լոյսցաւ, Պէնէտէթթօ, դեղնած, հազիւ ոտքի վրայ կենալու ոյժ ունէր։

Եւ սակայն հարկ եղաւ աշխատութեան երթալ, պէտք եղաւ թիապահներու խարազանին ներքեւ խոնարհիլ, հարկ եղաւ ցոյց տալ բոլոր այն քաջասրտութիւնն, որու կարող էր իր մարմինն։

Ի՛նչ կատաղութիւն, ի՛նչ ցասում, զոր հազիւ կըզսպէր։

Եւ եթէ այս օրն ալ անցնէր առանց ակնկալեալ հետեւանքն ունենալու։ Թշուառականը կը դողար իր ուսերը կբռնող բեռին ներքեւ։

Այս միջոցին չորս ձիերու քառատրոփ արշաւանօքն ընթացող սուրհանդակի կառք մը Քլուժի անտառին բլրակին ի վար կ՛իջնէր, Օպանէնէն Պօսոէ տանող ճամբուն վրայ։

Այս կառքին մէջ սեւեր հագած կին մը առանձին էր, և անկեան մը կռթնած՝ կարծես կը քնանար։

Յանկարծ սարսռաց և գոգցես ընդոստ արթնցաւ։

Սուրհանդակի կառքը կանգ առեր էր այն դիւնուոտաց պահականոցին դիմաց, որ կայսրութեան առեներ հատատուած էր բլրոյն կէս ճամբան, առեներ պատճառ ըլլալ այս անտառէն անցնող ճամբորդները պաշտպանելու համար։

Ձանապարհորդուհին աչխուժիւ պատուհանը վար առաւ և չոր ու սառուցեալ հովը երեսին փչեց։

—Ո՞ւր ենք, հարցուց։

—Պօսոէ... դրեթէ կէս ժամէն հոն կը հասնինք։

Պահականոցին պետը կառքին մօտեցած էր, երեն ոտուած պատուէրին համեմատ ճանապարհորդուհին ճանչնալու համար։

Ձևը կը դիտարկին տարաս։

—Տիկինն անախորժ բանի մը չի պատահեցա՞ւ, հարցուց։

—Ամենևին...

—Տիկինը Թուլո՞ն կ'երթայ։

Ճանապարհորդուհին չի կրցաւ զսպել ղինքն յոտից ցգլուխ ցնցող սարսուռն։

—Այո՛, Թուլոն, ըսաւ։

—Եւ տիկինը Օլիուլի կերճներէն առանձի՞ն պիտի անցնի...

—Ո՛չ։ Պօսաէլէն ճամբորդ մը պիտի ուղեկցի ինձ...

—Ա՜հ, այդ լաւագոյն է... Օլիուլը գեղ տեղ է... Օ՛ն, յառա՛ջ, կառապա՛ն, և աճապարեցէ՛ք, վասն զի կրնայ ըլլալ որ հիւսիսային արեւմտեան այժմ հովի մը բռնուինք։

Կառապանն, որու վրայ կարծես մեծ տպաւորութիւն ըրաւ այս ապառնալիքը, խարազանի այժգին հարուած մը տուաւ ձիերուն, որք քառատրոփ մեկնեցան։

Եւ տրտմանդակաց տարերքներուն մէջ խիստ նշանաւոր բացառութեամբ մը, կէս ժամ չանցած կառքը կանգ առաւ Պօսաէլի միակ լճկեանին դիմաց, որ Ռանկի առած գոհիկի նշանակը կը կրէր։

Ճանապարհորդուհին անմիջապէս վար իջաւ, և խօսքը ուղղելով պանդոկապետին, որ, աւանդութեանց հաւատարիմ, գդակ ի ձեռին վաղեր էր գալ կառքին առջեւը,

—Երիցասուհին ո՞ւր է, հարցուց։

—Սակից երկու քայլ անդին, տիկի՛ն։ Մեր լճկեանն եկեղեցւոյն կռթնած է։

Եւ մինչդեռ կ'օգնէր տիկնոջ որ առքը գետին դնէ։

—Տիկնոջ բացակայութիւնն երկար պիտի տեւէ՞...

—Ա՛ռ առաւելն տասը վայրկեան։

—Ուրեմն ժամանակ պիտի ունենամ տիկնոջ նախաճաշը պատրաստելու...

—Անօգուտ է, պարո՛ն, հոս չի պիտի կենամ...

—Ա՜հ, ըսաւ պանդոկապետը դժկամակութեամբ։

—Բայց կառավարն ինչ որ ուզե տուէ՛ք։

Պանդոկապետը ժպտեցաւ։ Ա՛յս խօսքը ղինքը կը մխիթարէր։

—Թառորդէ մը, ըսաւ ճանապարհորդուհին կառավարին, ճամբայ ելլելու պատրա՛ստ եղէք...

—Ա՛յո՛, տիկին։ Կենդանիներէն քիչ մը չունչ առնեն և պատրաստ են սրանալու...

—Հաճեցէ՛ք մէկը տալ ինձ, որ ղիս երիցասունն առաջնորդէ...

—Ժապօ՛, դռնէց պանդոկապետը կարմիր և խառնամորմոք մազերով մանչուկ մը, որ տասը մը մաքրելու զբաղած էր, տիկնոջ հնազանդէ՛... չո՛ւտ։

—Վա՛յ, Տիկինն երիցասո՛ւն կ'երթայ, հարցուց Ժապօ ճանապարհորդուհւոյն առջեւէն քալելով։

—Ա՛յո՛, բարեհաճո՞ւ կը զարմանա՞ք։

—Ո՛հ, ինձի ի՞նչ... Միայն թէ երիցասունը մարդ չ'կայ։

—Ի՛նչպէս, մարդ չկա՞յ։

—Ժողովրդապետը եպիսկոպոսին գնաց... և վաղուընէ առաջ չի կրնար վերադառնալ... բայց կը սխալիմ, պատաւ Մաթուն կայ...

Մաթու Մաթիւրինին սիրուն մէկ նուագականն էր։ Ճանապարհորդուհին դժկամակութեան չարժում

մ՛ըրաւ. բայց որովհետեւ երիցատան դուռն հասած էին՝ զարկաւ։

Քանի մը վայրկեան անցաւ։

Երիցատունը մեկ յարկ բարձր և խիզ ձիթենիներով շրջապատեալ փոքրիկ սպիտակ տուն մ՛էր։

—Ամենք առենով դեղեցիկ էին, ըսաւ Ժապ. բայց սառն աւրեց զանոնք...

Եւ որովհետեւ իւր խօսակիցն առաջին յարկի պատուհաններուն կը նայէր։

—Այս Պ. Ժողովրդապետին սենեակն է... աջ կողմը... միւսը, ձախ կողմը, իւր բարեկամացն համար է, երբ որ գան... ինչ որ պանդոկին վրասէ... և նոյնքան ալ ապահով չէ...։ Վասն զի եթէ մեկը դէշ դիտաւորութիւն մ՛ունենայ, դժուարին չէ վեր ելլել... պատուհանները խարխուլ են... և Մաթուի վրայ յոյս չի դրուիր... վասն զի սաստիկ խուլ է։

Այս վերջին խօսքը բացարձակապէս ճշմարիտ ըլլալու էր, վասն զի տիկինն արդէն երեք անգամ դուռը զարկեր էր, և ներսէն բնաւ ձայն չէր ելլեր։

Վերջապէս ծանր ոտնաձայն մը լսուեցաւ, որու արձագանգը կը խառնուէր տեսակ մը ղօղանջիւնի։

—Լա՛ւ, ահա պառաւը վարագի պէս կ՛ոռնայ, ըսաւ Ժապ. խնդալով։ Անհանգիստ ըլլալը չի սիրեր։

Արդարեւ դուռն իւր ծխնիներուն վրայ պառնալեն պէս երեւցող դէմքը տղուն ըրած բաղդատութիւնը կրնար կատարելապէս արդարացնել։

Պառաւ Մաթու, որ կարծես ափ մը դամով ամնատուած էր, որ աչքերուն վրայ, քթին ու բերնին մէջ մազեր ունէր, և որու դաստիկին երկու ծայրերն նաչե-

հով այնքան թանձրացած էին, որ վերոյիշեալ կենդանւոյն ժանիքներուն կրնային նմանիլ, արդարեւ հրապուրիչ չէր։

Սակայն իւր բերան ձայնը փոքր ինչ մեղմացաւ։

—Ա՛հ, դո՞ւք էք, Տիկին։

—Ըսել է ինձ կ՛սպասէի՞ք...

—Այո՛, տիկին, Պ. Ժողովրդապետն ըսաւ ինձ թէ պիտի գաք...

Ժապ. բերանաբաց մնիկ կ՛ընէր՝ ըլլալիք խօսակցութենէն բառ մը չի կորսնցնելու համար։

Պառաւ Մաթու նչմարեց զայս, իւր դէմքն յանկարծ վայրի կերպարանք մ՛առաւ, և ձեռքը վերցնելով ուի իւր Մէտուզի մազերը ցնցելով՝

—Կը կորսուի՛ս սկիզ, չա՛րաճճի, դուչեց որոտնդոստ ձայնիւ։

Եւ միանգամայն, ճանապարհորդուհւոյն ձեռքէն բռնելով, զայն ներս կը քաշէր և դուռն յետիդին կը փակէր հետաքրքրին երեսին։

Իսկ սա, առանց այլայլելու, կուռվը ցուցուց դոց դրան։

—Գիտե՞ս որ դիշերին մեկը քեզ պիտի խեղդեն, պառաւ որի՛...։ Այն առեն ուզածիդ չափ պօռա, տե՛ս տեղէս կը շարժի՞մ...

—Ըսել է Պ. Ժողովրդապետը ստիպուեցաւ բացակայ գտնուիլ, կը հարցնէր ճանապարհորդուհին։

—Այո՛, Տիկի՛ն...

—Բայց... ուրիշ անձ մ՛ալ պիտի գտնուէր հոս...

—Ա՛, չեմ գիտեր. բայց տեսնե՛նք, չի սխալինք, դո՞ւք էք տիկին Տէն...Տան...

—Տանկլար . . .

—Ձի՛շդ . վասն զի , ի՛նչ ընեմ , ձեռքի դէրը լաւ չեմ կրնար կարդալ . . .

Եւ ղայս ըսելով՝ դրպանէն թուղթ մը կը հանէր :

—Ինձի համար նամա՞կ մ՚ունիք , դոչեց Տկն . Տանկլար :

—Ա՛յո՛ , եթէ ձեր անունն այս է . . .

—Ա՛հա՛ այցաքարտս , բաւ սրանեղութեամբ և քառակուսի աղնիւ թուղթ մը հանելով պայուսակէն :

Միւսը խլեցի մնօք հեգնոց փորագրեալ տառերը : Ցեւոյ .

—Ձիշդ այս է . . . ըսել է ձեզ համար է . . . Ուրեմն ահա՛ նամակը . . . կ՚ուզէ՛ք տաքնալու համար բան մը խմել . . . չէ՞ : Ա՛յո՛ . . . Խոհանոց երթամ ու բերեմ . . .

Արդարեւ Տկն . Տանկլար պատասխան չէր տուած այս հիւրասիրական առաջարկութեան :

Աչխուժիւ խլեր էր նամակին կնիքն և ուշադրութեամբ կը կարդար .

—«Տիկի՛ն , դրուած էր անոր մէջ , անակնկալ պա-«րագայ մը վերջին դիմումի մը առ իմ մեծերս— կը պար-«տաւորէ զիս ճամբորդութիւնս օր մը յետաձգել : Վա-«զը պիտի կրնամ Պօսսէ հանիլ , կը յուսամ որ ձեր ու-«ած խոստումը կատարելու կարող պիտի ըլլաք : Ես «ալ իմ կողմանէս կատարեցի բոլոր այն պարտականու-«թիւնները , զորս դրած էիք մեր վրայ , մինչեւ իսկ Թու-«լօնէն Թիարանը մնալու համար ձեր ունեցած տարօրի-«նակ վախագին նկատումնիդ : Ա՛հա այս նամակին մէջ ու-«րիշ նամակ մ՚ալ կայ նաւահանգստի վերատեսչին ուղ-«ուած : Հանգի՛ստ եղիք . ձեր խնդիրը կատարեալ պէս-«տի ընդունուի : Դուք ալ ձեր խոստումն յիշեցէք : Պօս-«սէի ժողովրդապետը բացակայ ըլլալով , իւր տունը «ձեր տրամադրութեան տակ է : Բարեհաճեցէ՛ք ուրեմն «Թուլօնէն վերադարձած առեն նիդ հոն գալ և սպա-«սել ինձ . առաւօտուն կուգամ : ՁԵՐ ԵՂԲԱՅՐՆ Ի ՓԸ-ԲԻՍՏՈՍ ՅԻՍՈՒՍ : »

Ինչպէս որ ըսուած էր , այս նամակին միացած էր նաւահանգստի վերատեսչին հասցէն կրող տոմսակ մը :

Պառաւ Մաթու խոհանոցէն դուրս կ՚ելլէր , սկահակով մը ծխաչուկ բան մը բերելով , որու ի՛նչ ըլլալը բաբլուճի մը դժուարութիւն պիտի կրէր հասկնալու :

—Տիկի՛ն , ըսաւ Տկն . Տանկլար , դիտէք որ գիշերը հոս պիտի անցնեմ . . .

—Ա՛յո՛ , այո՛ , ըսին ինձ : Ո՛հ , ձեր տանը պէս հանդիստ պիտի ըլլաք : Այս տունը հանդարտ տուն մ՚է . . . և երկերն ալ օրհնեալ երկիր մը : Ժամը եօթին ամէն մարդ կը պառկի : Եւ անկից վերջը , եթէ թնդանօթ արձակես , ոչ ոք կ՚արթննայ . . .

—Բայց դռնէ տունն ապահո՞վ է , հարցուց Տկն . Տանկլար տեսակ մը անհանգստութեամբ :

—Ո՛հ , սիրելիս Տիկին , միթէ կը վախնա՞ք , դուք որ Բարիզուհի մ՚էք :

—Ըսածս այդ չէ : Բայց կ՚ուզէի դիտնալ թէ . . .

—Թողէ՛ք , թողէ՛ք : Քառասուն տարի է որ ամէն իրիկուն . . . Պ . Ժողովրդապետին տունը . . . Չերթենաստուրիկուն . . . Պ . Ժողովրդապետին տունը կը պառկիմ , ինչպէս որ կը կոչեն . . . և ամէն մարդ կրնայ վկայել թէ բնաւ դէպք մը պատահած չէ :

—Կը հաճի՞ք ինձ սահմանեալ սենեակը տանիլ զիս :

—Անմիջապէս , և պիտի տեսնէք թէ ճշմարիտ թըռչնոց բոյն մ՚է :

Ցիշեալ բոյնն, ինչպէս որ ըսինք, առաջին յարկին էր և ամենեւին արժանի չէր այս բանասաեղծական ախտաղտին։ Ընդարձակ և մերկ սենեակ մ՚էր այս, անկողինով մը և քանի մը անգործածելի կարասիներով զարդարուած, բայց Տկն. Տանկլար այս մանրամասնութեանց չէր նայեր։

Անմիջապէս վառարանին քով դարան մը տեսաւ և բացաւ զայն։

Ցետոյ բանալին դարձուց կղպանքին մէջ։

—Աղեկ կը դոցուի, այնպէս չէ՞...

—Պ. արքեպիսկոպոսին մնաուկին պէս...

—Լա՛ւ. այս հարցումն ընելուս պատճառն այն է որ, վարը, կառքին մնաուկին մէջ, քիչ մը արժէնիթեր ունեմ՛... քանի մը դոհարեղէններ, յարեց աշխուժիւ, և կ՚ուզեմ որ ապահովութեան մէջ ըլլան...

—Լա՛ւ ուրեմն, ադդր մէջ դրէք... դոցեցէք և բանալին առէք։ Ա.յսպէսով կրնաք հանգիստ քնանալ...

—Սենեկին դուռն ալ բանալիով կը դոցուի՞։

Պառաւ Մաթիու կ՚սկսէր արանձղիլ։ Ա.յս ի՛նչ է, միթէ կրմէն կը կասկածէի՞ն։ Ասոր համար խիստ ցամաք կերպիւ հաստատական պատասխան մը առաւ։

Տկն. Տանկլար ամենեւին ուշադրութիւն չդրաւ այս բանին։ Ինքն անձամբ քններ ու հասկցեր էր որ կըղպանքն ամուր էր։ Ա.յն առեն խնդրեց պառաւ Մաթիուէն որ քանի մը վայրկեան սպասէ և պանդոկ վերադառնայ։

Կառքն արդէն պատրաստ էր մեկնելու։

Տկն. Տանկլար պայուսակէն բանալի մը հանեց, կառքին մնաուկին մէջ, ներքին նստարանին տակ շինուած

արկղը բացաւ և հանեց անկից կաղնիէ տուփ մը, որ խիստ ծանր կ՚երեւէր իւր փոքր ձեռաց համար։ Սակայն պղպատեայ մեղեխէն բռնելով և կրած դժուարութիւնը ծածկելով վերադց զայն։ Ցետոյ աճապարանօք դէպ ի երիցատուն դնաց։

—Ա՛ս ի՞նչ է փոքրիկ տիկինը իւր ծանրութեամբը բեռ մը կը տանի, ըսաւ կառավարը ժպտելի։

—Հէ՞, արդեօք մէջը ոսկի՞ է...

—Ո՛հ, այնքան ծանրութիւնը չի կրնար վերցնել։ Ձե՞ն գիտեր որ հարիւր հազար ֆրանքի ոսկւոյ պարկ մը վաթսուն սաչաի լիպրա կը կշռէ...

—Բայց հարիւր հազար ֆրանքն ալ... քիչ բան չէ, դոչեց ժպտ.օ։

Սակայն Տկն. Տանկլար նորէն իւր սենեակը մտեր էր։

Պառաւ Մաթիու, որ վիրաւորուեր էր և չէր ուզեր անճահ համարուիլ, եռեւէն չի գնաց, այնպէս որ սեղանատրին կինը կարողացաւ մնաուկն ուզածին պէս տեղաւորել դարանին մէջ, որու կղպանքն, որ արդարեւ յոյժ հաստատուն էր, վստահութիւն կը ներշնչէր իրեն։

Սակայն դարանին դուռը չի դոցած՝ շարժեց այն ղսպանակն, որով դոցուած էր մնաուկն, որու կափարիչը բացուեցաւ։

Անտարբեր մը ուրիշ բան չի պիտի տեսնէր անոր մէջ բայց եթէ թղթի փոքրիկ ծրարներ։ Անոնց մին վեր առաւ, մտաերուն ներքեւ դլանաձեւ մարմին մ՚զգաց, առաւ և իւր պայուսակին մէջ դրաւ զայն։

Ցետոյ, նախ դարանն և ապա սենեկին դուռը խըղնամօք դոցելով վար իջաւ, և այս տան մէջ տիրող հանդարտութիւնն, ինչպէս նաեւ կիսաբաց դռնէն ծերու-

նէ ժողովրդապետին աներեւոյթ մէջ նշմարած Քրիստոսի պատկերն վատահութիւն կը ներշնչէին իրեն։

Համոզուելով որ պառաւ Մաթու ոխ պահած էր իրեն, քանի մ՚անուշ խօսք ըսաւ անոր, որոնք իւր խոժոռ դէմքը զուարթացուցին։

—Աչս իրիկո՛ւն ուրիշ, ըսաւ անոր։ Կը յուսամ որ ժամը հինգին առիւծները կը վերադառնամ...

—Լա՛ւ, Տիկին, կ՚սպասեմ ձեզ, բայց նայեցէ՛ք որ չուշանաք...

—Համոզեա եղիք, չեմ ուզեր ձեզ անհանգիստ ընել...

—Ո՛հ, ես այս խօսքն ինձ համար չեմ ըսեր... բայց ... հիւսիսային արեւմտեան հովը պիտի սկսի... և փոթորկի առնն դիւրին չէ Օլիուէի կիրճերէն անցնիլ...

—Շնորհակալ եմ, պիտի աճապարեմ...

Վայրկեան մը վերջը նորէն իւր կառքը կը նստէր։

Օդը չոր, խիստ ու դժնդակ էր։

Երկինքը բացուեր էր. փոքրիկ ապիտակ ամպեր արծաթի մոխրագոյն երկինքէ վրայ կը ծածանէին։

Տէրն. Տանկլարի դժուարաւ շունչ կ՚առնէր։ Ջօզը վեր առաւ։

Խեղճ կինն։ Ո՛րքան չէր նմաներ այն վայելչասէր կընոջ, որ առեներ Պ. Տանկլարի հետ կը վիճէր ամբողջ հարստութիւն մ՚արժող զոյգ մը ձիու համար, այն նորաձեւութեան թագուհւոյն, որ ամենէն նորաստիներն ու ամենէն վայելուչներն առ ոչինչ կը դրէր, և ապօրինի սիրոյ մէջ կը բնաւէր տակաւին չափազանց տաք բերկրութիւններ։

Եւ երբ անխութօրէն կ՚ընթանար իւր անասունէր և

պերճութեամբ լուսաւորեալ կեանքին մէջ, յանկարծ արեւն իւր ոտից ներքեւ աներեւութացեր էր։

Նախ և առաջ սոսկալի և տաժանելի մնանկութիւնն, որ միայն արքունի պերճութեան մը կորսուենէն չէր բաղկանար, այլ և անպատուութեամբ խառնուած էր...

Ցետոյ իւր սիրահարին՝ Տըպրէյի լռութիւն, որ իւր հաշիւները մաքրած էր իրեն հետ իրր պարտատիրոջ մը հետ, և որ իրեն համար չահած միլիոնը նետեր էր իրեն, ինչպէս ողորմութիւն մը կը նետեն այն ձանձրացուցիչ մուրացկանին, զոր կը վռնտեն...

Անկից վերջն ալ...իւր աղջիկն, Էօժէնի, որ մօրն անտարբերութեանը վրէժը կ՚առնուր վայրկենական փախուստով մը, առանց հրաժեշտի բառ մ՚իսկ ձգելու անոր...

Վերջապէս —և ահա այս էր վշտաց լռութիւն— այս կինն, որ անարժան ամուսին, թերեւս արարող, մինչեւ իսկ խելագար կրնար համարուիլ, այս կինը յանկարծ կ՚լսեր թէ դրեթէ ոճրի մը մեղսակից դառնած էր —թէ իրմէ ծնած զաւակը, զոր մեռած կարծած էր— ապաստած էր եղերերդական ապանութենէ մը —զոր նոյն իսկ իւր հայրն ի գործ կը դներ— և այս տղան ի՞նչ պարագայից մէջ երեւան ելած էր։

Ապացուցեալ պատժապարտ, փախստական թիապարտ, կրկնեղեան մարդասպան... և վերջապէս կալանաւոր, չկեա՛նս կալանաւոր։

Լա՛ւ, այս կինն ոճրագործ չէր։

Ա՛յս աղէտք իւր գլխուն գալէն ի վեր, կատարեալ կերպարանափոխութիւն մը տեղի ունեցած էր իւր վրայ։ Ամէն բան մոռցեր էր, իւր նախկին վախերն

ու կրքերը, իւր պերճութեան և հպարտութեան խղճերն, որք առնով իւր ամբողջ կեանքն էին...

Եւ եթէ կարելի ըլար դարմանել ինչ որ անդարմանելի էր, ամբողջ կեանքն, ամբողջ ապագայն կուտար անցեալը դարմանելու համար։

Կարելի եղածն ըրեր էր։

Տկն. Տանկլար, որ արքունական անդրանիկ ճիւղին հին ծառայներէն Պ. ոը Սէրվիէօի դուստրն էր, կը պատկանէր այնպիսի ընտանիքի մը, որ ո՛չ միայն օրինաւորական էր, այլ և մոլեռանդութեան մօտեցող կրօնական զգացումներով թրծուած էր։

Համարձակեր էր երթալ ծունդի դալ իւր ծնողաց առջեւ, ըրա չէր տեսած յորմէ հետէ կը կրեր Տանկլարի, Ծուլիսի սեպուհին, այն դառնիկ մարդուն ամօթապարտ անունը։

Խոնարհեր և պաղատեր էր որ վանքի մ՚անդունդին մէջ առ յաւէտ անհետանալու, խորտակուելու միջոցն հայթայթեն իրեն։

Մէկ միլիոն ունէր։ Առաջարկեց տալ զայն։

Բայց երբ դէմ առ դէմ գտնուեցաւ այն մարդոց հետ, որք պիտի առաջնորդէին զինքն իւր զոհողութեան կատարման մէջ, —եւ սոսկալի զոհողութիւն մ՚էր իրեն համար իւր ազահութեան սովորութիւնները թողուլ— գոնէ իւր պայմաններն առաջարկեց։

Խոստովանեցողութեան կնքոյն ներքեւ ըսաւ թէ Պենետիքթօ իւր որդին էր։

Իւր որդի՛ն։ Ինչո՞ւ համար այս բառն իւր սիրտը տարօրինակ կերպիւ կը յուզէր։ Ինչո՞ւ համար զայն արտասանած առեն այնպիսի զգացում մը կ՚ունենար, զոր

բնաւ զգացած չէր իւր աղջկան՝ Լօժէնի նկատմամբ։

Պատճառն այն է որ կին մը կը սիրէ այն զաւակն, որու հայրը սիրած է։

Նա սիրած էր Վիկթօր խոր կերպիւ և այն եռանդագին հիացմամբ, զոր կը ներշնչեն փառասէրը և հերոսը, մինչդեռ ամէն առեն արհամարհած էր վաչխառու Տանկլարը։

Ա՛հ, եթէ այս որդին ճանչցած ըլլա՛ր, երեսն այնպէս կը թուէր թէ իւր ամբողջ կեանքը պիտի բարեփոխուէր։ Նոյն իսկ առանց կարենալ խոստովանելու թէ իւր որդին է, անհուն վայելք մը պիտի զգար անոր վրայ հսկելով և խորհրդատուր կերպիւ պաշտպանելով այն մարդը, զոր կենաց մէջ պիտի առաջնորդեր, որու առջեւ ճամբան պիտի յարդարեր։

Եւ երբ վերջապէս գաղտնիքն յայտնուեցաւ իրեն, երբ այդ որդւոյն դժուարութիւնն իմացաւ, զոյն կորսուած, թշուառ, կալանաւոր կը դանէր...

Գտնէ անոր կեանքը վերկենալ ուզած էր։ Եւ յաջողեր էր։ Անոր վերկութիւնը փոխարէն իւր ազատութիւնն ու ամբողջ հարստութիւնը կուտար... Աւա՜ղ, ի՜նչ փոյթ էր երեն համար այժմ մահը։ Մեռած մ՚ունէր կատարելու...

Եւ վէշտը —յուսահատութիւնը— երեսնց ճերմակը դրած էին այս դէմքին վրայ, որ տակաւին քանի մը ամիս առաջ կանացի բոլոր չնորհներով պճնուած էր և որ այսօր հիւծեալ, ժժգոյն և երկնցած էր։ Իւր խարտեաշ մազերը, յորս այնքան կը հպարտանար· ճերմկեցած էին, աչերը նուաղկոտ, ճակատը կնճռոտած...

Զաւակ պայն ատրտում մը զգալ չարտանակ կը յա-

ղէը ղայն. առեն առեն սիրտը անզմուելով՝ կ'ղդար թէ աղէտ մը մօտալուտ էր։ Խե՛ղճ, խե՛ղճ կ'ելն. միթէ կա՞ր նոր դժբաղդութիւն մը, որ կարենար դալ իւր դլխուն։

Ձէր հառաչեր, և սակայն կը վախնար, միշտ կը վախնար։ Յերեկ դիշեր ամենափոքր աղմուկ կը դողացընէր ղայն։

Ո՜հ, ո՛րքան կը տենդար այն վանական լռութեան, որու մէջ պիտի ընկղմէր։ Հապա թէ դիտեր ո՛ւր երթալը... հո՛ն... հեռո՛ւն, Մէջերկրականի միւս կողմն, եւրոպային դուրս, լերանց մէջ տեղ...

Այլ եւս ոչ ոք իւր անունը պիտի լսեր երբեք։

Վազը գինքը գնողներուն պիտի յանձներ թէ՛ այն անառակն, որ իւր հարստութիւնը կը պարտնախէր և թէ իւր ճակատագիրն, որ այլ եւս բան մը չէր պարտնակեր։

Դիակի մը նման պիտի ըլլար նոցա տեսչութեան տակ։

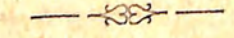
Սակայն մեռելէ մը նուազ երջանիկ, վասն զի մեռելք չէն մտածեր...

Մինչդեռ լինք չի պիտի կարենար մարել իւր յիշողութիւնը, յիշատակները, խղճի խայթերը, և —տարտամ հորիզոնին անդին— միշտ պիտի տեսներ տառապող և անիծուղ մարդ մը, որ իւր արդիւնք էր, վախճատական աղջիկ մը, որ բոզ եղած էր և որ իւր աղջիկն էր։

—Թիարան Հասանք, տիկի՛ն, ըսաւ կառավարը՝ դռնակը բանալով։

Սարսռաց և վար լլկնելով մրմնջեց.

—Քաղութի՛ւն. պայմանաժամն է...։

ԺԵ.

Տեսակցութիւն.

—Տիկինը ե՞րբ մտադիր է Մարսիլիա վերադառնալ. հարցուց կառավարն, որ առաւ պարդեւ մը կ'ստանար։

—Բայց այսօր իսկ... կամ երկու երեք ժամէն։

—Ո՛հ, տիկի՛ն, այդ բանը մտքերնուդ հանեցէ՛ք, ըսաւ մարդն՝ իւր կոր սրունքներուն վրայ տատանելով։

—Ի՞նչ ըսել կ'ուղէք... պէտք է որ այնպէս ըլլար։

—Բայց ուրեմն տիկինը հիւսիսային արեւմտեան հովուն ինչ ըլլալը չ'գիտե՞ր։

—Գիտե՛մ...

—Լա՛ւ ուրեմն. դիտեցէ՛ք անդամ մը սա երկինքը... ծծեցէ՛ք անդամ մը սա օդը... երկու ժամէն ամէն բան տակն ու վրայ պիտի ըլլայ... և տատանայն տանի պիս—ներեցէ՛ք—եթէ կարենաք կառավար մը դտնել. որ Օլիուլի կիրճերէն անցնի...

—Ատո՞նք բոլո՛ր կը նշանակեն թէ յոյս ձեր վրայ պէտք չէ դնեմ։

—Շիտակը ո՛չ, տիկին, չ'եմ կրնար... գիտեմ որ կառքը ձերն է... բայց կենդանիները, կառավարը. ատոնք ամենևին վտանգ չեն դդար յարդի չափերու նման օդը երթալու և ժայռերուն դէմ չանջգտուելու... Իրաւ կ'ըսեմ, անկարելի է։

—Լա՛ւ, ուրիշ կառավար մը եւ ուրիշ ձիեր կը գըտնեմ...

—Կարելի է, թէեւ անյոհեմութիւն է... Նոյն իսկ ձեզ համար... լաւ խորհուրդ մ'է ձեզ տուածս, վասն զի աղէկ կը վճարէք... Վերջապէս... ուզածնուդ պէս ըրի՛ք... Արմ տ'Իթալի պանդոկը պէտք է քալեմ, այնպէս չէ՞...

—Ա՛յո՛, այո՛, դացէք. չնորհակալ եմ ձեր խրատուց համար, բայց չեմ կրնար անոնց հետեւիլ...

—Կը ցաւիմ, ակիւն, կը ցաւի՛մ...

Տիկին Տանկլար, կարճ կապելով այս ցաւակցութիւնները, որք Թերեւս չահախնդրական էին, նաւարանի դուռը հասեր եւ ազաչեր էր որ ղինքը վերատեսչին քով տանին։

Անմիջապէս լուր խնդիրն ընդունուեր էր։

Բայց երբ դառնէն ներս մտաւ, երբ տեսաւ մթին տեսքով չէնքերն, երբ մանաւանդ նշմարեց ոճրի սոսկալի համազգեստան հագնող թշուառներն, այնքան դժուար սկսաւ դողալ որ, կարծեց թէ այլ եւս չպիտի կարենայ քալել։

Բայց դխնդրեց այս տպաւորութեան։

Վերջին ճիգ մ'էր այս, զոր կը պահանջէր խուր քաջասրտութենէն։

Իւր իրական կենաց վախճանն էր. տոկման եւ վըշտաց դառնէն դուրս կ'ելլէր այդ կեանքէն։

Վերատեսչին դրասենեակը տարուեցաւ։ Վերատեսուչը բացակայ էր. խնդրեցին որ քանի մը վայրկեան սպասէ։ Ա.յս յետաձգութենէն օգուտ քաղեց՝ քիչ մը խնդալնըը դանելու համար։

Վերատեսուչն եկաւ։

Իւր նկարագրութիւնը կարեւորութիւն չ'ունի։ Պաշտօնեայ մ'էր։ Ամէից ամէն բան կը հասկցուի։ Պաշտօնեայ մը իւր պաշտօնը կը կատարէ եւ պիտի կատարէ միշտ։ Առաւել կամ նուազ իւզուտալ անիւ մ'է սա, որ կ'աստաձեռուրի ուրիշ անիւներու մէջ, յորոց ումանք կը ճռնչեն։

Ա.յս մարդը ամենէն աղէկ իւզուտաձներէն էր։ Գաղափարութեան մէջ չափազանց, իշխանութեանը մէջ մարդասէր եւ պաշտօնին մէջ հանդարտ անձ մ'էր. երբեք անոր բարկանալը տեսնուած չ'էր. եւ ամենակատարեալ —ամենավարչական— հանդարտութեամբ մը՝ քանի մը վայրկեան առաջ կալանաւոր մը դատաղանի չիտուն հարուած ընդունելու դատապարտեր էր։

Ա.յս մարդիկ եթէ դահիճ չ'են ըլլար, պատճառը նախապաշարումն է, որ ապանինչը կ'անարգէ եւ չարչարողը կը յարգէ։

Ամէից զատ բարձրագոյն իշխանութիւնը շատ կը յարգէր։ Ո՛հ, բացարձակապէս կը հնազանդէր բարձր տեղէ եկած հրամանի մը։ Բայց եթէ այդ հրամանը չըլլար... լիրբ էր կախաղանի մը նման. որու կապուելու արժանի էր։

Արդ, Տիկին Տանկլար տակաւին բերանը չի բացած, վերատեսուչը գոչեց։

—Դարձեա՛ր, աղերսանք... չիտակը թխպաննն երթալով նախարարի մը անդրասենեակ կը դառնայ։

Տիկին Տանկլար—երբ ճշմարիտ բարիզուհի— գ. վերատեսչին երեսը նայեցաւ, ապա, առանց բառ մ'ը-

անլու, ընդունած նամակին անոր ներկայացուց։

Պաշտօնեային քրմին ձեռքով առաւ զայն ու կնիքը բացաւ։

Քանի որ կը կարդար գրուած տողերն, իւր դէմքը կը պայծառանար, կ'անուշնար, ժպիտ մը կը բացուէր իւր կարմիր շրթանց վրայ։ Ցնծոյ արժանապատուութեամբ մի յարդանօք խոնարհեցաւ։

—Տիկի՛ն, բսաւ, ձեր տրամադրութեան ներքեւ գտնուող աղուհացութիւնը շատ հզօր ըլլալու է որ, Թխարանի օրէնքները զանց առնուի։ Բայց երջանիկ եմ հնազանդելու։

Տիկին Տանկլար նամակին պարունակութիւնը չէր գիտեր։ բայց զգուշացաւ հարցում մ'ընելէ։

—Ըսել է հոս գտնուող կալանաւորներէն մէկուն հետ մտերմաւոր տեսակցութիւն մը կ'ուզէք ունենալ։

—Այո՛, պարո՛ն։

—Գիտէք թէ, ինչպէս որ գրուած է այս նամակին մէջ, ասոր տեսակցութիւնը տեղի պիտի ունենայ ի ներկայութեան Թխարանի քահանային։

Տիկին Տանկլար քիչ մնաց որ զարմացման ճիչ մը պիտի արձակէր։ Բայց յաջողեցաւ անվրդով մնալ։

Խեղճ մայրը յուսացեր էր թէ պիտի թողուն իրեն որ ամենայն ազատութեամբ խօսի իւր որդւոյն հետ։ Տակաւին ակնկալին կը հնչէր սա անոյշ բառը։ Մա՛յր իմ, զոր արտասանած էր Պէնեէթթօթ կեղծաւորի ձայնը։

Բայց երկչէ կը կասկածէին։ Եւ այն մարդիկ, որոց ձեռքն էր իւր ճակատագիրն, ամենազօր էին։ Հնազանդիլ միայն կը մնար իրեն։

—Տիկի՛ն, յարից վերատեսուչը, տեսակցութիւնը հոս, իմ գրասենեկիս մէջ տեղի պիտի ունենայ։ Պ. քահանային իմաց տամ։

—Շնորհակալ եմ, պարո՛ն։

Եւ հատատացէք թէ բոլորովին մասնաւոր չնորհ մ'է այս։ Սակն դի դեռ երեկ նախարարական թոյլտուութեամբ ուրիշ անձինք ալ եկան և ի ներկայութեան նահանգապետի պահակաց միայն կրցին տեսնել այդ պէնեէթթօթն...

—Ի՛նչ, գոչեց Տիկին Տանկլար, կ'ըսէք թէ երեկ ... անխոհեմութի՞ւն է արդեօք հարցնել ձեզ թէ ո՞ք էին այդ անձինք...

—Պատճառ մը չունիմ անոնց անունը ձեզմէ ծածկելու...։ Օրիորդ Վալանթին տը Վիլֆօրն էր...։

Վիլֆօ՛ր, բսաւ Տիկին Տանկլար ցնցուելով։

—Այո, նախկին արքունի դատախազին աղջիկն, որ մեռաւ է։

Տիկին Տանկլար հեղձամղձուկ աղաղակ մ'արձակեց։

—Պ. տը Վիլֆօր մեռա՞ծ է։

—Այո, Տիկի՛ն, Բարիզու մեկ-յիսարանոցին մէջ։

Տիկին Տանկլար ճակատը ձեռացը մէջ ծածկեց։

Սպանիչ հայրն իւր պատուքը վճարած էր, նա որ, հպարտութենէն, հոգւոյն կարծրութենէն, մերժած էր դատապարտութեան մը ամօթէն փրկել այն մարդը, որու իւր որդին ըլլալը գիտէր։

—Կ'երեւի թէ այս մահը մեծ ցաւ կը պատճառէ ձեզ, Տիկի՛ն։ Անշուշտ լաւ կը ճանչնայիք պ. տը Վիլֆօր։

—Այո, շատ լաւ բայց, պարո՛ն, ներեցէ՛ք ան-

համբերութեան... կը փափաքիմ ժամ առաջ ես ալ առնել... հոս եղող մարդը։

—Պատրաստ եմ ձեր հրամանին, Տիկին։

—Պաշտօնեայն բանալիով գոցող թղթապանակի մը մէջ խնամքով պահեց ընդունուած նամակն, որ ապագայ երախտապիտութեան մը երաշխիք կուտար իրեն, և դուրս ելաւ՝ խնդրելով Տիկնին Յանկլարէ որ վայրկեան մը համբերէ։

Բաւական երկար միջոց մ'անցաւ։

Դուրսէն կը լսուէր մրրկահողման ձայնն, որ կ'ըսկսէր վշտել կարծես այս վշտաց և ամենոյ վայրէն դուրս ելնող ախուր ձայն մը, ողբ մ'էր։

Վերջապէս դուռը բացուեցաւ և քահանային երեւցաւ։

—Տիկի՛ն, ըսաւ այցելուհուն, որ յարդանօք ոտքի ելած էր, այս առաւօտ նամակ մ'առի, որ ձեր այցելութիւնը կը ծանուցանէր ինձ։ Գիտեմ, —և այս բառը շեշտեց,— գիտեմ թէ ո՛ր ասպնճան հոգածութիւն ունիք այս բանտարկեալին վրայ...

—Ի՛նչ, գիտե՞ք...

—Ո՛հ, մի՛ վախնաք։ Մեզ յանձնուած գաղտնիքներն խոստովանութեան գաղտնեաց չափ նուիրական են։ Ես ձեր տեսակցութիւնը չի պիտի խանգարեմ. հնազանդելու համար այն անձին, զոր գիտէք, պէտք է ներկայ գտնուիմ, բայց պիտի յաջողիմ բան մը չի տեսնել, բան մը չի լսել...

Եւ երբ Տիկնին Յանկլար արտասուալից նայուածքով մը շնորհակալ կ'ըլլար անոր, պէնեէեմթօ եկաւ խուցին մէջ պահակներուն չքնաղատեսակ։

Տպաւորութիւններ կան, զորս երեւակայութիւնն անկարող է ստեղծելու և զորս զգացողք միայն կրնան հասկնալ։

Երբ պէնեէեմթօ—իր դեղին ու կարմիր բաճկոնակով. կանաչ գոտկին ի գլուխ երիվարէն մէջքը չղթայ մ'անցած— երեւցաւ խեղճ կնոջ, ցաւէն ու սոսկումէն այնպէս դողդող որ, քիչ մնաց պիտի իյնար։

Մինչեւ դրասեղանն ընկրկեցաւ, և հոն, երկու ձեռքը եսի տանելով և անոնց կռմնալով խելագարի նման մեծամաց աչօք կը նայէր։

Պէնեէեմթօյի նկատմամբ ի՞նչ կը յիշէր։ Տեսած էր զայն իր դահլիճներուն մէջ, լիրբ իր վայրի գեղեցկութեամբ, անթեւեթեալ ըլլալու չափ վայելուչ, երբ արձակ համարձակ իր տեղը կը բռնէր այն երիտասարդաց միջեւ, որք կը ձեւացնէին այն ժամանակուան բարիզեան վայելուչ երիտասարդութեան ընտրելագոյն մասն...

Յետոյ երբ, իր աչաց առջեւ, կանգնած էր նա Գլեռնադատ առնի նստարանին վրայ և իր վրիժառու յայտնութիւններով չանթահարած էր զՎիլֆօր, խեղճ կինը նուաղեր էր, վասն զի անկեալ հրեշտակին դժոխային ղօրութիւնը գաւեր էր այս մարդուն վրայ, որ իր որդին էր։

Եւ բոլոր ատենմէ ի՞նչ կը ծեար։ Գարշելի և ահռելի էակ մը, կենդանի ամբի մը։

Կերպարանափոխութիւնը սոսկալի և իրեն համար կարի անակնկալ էր։

Ո՛չ, արդարեւ բնաւ մտաբերած չ'էր զայս։ Իր յիշողութեան մէջ Քաւալքանթի էշխանը ծեացած էր։

և յանկարծ Թխապանի ուրուականին հետ դէմ առ դէմ կը գտնուէր։

Սակայն Թխապահը մէկդի քաշուեր և վարչական դրասենեակին դռանց առջև կայներ էին։ Քահանային պէնեէտէթթօյի մօտեցաւ, և դուռն անոր առջև դոցելով՝

—Որդեա՛կ իմ, ըսաւ իւր ծանր ձայնովը, յիշեցէք որ Աստուած կը դիտայ բոլոր ղղջացողաց։

Ո՛չ լինքն և ոչ Տիկին Տանկլար չի տեսան այն Թէթթեւ ժպիտն, որ Թշուառականին շրթանց վրայէն անցաւ, երբ դատակ ի ձեռին՝ գլուխը կը խոնարհէր և ծունդը կը կքէր։

Քահանային պատուհանին որմնածակին մէջ կայնելով՝ դուրս կը նայէր։ Յետոյ աղօթագիրքն հանեց գրպանէն և սկսաւ կարդալ։ Խօսքը կը բռնէր։ Թէեւ ներկայ էր, Տիկին Տանկլար և կալանաւորն առանձին կը համարուէին։

Թէղճ կինը բռնն ճիպ մ'ըրաւ ինքզինքին վրայ։ Գոգցեւ յինելով իւր մեղրութեան, զոր վերջին ձեռք բերած էր, և կալանաւորին ածիլեալ գլուխն երկու ձեռօքը բռնելով՝ ճակտէն համբուրեց զայն։

Եւ իւր կեղեքեալ սրտէն խոյս առուղ սա բառերն մրմնջից հեծեծադին։

—Որդեա՛կ իմ, խե՛ղճ զաւակս։

Կ'արտասուէր ջղաձգօրէն, տաք ու ծանր արցունքներով, որք Թխապարտին դէմքին վրայ կ'կինային։

—Ո՛հ, ո՛րքան բարի էք, պատասխանեց Պէնեէտէթթօ։ Ո՛հ, ես լաւ դիտէի թէ ձեր խոստումը չպիտի մոռնայիք։ Շնորհակալ եմ որ եկաք։

Ըսել է, յարևց Տկն. Տանկլար, ճշմարիտ է որ նեբեցիք ինձ։

—Ներե՛ք. միթէ ես երբէք զձեզ ամբաստանեցի՞, Իբր չնորհ մը կը խնդրեմ ձեռնէ որ մոռնաք այն չիմարական խօսքերը, զորս ըսի հոն, այն բանտին մէջ, ուր նետեր էին զիս՝ ամէն յոյս կորզելով ինձմէ։ Միթէ խեղդենալու բան մը չէ՞ այս։ Ախ ատեն անիրաւ ու անգութ եղայ... բայց չէ՞ք յիշեր. երբ դատարանին մէջ հօրս, սպանչիս դէմ սոսկալի ամբաստանութիւն մը կ'ուղէի, միթէ մայրս ալ կամբաստանէի՞։

—Ո՛չ, ո՛չ, կը յիշեմ... Ո՛հ, այնքան տառապեցայ, որ ամէն գթութեան արժանի եմ...

—Ա՛յո՛, դո՛ւք, բայց միայն դուք... Իսկ ինքն... ո՛հ...

—Ինքը՛... բայց չէ՞ս գիտեր ուրեմն թէ մեռաւ...

—Գիտեմ... Սոսկալի հեգնութեամբ մը... վերջին լուսանքով մը ուզեր է իմ թշուառութիւնս նախատել...

—Ի՞նչ ըսել կ'ուզես...

—Հոս գրկեր է այն աղջիկն, որ իւր անունը կը կրէ... իւր աղջիկն, որ իմ քոյրս է... այո՛, քոյրս... և որ, ինձ յուսոյ և ներողութեան խօսքեր ըսելու պատրուակաւ՝ նախատեց զիս... Ա՛յո՛, կը կրկնեմ ըսածս... վասն զի ինձմէ կը վախնար ու կը սոսկար... վասն զի ձեռք չի կարկառեց ինձ զիս եղբայր իմ կոչելով...

—Պէնեէտէթթօ, ըսաւ Տկն. Տանկլար սրտաշարժ ղեղմամբ, դիտես որ առ յաւէտ պիտի բաժնուինք... Լա՛ւ ուրեմն, կը պաղատիմ քեզ որ այս գերագոյն ժամուն ամէն ատելութիւն և ամէն վրէժխնդրութիւն ընդհանք մեր մտքէն... կը տառապիս, տակաւին պիտի

տառապիս . . . Իսկ ես աչխարհէ հեռու կ'երթամ թաղուիլ այնպիսի մենութեան մը մէջ, ուր անցեալըն և ոչ մէկ արձագանքը պիտի կարենայ հնչել . . . Թո՛ղ իմ յիշատակս քեզ հետ մնայ, ինչպէս քու յիշատակդ պիտի մնայ սրտիս մէջ . . . Ներէ՛, որդեակ իմ, կ'աղերսեմ քեզ . . . ներէ՛ . . .

Պէնեդէթթօ գլուխը վեր առաւ և դողդոջուն ձեռքերը առ մայրն տարածելով՝

—Պարտաւոր եմ հնազանդիլ ձեզ՝ մա՛յր իմ. Ա՛յո՛, ձեր անուամբ ձեր աղաչանօք՝ կը նահանջեմ . . .

Պահ մը երկուքն ալ լուեցին. Անտանթի դէրասանն խեղճ կնոջ հոգւոյն մէջ անծանօթ բերկրութիւններ կը հեղուր առատօրէն. Իսկ նա բան մը չէր գուշակեր, բնաւ կասկած մը չունէր. Ա՛յս թշուառականին որդիական սիրոյն հաւատալով ինքզինքը երջանիկ կ'ըզդար:

Պէնեդէթթօ յարեց.

—Ուրեմն ճշմարիտ է. պիտի մեռնիք . . . առ յաւէտ պիտի մեռնիք . . .

—Վա՛յ . . . այս ժամուս . . . նաև պիտի նահատի և Եւրոպային պիտի հեռանամ . . .

Բայց կը յուսամ թէ գոնէ առանձին չէք մեռնիր . . . Ո՛հ, այս հարցումներն ընելուս թողութիւն ըրէք. բայց ձեզ համար վախնամ . . . այնքան երկար ճամբորդութիւն մը. եթէ վտանգի մը մէջ կրնաք . . .

—Հաւատաք եղբ՛որ. ծովը կանանց հետ կը մեռնիմ, որք կրնան պաշտպանել զիս . . .

—Ա՛յո՛, կը յիշեմ, անոնց հետ, որոց թողուցիք ձեր հարստութիւնն . . . այդ պաշտպանութիւնը քիչ մը ծուռ դնեցիք, յարեց տխրութեամբ ժպտելով՝

—Զափազանց սո՛ւղ, գոչեց Տիկին Տանկլար, մոռցա՛ր:

Կանգ առաւ, վասն զի իւր մտածումները կը խեղդէին զինքն. Եւ յանգէաս՝ իւր նայուածքը դարձաւ կալանաւորին վրայ, և այս նայուածքն այնքան նշանակիչ էր որ, Պէնեդէթթօ ձեռքն հոն տարաւ՝ ակամայ. Տիկին Տանկլար այս սոսկալի ակնարկութիւնն ընկալաւ զղջալով՝ չուտ մը չարունակեց.

—Կեանքդ դնեցի . քեզ փրկեցի. Ա՛հ, գիտնայիր թէ ես, որ կեանք տուած եմ քեզ, օրքան երջանիկ եղայ այդ կեանքը պահպանելուդ ձեռքէն կորզելով:

Ա՛յս տեսարանն արդարեւ տարօրինակ բան մ'էր.

Մէկ կողմանէ հաւատաք, սէր, զղջում՝ իւրեանց բովանդակ զգլմամբ:

Միւս կողմէն սոսկալի, պաղ և հաշուած կեղծաւորութիւն:

Պէնեդէթթօյի մէն մի շարժումը, ձայնին մէն մի շեշտը կշռուած, չափուած, ուսումնասիրուած էր. Իւր նպատակը սա էր.

«Դուք միլիոն մ'ունիք. Ըսիք թէ փետրվարի 25 ին պիտի յանձնէք զայն. Ա՛յսօր 24 ն է, միլիոնն ձե՛ր է. Տուի՛ք թէ տակաւին ձեր քովն է:»

Եւ այս հարցմանց չուրջը կը դիպչերէր՝ ինչպէս վաթրըն այն որսին չուրջը. զոր կը դիտէ աննկատելի և որուն վրայ չի համարձակիր յարձակիլ.

Յանկարծ ըսաւ.

—Իրաւունք ունիք, մա՛յր իմ, Սակայն կը խոստովանիմ որ, յիշելով այն կացութիւնը, զոր ունիք ընկերութեան մէջ . . .

—Չար ունէի . . . Չէ՞ք գիտեր որ Պ. Տանկլար , սըննանկանալով և անպատուելով , աներեւոյթ եղաւ . . .

—Այդ եղելութիւնն այնքան բնական էր որ , անկարելի էր չի դուշակել , բաւ Պէնեատէթթօ վայելուչ շարժմամբ մը : Դուք ձեզ անարժան անձի մը հետ ամուսնացած էիք , մայր իմ : Անցեալնիք : Այսու հանդերձ տակաւին շատերու հետ յարաբերութիւններ ունիք : Ծառացի որ պիտի կարենաք ապաստել դիս . . .

—Ո՛հ , որդեակ իմ . չկայ կենացս մէջ վայրկեան մը , որ այդ նպաստակին նուիրեալ չըլլայ : Ապահով եղիր : Միշտ կը մտածեմ այդ բանը . . . միշտ :

—Մտիկ ըրէ՛ք , մայր իմ : Ի խորոց սրտի շնորհակալ եմ , բոլոր այն բաներուն համար , զորս ըրիք և պիտի ընէք ինձ համար : Բայց աւա՛ղ , պէտք է խոստովանիլ թէ յայտնեալ անկարող էք . . .

—Ի՞նչ բսել կ՚ուզես :

—Անոնք , որք իրենց ազդեցութիւնը խոստացան ձեզ , շահէ զրկուած էին , այնպէս չէ՞ :

—Այո՛ :

—Լաւ ուրեմն , քանի որ բոլոր ունեցածնիդ անոնց թողուցիք . . .

—Ո՛չ , ո՛չ տակաւին , գոչեց Տկն . Տանկլար . խե՛ղճ մեղաւոր հոգի . խե՛ղճ կին , որ կրից յափշտակութիւնները զղացած էր : Միթէ կրնա՞ր դուշակել թէ այն էակը —որ դիտեր թէ իւր զաւակն էր , զոր իւր որդին կը կոչեր —վատ հաշուով մը պատասխան մը կ՚ակնկալէր— կը ջնաար թուիլ մը , որուն զեղում մը տալ իրեն :

Ո՛չ , ո՛չ բաւած էր : Այս բառերն իրեն համար կը նշանակէին .

—Տակաւին կրնամ մաքառիլ , և ո՞վ գիտէ . . . թերեւս քու աղաւթիւնդ ձեռք ձգել : Ո՛հ , որդեակ իմ :

Իսկ իրեն համար , Քաւարարութեան համար —որ անյապ անաստուն մ՚էր— այս խօսքը կը նշանակէր :

—Սատկը գետ քոշը է : Մկլոնը գետ քոշը է :

—Ո՛չ տակաւին , բաւած էր Տկն . Տանկլար՝ անգիտակից եռանդեամբ :

Պէնեատէթթօ կանգնեցաւ և նորա երկու ձեռները բռնելով՝

—Ի՞նչ , մայր իմ : Այդ գուսպան —որու թիւը չեմ յիշեր— դեռ ձեր ձե՞ռքն է :

—Այո՛ . . . վաղը պիտի յանձնեմ :

—Բայց խօսք առած էք յանձնելու . . .

—Արդարեւ . . . սակայն լաւ կը ճանչնամ այն անձանց ուղղամտութիւնն , որոց կը դիմեմ , և անոնց ազդեցութենէն չեմ տարակուսիր , մանաւանդ երբ խոստովանեցայ իրենց . . .

—Ձշմարտութիւնն ըսի՞ք :

—Այո՛ :

Պէնեատէթթօ երկու ձեռքը ճակտին տարաւ : Ո՞վ գիտէ . յոռետիւնն այնպիսի հրաշքներ կրնայ գործել որ , թերեւս իւր արտաւանութիւնքներուն տակ արդունք մ՚երեւնար :

—Ձի՛ս մտիկ ըրէք , մայր իմ . բաւ : Ձիս կը ճանչնաք : Գիտէք թէ ի՛նչ խելք մանկութիւն ունեցայ : Ցետսակ մ՚առաջակ՝ պէրթուչչիօ՝ դիս գողնալով , թափառաշրջիկներու մէջ մեծցայ . . . Ճանցանքն ի՞նձ է՝ եթէ չար եղայ : Ա՛հ եթէ սրտիս խորը կարենայիք կարդալ . . .

Եւ այն վայրկենին՝ կուշտէն կախուած չղթային բըռ-

նեց, և անդիսահակցարար —մայրն այնպէս կը կարծէր— երկաթը կուրծքին վրայ սեղմեց։

—Պիտի դիտնայիք թէ բարի և պարկեշտ էի· այո՛, յանցանքներ գործեցի, ոճրագործ և անուանարկ եղայ· բայց բնութիւնս կը զայրանար այն ճակատագրին դէմ, որու ենթարկած էր զիս ծնունդս՝ իբր ազէտից դրօշմ մը։

Տկն· Տանկլար հառաչ մ՚արձակեց·

—Ձեզ չեմ ամբաստաներ, մայրիկ իմ, Ի՞նչ ընենք· մենք մեր կարելին գերիվեր զօրութեան մը խաղալիքն եմք··· Բայց այսօր մարդ եմ· խղճիս ու կամացս տէր եմ լիովին, Եւ կ՚ուզեմ, կը լսէ՞ք, կ՚ուզեմ պարկեշտ մարդ ըլլալ։

Կալանաւորը գեղեցիկ էր· Թխապարան պէնեէմէթթօ, յօտին կանգնած, կանաչ գաւակ իւ ձեռքին, անիծեալ գլուխն յերկինս բարձրացուցած, պինքն անուանարկութեան գամուղ չղթայն ցնցած սաստն՝ դիւցազներգական մեծութիւն մ՚ունէր։

—Պարկեշտ մարդ, կրկնեց Տ՚Հ, գիտնայիք թէ այս բառը չղթանցս վրայէն անցած սաստն ինչ համ ունի· Տ՚Հ, սոսկալի դիշերներուս մէջ կ՚երազեմ որ վիզը տան մէջ, սիրեցեալ ընկերուհւոյ մը քով խաղաղ ու հանդարտ նստած եմ՝ շուրջս ունենալով պաշտեցեալ զաւակներ··· կը տեսնեմ որ ամէն օր կ՚աշխատիմ ու կը մաքառիմ՝ հանապազօրեայ հացը ճարելու համար··· և ինքնիրենս կըսեմ· Տ՚Հ, Թշուառական, չափազանց ո՛ւշ է···

—Չափազանց ո՛ւշ, ո՛չ, այդպէս մի՛ ըսեր, գոչեց մայրը։

—Այո՛, չափազանց ուշ· ես ինքնիրենս ի՞նչ կրնամ ընել· ոչինչ··· Զղջումս և հնազանդութիւնս կրնան վիճակս մեղմացնել· Արդէն կրկին չղթայէ ազատեցայ· բայց ներո՛ւմն, ազատութիւն· Տ՚Հ, կրնա՞մ այդ բառը մոռնալ։

Տկն· Տանկլար գլուխը ձեռացը մէջ առեր էր· կը մտածէր· Տ՚Հ, եթէ իրաւունք կարենա՛ր փրկել այս սիրեցեալ որդին։

Յանկարծ անոր խօսքն ընդմիջեց·

—Բայց ըսէ՛, բացատրէ՛, ի՞նչ կրնամ ընել· կ՚ուզե՛ս ամէն բան դիտնալ· այո՛, միլիոն մը ունիմ··· կը լսե՛ս, մէկ միլիոնի ոսկի··· և Անկլիոյ պրանտաոմները··· առանց վարանելու կուտամ զանոնք··· բայց քեզ փրկէ՛լ··· քեզ փրկէ՛լ։

Վահանային չարժում մը չէր ըներ· Իւր աչօթագիրքը կը կարդար։

Պէնեէմէթթօ այս միլիոն բառը լսած ստեն —միլիոն մը որ դժուարութիւն ունէր, կենդանի էր— այնպէս մը սարսուացեր էր որ, ամբողջ մարմինը ցնցուեր էր։

—Այո՛, կուտամ, կը գոչէր գարձեալ Տկն· Տանկլար· Բայց ստակն ինչ է· կեանքս, հոգիս··· յաւիտենական փրկութիւնս կուտամ։

Պէնեէմէթթօ առ ինքն գաշեց զայն և այնքան մօտ որ, լանգճ կինը երկաթի չղթային կարծր բաղխումն ղգաց կուրծքին վրայ։

—Մա՛յր իմ, մայր իմ, բաւ այնքան անուշ ձայնով մը, որ նորատի կնոջ ամենէն ներքին չխիզերը շարժեց, կարելի է որ տակաւին կրնաս բան մ՚ընել։

Ո՛հ, խօսէ՛, խօսէ՛, զաւա՛կս, պաշտեցեալ զաւակս։

Պէնէտէթթօ դժոխային ճարպիկութեամբ մը հաշուած էր իւր ընելիք ոտաւորութիւնները։

Մինչեւ այն ժամանակ յարդական բառերը գործածած էր. բայց երբ յանկարծ մայրը դուրս, խեղճ կընոջ սիրտը այնպէս մը բացուեցաւ որ, կարծես յանկարծ անոր մէջ գամ մը մտեր եւ երկու մասի բաժներ էր զայն։ պատրանք մտեր էր անոր մէջ։

Պէնէտէթթօ սոսկալի նեղչնչում մ՚ունեցաւ։

Առ ինքն քաշելով Տիկին Տանկլար՝ կուրծքին վրայ անզմից զայն ու բսաւ.

—Մայրիկ։

Եւ սրինգային—աւազակին— ձայնին մէջ ոճրական առնուշ շնշահար կայծին։

Տիկին Տանկլար քիչ մնաց պիտի նուաղէր... երջանկութիւնն երբեմն զմարդ կ՚սպանէ։

Ոճրան երջանիկ կ՚զգար ինքզինքն։ Ա՜հ, ապօրինաւոր սիրոյ առաջ բերկրութիւնք ինչպէս կ՚աներեւութանայեն, ի՜նչպէս յօդս կը ցնդէին այս վերադրեալ մայրութեան ֆիզիքական եւ բարոյական իրական բերկրութեանց բազդատմամբ։

—Մայրիկ։ Ա՜յս դիշեր ո՞ր պիտի կենաս, հարցուց Պէնէտէթթօ։

Տիկին Տանկլար անոր պատասխանելէ զատ բան չէր մտածեր. ամէն բան բսաւ անոր. Պօսէի գլուղին մէջ, Զերմենատունն էր, ժողովրդապետին տունը... Եւ ճիշդ այն դիշեր ալ ժողովրդապետին բացակայ էր, ինքն առանձին պիտի մնար։

—Ո՜հ, մայրիկ, բսաւ Պէնէտէթթօ, եթէ կարենայի՛ գալ զքեզ գտնել։

Եղունգները միեց անիծեալ դանգին մէջ.

—Բայց խո՜ղ եմ։ Ի՞նչպէս կրնամ ասանկ բան մը մոռանալ. ես յանդարկեալ մ՚եմ, թիապարտ մ՚եմ։ կը պաշտամիմ, մայրը իմ։ այս դիշեր գիս մոռացէ՛։ կեցէ՛ր, զաւկի մոռահաճութիւն մ՚է այս... բսէ՛ թէ այսօր ի՞նչ պիտի ընես ինձմէ բաժնուելէդ վերջը։

Ա՜յս վայրկենին հովը սոսկալի կերպիւ որոտաց։ Ա-զիւտայ չէնքը ղօղանչեց։ Հիւսիսային արեւմտեան հոզմըն էր։

Խեղճ կինը չի լսեց։ Նա այն պաշտելի մեղեդին մրմոկ կ՚ընէր։

—Գօսէ պիտի վերադառնամ... դիտես որ քիչ մը վախկոտ եմ։ Հարկ է Օլիուլի կերճերէն անցնիլ։ կը հաւատա՞ս որ գիս բերող կառավարը կը մերժէ գիս վերադարձնել, բայց ուրիշ մը պիտի դանեմ...

—Ուրեմն, մայր, տակաւին քանի մը ժամ թուլօն պիտի կենաս։

—Ո՛հ։ կարելի եղածին չափ քիչ առեն...

—Ձո՞ւ վախնար. այնքան կարեւոր գումար մը թողո՞ւլ այն տնայի երիցատան մէջ։

—Ամէն դժուարութիւն ձեռք առի... տասիները բանալիի տակ են։

—Ըսել է այս դիշեր այն տունը... այն անապատ տեղը պիտի պառկի՞ս...

—Ա՜յլ եւս բանէ մը չեմ վախնար. տակից զատ կեանքս կ՚արժէ՞ որ այնքան խնամք տանիմ անոր...

Պէնէտէթթօ թէեւ յամր, բայց ապահովարար կը յառաջանար դէպի իւր նպատակին։

Եւ երբ տեսակցութիւնն աւարտեցաւ, ճչգիւ գի-

տէր թէ ո՛ւր կը գտնուէր այն արկղիկն, որ կը պարունակէր մաս մը ոսկիէ և մաս մ՚ալ դրամատոմսէ բաղկացեալ այն մխլճանն, որու վրայ կ՚ևրազէր շարունակ։

—Տիկին Տանկլար մանրամասնաբար նկարագրած էր անոր երևցաստունը—Ջևթնատունն—հաճելի էր իրեն երեւակայութեամբ տեսնել այն տեղն, ուր մայրը իր վերջին գիշերը պիտի անցնէր Ֆռանսայի մէջ։

Մինչդեռ նոքա կը խօսէին, մըրիկն ևս քան զԵս կը սաստկանար. ամպամած երկինքն նահմիթութիւն մը կը տարածէր երկրի վրայ։

Բահանայն ետին դարձաւ։

—Տիկին, ըսաւ, տեսակցութիւնն աւարտած է... բանտարկեալն առնելու եկան։

Տիկն. Տանկլար խուլ աղաղակ մ՚արձակեց, արդարև սոսկալի ցաւ մ՚էր իրեն համար այս բաժանումն, որու յաւիտենական բլլալը գիտէր։

—Օրհնեցէ՛ք զիս, մա՛յր իմ, ըսաւ Պէնեէթթօ։

Եւ Տիկն. Տանկլար նորա մազերուն վրայ դրաւ իր երկու ձեռքերն, որք այնպէս մը կը դողային որ, կարծես պիտի ինկած մը կը ցնցեր զայն։

—Աստուած պաշտպանէ՛ զքեզ, ըսաւ։

Թխապահը երեւցան։ Պէնեէթթօ վերստին համբուրեց անոր ձեռքերն, ապա, թատերական ձեւով մը, պահակներուն եռանդն գնաց։

—Ո՛չ, ո՛չ, գոչեց խեղճ մայրը՝ դեպի դուռը վազելով։ Կեցէ՛ք, վայրկեա՛ն մը, վայրկեան մ՚եւս։

Բայց թխապանի վերատեսչին պաշտօնական դէմքն եկաւ իր ցաւերն խոսվանել։ Հարկ եղաւ որ մեկ

ընէ յուսոյ և մխիթարութեան գոեհիկ խօսքեր, զորս կ՚ընդմիջէին Լուի ԺԴ-ի հինօրեայ շինուածներն իրենց հեւիէն չարժող հովուն սոյլերն։

Այժմ տիկին Տանկլար կ՚ուզէր ժամ առաջ այս դըժոխքէն դուրս ելնել։

Քահանային չնորհակալ եղաւ.

—Առէ՛ք զայս, պարո՛ն, ըսաւ՝ տալով անոր մնուկէն առած հազար ֆրանքի ծրարն։ Եւ եթէ կայ հոս այնպիսի վիշտ մը, զոր ստակը կրնայ մեղմացնել, իմ կողմէս ամոքեցէք այդ վիշտն։

Եւ դուրս ելաւ։

Երբ մեծ դուռն անցաւ, կանգ առաւ՝ դողցեալ ու այլայլութենէն գինովցած ու չփոթած։ Փոթորիկը կատաղութեամբ կը մռնչէր. թնդմբերուն դէմ յարձակող ծովուն ահռելի աղմուկը կը լսուէր։

—Աստուա՛ծ իմ, ըսաւ, զթա՛ ինձ...

Եւ վերարկուին մէջ պլլուելով՝ գնաց դէպ ի այն պանդոկն, ուր կառքը կեցած էր։

Ժ.

Փախուստ։

—Ի՛նչ կայ, հարցուցեր էր Սանսէլմ Պէնեէթթոյի։

Սա այնքան դժնդած էր, իր չրթունքն այնքան սոսկալի արտայայտութեամբ մը կը պրկուէին որ, իր անուանարկութեան ընկերը վախցաւ թէ խրթանոց եր-

կար առնէ ի վեր տաճած յոյն մի՝ գուշէ ի դերեւ եղած ըլլայ։

Պէնէտէթթօ ի սկզբան չի պատասխանեց։ Իւր չուրջը շառաչող հովուն ներքեւ՝ վայտերու կոյտի մը վրայ նստեր էր։

—Ուրեմն... միլիո՛նը, ըսաւ Սանսէլմ մտահոգութեամբ։ Գողցա՛ն մնէ...

—Հէ՞. ի՞նչ. ի՞նչ կ'ըսես, ըսաւ յանկարծ Պէնէտէթթօ կարծես քունէ արթննալով։ Միլիո՞նը։ Մերն է։

—Վէրջապէ՛ս, գոչեց Սանսէլմ ուրախութեամբ։ Ուրեմն... խօսէ՛... ի՞նչ պէտք է ընել...

Պէնէտէթթօ յօնքերը պռտտելով՝ անոր նայեցաւ։

—Այսօր դործերնիս ի՞նչ է...

—Այս վայտերը պիտի կրենք սա վաճառականական փոխադրանաւը, որ հոնա՛... բանտանաւուն մօտ կապուած է... Բայց այս բանը հոգ մի՛ ըներ... Առանկ հովուն աշխատութիւն չըլլար, և կառավարիչները մեզ հանդիստ կը թողուն...

—Ուրեմն վախո՛ւսոր...

—Կարելի է... Մանաւանդ թէ... պարապ-պարապ նպաստաւոր են մեզ։ Փախչիլը շատ դիւրին է...

—Ուրեմն պիտ մտիկ ըրէ՛։ Չիս խարած ըլլալդ կամ ոչ հասկնալու ժամանակն եկաւ։ Պէտք է որ երկու ժամէն աղատ ըլլանք...

—Պիտի ըլլանք։ Բայց երբ ասկից դուրս ելլենք՝ ի՞նչ պիտի ընենք։ Ո՛ւր պիտի երթանք... Յատակադիծ մ'ունի՞ս...

—Պօսաէ դիւղը գիտե՞ս...

—Անշո՛ւշտ։ Օլիուլի կիրճերէն դուրս ելլելուդ պէս...

—Կը կարծե՞ս որ կարենանք հոն հասնիլ... եթէ լոյս աչքով փախչինք... անմիջապէս կը ձերբակալուինք։

—Նախ և առաջ, Պէնէտէթթօ՛, այսօր օդը մութ է... ամպերը երթալով կը թանձրանան... երկու ժամէն մթութիւնը կատարեալ պիտի ըլլայ։

—Բայց մենք ալ բանտանաւուն մէջ պիտի բանտարկուինք...

—Մեզի հարկ եղածն ալ այս է... վասն զի բանտանաւէն պիտի փախչինք...

—Ինչպէս։ հոն չղթայով կը կապեն զմեզ... դուրս ելլելու տեղ մը չկայ...

—Պ. Բօսիպուան մոռցա՞ր...

—Նորէն սկսա՞ր այդ արտառոց կատակը։

—Ի՛նձ նայէ, կը խնդա՞մ, և կը կարծե՞ս որ մտաբերեմ կատակել՝ երբ խնդիրն ազատութեան... և մէկ միլիոնի վրայ է... Մտի՛կ ըրէ և ամէն բան հասկցիր... Աբդէն տեսար որ Բօսիպուա մեզ երբ պիտոյից առած կը ծառայեր, ինչպէս որ ըսիր... Իւր չնորհիւ ունինք պողպատեայ սղոց մը, որ տասը վայրկեանի մէջ մեր կաշիները կրնայ խզել... Աբդ, քանիցս քեզ կրկնած եմ թէ Բօսիպուա միշտ կ'աշխատի մեզ համար... Եւ կո՛ւր որ ամէն բան իմանաս։ Սա գերաններէն մին առնունք և դործի երթանք... վաճառականական նաւէն վերադարձած առնենիս բանտանաւէն կ'անցնինք և ամէն բան կը հասկնաս...

Պէնէտէթթօ հնազանդեցաւ։ Երկու կալանաւորք վայտի ահագին կտոր մը վերուցին և ուսերնուն վրայ

առնելով՝ յամրաքայլ յառաջացան դէպի բեռնընկէն վար դնելու տեղը։

Հնախօսին արեւմտեան հողմն այնքան այժգին կը վչէր որ երկրացին և դժուարաւ կարողացան իրենց հաւասարակշռութիւնը պահել։ Ա.յս պահուն վճռականական նաւը բանտանաւուն մոյնոյն վայրի կը տարնէրէ բազկացեալ նեղ անցքի մը վրայ կը քալէին։

—Ուշադրութիւն երբէ որ չկինաս, ըսաւ Սանսէլմ։ Ջուրը կինալու ժամանակը չէ··· քիչ մը վերջը։

Անվտանգ հասան, ճամբան դիմաւորելով ուրիշ կալանաւորներ, որք փոխադրութեան պատրաստ էին։

Ցերոյ անվիջապէս սկսան եւս դառնալ։

Միայն թէ, որովհետեւ անցքին վրայ շատ մարդ կար, սակից օգտուելով դէպի բանտանաւուն կողմը յառաջացան, և կապուած նաւակներու օգնութեամբ հասան ծխուն բանտ, որ ցերեկը դատարկ էր։

Բանտանաւը մնաց։

Տարաղուդուելնուն ի վեր դերեզք քշերը էին տեսակ մը նեղ ճեմելի մէջ, ուր հազիւ երկննալու տեղ կար։ Պէնեսէթթօ ուզած էր բողոքել, բայց Սանսէլմ դիմադրած էր։

Երբ իրենց քայլերուն ձայնը խեղդելով հոն կը տրսկէին, Պէնեսէթթօ զգաց որ ատքերուն մէջտեղէն բան մը կ՚անցնէր։ Չի կրցաւ զարմացման և սոսկման թեթեւ աղաղակ մը չարձակել։

—Լռէ՛, ըսաւ Սանսէլմ։ Պ. Բօտիպուան է, որ անհանգիստ ըլլալը չի սիրեր։

Ճեմելը մութ էր։ Չկար ծակ մը, սակից արեւուն լոյսը կարենար ներս մտնել։ Երեկոյեան կանթեղներ տարած մարդ մը կարձակէին անդ։

Երկնցի՛ր, ըսաւ Սանսէլմ, և ձեռքերդ կամաց մը քսէ՛ խորի տախտակին։

Պէնեսէթթօ փորի վրայ պառկեցաւ ու հնազանդեցաւ։

—Բան մը կ՚զգա՞ս···

—Ա.յո՛, կարծես փայտին վրայ փորուած ճեղք մը կայ։

—Լա՛ւ, ահա Պ. Բօտիպուայի գործն այդ է··· և հաւատա՛ եղիր որ ամեն մ՚ի վեր շատ աշխատեցաւ։

—Ի՞նչ ըսել կ՚ուզես։

—Սա ըսել կ՚ուզեմ թէ, երբ մենք անդին թիակներու դատապարտեալներուն հետ կ՚աշխատինք, Պ. Բօտիպուա իր աղոցի նման սուր ակռաներովը հին բանտանաւուն փայտը կը կրծէ, կը զարմանայիր երբ ամէն կողմէ կը ժողուէի այն ճարպի կտորտանքն, զորս շուներն անգամ չէին կերած։ Լա՛ւ, ամեն օր այդ ճարպով տախտակին վրայ քանի մը հարիւրերորդամեթր տեղ կ՚իւղատէի։ Պ. Բօտիպուա, իրը սրամիտ մուկ, կը հասկնար որ իր գործը այն տեղն էր, և կը կրծէր, կը փորէր··· Ա.յսօր այն տախտակն, որու վրայ քսեցիր ձեռքդ, բրցուած է և կրնայ ճամբայ բանալ մեզ···

—Ո՛ւր կը հասնէ զմեզ···

—Պիտի տեսնես։ Հանդա՛րտ եղիր։ Սիրելիս Պէնեսէթթօ, ինձմէ կասկածեցար։ պիտի տեսնես որ տուած խօսքս ի՛նչ որ ալ ըլլայ՝ պահող մարդ եմ, ժամը հինգին ասկից դուրս պիտի ըլլանք···

—Ըսել է լողալո՞վ պիտի փախչինք···

—Կը վախնա՞ս···

—Անշուշտ ո՛չ···։ Ասկից զատ չեմ ուզեր մեռնիլ···

վատ դի հոն . . . հարատութիւն , ապագայ , վրէժխնդրութիւն կայ :

—Կեցցե՛ս : Բեզ այդպէս կ՚ուզեմ տեսնել : Սկից դուրս ելլենք , մարդ չի գայ վրայ :

—Բառ մ՚ալ ըսեմ : Հագուստներս ի՞նչ պիտի ընենք :

—Կը կարծես որ այդ բանը չե՞մ մոռցած : Այդ տախտակին տակ շատ բան կայ պահուած . . . և բան մը մոռցած չեմ :

Սանսէմի վստահութիւնը Պէնեէթթօյի սիրտ կուտար : Սակայն կը դողար : Այն արկղիկը կը մտածէր . . . Եւ կը խորհէր թէ ի՛նչ պէտք պիտի ըլլար ընել զայն ձեռք ձգելու համար . . .

Երբ վերտաին թումբին վրայ երեւացին , վոմպոլիկն աւելի բառնն և աւելի ատատիկ կերպիւ կը շառաչէր : կը լսուէր կայսերու չաչիւնն , որք մարդկային աղաղակներու նման աղմուկներ կը հանէին : Հեռուն ծովը ահռելի զօրանչիւններով կ՚ոռնար թումբերուն դէմ :

Աչխատութիւնները կ՚ընդհատէին : Թիւրապահը դունդերը կը ժողուէին , իրենց մարդիկը կը համրէին , կասկածելով թէ մի՛ դուցէ ոմանք վոմպոլիկէն օգուտ քաղելով՝ վախատեան փորձ մ՚ընեն :

Առաջատար բեկորները , վայրի կտորներ կ՚անցնէին օդին մէջէն՝ պատռելով ու կոտրելով ինչ որ ճամբուն վրայ դէմները կ՚ելլէր :

Անկարելի կ՚ըլլար դուրսը կենալ : Այդ էն մարդ մը գտանէին յաւիտեանները և այնքան այժով զարնուեր էր երկաթեայ ճախարակներէն մէկուն որ , դանդը պատռելով՝ դետինը փռուած ձիացներ էր :

Սակից զատ դիշերը կ՚սկսէր , առերեսոյթ , բայց աւելի մութ և աւելի սոսկալի դիշեր մը :

Նաւահանգստին մէջ տատանող նաւերը կը նամնէին չզաձիգնելու խելագարութենէն բռնուած ահագին հրէշներու : Նաւաստիք զիրար կը կոչէին , խաբխբնելու չղթաները կը ճռնչէին , յետոյ բանի մը ինչալուն աղմուկը կը լսուէր : Կայմ մ՚էր որ կը խորտակուէր :

Անհաւեկ կալանաւորք սոսկման աղաղակներ կ՚արձակէին , զորս չէին կրնար հանդարտեցնել թիւրապահներու բռնութիւնք , որք ինքնանք եւս չուտած՝ դէպ ի նաւարանի չէնքերը կամ դէպ ի բանտանաւերը կը քշէին իրենց խառն ի խուռն հօտերը :

Պէնեէթթօ և Սանսէմ իրենց ճեմիչին մէջ էին , Չղթայներն ու երկաթեայ ձողերը կապուած էին : Հինգ նաւուց բանտանաւը ցնցուելով՝ հնախբի ձայներ կը հանէր : Այժմ այս բանտանաւուն դամբանական լռութեանը մէջ , —դերեզման մը , զոր սոսկումն աւելի ազեցուցած կ՚ընէր , — ամենքն անշարժ կը կենային տախտակաձերը կ՚ընէր , որ փրկութիւն մը ներսն վրայ՝ վախնալով մահուընէ , որ փրկութիւն մը պիտի ըլլար սակայն : Բայց ամենէն թշուառները ամենէն վատ կ՚ըլլան :

—Պատրա՞ստ ես , հարցուց Սանսէմ Պէնեէթթօյի :

—Պատրաստ եմ :

—Գիտես որ կեանքերնիս վտանգի պիտի դնենք :

—Ի՞նչ փոյթ ես :

—Ճառա՛չ ուրեմն : Ո՛վ որ բան մը վտանգի չի դներ , բան մ՚ալ չ՚ունենար :

Այդէն ըսինք թէ հոգին այնպէս կը շառաչէր որ , ամէն աղմուկ անլսելի կը ձնար : Թէեւ Սանսէմ ամէն զգուշութիւն ձեռք առած էր , սակայն այս պարագային զարմանալի կերպիւ կը նպաստեր երկու թշուառականաց դիտաւորութեան :

Մէկ քառորդ ժամու մէջ կարեցին իրենց երիթին անցած երկաթեայ օղակը։

Ցետոյ Սանսէլմ, փորի վրայ սողոսկելով, խաղցուց այն տախտակը, որ Պ. Բօսիկուայի կրծողական համբերութեամբը տեղէն բրցուած էր։

Ա.յս վայրկենին հինօրեայ բանտանաւուն կողերը սոսկալի շառաչիւններ կը հանէին։ Երբեմն կարծես խուլ պայթիւններ կ'ելլէին։

Տախտակին ներքեւ գտնուող պահարանին մէջ Սանսէլմ շատոնց ի վեր զետեղած էր թիւրանին մէջ յանձնուելիք գողցուած լաթերը։ Մրարը կլորաձօճ հասա կըտաւի մը մէջ բաժնուած էր։

Ա.յս պահարանը կը հաղորդակցէր տեսակ մը չանմարանի հետ, ուր երկար տարիներէ ի վեր կը դիզէին անպիտան առարկայներ, անդործածելի չղթայներ, ամէն տեսակ դործիքներ։ Թնդանօթի պատուհանէ մը, որ պատահականօր ահագին կափարիչով մը գոցուած էր, ծովը կ'երեւէր։

Ամէն կանխազդուշութիւն ձեռք առնուած էր. պըտուտակը կանխաւ խզտուած ըլլալով դիւրաւ կը դառնար։

Պատուհանը բացուեցաւ։ Մթութիւնը սաստիկ էր։ Երկու ոտք վարը սեւ ալիք կը ծփային։

Սանսէլմ ըսաւ.

—Նախ ես անցնիմ։ Մրարն լինէ կուտաս։ Ցետոյ դուալ վար սահէ։ Ջուրին մէջ կ'իջնենք... և նաւեցէ՛ք ... կալանաւո՛րք...

Անհաւատալի քաջասրտութիւն պէտք է որ մարդ վտանգուող նաւուց դէմ փչրուելն

աչք առնելով, այսպէս համարձակի ինքզինքը վտանգի ենթարկել։

Բայց այս երկու մարդիկ աննուաճելի համարձակութեամբ մ'օժտեալ էին։

Պէնեէտէթթօ հնազանդեր էր։ Ապա դաստակէն կախուելով պատուհանին ծակն ի վար, ինքզինքը ջուրին մէջ ձգեց։

—Ընկղմէ՛, ըսաւ Սանսէլմ, եւ սատանայն ողորմի՛ մեզ։

Աներեւութացան։ Բանտանաւն, այն սեւ կոյտը, սարսռօրինակ ոստումներով կը ծռէր ու կը շտկուէր։

ԺԷ.

Օլիուէի կիրճերը.

Տկն. Տանկլար աճապարեր էր վերադառնալ Արմտիբալի պանդոկը։

Փոթորկին սաստկութենէն հազիւ կարենալով իւր հաւասարակշռութիւնը պահել, վերջապէս կարողացեր էր ապաստանարան մը գտնել. բայց որոշած էր հոն չմնալ։

Ա.յժմ կ'ուզէր ժամ առաջ փախչիլ այս յուսահատութեան վայրէն։

Նոյն իսկ իւր անկարողութիւնն աւելի տաժանելի կ'ընէր իրեն համար թուլօն մնալը, քանի մը հարիւր մեթր միայն հեռու այն անձէն զոր չէր կրնար վրկել և

ո՛չ իսկ օգնել անոր, և զոր կ'ներեւակայեր թէ այն ժամուն կը չարչարէին Քրիստոսի պահակները։

—Ե՛ւս, ձիե՛ր, ըսած էր։ Պօսէ պիտի երթամ։

Բայց Աբմ տ'Իրալի ի պանդոկապետը յարգանօք, յոյժ յարգանօք դիտել տուած էր Տիկ. Պարոնուհւոյն —կառքին դինանշանին վրայի թագը ճանչցած էր— թէ բացարձակապէս անկարելի էր իւր վտիտը կատարել։

Ո՞վ կը հաւանէր իւր ձիերն այս տռկալի փոթորկին ենթարկել։ Եթէ գնալու իսկ ըլլային, ո՞ր կառավար յանձն կ'առնուր զանոնք վարել։

Եւ սակայն կ'ուզէր։

Տռկալի տանջանքներ կ'զգար որդ —ըստ իրեն— պիտի մեղմանային երբ հեռանար։ Ցաղթուած չէր համարեր ինքզինքը։ կը հրամայէր, կ'աղաչէր։

Վ.երջապէս քսակը բանալով՝ քանի ոսկի կ'առաջարկէր իրեն հնազանդողին։

Ձարառարաբան Քիւեր կան, որք անյուսալի կերպիւ համոզիչ են։

—Տիկին Պարոնուհի, ըսաւ պանդոկապետը, Թուլօնի մէջ մէկ մարդ միայն կը ճանչնամ, որ լաւ գումարի մը վտահարէն հաւանի իւր և իւր ձիոց ոսկորները վտանգի ենթարկել։

—Դացէ՛ք բերէ՛ք այդ մարդը։

—Հիմայ մարդ կը գրկեմ, տիկին, յարեց պանդոկապետը՝ գրկել բառը շեշտելով —հասկցնելու համար թէ ինքը յանձնարարականաւոր մը չէր։ Բայց պէտք է որ համբերէք, այն մարդը շատ անգամ տունը չի գտնուիր...

—Ո՛հ, ասանկ օդի մը՛...

—Տիկինն ալ կը խոստովանի թէ յիմարութիւն է այս փոթորկին դուրս ելլել։ Տիկինն ալ վազը ճամբայ ելլելու էր... մեր սենեակները, պանդոկին կերակուրները...

—Ըսի ձեզ որ այդ մարդը կանչել տաք...

Բայց պանդոկապետը Տկն. Պարոնուհւոյն առողջութեանն հոգ տանելով, չէր ուզեր որ առանց բան մը ուտելու ճամբայ ելլէ։

Մարդ ամենամեծ ցաւոց առեն իսկ անանկ գռեհիկ բաներու կը պատահի որ իւր հասարակութիւնը կը հատցնեն։

Աչքս մարդն ուրիշ բան չէր տեսներ, բայց եթէ իւր ներկայացնելիք հաշուեցոյցն, և կը ջանար անոր գումարը մեծցնել։

Կամայ ակամայ, և որպէսզի բարեհաճին մեկը ըրկել այն կամակատար կառավարին, պարտաւորեցաւ նախաճաշ կերակրոյ մ'առջեւ, զոր պանդոկապետը կը համարձակեր համեղ կոչել։

Ժամ մ'անցաւ, ժամ մի եւս։ Վ.երջապէս պատգամեւորն եկաւ։ Մարդը գինեասուն էր և ըսած էր թէ ժամը չորսին կուգայ։

—Աչքդ մարդն ի՞նչ տեսակ մարդ է, հարցուց Տկին. Տանկլար, որ այս գինեասուն բառը լսելով կասկածած էր։

—Ո՛հ, ազնիւ մարդ մ'է, պատասխանեց պանդոկապետը։ Քաղքին նախկին հիւրընկալն մին է։

Եւ աչք ընելով՝ Թիւարանի կողմը ցոյց կուտար։

—Անանցն պարկեշտութեամբ իւր քանի տարին ամբողջացուց։ Հիմայ ազգին անդին մնար մնուր գործե-

րով կ'ապրի։ Ո՛չ Աստուծմէ կը վախնայ եւ ո՛չ սատանայէն։

—Բայց կառավարը է։ Չի վարել դիտէ՞ . . .

—Ի՛նքը։ Տէ՛ր Աստուած։ սուրհանդակի կառավար էր, և կառավարութեան ատակը գողցող աւազակաց ձեռնտու դանուած ըլլալուն համար էր որ դատապարտուեցաւ։

Մարդն այս խօսքերը ամենամեծ պաղարիւնութեամբ մը կ'ըսէր, իբր յոյժ բնական յանձնարարական մը։

Պարոնուհին քիչ մը վարանեցաւ, բայց շուտով ըմպեց այդ վարանումն։ Սա ալ կայ որ այդ մարդն իւր պարտքը վճարած էր։ Նոյն իսկ պանդոկապետն ալ՝կ մարդ կ'անուանէր զայն։ Աակից ղատ վախնալու ի՞նչ ունէր։

—Բայց տիկինը կրնայ հանգիստ ըլլալ, յարեց։ հայր Ժագօպ երբեք մէկուն ընտա մը հատուցած չէ։

Ա.յս խօսքը կատարելապէս համոզիչ էր։ կը ծիար ապահել որ հայր Ժագօպի կամքն ըլլայ։

Որոշեալ ժամուն եկաւ, դատաւոն անցուցած իւր ձիոց սանձին, որ կը խոպանայէն։

Ա.յս անձը յոյր, կարճահասակ, դժնեպատիմ մարդ մ'էր։

Տկն. Տանկլար աշխուժիւ ոտք ելաւ եւ անոր դէմն երթալով՝

—Դո՞ւք էք որ հաւաներ էք զիս Պօսսէ տանիլ։

—Քանի ոսկւոյ վոխարէն, այո՛, տիկի՛ն։

—Ուրեմն ձիերը լծեցէք . . . ու մեկնինք . . .

—Ներեցէ՛ք, բայց տիկինը կը հաճի՞ կանխաւ վճարել։

—Ա.յո՛, ըսաւ պարոնուհին, որ կ'ուզէր կարճ կապել։

—Հապ չէ։ թէեւ գումարը գեղեցիկ է, ըսաւ հայր Ժագօպ, պէտք է խոստովանիլ թէ զայն չահիլն ալ դժուարին է։ Շատ դիւրին չի պիտի ըլլայ։ կերթանըն անցքը գիտէ՞ք . . .

—Գիտեմ։ Բայց պէտք է որ մեկնիմ . . .

—Ուրեմն հէ՛, Գօգօ՛թ, յաւա՛չ, ըսաւ նախկին կալանաւորը։

Ա.յս մարդը փորձ կ'երեւնար։ շուտ մը լծեց ձիերն, որք գլուխնին կամ վերցնէին և կը չնչէին պանդոկին բակը մեռնող կծու հովը։

Պանդոկապետն առաւօրէն վարձատրուեցաւ, հազար յարգանք մատոյց և ինքզինքը պարտաւոր համարեց հայր Ժագօպի ըսելու։

—Ինձ նայէ՛, Ժերմա՛ն, աչքդ բա՛ց։

—Հանգիստ եղի՛ր, կատրաճին պատասխանատու եմ։

Ժամը հինգ կը զարնէր երբ Տկն. Տանկլար, կառքին խորը կծկուած, թուլցնել հինաւուրց պատնէշէն դուրս ելաւ, Հառաչ մը խոյս տուաւ իւր բերնէն. ամբողջ անցեալն իւր եռին կը թողուր և դէպ ի անծանօթն կ'երթար։

Մեծաքայլ արձակուած ձիերը մրրկին անտարբեր կ'երեւնային։ Փարիզի ըլուրը կ'ուղային։

Փոթորիկը կը կրկնապատկէր։ Սոսկալի հողմայոյզք կատաղութեամբ ղիրար կը բաղխէին, յորձորցուն թաթիւս մը կառքն այնպէս կը ցնցէր որ, կարծես թէ ճամբէն պիտի ելլէր և օդը պիտի բարձրանար։

Խեղճ կինը կը դողար և տեսակ մ'արբշռութեան մէջ էր։ Աչքերը կը դոցէր, ձեռքերը ականջներուն կը

դնէր, կուլար, որդին կը կոչէր։ Ինչպէս դուրսը, նոյնպէս և իր ներսիդ-ին փոթորիկ կար։

Դիշերը մթին էր։ Ծառերու ճարճատիւններ կը լսուէին։ Հովուն մէջ սպացող ոտներ կուգային կարծես կը զարնէին թաւիլ հարուածներու նման։

Կառավարը խարազանը կը զարնէր։ Իր սոսկալի ձայնովը կը զրգռէր ձիերն, որք կարծես խենթեցած էին։

Պարոնուհին կ'սիսէր սոսկալ. այս ցնորական արշաւանքը մտացածին երեւոյթ մ'ունէր։ Ո՞ւր կ'երթար։ Օդին այս մռնչիւններն ձայներ կը թուէին իրեն, որք կը յիշեցնէին թիւրանի դատապարտելոց աղաղակներն, որք դինքը կը կոչէին, կ'աղերսէին կամ թերեւս կ'անիծէին։

Կը մտաբերէր ոսք հլլել, դռնակը բանալ, դուրս նետուիլ։ Կ'ուզէր վախչիլ հրաբուխի կերպարանք առած բնութեան այս ժխորին, այս ժայթքման մէջէն։

Բանկարծ աղաղակ մը, հայհոյութիւն մը լսուեցաւ որոտման պէս։

Ոյժգին բաղխում մ'ղդաց և կխտովին նուաղեցաւ։

Զևերէն մին տապալեր էր։

Կառավարն յառաջ նետուելով՝ նստարանէն կախուեր էր։ Մէկ վայրկեանի մէջ ոտքի վրայ կանգնեցաւ և դժոխային կերպիւ սկսաւ հայհոյել։ Ցետոյ վաղեց կանգուն մնացող ձիուն քով, որ իր սմբակներով կը հարուածէր տապալողն։

—Անիծած... գոչեց։ սամիներուն մին կտրեր է։

Իր հուժկու ձեռօք տապալեալ ձիուն ոնդունքը բռնեց և ոտիկեց որ հլլէ կայնի։ Ցետոյ կառքին դըռնակին մօտեցաւ ու բացաւ։

—Բաներնիս գնչ է... բաւ ապրիլիս։ Չի պիտի կարենանք հասնիլ։ Ստակնիդ ետ պիտի տամ։

Տկն։ Տանկլարի երեսին փչող հովը չուտով սթափեցուց զայն։

—Ո՞ւր ենք, հարցուց։

—Ո՞ւր։ սատանայն գիտէ։ Կիրճերուն մէջտեղն ենք... Մտիկ ըրէ՛ք, հնչողին ձայնն է սա, որ կրնայ պահ մը վերջը ճամբան ողղել։ Եւ այն ատեն ազատուած չկայ։

—Բայց հոս չենք կրնար կենալ։ Տէ՛ր Աստուած։ Պարո՛ն, կ'աղաչեմ ձեզ... ես ի՞նչ պիտի ըլլամ...

—Է՛, է՛, տիկի՛ն, ապրիլիս համար լալ չուզեր։ Ես գնչ մարդ չեմ։ Այս անիծեալ կերպերը ամեն ատեն թըշուառութեանս պատճառ եղած են։ Հոս էր որ ասկից դրեթէ երեսուն տարի առաջ... այն ձախորդութեան ենթակայ եղայ...

Այս ակնարկութիւնը սոսկալի էր։ Մարդը կը յիշէր դարձած ոճիրը, զոր ձախորդութիւն կ'անուանէր։

—Ուզեցի վարպետութիւնս ցուցնել, բաւ։ Է՛հ, չորս հարիւր ֆրանք շահիլն աղուոր բան է, բայց այդ դումարը չի պիտի կարենամ շահիլ։

—Ձեռքերնուդ եկածն ըրիք, չեմ ուզեր ձեզ պատճառել ձեզ։ Պարո՛ն, կ'աղաչեմ... փորձ մ'ալ ըրէ՛ք...

—Մտիկ ըրէ՛ք, բաւ մարդը։ բարի կին մը կ'երեւնաք եւ յոյժ քաջասիրտ էք։ Միայն թէ պէտք է խոհեմ ըլլալ։ Տեսէք ինչ կ'առաջարկեմ ձեզ։ Ձիերը պիտի քակենք եւ կամաց կամաց պիտի երթանք դէպի Օլիուլ։ Կէս ժամու չափ ետի է։ Հոն սամին նորոգելու հարկ եղածը կ'առնում։ Կ'սպասենք մինչեւ որ հովը

դադրի։ Երկար չի տեւեր։ Լաւ գիտեմ, վասն զի այս երկրին մէջ հինցած եմ...

Եւ խնդալով յարեց։

—Քառասուն տարիէ աւելի է որ... կամայ ակամայ հոս կը բնակիմ։

—Կը խոստանա՞ք որ այս գիշեր, ժամը քանիին կ'ուզէ ըլլայ, ճամբայ պիտի ելլենք...

—Կը խոստանամ իրր պատուաւոր մարդ, որ երբեք խօսքը դրժած չէ...

Տէն։ Տանկլար այլեւս չի վարանեցաւ։ Եւ արդարեւ անկարելի էր հովուն նեղքեւ՝ կերճին մէջտեղ կենալ։ Վար իջաւ։ Մարդը ձիերը կը քակէր։ Մնաց որ կ'երեւար թէ հայր ժագօպէ դուշակութիւնը յուսացուցած էն աւելի շուտ պիտի իրականանար։ Ա.յժմ բարակ անձրեւ մը կուգար։

—Ա.յս անձրեւը հովը կ'իջեցնէ, ըսաւ կառավարը, փիչ մը համբերեցէ՛ք ու կը շարունի։ Միայն թէ փիչ մը աճապարենք։

Եւ գիշեր առնն կը յառաջանայինն միակ լապտերի մը լուսով, զոր հովը չէր կարացած և որ իրենց առջեւ դեղնորակ լոյս մը կ'արձակէր կոպճուտ ճամբուն վրայ։

Տէն։ Տանկլարին այնպէս կը թուէր թէ մղձաւանջի մէջ էր որ կը քալէր։ Անյաղթելի թմրութիւն մը կը տիրէր իւր վրայ։ ոտքերը կը թուլնային և այլեւս ցաւ չէին զգար։ Պահ մը երեցաց։

Հայր ժագօպ իւր հուժկու բազկաւ բռնեց զայն, մինչ միւս ձեռօքն ձիոց սանձը բռնած էր։ Պարտաւորուեր էր լապտերը գետին դնել։

—Օ՛ն, սահելու չէ, ըսաւ։ Մարդ ուզածը կրնայ ընել...

Ճանկարծ խօսքն ընդհատեց։

—Հէ՛, հէ՛, ըսաւ, աս ի՞նչ է...

Ծանր առարկայ մը, զոր ա՛վ գիտէ ուսկից կը բերէր խոր ճամբուն եղերքը բնական պարիսպ մը ձեւացնող ժայռերէն մէկուն վրայէն փչող հովն, ծանր ազմուկ մը հանելով կառքը և հոգւոն վրայ խնկեր էր։

—Օ՛, ըսաւ պոյն գետանէն վերցնելով։ Աս ուսկի՞ց կրնայ գալ... ըսել է դաշտին մէջ երէ կայ։

Տէն։ Տանկլար, ինքզինքին գալով, մեքենաբար աչերը դարձուցեր էր ձեռքը բռնած առարկային վրայ։

Հայր ժագօպ այդ առարկան առեր էր ու ծաղրելով կ'ըսէր։

—Ի՜հ, ուրեմն ըսել է թէ կծիկը դրեր ենք, տղայս, սասանկ օդի՛ մը։ Հոգ չէ, եթէ յաջողիս տղաիկ՝ առանց որսորդներուն ձեռքն իյնալու, շուտ բաղդաւոր պիտի համարուիս։

—Բայց ի՞նչ է այդ, հարցուց Տէն։ Տանկլար, որ կը դողար։

—Ա՜հ, դուք ասոր ինչ ըլլալը չէք գիտեր, բայց ես որ բաւական տարի գլուխս կրած եմ այս մասունքը, չեմ կրնար սխալիլ։

Եւ զուարթ ու դաժան հպարտութեամբ մը հայր ժագօպ գետնէն առածը գլուխը դրաւ։

Կալանաւորի գտակ մ'էր այս...

Կանաչ գտակ մը... ցկեանս դատապարտութեան նշան...

Եւ այս մարդն, աւելի ապրու ընելու համար իւր յառաջ բերելիք տպաւորութիւնը, զոր ծիծաղելի կը

համարէը, Տկն. Տանկլարի բաղուկը թողուց և լապտերը մինչեւ գէմքը բարձրացուց։

Ո՛վ պճնասիրութիւն, ո՛ւր տեղւանք կը գտնուիս։

Ա.յս մարդը, որ պահ մ՚առաջ ստակ չունենալու աչք ունեցող կառավարի մը կամ ձիավաճառի մը կերպարանքն ունէր, յանկարծ սոսկալի եղեր էր։

Եւ Տկն. Տանկլար կը ճանչնար այս դէմքը ... քիչ մ՚առաջ տեսած էր զայն, ո՛հ, դեռ շատ քիչ ժամանակ առաջ այն մարդուն գլխուն վրայ, առ որ կը սբլանար իւր բովանդակ հոգին, այն մարդուն գերծնալ գլխուն վրայ, որ իւր որդին էր...

Սոսկալի աղաղակ մ՚արձակեց և ընկրկեցաւ թեւերն դէպ յառաջ երկնցնելով, կարծես սոսկալի ուրուական մը հեռացնել ուզելով...

Հայր Ժագօպ, կատարելապէս հանդարտ, դէմքը հանեց։

—Օ՛, օ՛, բաւ։ Ներեցէ՛ք, կ՚երեւի թէ կը վախնաք ասկից։ Կը հասկնամ, արդարեւ այս դէմքը շատ սխորժելի տեսք մը չունի...

—Բայց հոս, ձեր ձեռքն ի՞նչ գործ ունի։

—Ցեսաք որ ճամբան... գետնէն առի...

—Ա.յն աստն... բացատրեցէք ինձ թէ... ինչո՞ւ համար այս կալանաւորի դէմքը...

—Հո՛ս, մեր ոտից տակ է։ Ա.յս շատ պարզ է։

—Լսե՛ք, լսե՛ք...

—Թալեն՛ք... հիմայ կը բացատրեմ ձեզ։ Ա.յս զարդը պարզապէս կ՚ապացուցանէ թէ այն տեղի ընկերներէն ոմանք Պ. Թիապահնեռւն ընկերութենէն խոյս տուեր են...

Ա.րագ արագ կը քալէին։ Հովը բոլորովին կ՚իջնէր։

—Ա.րդ վախչողներուն առաջին մտածումն է, կը շարունակէր հայր Ժագօպ, այն տեղի տարազը... համազգեստը վրայնուն նետել... և այս գետակին տէրն ալ այս սկզբունքը չէ մոռցեր։

Երկու քալողներն այս վայրկենիս կիրճին բերնէն կ՚անցնէին և Օլիուլի առաջին տուները կուգային։

Եկեղեցւոյն զանգակատան ժամացոյցը ժամը ութ կը զարնէր։

Տկն. Տանկլար այժ առած կ՚երեւնար և կը փութար իւր առաջնորդին հետեւիլ։

Միանգամայն կը հարցափորձէր զայն այնպիսի այլայլութեամբ մը՝ զոր չէր կրնար ծածկել։

Անմեկնելի կանխազգացում մը իւր սիրտը կը սեղմէր։

—Բայց ուրեմն, կ՚ըսէր, այս վախստականը հոս մտերն է...

—Ա.րդ յայտնի է, Տիկի՛ն։ Կրնաք հասկնալ թէ կալանաւորի մը դէմքը ծանր չէ ասանկ հովու մը համար, որ մարդու մը խոշորութեամբ ծառի կոճղերը չորս հինգ մղոն հեռուն կը տանի։ Բայց ահա պանդոկ հասանք... հիմայ որ օդն այնքան դէշ չէ, տասը վայրկեան գործ է, յետոյ նորէն կառքը կը վերադառնանք ու ճամբայ կ՚ելլենք։

Զայս ըսելով հայր Ժագօպ բացեր էր ցած սրահի մը դուռն, ուր մտեր էր Տկն. Տանկլար իւր հետեւէն։

Հէն քանի մը հոգի սեղանի մը շուրջը նստած՝ կը խմէին ու կը վիճէին։

Հազիւ թէ դլուխնին դարձուցին տեսնելու համար թէ նորեկներն ո՛յք էին։

Կառավարն ուղղակի սենեկին խորը գացեր և քանի

մը խօսք ըսելով պանդոկապետին՝ ուղեր էր իրեն հարկ եղածն, այսինքն չուան և քանկ մը դամ սամին նորոգելու համար։

Խօսակցութիւնն օդին վրայ քանի մը վայրկեանով աւարտեր էր։

Ցեղոյ ժապօպ գուրս ելեր էր դուրսը կապուած ձիերը աչքէ անցընելու և ապահով ըլլալու համար թէ տապալողը վերաւորուած չէր։

Կալանաւորի գաւակը Թոպեր էր այն սեղանին վրայ, որու քով նստեր էր Տկն. Տանկլար։

Պանդոկապետը —բարի դէմքով խոշոր մարդ մ'էր— որ ճանապարհորդուհոյն մնաեցեր էր՝ հարցնելու համար թէ բան մը կ'ուզէ՞, գաւակը տեսաւ, ոտտւմ մը ըրաւ և գոչեց։

—Վա՛յ, ցիւանա գաւապարտեալի գաւակ մը։ Ո՛ր սատանին ծակէն հոս մտեր է...

—Կառավարը ճամրան գաւաւ ղալն, ըսաւ կամաց մը Տկն. Տանկլար։ Կ'ենթադրէ թէ այն թշուառներէն մին փախած է և թէ հոմն անոր գաւակը հետևուն տարած է...

—Փախստակա՞ն մը, ըսաւ պանդոկապետը։ Է՛, տըղա՛ք, յարեց խմողներուն դառնալով, քիչ մ'առաջ գործ կը ընտրէիք... ահա՛ ձեզի գործ...

Տիկին Տանկլար կը նայէր ու չէր հասկնար այս խօսքերուն իմաստը։

—Պէտք է ըսեմ ձեզ թէ, տիկին, կը շարունակէր պանդոկապետն, երբ այն սրիկայներէն մին նորէն բըռնուի, բռնողին հարիւր ֆրանքի դեղեցիկ պարգեւ մը կը տրուի...

—Եւ մենք ալ հիմայ պիտի փորձենք այդ պարգևը շահիլ, ըսաւ կարճահասակ, նիհար և տգեղ մարդ մը ոտքի ելլելով ու մօտենալով անոնց։

—Երկուքնո՛ւս, երեքնո՛ւս, գոչեցին ուրիշ ձայներ։

—Որսը գժուարին չէ, յարեց առաջինն, կը բաւէ որ երկու հոգի ըլլանք,.. Այս գաղափարը նախ ես յղացայ, ուստի մեկը ես պիտի ըլլամ։ Իսկ դուք վճռակ ձգեցէք. հարիւր ֆրանքը արդէն երկու հոգւոյ համար մեծ բան չէ։

—Այս մարդիկ ի՞նչ ըսել կ'ուզեն, հարցուց ցած ձայնիւ Տիկին Տանկլար պանդոկապետին։

—Ըսել կ'ուզեն թէ որսի պիտի ելլեն և մի՛ վախնաք, ատոնք այս տեղացի մարդիկ են, որ երկրին ամէն ծակը ծուկը գիտեն։ Երէն անպատճառ կը բռնեն...

—Եւ այն ատե՞ն...

—Այն ատեն... վախստականն ամենայն հանդարտութեամբ թուրքն կը տանին... և հարիւր ֆրանքը կ'առնուն...

—Ո՛հ, թշուա՜ռն, ըսաւ խեղճ կինը ձեռքերը միացընելով։

—Է՛, տիկին, ի՞նչ ընենք, մեր չահն ամէն բանէ առաջ է... այս աւազակներն երբ փախչին, ամենևին ուտելու բան մը չ'ունին... ո՛ւր որ ելլայ կը մըտնեն... կը գողնան ու կ'սպանեն։ Աւելի աղէկ է որ բռնուին... Անոնց դէմ ելլալու չի գար...

Ծանկարծ այն մարդը որ գաւակը բռներ ու կը դիտեր՝ ըսաւ.

—Այս դեռ նորեկ է եղեր... գաւակը նոր է, շատ գործածուած չէ։

—Մէկը անունը չէ՞ գրեր, հարցուց ուրիշ մը։

—Ո՛չ, բայց թիւ մը կայ. թիւ 88...

Տիկին Տանկլաը սոսկալի հարուած մը զգալով նըրտին վրայ՝ ժժգունեցաւ ու ոտք ելաւ։

88՛։ Կը յիշեր թէ այս թիւը նշանակուած տեսեր էր պէնեէթթօյի գտակին մէջ։ Ա՜հ, անշուշտ յիմարութիւն էր այս։ Կարելի՞ էր որ վախտականը ճիշդ այն մարդն ըլլար, որու հետ խօսեր էր տակաւին քանի մը ժամ առաջ։

—Յուզուցէ՛ք, ըսաւ ձեռքն երկնցնելով։

Ո՛չ, չէին սխալած։ Ճիշդ 88 թիւն էր։ Զայն տեսած առեն՝ այլ եւս չէր կրնար տարակուսիլ։ Այս թիւերը մնքենաբար նշմարեր էր, երբ պէնեէթթօ դըտակը ձեռացը մէջ կը ճմռթիկեր։

Ըսել է պէնեէթթօ, իր որդին վախճ՛ր էր։ Եւ այս մարդիկ կ՛ըսէին թէ որսի պիտի ելլէն, զայն պիտի հալածէն, բռնեն և վերստին պիտի նետեն այն դժոխքն, ուսկից յաջողած էր փախչիլ։

Դերագոյն անձկութիւն մը անոր սիրտը կը սեղմէր։

Եւ եթէ գինքը վերջին անգամ մ՛ալ տեսնելու ու դրկելու համար էր որ որ թշուառն իր չղթայն խզելու հրաշքը գործեր էր։

Ինչն էր որ զայն կը մտանէր, վասն զի յանցանքն իրն էր որ կառավարը եւս գարձեր էր։ Կը մտնար մըրիկը, կառքին կոտրիլը և բոլոր այն ձախորդութիւնները, որոց յաղթելու անկարող էր։ Հոգին ցաւելով՝ ինքզինքը կ՛ամբաստանէր։

—Ամենէն աղէկը, ըսաւ նախ և առաջ խօսողը, անմիջապէս ճամբայ ելլելն է...։ Պէտք չէ ժամանակ կորսնցնել անոնց որ հետանան... վարպե՛տ, վերջին գաւաթ մ՛ալ խմենք ու երթա՛նք...

Տիկին Տանկլաը, ամէն բան աչքն առնելով, քսակը հանեց գրպանէն։

—Պարոննե՛ր, ըսաւ, դիս մտիկ ըրէ՛ք։ Ըրածս մըտահաճութիւն մ՛է, թո՛ղ այնպէս ըլլայ։ Բայց կ՛աղաչեմ որ այն թշուառը չի հալածէք...

—Չէ՞, հարիւր ֆրանք կորսնցնե՛նք...

—Հապա թէ որ ես ձեզի երկու հարիւր ֆրանք տա՛մ...։

Պահ մը ամենքն ալ լռեցին։ Անոք զարմանօք կը դիտէին այս կինն, որու բարձր վիճակէ մ՛ըլլալը հագուստէն կը հասկցուէր և որ կ՛երեւար թէ մեծ հոգ կը տանէր անծանօթ կալանաւորի մը։

Սակայն երկու հարիւր ֆրանքի գումարն իր ազդեցութիւնն ըրեր էր։

—Շիտակը սա է որ սոսկալի օդ մը կայ, ըսաւ մին։

—Եւ թէ տասը ոսկին ալ... քիչ բան չէ...

—Բայց երեք հոգի ենք, ըսաւ դիմերրոու ձայն մը։

—Երեք հարիւր ֆրանք, ըսաւ Տկն. Տանկլաը, որով ձենէ իւրաքանչիւրը կատարեալ բաժին մ՛առած կ՛ըլլայ...

—Բայց, տիկին... եթէ այս իրիկուն չի բռնուի, վաղը պիտի բռնուի...

—Կարելի է, ըսաւ խելօք կինն, որ սաստիկ դողալով՝ պարտաւորուեր էր նորէն նստարանին վրայ նստիլ, բայց կեցէ՛ք որ ճշմարտութիւնն ըսեմ ձեզ. դեռ այսօր թիւարանն այցելեցի... և սիրտս ի գուրթ չարժեցաւ։ Կը վախնամ որ այս անիծեալ տեղէն անցնիլս դոնե մէկուն օգտակար ըլլայ...։ Լա՛ւ, եթէ այս ժամուն լերանց մէջ դեգերող թշուառը պիտի յաջողի

փախչիլ, այդ պատեհութիւնը թողո՛ք իրեն... երբ շրնորհ կը խնդրեմ դայթ ձենէ։

—Ո՛հ, չիտակը ես կ՚ընդունիմ, ըսաւ մարդը, որ վերջապէս պարզեւը չահելուն ապահով չէր. միւս երկուքն ալ նոյնպէս հաւանեցան։

—Ուրեմն խօսք կուտա՞ք ինձ որ ամենեւին փորձ մը չեն պիտի ընէք այն թշուառը բռնելու համար։

—Կ՚երդնուինք... եւ հիմայ, հա՛յր պանդոկապետ, ամէն բան կոտրելու չափ պիտի խմենք. առակ ունինք...

—Սառնիպղ ալ ահաւասիկ, ըսաւ Տկն. Տանկլար, որու սիրտը ուրախութեամբ կը լեցնար։

Նոյն վայրկենին հրացէնի հարուած մը լսուեցաւ դրսէն։

—Կրո՛ղ. կարծեմ թէ, տիկին, մենք ուրիշ որսորդներ ալ կան։

Եւ միանդամայն մթութեան մէջ ձայն մը կատաղութեամբ կը դոչէր.

—Հասէ՛ք, հասէ՛ք... մին բռնեցի։

Դինեւտան մարդիկ, պանդոկապետն ի գլուխ, դուրս կը վազէին։

Տկն. Տանկլար կ՚սպասէր առանձին, դէմքն այլայլուն, աչերը սոսկումէն մեծցած։

Քանի մը վայրկեան անցաւ, և դրսէն հայհոյանքներ կը լսուէին։

Եւ դուռը սոսկալի կերպիւ հրուելով՝ կռնակի վրայ բացուեցաւ։

Խումբ մը ներս մտաւ, որու մէջտեղ արիւնաշաղախ մարդ մը կատաղութեամբ կը մաքառէր։

Տկն. Տանկլար բնազդաբար սեղանին մէջ քաշուեր

և դէմքն երկու ձեռօք գոցեր էր։ Կ՚զգար որ պիտի մեռնէր։

—Ա՛, սրիկայ, կը գոչէր հայր Ժագօպ, ձիու գո՛ղ, բանդ դէշ է։

Խեղճ կինը, չի համարձակելով նայիլ, կը լսէր այն մարդուն հեւքն, որ այլ եւս դժուասպառ, գետին ինկեր էր՝ ի միասին ձգելով նաեւ նստարան մը։

—Ինչո՞ւ կը զարնէք ինձ, ըսաւ ձերբակալեալ մարդը, պիտ բռնեցիք. խաղաս կորուսի, վա՛յ ինձ...

Պէնեէտէթթոյի ձայնը չէ՛ր...

Եւ որովհետեւ մարդն իր ծնողաց վրայ պատկած էր և իր ախոյեաններն հուժկու ձեռօք անոր ուսերէն բռնած ըլլալով՝ գլուխը բարձր և կատարելապէս լուսոյ մէջ էր, Տիկին Տանկլար անոր դէմքը տեսաւ։

Ո՛չ, իր որդին չէր...

Ուրեմն սխալած էր։ Այս թիւը, զոր կը կարծէր թէ Պէնեէտէթթոյի ճակտին վրայ դրոշմուած տեսած էր, ուրեմն ուրիշ կալանաւորի մը թիւն էր։

Պանդոկապետը զՀայր Ժագօպ կը հարցափորձէր։

—Երեւակայեցէք, կ՚ըսէր սա, թէ ես ետեւի կողմը՝ ախոռին մէջ էի և ձիերուն համար փոկ մը կը բընէ... Սակայն չատ ալ չ՚ուշացայ... Բայց ետ դարձէի

—Բայց մի՛սը...

—Մխսը քառատրոփ փախաւ դէպի կիրճերու կողմը... բայց զայն ալ պիտի բռնեմ... այն արիւակերն ձին ծեր է... մինչդեռ միւսն անոր պէս վեց հատ կ'արժէ...

Ըսել է վտանգն անցած չէր։ Միւս կալանաւորը պէնեէեթթօն էր։ Եւ պիտի իմնար կառավարին ձեռքըն, որ վոլթանակի իւր գէնքը կը լեցնէր...

—Ի՞նչ պէտք էր ընել զայն փրկելու համար...

—Ա՛յս միջոցին սանսէլմը կապեր էին, —վասն զի ինքն էր, ընթերցողն արդէն դուշակած է,— հաստատուն չուաններով։

—Օ՛ն, գաւաթ մ'օղի տուէք, ըսաւ հայր ժապօպ, որ քիչ մը այժ առնեմ և յետոյ սանձարձակ վազեմ միսը բռնելու...

Տիկին Տանկլար շուտ մը Սանսէլմի մօտեցաւ և ցած ձայնիւ ըսաւ.

—Ձեզի ընկերացողը պէնեէեթթօն էր, անանկ չէ՞...

Սանսէլմ տեղէն ցատկեց և Տկն. Տանկլարի երեսը նայեցաւ.

—Տոմնակը տուող տիկի՛նը, մրմնջեց. դիս ճանչցա՞ք։ Ծօրսի մէջ ինձ նամակ մը տուէք որ պէնեէեթթօյի յանձնեմ։

—Ա՛յո՛, այո՛... ուրեմն ի՛նքն է...

—Ինքն է։

—Կ'ուզեմ փրկել զայն...։ Օգնեցի՛ք ինձ... ձեզ պիտի հարստացնեմ...

Փայլակ մ'անցաւ Սանսէլմի աչաց մէջէն։ Հարո՛ւստ. ըսել է միլիոնին տէրն ալ այս կինն էր։

Արագ նայուածք մը նետեց իւր շուրջը։

Հայր ժապօպ իւր օղիի գաւաթը ախորժիւ կը խմէր, ըստ որում ապահով էր բռնելու այն կալանաւորը, զոր լաւ կը ճանչնար, և աւրճանակը դրան քով սեղանին վրայ դրեր էր։

—Ձիս կապող չուանը կտրեցէք, ըսաւ Սանսէլմ։ Հունա, ձեռքերնուդ տակ դանակ մը կայ։

Տկն. Տանկլար որոշած էր չընկրկիլ ո՛ր և է դէպ-ուաբութեան առջեւ։ Կ'ուզէր որդին փրկել։

Ձարպկութեամբ դանակն առաւ և այնպէս մը կեղծաւորեցաւ Սանսէլմի դէմ, որ խմողները զայն չի տեսնեն, դանակը չուանին քսեց.

—Լա՛ւ, ըսաւ Սանսէլմ։ Հիմայ դրան կողմը գացէք և... դուրս ելլելու պատրաստ դանուեցէք։

Դուռը դոց չէր։ Տկն. Տանկլար ժժգոյն, բայց զըղայն եռանդով մը զրդռուաժ, դրան առջեւ կեցաւ և նշանին կ'սպասէր։

—Հիմայ գիշե՛ր բարի, ըսաւ հայր ժապօպ։ Ես տոկալի կերոխիս պիտի վազեմ։

Ա՛յս միջոցին Սանսէլմ, որ կապերէն ազատեր էր, ցատկեց ոտք ելաւ, աւրճանակը յափշտակեց և դէպի դուռը խոյանալով՝ ոտքս մը պէս իւր հուժկու թեւոց մէջ առաւ զՏկն. Տանկլար և դուռն եռեւէն դոցելով՝ ամբողջ ոյժովը կռթնեցաւ։

Տկն. Տանկլար հասկցեր էր։ Ձարպիկ հեծանող մ'եղած էր, և իւր վայելուչ կենաց ատեն չատ անգամ ձիավարժութեան ժամանակ ծափահարուած էր։

Վայրկեան մը չանցած ձիուն վրայ էր։

Սանսէլմ դուռը թողուց, աւրճանակի հարուած մը

—Բայց մի՛սը...

—Միսը քառատրոփ փախաւ դէպի կիրճերու կողմը... բայց ղայն ալ պիտի բռնեմ... այն սրիկային ձին ծեր է... մինչդեռ միւսն անոր պէս վեց հատ կ'արժէ...

Ըսել է վտանգն անցած չէր։ Միւս կալանաւորը պէնեէթթէօն էր։ Եւ պիտի իյնար կառավարին ձեռքըն, որ փութանակի իւր գէնքը կը լծցնէր...

—Ի՞նչ պէտք էր ընել ղայն փրկելու համար...

—Այս միջոցին սանսէլմը կապերը էրին, —վատ գի ինքն էր, ընթերցողն արդէն դուշակած է,— հաստատուն չուաններով։

—Օ՛ն, գաւաթ մ'օղի տուէք, ըսաւ հայր ժապօպ, որ քիչ մը այժ առնեմ և յետոյ սանձարձակ վազեմ միսը բռնելու...

Տիկին Տանկլար շուտ մը Սանսէլմի մօտեցաւ և ցած ձայնիւ ըսաւ.

—Գեղի ընկերացողը պէնեէթթէօն էր, անանկ չէ՞...

Սանսէլմ տեղէն ցատկեց և Տկն. Տանկլարի երեսը նայեցաւ.

—Տոմսակը տուող տիկի՛նը, մրմնջեց. պիս ճանչցա՞ք։ Ֆօրսի մէջ լինէ նամակ մը տուէք որ պէնեէթթէօյի յանձնեմ։

—Այո՛, այո՛... ուրեմն ի՛նքն է...

—Ինքն է։

—Կ'ուզեմ փրկել ղայն... Օգնեցի՛ք լինէ... ձեզ պիտի հարստացնեմ...

Փայլակ մ'անցաւ Սանսէլմի աչաց մէջէն։ Հարո՛ւստ. ըսել է միլիոնին տէրն ալ այս կինն էր։

Արագ նայուածք մը նետեց իւր շուրջը։

Հայր ժապօպ իւր օղիէ գաւաթը ախորժիւ կը խմէր, ըստ որում ապահով էր բռնելու այն կալանաւորը, զոր լաւ կը ճանչնար, և ատրճանակը դրան քով սեղանին վրայ դրեր էր։

—Ձիս կապող չուանը կտրեցէք, ըսաւ Սանսէլմ։ Հունա, ձեռքերնուդ տակ դանակ մը կայ։

Տկն. Տանկլար որոշած էր չընկերկիլ ո՛ր և է դէպ ուարուեթեան առջեւ։ Կ'ուզէր որդին փրկել։

Ձարպիկութեամբ դանակն առաւ և այնպէս մը կեղծելով Սանսէլմի դէմ, որ խմիչները ղայն չի տեսանեն, դանակը չուանին քսեց.

—Լա՛ւ, ըսաւ Սանսէլմ։ Հիմայ դրան կողմը գացէք և... դուրս ելլելու պատրաստ գտնուեցէք։

Դուռը դոց չէր։ Տկն. Տանկլար ժպտցին, բայց ղջղային եռանդով մը դրդռուաց, դրան առջեւ կեցաւ և նշանին կ'սպասէր։

—Հիմայ դիշե՛ր բարի, ըսաւ հայր ժապօպ։ Ես սոսկալի կերպիւ պիտի վազեմ։

Այս միջոցին Սանսէլմ, որ կապերէն ազատեր էր, ցատկեց ոտք ելաւ, ատրճանակը յափշտակեց և դէպ ի դուռը խոյանալով՝ ողու մը պես իւր հուժկու թեւոց մէջ առաւ զՏկն. Տանկլար և դուռն ետեւէն դոցելով՝ ամբողջ ոյժովը կռթնեցաւ։

Տկն. Տանկլար հասկցեր էր։ Ձարպիկ հեծանող մ'եղած էր, և իւր վայելուչ կնոջ ատեն շատ անգամ ձիավարժութեան ժամանակ ծախահարուած էր։

Վայրկեան մը չանցած ձիուն վրայ էր։

Սանսէլմ դուռը թողուց, ատրճանակի հարուած մը

քաշեց երեւցողներուն վրայ, և մինչդեռ մարդ մը կ'ինչնար սոսկալի հայհոյանք մ'արձակելով, ինքը ցատկեց ձիուն վրայ որ դանակին ծայրովը խայթուելով՝ քառատրոփ սկսաւ արշաւել ու տանիլ երկու վախստականներն։

ԺԸ.

Իր մայրը

Հայր Թագօպ իւր ձիերը լաւ կը ճանչնար։ Սակայն հաշուի չէր առած թէ կենդանի մը ո՛րքան կարելի է չարչարել անոր ոյժն արծարծելու և վերջին ճիգ մ'ալ ընել տալու համար։

Երբ Պէնեատէթթօ ու Սանսէլմ Օլիուլի կիրճերուն բերանն եկան, մանաւանդ առաջինն ոյժաւորեկ էր։ Երկու ձիերուն անակնկալ երեւոյթն իրենց համար բազդաւորութիւն մ'էր։

Գիտենք ինչ որ տեղի ունեցաւ. Պէնեատէթթօ կառավարին դնտակէն ազատելով՝ դինքը կրող կենդանւոյն կուշտերուն դանակի հարուածներ տալով՝ սրարշաւ վազցուցեր էր զայն։

Եկած առենին Սանսէլմ ճամբայն ճչդիւ բացատրեր էր իւր մեղսակիցին։

Հարկ էր կիրճէն անցնիլ և անմիջապէս Գօսսէ կը մտնուէր։

Երիցատունը դիւղին ծայրն էր։

Պէնեատէթթօ չարունակ հարուածներ ու վէրքեր տալով՝ յաջողեր էր ձին քառատրոփ վազցնել. արդ, այս կերպով ճամբայն շատ չէր տեւեր, կէս ժամը բաւական էր կիրճէն անցնելու համար։

Արդէն քառորդ մ'աւելի անցած էր, երբ Սանսէլմ և Տկն. Տանկլար փախստականին հետեւէն սկսան վազել։

Պէնեատէթթօյի հեծած ձին արիւնով և փրփուրով ծածկուած էր, բայց նա անգթօրէն կը զարնէր, և կենդանին, ցաւագին խրխնջիւններով ոռոռալով, կ'երթար, կ'երթար տակաւին...

Հայր Թագօպէ ըսածը ճշմարիտ էր, վասն զի խեղճ ձին քանի մը վայրկեանի մէջ իւր կենաց վախճանէն հասած էր։ Եւ այն վայրկենէն որ Գօսսէ կը հասնէին, յանկարծ կանգ առաւ, մարդկային աղաղակի մը նման սոսկալի խրխնջիւն մ'արձակեց և չորս ոտիցը վրայ ինկաւ։

Բայց Պէնեատէթթօ արդէն հողուն վրայ էր։

Ինչպէս որ կը պատահի շատ անգամ ձմեռուան հիւսիսային արեւմտեան հովու փոթորիկ մը վերջը, երկինք յանկարծ պայծառացեր էր։ Առանց լուսնի գիշեր մ'էր, բայց աստեղաց դալուկ լոյսը սպիտակ ցոլք մը կը ձգէր երկրի վրայ։

Պէնեատէթթօ իւր շուրջը նայեցաւ։ Բնաւ չարժում մը չ'կար։ Մոխիկ ըրաւ. ամենեւին աղմուկ մը չի լսեց։

Կը հասկնար թէ վայրկեան մը պէտք չէր կորսնցընել։

Անտարակուսելի էր որ Սանսէլմ Օլիուլցիներուն ձեռքն ինկած էր։

Անոր առանձին չ'ըլլալը գիտէին. այս ալ ապահով էր։

Ըսել է իր եռուէն պիտի վազէին. գէթ ժամ մը ժամանակ ունէր։

Սակայն եթէ Սանսէլմ գինքը չի մտաներ, չկար բան մը, որ կարենար ապացուցանել թէ Պօսսէի մէջ կանգառած է։ Աւելի հաւանական էր որ իր ճամբան շարունակած ըլլար դէպ ի Մարսիլիա։

Սանսէլմի տուած տեղեկութեանց համեմատ, Պէնէտէթթօ գիւղին շուրջը դարձաւ և քանի մը վայրկեան վերջը դոհունակութեան չարժուած մ'ըրաւ։ Համեստ զանգակատան սեւ չրջապծերը կ'երեւնային երկնից վրայ։

Եւ եկեղեցւոյն կից կար փոքրիկ տուն մը, որու վրայ խաչ մը կը բարձրանար։

Տարակոյս չկար։ Երիցատունն այս էր։

Եւ Տիկին Տանկլար, թարանին մէջ, անոր վախտին հնազանդելով, մանրամասնօրէն բացատրած էր թէ ո՛ւր կը գտնուէր իր սենեակը. ձախակողմեան պատուհանն էր։

—Կուգամ այս գիշեր, ըսած էր Պէնէտէթթօ, եւ երեւակայութեամբ տեսնել այն տեղն, ուր մայրս կը հանգչի։

Խեղճ կինը հաւանած էր այս սրտաչարժ հեռաքըրքրութիւնը յագեցնել։ Ամէն բան ըսեր էր անոր, նոյն իսկ պատուա Մաթուի նկարագրէն, որ գիշերը, եթէ թնդանօթի արձակուէր, չէր արթննար։

—Ուրեմն այս է, ըսաւ Պէնէտէթթօ։

Պատուհանին առջեւ խեղ ձիթենւոյ մը բարակ ճիւ-

ղերը գրեթէ մինչեւ պատը կը հասնէին։

Պէնէտէթթօ, դանակը բերանն առած, ծառն ի վեր մագլցեցաւ և քանի մը ճիպ ընելով՝ մինչեւ գադաթն եկաւ։ Թեւն երկնցնելով՝ պատուհանը բռնեց։

Միշտ անշարժութիւն, միշտ լռութիւն։

Սակայն վերջին վայրկեանին չշտապականին վրայ դող մ'եկաւ։

Իր մօրը հետ դէմ առ դէմ պիտի գտնուէր։ Հապա թէ որ պօռար, թէ որ օդնութիւն կոչէր։

Եւ սա կատաղի խօսքը մրմնջեց։

—Ա՛յն առեն վայ իրեն։

Կռուիլը կրծնցուց պատուհանին չրջանակին։

Ժաքօ իրաւունք ունէր, երբ երիցատունը հինցած խրճիթ կոչած էր։

Պատուհանն, որ արդէն մրրկէն չարժած էր, Պէնէտէթթօյի հրելովը կռնկի վրայ բացուեցաւ։

Պէնէտէթթօ ցատկեց, յեցաձողէն կառչեցաւ։ Սենեկին մէջն էր։

Սանսէլմ, բացի հագուստներէ, երկու դանակ, լուցկիներ և լապտեր մը դրած էր այն ծրարին մէջ, որ չատոնց պատրաստուած և բանտանալուն ճեմչին մէջ պահուած էր։ Եւ բոլոր առնք այնքան լաւ չրջապատուած էին կպրազօծ կտաւով որ, և ոչ իսկ կաթիլ մը չուր ներս թափանցած էր։

Պէնէտէթթօ վայրկեան մ'անշարժ կեցաւ ու ականջ դրաւ։

Եթէ մայրը հոն էր, խորունկ կը քնանար։

Լուցկի մը բռնկցուց և լապտերը վառեց։

Անկողինը պարապ էր։ Դիպուածը դուցէ թշուա-

ռականը գարշելի ոճիր մը գործելէ կ'ազատէր։

—Մըրիկը դինքը վար դրած ըլլալու է, բսաւ մըտովի։

Լապտերը պատցուց կարասեաց ու պատին վրայ, եւ անմիջապէս տեսաւ որ վառարանին քովի դարանէն ուրիշ տեղ մը չկար, ուր ստակները կարենային պահուած ըլլալ։

Նա անփորձ չէր։ Դանակին ամուր երկաթը փականքին ու սողնակին մէջտեղ մխեց և ոյժգին կռթըննեցաւ։

Դարանը չոր կռինչ մը հանելով տեղի տուաւ։ Փեղկը բացուեցաւ։

Պէնէտէթթօ այս աղմուկը լսելով՝ սարսռացեր և ընկրկեր էր։

Իւր ղգացածն աւելի հզօր էր քան այն երկիւղը, զոր պիտի ղգար, եթէ ոճիր մը գործած ըլլար. ներքին և բնազդական սոսկում մը կ'ղգար՝ մտածելով որ նոր և աւելի վայրագ ոճիր մը պիտի գործէր։

Ոչի՛նչ։ Արդարեւ տունն անբնակ էր։ Շիտակը սա է որ պառաւ Մաթու խորունկ կը քնանար։ Եւ եթէ քնացած ալ չըլլար, այնքան վախկոտ էր որ, եթէ ամենափոքր վտանգ մը նշմարէր՝ անմիջապէս անկիւն մը կծկտելով պիտի ծնրադրեր և աղօթէր։ Կատարեալ չպիտի ըլլար՝ եթէ ուրուականներու չհաւատար։

Զարմանալի է որ բոլոր անոնք, որք հեռուէն կամ մօտէն կրօնական գործոց հետ յարաբերութիւն ունին, սոսկալի երկիւղ մը կ'ղգան այն բաներէն, որք աստուածային միջամտութիւն մը կը թուին իրենց։

Եթէ ուրուականներն իրենց դերեզմանէն դուրս

կ'ելլեն, Աստուծոյ կամքն է։ Ուրեմն ի՞նչկայ վախնալու։

Այսու հանդերձ նոյն պահուն քունը փիլիսոփայական խորհրդածութիւններ ընելու հարկ չէր թողուր։

Պէնէտէթթօ ապահովուելով լապտերը նորէն ձեռք առեր և լոյսը դարանին մէջ ուղղեր էր։ Մնաւուկը հոն էր։

Այսինքն պողպատապատ կաղնիէ արկղիկ մը։

Մխե՛ր, մխե՛ր։ Թշուառականն զգաց որ պիտի խեղդուէր։ Վերջապէս ձեռքն էր, իւր կարկամեալ մատերուն ներքեւ կ'զգար զայն։

Արկղիկը բռնեց և փոքր սեղանի մը վրայ դնելով՝ սկսաւ բանալու աշխատիլ։

Բայց այս անգամ դանակին երկաթն անկարող էր փականքը կոտրելու։

—Անէ՛ծք, կը մրմնջէր։ Հապա թէ որ կը սխալի՛մ։

Կը մտածէր թէ ո՛րքան սոսկալի պիտի ըլլար պատրանաց այս փառատուճն, որ կարելի էր։

Եւ իւր եղունգներովը, ջղուտ մատերուն բովանդակ ոյժովը կ'աշխատէր ու կը ջանար բրցնել կափարիչն, որ կը դիմադրէր և գիծ մ'իսկ չէր շարժեր։

Ծանկարծ ճամբուն վրայէն ձիու մը յիմարական արշաւանքը լսուեցաւ։

Պէնէտէթթօ ճակտին վրայ պաղ քրտինք մ'ղգաց։

Զինքը կը հալածէի՛ն։ Այսքան շո՛ւտ։։։ Ա՛հ, ինչո՞ւ համար հիւսիսային արեւմտեան հովը չէր փչեր այլեւս, ինչո՞ւ համար փոթորիկն իրեն օգնութեան չէր գար...

Մէկ ատամով պատուհանին քով ցատկեց, երեսը պատուհանին կռթնցուց և իւր կամաց ամբողջ ղօրութեամբն սկսաւ դիտել։

Զիմենեանը ճիւղերը տեսողութիւնը կը խափանէին։

Ամէն պարագայի մէջ՝ վարանելու չէր գար։ Պէտք էր կողոպուտն առնել ու փախչիլ։

Կողոպո՛ւտը։ բայց ի՛նչ էր անոր արժէքը։ Տարակուսանաց սառոյցին կը տիրէր իւր վրայ։ սկսաւ սեղանիկին մէջ վաղել, ամէն կողմ, ամէն անկիւն նայիլ, վախնալով թէ մի՛ գուցէ գտնուի բան մը, մոռցուած առարկայ մը, զոր նչմարած չ'ըլլայ...

Ո՛չ, ո՛չինչ։ կարելի չէր որ թաքստոց մ'ըլլար, զոր տեսած չ'ըլլար։

Կամ այն է որ այն կինն—իւր մայրը, սոսկած էր, կամ թէ իրաւցնէ միլիոնը ձեռքն էր...

Զիւնն ոտնաձայնը մեկէն ի մեկ դադրեր էր։

Օ՛ն, այս այսպէս էր։ Սանսէլմ բռնուելով՝ գործը խանգուդեր էր։ Ով գիտէ ուսկից ոստիկաններ գտնելով՝ իւր հետեւէն արձակած էին։

Եթէ մոռածէր, կրնար հասկնալ թէ ոտնաձայնը միակ ձիու մը ոտնաձայնն էր, գունդ մը չէր եկողը։ Բայց նա ցանկութենէն, կատաղութենէն, ոճրագործութենէն խենթեցեր էր։

Պատուհանին քով եկեր և բացեր էր զայն։

Քանի որ անկից վեր ելած էր, կրնար նորէն անկից վար իջնել...

Բայց ո՛չ։ յեցաձողէն կառչած աստէն՝ երկու ձեռնեբըն ազատ էին։ Հիմայ մէկ թեւին տակ արկղիկը կար։

Ի՞նչպէս հասնելու էր մինչեւ ձիմենին։ Ի՞նչպէս կրնար կախուիլ անկից։

Լապտերը մարեր էր, որպէս զի անոր լոյսը ուշադրութիւն չի գրաւէ։

Եւ հո՛ն կեցած էր անշարժ ու ցնորած, դողջնը բեռցած, և չէր կրնար փախչիլ։

Երկուքէն մէկը։ կա՛մ պէտք էր անպատճառ ազատելու ճարը գտնելով, արկղիկը թողուլ և դուրս նետուիլ,—կամ թէ...

Կամ թէ ի՞նչ։ Բեռուին հանդերձ ծառին վրայ ցատկել ուղելն անմտութիւն էր։ Սոյդ էր որ հաւասարակշռութիւնը պիտի կորնցնէր... ուրեմն սրունքներուվը միայն կրնար յուսալ ծառին ոստախիտ ճիւղերուն հասնիլ... Այս ալ անմտութիւն էր։

Ուրեմն ուսկից դուրս կրնար ելլել. դռնէն...։ Բայց ինչո՞ւ չէ. քանի որ տանը մէջ բնաւ շարժում չ'կար։

Պէնէտէթթօ դուռը վազեց և ձեռքը փականքին վրայ դրաւ։

Կը յիշեն ընթերցողք որ Տիկին Տանկլար խնամքով և կրկնակի գոցած էր զայն։

Արդ այս փականքն, այն գիւղական հին փականքներէն էր, որ կոպիտ և անարուեստ չինուածներ են. բայց նոցա մէն մի կտորը շատ ծանր կը կշռէ։

Ի զուր կռնակովին յաժգին հրեց։

Անօգո՛ւտ ճիգ։

Դանակը՛։ Ջանաց սողնակը ետ քշել։ Անկարելի՛։

Եթէ ուզեր փականքը բրցնել, քակել, դանակը պիտի կոտրեր։

Վերջին միջոցը մը մնար։ Պատուհանները մի առ մի հանել։ Եւ ի՛նչ պատուհաններ։

Սակայն ուրիշ միջոց չկար։ Սկսաւ։ Երկար գործ էր։

Սակայն կ'սկսէր կարծել թէ սխալած էր։ Այլ եւս բան մը չէր լսեր։

Կարելի է Պօսսեցիները էին, որք ուրիշ տուն մը մըտած էին։ Մէկ, երկու, երեք պատուհակ։ Մէկ հատ միայն ճեղացած էր։

Ա.յս վայրկենին կառապետութեան բացագանչութիւն մը ժայթքեց Պէնէտէթթօյի չրմներբէն։

Վէր կ'ելլէին։

Եւ մէկ հոգւոյ քայլ չէր։ Ո՛չ։ Նշանակիչ ծանրութիւն մը կար։

Ա.յս ոտնաձայնը մէկ մարդու, անշուշտ երկու մարդու ոտնաձայն էր։

Նլբը գոցուած էր. եւ այն ատեն բառ մը պայթեցաւ Պէնէտէթթօյի ուղեղին մէջ և սկսաւ անհանգիստ ընել զայն։ Մէկ միւսո՞ն։ Հո՞ն իւր բազկաց մէջ, իրեն սեպհական,—վասն զի արդարեւ դռէն իւր դողցածը դողցուցած կը համարի, երբ աէրն իւր ինչքն առնու,—ճշմարիտ միլիոն մ'ունէր, այսինքն ապագայ հարուստ կեանք, իւր նախկին վիճակին վերանորոգութիւն, երբ տակաւին աւազակն Քամալ-քանէթի Բարիզու բերկրութեանց Թմբլեցուցիչ հոտերուն կը գինովնար...

Ջայն ձեռքէն պիտի առնէի՞ն...։ Օ՛ն անդր։

Մէկ թեւովը մատուկը կուրծքին վրայ սեղմելով, միւս ձեռօքն երկար դանակին երախակալը բռնած, դրան դէմ կծկտեցաւ ու սպասեց...

Գոնէ մինչեւ վերջը ամէն բան աչք պիտի առնէր։

Եկողը պիտի դարնէր, սանդուղն ի վար պիտի վազէր։ Եւ ո՞վ գիտէ։

Դուռը կիսովին բացուեցաւ... մարդկային ձեւ մ'երեւաց այն լապտերին լուսով, զոր բռնած էր և-կողներէն մին...

Պէնէտէթթօ բազուկը վերուց և սոսկալի կերպիւ բերան հարուած մը միսեց... մնին մէջ, ուր երկաթն ամբողջապէս անհետացաւ։

Եւ միեւնոյն վայրկենին մէկը Պէնէտէթթօյի կոկորդէն բռնեց և տապալեց...

Ծունգ մը ծանրացաւ կուրծքին վրայ, մինչդեռ ձայն մը ականջին կ'ըսէր.

—Թշուառակա՛ն, մայրդ էր, մայրդ, և դու գիտէիր։

Եւ զայս ըսողն էր կալանաւորն, աւազակն Սանսէլմ, այդ նողկալի էակն, որ իւր քահանայական արուեստին օգտակար գարշելի գործերը ըրած էր և որ տակաւին իւր եղունգներովը Թշուառականին կոկորդը կը ճանկռէր ու կրկնէր անոր.

—Սրիկայ, մայրդ, մայրդ։

Վասն զի մարդ մը՝ ո՛րքան ալ որ վար ինկած ըլլայ, ղեկացում մը կայ, որ ամէն ղեկացուցիչներէ վերջը կենդանին կը ճնայ, այն է սիրոյ և յարգանաց ղեկացում առանին կինն, որ հազարաւոր տառապանօք կեանք տուած է տղուն...

Վասն զի Սանսէլմ մայր մ'ունեցած էր, և ո՛րքան ալ որ ոճրագործ էր, զայն սիրեր ու պաշտեր էր... վասն զի եթէ մայրը մեռած չըլլար երբ ինքը տակաւին չափահաս չէր, թերեւս անոր մէկ նայուածքը բաւական պիտի ըլլար զայն գէշ ճամբէ դարձնելու համար...

Ցկն. Տանկլար, կուրծքին մէջտեղէն վիրաւորուելով, գետին ինկած էր։

Եւ այս խեղճ մեղաւորուհին —որ մայրութեամբ քաւեալ էր— յաջողեր էր ինքզինքը բռնել ու չի պօռալ, վասն զի զինքը զարնողը ճանչցեր էր։

Ո՛չ, չէր պօռացած, վասն զի չէր ուզած որ իւր վերջին աղաղակն իւր որդւոյն ներքնակալութեան պատճառ ըլլայ և վերստին թիարան ղրկուի։

Եւ դանակը տակաւին վէրքին մէջ՝ տախտակամածին վրայ կը գալարէր և դերագոյն հեգնականօք կ՚ըսէր.

—Պէնեէմթօ, դիս սպաննեցիր... չէիր գիտեր...։ Ա՜հ, այնպէս չէ՞· չէիր գիտեր թէ ես եմ... պարո՛ն, կ՚աղաչեմ. (խօսքը Սանսէլմի կ՚ուղղէր) Թողէ՛ք գինքը ...չէր գիտեր... կ՚աղաչեմ... Թող երթայ... Թո՛ղ փախչի...

Սանսէլմ հնազանդելով՝ Թշուառականին կոկորդը Թողուցեր էր։

Պէնեէմթօ ջղաձիգ և գարշելի դէմքով ելեր կանգներ էր։

Ա՛յս էր այն կնոջ որդի՛ն։ Սանսէլմ գիտէր զայս։ Տկն. Տանկլար իրենց ցնորական արշաւանաց միջոցին ամէն բան ըսած էր իրեն։

Եւ ինքն, այն կալանաւորը, սոսկացե՛ր էր։

Վասն զի լաւ հասկցեր էր թէ Պէնեէմթօ պատրաստ էր ամէն բան ընելու, նոյն իսկ մայրն սպաննելու, կը յիշէր իրենց խօսակցութիւններն, յորս Պէնեէմթօ կ՚ըսէր թէ այն մկլմոնը ձեռք պիտի անցընէր, նոյն իսկ եթէ հարկ ըլլար ոճիր մը գործել։

Սանսէլմ կը կարծէր թէ այս կինն անոր նախկին սիրուհիներէն մին էր։ Եւ իւր հեշտ բարոյականն այս ոճիրը մեծ բան մը չէր համարեր։ Բայց այժմ գիտէր թէ այն կինը, զոր Պէնեէմթօ կը մտարերէր սպաննել, նորա մայրն էր։ Ահա այն կինը, զոր զարկեր էր, նորա մայրն էր...

Եւ կը տեսնէր որ խեղճ կինը, հեղձամղձուկ և կիսամեռ, տակաւին կ՚աղաչէր սրիկային համար...

—Պարո՛ն, կ՚ըսէր միացնելով իւր ձեռներն որք հոգեւարքի ջղաձգութիւններէն միմեանց կը զարնուէին, մտածեցէք.. երդումը ըրէ՛ք...։ Ա՜հ։

Գլուխը վերստին կ՚իյնար։ Ա՛յլ եւս չէր կրնար խօսիլ։ Բայց կուզէ՛ր, կուզէ՛ր։

Սանսէլմ առ նա խոնարհեցաւ՝ գոգցես անոր խօսքերը ծծելու համար։

—Ի՞նչ կուզէք ինձմէ, ըսաւ։ Ես թշուառական մ՚եմ, և սակայն հաւատացէ՛ք ինձ, ի՛նչ խոստում որ պահանջէք ինձմէ՝ պիտի կատարեմ... Ա՛յո՛, կ՚երդնում, պիտի կատարեմ։

—Լա՛ւ ուրեմն, մտածեցէք...։ Ա՛յլ եւս չ՚եմ կրնար...։ Մահը սոսկալի է...։ Մարդ սաստիկ կը տառապի...։ Ա՛յսպէս չէի կարծեր...։ երդում ըրէք... որ ազատ Թողուք... որդիս... Թող մեկնի...։ Ձինքը մի՛ մատնէք... մի՛ հալածէք...։ Ո՛հ, երդում ըրէ՛ք, երդում ըրէ՛ք։

Եւ Սանսէլմ բարութեամբ և ծանրութեամբ մահամերձին ձեռքն իւր երկու թեւոց մէջ առաւ ու ըսաւ.

—Կ՚երդնում։

—Շնորհակալ եմ Պէնեէմթօ՛, որդեակ իմ, դուդիս սպաննեցիր...։ Կը ներեմ քեզ...։ Ո՛հ, Թէ որ ուղէիր... համբուրէ՛ զիս...

Եւ Սանսէլմ բռնելով Պէնեէմթօյի դաստակէն, որ անզգած ու չուարած կը կենար, զայն յերկիր խոնարհեց ըսելով.

—Զի համբուրե՛ս...

Տիկին Տանկլար թեւերն առ նա երկնցուց և դըլխովը ճիգ մ՚ըրաւ · բայց իւր չրթունքը պէնէտէթթօյի դէմքին չի դպած , վերստին դետին ինկաւ . . . մեռած :

Պէնէտէթթօ կանգնեցաւ : Եւ լապտերին լուսով Սանաէլմանոր դէմքին վրայ յաղթութեան սոսկալի արտայայտութիւն մը նշմարեց . . : Վերստին բռներ էր արկղիկը , ղոր պարտաւորուեր էր պահ մը թողուլ :

—Միլիոնը մերն է , ըսաւ Սանաէլմի : Եկո՛ւր :

Սանաէլմ կատաղութեամբ և սպառնալիօք բաղուկը վեր առաւ :

Բայց կալանաւորը մրմնջեց ·

—Երդո՛ւմ ըրի՛ , երդո՛ւմ ըրի՛ :

Եւ պէնէտէթթօյի դառնալով՝

—Գնա՛ , ըսաւ , ազատ ես . . .

—Բայց միլիո՛նը : Չի լսեցի՞ր . . .

Սանաէլմ ծռեցաւ , Տիկին Տանկլարի կուրծքէն քաշեց արիւնաներկ դանակն և զայն պէնէտէթթօյի գլխուն վերեւ շողացուց դողալով ·

—Բայց կորի՛ր սկից . . . թէ ոչ կ՚ապաննեմ զքեզ :

Եւ պէնէտէթթօ , արկղիկը կուրծքին վրայ դնելով անդուլն ի վար վազեց :

ԺԹ.

Ի ծո՛վ ·

Այս աղետաբեր դիշերէն ի վեր ութ օր անցած էր : Ութերորդ օրն իրիկուան դէմ· մրրիկ չառաչիւնեբու միջեւ , եռակայմ փոքրիկ քալէք մը կ՚ոստոստեր Միջերկրականի ալեաց վրայ :

Հովը կատաղութեամբ կը փչէր և փոթորկի բռնուած թեթեւ նաւն այլ եւս զեկին չէր հնազանդեր :

Կամուրջին վրայ քալէքին տէրը , տեսակ մը հսկայ , որ կարծես մարմին առ մարմին կը մաքառէր ուրականին հետ—թոքերուն բովանդակ ոյժովը հրամաններ կ՚արձակէր :

Բայց շուարած նաւաստիք չէին հնազանդեր այլ եւս :

Յանկարծ հովն առաջակողման կայմին առագաստը առաւ տարաւ , և կայմը դէպ յառաջ ծռելով , սոսկալի չառաչմամբ մը կոտրեցաւ · այս չառաչիւնին պատասխանեցին կատաղի աղաղակներ . . .

Նաւատերը—ձէննայիօ , Լիվօրնօյի ծովեզերաց ամենէն յանդուգն մաքսախոյանէրէն մին , —կացին մ՚առաւ , կայմին քով վազեց և փոթորկին սկսածը սոսկալի հարուածներով ի գլուխ հանելով , զայն ծովը նետեց . . .

Իւր մարդոց և ոչ մին իրեն հետեւած էր :

Ամենքը համախմբուեր էին մեծ կայմին առորոտն , և հոն կեցած էին մեռելոց , ու մեռնիւնի նմանող մըրմունջ մը կար նոցա չրթանց վրայ :

—Անիծա՛ծ , գոչեց ձէննայիօ անոնց քով վազելով : Աս ի՞նչ կը նշանակէ . . . կը հրամայեմ և ոչ ոք տեղէն կը շարժի ինձ հնազանդելու համար . . : Պէ՞տք է որ յիշեցնեմ ձեզ թէ ամենուդ կենաց միակ տէրն ես եմ . . .

Եւ կացինը վեր առնելով օդոյն մէջ շարժեց , կարծես զարնելիք անձն ընտրելու համար :

—Նաւապե՛տ , պատասխանեց ամենէն քաջասիրտը , մենք չենք մերժեր հնազանդիլ . . . բայց ի՛նչ օգուտ

ունի։ Դատապարտուած ենք... կորսուած ենք...

Մխանեբէն աւելի բուռն ալիք մը, կարծես այս յուսահատական խօսքերը հաստատելու համար, քէպէրը մէկ կողմի վրայ պառկեցուց։

Նոյն իսկ նաւապետը քիչ մնաց որ պիտի իյնար։ Բայց հզօր ճիգ մ'ընելով՝ չակուեցաւ։

—Վատազդինե՛ր, գոչեց, մինչ ես աւելի ծանրը վոթորիկներ տեսած չե՞նք. մինչ անոնցմէ ողջ առողջ ազատած չե՞նք։

—Այո՛, նաւապետ։ Բայց այն ատեն...

—Այն ատեն ի՛նչ է եղեր. խօսէ՛, ապա թէ ոչ Աստուած վկայ ուղեղդ կը ջախջախեմ...

—Այն ատեն նաւերնուս մէջ ազիտարեր մարդ չկար...

—Հէ՞, ի՞նչ։ Ի՞նչ կը նշանակէ այդ...

—Կը նշանակէ թէ, նաւապետ, ցորչափ այն մարդը քէպէրին մէջ գտնուի, ոչ Աստուած կրնայ ազատել զմեզ և ոչ սատանայն...։ Տեսէ՛ք, վոթորիկն ահա՛ կը կրկնապատկի...։ Սո՛ւրբ Մարիամ. Յիսո՛ւս. գթացէ՛ք մեզ...։

Եւ բոլոր նաւաստիք, որք անապաշտ էին ինչպէս ամէն Իտալացի, սոսկմամբ երեսնին կը խաչակնքէին...

Ձէննայիս նայեր էր այն կողմը, ղոր ցոյց տուած էր խօսողն իւր ձեռօք։

Վերջալուսի ժամին լուսով նաւուն յետսակողմը ըստուեր մը կ'երեւնար։

Մարդ մը կար հոն նաւուն կամուրջին վրայ փորի վրայ պառկած. դէմքը չէր տեսնուեր. միայն թէ իւր կարկամեալ թեւերովը պատուած ցնցուղներու մէջ փաթթուած տեսակ մը ծրար դրկեր էր։

Անշուշտ ահաբեկութենէն՝ կարծես բան մը չէր լսեր, միայն թէ մերթ ընդ մերթ ջղային սարսուռներ ամբողջ մարմինը կը ցնցէին։

—Այս մարդը, ըսաւ ձէննայիս ուսերը ցնցելով. ի՛նչ անմտութիւն։ Ինչո՞ւ համար մեզի ազիտարեր պիտի ըլլայ։

—Բայց, նաւապետ, երբ Սէն—Թրօբէզի մէջ գինքը նաւն առիք, չի տեսա՞ք որ վրան դլուխն արիւնոտ էր։

—Լա՛ւ, բայց ադկից ինձի ի՞նչ։

—Չի նշմարեցի՞ք ուրեմն որ մազերն ածիլուած էին... ինչպէս կ'ընեն հոն...

—Հոն ըսածդ ո՞ւր է։

—Թխարա՛նը...

Հակայն բարձրաձայն խնդաց։

—Շիտակը դիտէ՞ք որ, պարոննե՛ր, այժմ շատ բըծախնդիր եղեր էք... ձեր մէջն ալ կան շատեր—կարծեմ—որ այս անձէն վար չ'են ճնար։ Օրինակի համար դու, Բիէթրօ...

Այն, որու կ'ուղղէր խօսքը, հպարտութեամբ կանգնեցաւ։

—Ես մաքսաւոր մ'սպանները էի... այս ոճիր մը չէ...

—Լա՛ւ։ Հապա դո՞ւ, Բօզարիս։

—Ո՛հ, ես... իմս վրէժխնդրութիւն մ'էր... սիրոյ վրէժխնդրութիւն մը...

—Այսինքն թէ ամենքդ ալ փոքրիկ սուրբեր էք. բայց գոնէ այս մարդուն ի՛նչ բրած ըլլալը գիտէ՞ք...

—Կրնանք երդնուլ որ մեծ ոճիր մը գործած է... այնպիսի ոճիր մը, զոր Աստուած չի ներեր։ Ասոր հա-

մար Աստուած բախիը պիտի կորնչի... Աստր հասկար անօգուտ է մաքառելու աշխատիլ... Կորսուած ենք, կորսուած...

Աբդաբեւ այս ազնուական գուշակութիւնն եւս քան զեւս կ'արդարանար։

Ա.յժմ սեւ, թանձր ու խոր վարագոյր մը կ'իջնէր նաւուն վրայ, որ ինքն իւր վրայ դառնալով՝ երբեմն ահագին ալեաց կատարը կ'ելլէր, երբեմն ալ անդունդը կ'իջնէր, այնպէս որ կարծես թէ ծովը պատրաստ էր անոր վրայէն դոցուելու...

Ամէն գործօղութիւն անկարելի կ'ըլլար։

Ձէննայիս, թեւերը ծալած, կը մտածէր։

Ա.յս մաքսախոյն, որ Ֆռանսայի և Իտալիոյ ծովեզերքաց միջեւ բանուկ վաճառականութիւն մը կ'ընէր, պատուաւոր մարդ մ'էր իւր տեսակին մէջ։

Ա.ակից չորս օր առաջ —Սէն-Թրօբէզի մէջ— նաւահանգիստը պահպանող աշտարակաց մէկուն քով, մարդ մը մօտեցեր էր իրեն և բաւական մեծակակ գումար մը առաջարկեր էր —երեք հարիւր սկուտա— եթէ ուզեր գինքը նաւն առնուլ և Իտալական ցամաքն հանել։

Ա.յս մարդը Հռովմայեցւոց լեզուն կը խօսէր քորսիքական արտասանութեամբ, զոր Իտալացիք դիւրաւ կը ճանչնան։ Ձէննայիս անոր երեսը նայեր էր։ Ա.յս աղերսարկուն ազիտաբեր կերպարանք մ'ունէր, և թէ և դէմքը խնամօք ծածկած էր մինչեւ աչքերն իջնող դըլխարկին տակ, Ձէննայիս անմիջապէս հասկցեր էր։

Փախստական կալանաւոր մը· բայց իրեն ի՞նչ։ Երեք հարիւր սկո՞ւտա...

Ստակը կանխիկ պահանջեր էր։ Միւնն անմիջապէս վճարած էր։

Կահ ըլլալով մեծ բան մը չունէր։ Փոքրաձաւալ ծրարար մը, որ մնտուկի ձեւ ունէր և զոր մարդը թեւին տակ կը կրէր։

Բ.ալքն անկից կէս վարսախ հեռու, փոքրիկ ծովախորշի մը մէջ խարսխած էր։ Ժամէ մը, երբ մութը կոխէր, ճամբայ պիտի ելլէր։

—Եկէ՛ք, ըսեր էր Ձէննայիս այն մարդուն, առանց ուրիշ հարցում ընելու։

Եւ անծանօթը կամուրջին վրայ տեղաւորուեր էր թաղձապէմ և լուռ։ Միայն թէ երբ բախիը Ֆրանսայի ցամաքէն հեռացաւ, Ձէննայիս տեսեր էր որ այն մարդը ձեռքերը կը չփէր։ Ուրեմն սխալած չէր։ Փախստական մ'է։ Ա.յսու հանդերձ այս բանն իրեն վերաբերութիւն չունէր։ Ամէն մարդ իւր գործին կը խառնուի։ Ձէննայիս այս տեսակ խմաստակի բծախնդրութիւններ ընող մարդ չէր։

Բայց արդարեւ այս մարդը նաւուն մէջ ըլլալէն ի վեր, կարծես թէ —ինչպէս որ նաւաստիք դիտած էին— դժբաղդութիւնը նաւը կը հալածէր։

Հաղիւ թէ Ֆրանսան աչքէ կորուսած էին, հովը աոաջաստաններէն մին առեր տարեր էր։ Ցետոյ ղեկին ձողը կոտրեր էր։

Եւ վերջապէս երկու օրէ ի վեր բախէն անանկ սոսկալի փոթորիկ մը բռնուած էր, որու նմանը չէր տեսած Ձէննայիս Միջերկրականի մէջ։

Եւ Նաւուած ալ գիտէ որ, ինչպէս որ քիչ մ'առաջ ինքն ալ կ'ըսեր, ծանր փոթորիկներ տեսած էր։

Ի սկզբան այս բաները չէր մտածած, վասն զի մի միայն կը ջանար պաշտպանել նաւն, որ իրեն հինա-

ուրց ընկերը մ՛էր, և իր նաւաստիներն, որք մեծաւ մասամբ իր բարեկամներն էին։

Բայց այժմ կը մտածէր թէ արդեօք իր մարդիկն իրաւունք չ՛ունէի՛ն։ Լուքացի էր նա և յոյժ անապաշտ. այնպէս որ ցորչափ կը խորհէր, կը համոզուէր թէ այն փախստականին ներկայութիւնն էր պատճառ բոլոր այս փորձանաց և թէ վերջապէս գերագոյն աղէտ մը պիտի պատճառէր։

Կոչեց իր երկրորդն, որ հաստատապուկ և կարծրադէմ երիտասարդ մ՛էր և որ անշուշտ զգացման վերաբերեալ խնդիրներէն բան մը չ՛էր հասկնար։

—Դու ալ, Մէլլօ, հարցուց անոր, քիպիքը կորսուա՞ծ կը համարիս...

—Եթէ ամենաբարին Աստուած հրաշք մը չի գործէ... այո՛...

Նոյն վայրկենին ահարկու շառաչիւն մը լսուեցաւ և նաւաստիք սկսան ոռնալ.

—Նաւը ջուր կ՛առնո՛ւ։ Կ՛ընկղմի՛նք...

Արդարեւ ահագին ալիք մը առաջակողմեան տախտակներէն մին բրցուցեր և քիպիքին վրայ խոշոր ծակ մը բացեր էր։

—Ջրհանննե՛րը, ջրհանննե՛րը, դոչեց ձէննայիս։

Այս անգամ անմիջական վտանգի զգացումը յաղթեց նաւաստեաց սոսկման։ Ամէնքն ալ վազեցին հընձանգելու...

Միայն երկու հոգի մնացին կամուրջին վրայ.

—Բիէթրօ՛, ըսաւ մին իր ընկերոջը, կ՛ուզե՞ս ընկըղմիլ...

—Կրո՛ղ։ Ո՛չ...

—Ուրեմն կ՛ուզէի հասկնալ թէ այս վտանգէն ի՞նչպէս պիտի աղատիս...

—Թերեւս միջոց մը կայ...

Այս երկու մարդիկ նայուածք մը փոխանակեցին, յետոյ—որովհետեւ իրարու դիտաւորութիւնն հասկըցեր էին—նոցա աչերը դարձան դէպի անծանօթն, որ չարժում մ՛ըրած չ՛էր։

Ապա վերստին իրարու նայեցան։

—Միայն այս միջոցը կայ... Մարդուս կեանքը ամէն բանէ առաջ. այնպէս չէ՞...

—Եւ լաւ մտածեցի՛ք թէ հոգին զմեզ դէպի էլպա կզգին կը քշէ..., Քառորդ մը ժայռերուն պիտի զարնուինք... և այնատեն... լմնցաւ.

—Մինչդեռ եթէ... սկսաւ ըսել Բիէթրօ նշանակիչ չարժմամբ մը։

—Դժբաղդութիւնը կը վերնայ...

—Ուրեմն ինչո՞ւ վարանինք...

—Այո՛, այո՛, բայց լռե՛, ձայն հանելու չէ։ Կրնայ ըլլալ որ նաւապետը զայն պաշտպանէ...

—Կեցի՛ր, գործն ի՛նձ թող...

Բիէթրօ, որ կ՛երեւար թէ իր յատակագիծը չատոնց պատրաստած էր, մարդուն մօտեցաւ և ոյժով մը զարկաւ անոր ուսին։

—Է՛, մարդո՛ւկ, ըսաւ անոր, գիտե՞ս որ կընկղմինք։

Մեւսը կիսովին կանգնեցաւ, բայց առանց թողլու իր բեռը, զոր երկու թեւովն գրկած էր։

—Ի՞նչ կ՛ըսէք... Ո՛չ, անկարելի է։

—Եւ թէ որ կ՛ուզես ինքզինքդ ազատել, պէտք է աճապարես...

Ա՛յս անդամ մարդը բոլորովին ոտք ելաւ՝ ծրարը բռնած։

—Ի՞նչ ընենք, բսաւ Բիէթրօ անոր ականջն ի վար, ամէն մարդ ինքզինքը կը մտածէ, անանկ չէ՞... Լա՛ւ, մենք ալ սա ընկերոջս հետ մակոյկը ծովն իջեցուցինք ... հէն նաւը հինդ վայրկեանէն պիտի ընկղմի... Թէ որ կ՛ուզես՝ քեզ ալ հետ կ՛առնունք. այս առաջարկութիւնն ընելուս պատճառն այն է որ տակ ունիս... Գիտեմ... մեծական դումար մը վճարեցիր նաւապետին, որ հիմայ գլխիդ հոգն անդամ չըներ... և մեզ ալ առաւօրէն պիտի վարձատրես... Ի՞նչպէս, գործիդ կուգա՞յ։

Պէնեդէթթօ —վան դի ինքն էր— յոգնութենէն և վախէն ընկճած, բոլոր այս խօսքերէն երկու բառ միայն լսեց։

Ինքզինքը կորսուած կը համարէր... և կրնար փըրկուիլ։

Թշուառականը չափազանց կը վախնար մահուընէ և սաստիկ կը վախնար ապրիլ...

—Կա՛մ այո կամ ոչ... չո՛ւտ ըրէ... —վան դի պիտի վախչինք... միւսներն ալ ինչ որ կրնան՝ թող ան ընեն...

—Ի՞նչ պէտք է ընել, հարցուց Պէնեդէթթօ։

—Մեզ հետեւիլ... մակոյկն իջնել՝ առանց մէկէն տեսնուելու...

Վատութիւն մ՛էր երեն առաջարկուածը։ Պէնեդէթթօ այլ եւս չէ վարանեցաւ։

Գիշերը մթին էր, մըրկին խառնաշփոթութեան մէջ տեղ կը լսուէր չրհաններու բաղխումն և գիրար քաջալերող նաւաստիաց աղաղակները։ Ձէննայիօի որոտացին ձայնն ամէնուն կ՛իյնէր։

—Կը լսե՞ս, կրկնեց Բիէթրօ, կ՛ընկղմինք... Պիտի գա՞ս։

—Ա՛յո՛, այո՛, բսաւ թշուառականը։

Եւ Բիէթրոյի առաջնորդութեամբ, առանց առջեւն եղածը տեսնելու, դէպ ի նաւուն եղերքն յառաջացաւ միշտ սեղմած բռնելով... ինչ որ ծնողապանութեամբ մը ձեռք ձգած էր։

Ցանկարծ զգաց որ եռեւէն գինքը բռնեցին, վերուցին և դատարկութեան մէջ նետեցին։

Երկու նաւաստիք զայն ծովը նետեր էին...

Դժբաղդութիւնն հեռացնել բսած էին այս էր։

Պէնեդէթթօ կատաղութեան աղաղակ մ՛արձակեց, որ չղթայազերծ տարերաց չփոթութեան մէջ կորսուեցաւ։

Եւ ընչասիրութենէն անձին պահպանման զգացումն աւելի զօրաւոր էր ի նա...

Մնոուկը չէր թողած...

Հոգիպոնական ուղղութեամբ մինչեւ խորը սուզեցաւ... յետոյ երեսն ելաւ...

Եւ սակայն այս մարդը, շուարած և կուրացած, չէր ուզեր մեռնիլ։ Իւր ձեռաց մին այժմիկ կը սեղմէր իւր բեռն, որ գինքը չուրին տակ կը քաշէր, բայց միւս բազկովն այժմ անվհերութեամբ կը լողար և տակաւին քանի մը վայրկենի համար իւր գարշելի կեանքը կը պաշտպաներ մահուան դէմ...

Բայց կորսուած էր. մարդկային զօրութենն ի՞նչ

կրնար ընել գինքը նետուած առարկայի մը պես ցընդող ալեաց ոսկալի կատաղութեան դէմ ... Ա՜հ, եթէ աթկղիկը նետել ուղէր, իւր երկու ազատ բազուկներովը տակաւին պիտի կարենար մաքառիլ:

Ո՛չ, ո՛չ. մահը լաւագոյն էր ...

Նոյ յորձանք մը գինքը վերուց ու գլորեց: Ծովը կը ցնցէր զայն, ինչպէս վագրը կը ցնցէ իւր առաջնոց մէջ բռնած որսը:

Թշուառականն անշարժ մարմին մ'էր այլ եւս, և մերթ ընդ մերթ բնազդմամբ կը տապլտկէր ...

Բայց յանկարծ բուռն բաղխում մ'ղգաց, սուր ցաւ մ'իմացաւ ճակտին վրայ ...

Աղեօք մահն էր ...

Մայրասպանն արդեօք իւր ոճիրը քաւեր էր:

Ի.

Մօնթ-Քրիսթօ

Հովը հանդարտեցաւ:

Մէյէրկրաականն՝ ապաքինող հիւանդի մը գոյնին նըմանի վոգը ինչ ուժգին ձմեռուան երկինէ նետքեւ կը տարածուի ջինջ ու հանդարտ: Գրեթէ դաղջ հովը կը դգուէ ջուրերն, որ երթալով կը կապուտնան:

Միակայմ զբօսանաւ մը, պարզելով իւր ուռուցիկ առագաստներն, որք թեւերու կը նմանին, ջրոց վրայ կը սահի այնպէս արագ և այնքան վայելուչ որ, կարծես թէ խորհրդաւոր գօրութիւն մը կը շարժէ զայն:

Կայմին ծայրը կարմիր բոց մը կը ճառագայթէ օդին մէջ:

Վերնակամուրջին վրայ մարդ մը կայնած է բարձրահասակ, բաց գլխով և վերարկուի մը մէջ չրջապատեալ, որու ծալքերն իւր չքնաղ և հուժկու մարմնոյն ձեւն աքանչելի կերպիւ ցոյց կուտան:

Թեւերը կուրծքին վրայ ծալլած՝ կը նայի և իւր նայուածքն զբօսանաւուն ընթացքը կը կանխէ. իւր կամաց բովանդակ գօրութիւնը կարծես կեդրոնացած է իւր աչաց մէջ, որոց խիստ մեծ բիբերը դիւթիչներու բիբերուն կը նմանին:

Կը խորհի և իւր մտածումը կը ձգէ գինքը դէպի նպատակ մը, զոր կանխաւ որոշած է:

Ցանկարծ ձեռք մը կը դպչի իւր ուսին. կարծես թէ չէ լսած եկողին ոտնաձայնն, և այս եկողը հիանալի դեղեցկութեամբ կին մ'էր, Եպիւռացի կանանց վայելուչ տարազն հագած, որ հիւսուած էր այն արեւելեան մետաքսէն, որ ծաղկանց բաժակէն ժողուուած ափ մը բամբակի կը նմանի:

Մարդը ետին կը դառնայ, իւր նայուածքը կը հանդչի մանկամարդ կնոջ վրայ և սիրոյ ու բարութեան անոյշ արտայայտութիւն մը կ'ստանայ:

Իւր թեւովը կը բարձրացնէ զայն մինչեւ իւր չբերանը, որք համբոյրով մը կը դգուեն անոր մազերը:

—Ո՜հ, կը սիրեմ զձեզ, բարեկա՛մս, տէ՛ր, կը մրմնջէ նորաստ կինն:

Ինքը կը ժպտի և նոր համբոյրով մը կը պատասխանէ այս անուշ խօսքին:

—Մըրիկը քեզ չի յոդնեցո՞ւց, սիրելիս Հայտէ, կը հարցնէ։ Չի վախցա՞ր։

—Ձեր քովը եղած առենս վախնա՛մ, վախնա՛մ երբ դուք կը հակէք վրաս, կը պատասխանէ երիտասարդ Հելլենուհին, կրնա՞ք այդպիսի հարցում մ՚ընել ինձ։

—Տղայ, չե՞ս գիտեր որ բնութիւնը մարդէն աւելի զօրաւոր է...

—Բնութենէն վեր Աստուած կայ, ըսաւ Հայտէ՝ հաւատալ անբացատրելի արտայայտութեամբ մը։

Եւ անոր ձեռքին վրայ խոնարհեցաւ։

—Ժամէ մը, դեղանկիւղ իմ Հայտէ, նպատակնուս պիտի հասնինք... պիտի հասնինք այն ուխտադնացութեան վերջին կայարանը, ղոր ուզեցի... և պարտաւորեցայ կատարել...

—Ա՛յո՛, գիտեմ... Մօնթէ-Քրիսթօ կըզրկին։ Եւ ըսիր թէ հոն պիտի յայտնէք ինձ ձեր կենաց գաղտնիքը... այն կենաց, որու մէջ չատ մ՚անցեալ վշտերու դոյութիւնը դուշակեց աչքս...

—Եւ որու մէջ ապագային բոլոր բերկրութիւնները մնուցիկը... Ա՛յո՛, ամէն բան պիտի ըսեմ քեզ, Հայտէ՛, և գատավճիռս պիտի հարցնեմ քու խղճիդ, որ բիւրեղի նման մաքուր է...

—Ձեր գատավճի՞ռը։ Ես անարժանս կրնա՞մ ձեր գատաւորն ըլլալ...

—Ա՛յն կլինի, որ երբեք մեղք մը գործած չ՚է, որու հոգւոյն մէջէն երբեք դէշ խորհուրդ մը անցած չ՚է, բնական գատաւորն է այն մարդուն, որ իւր խիղճը խոովեալ կ՚զգայ... Հայտէ՛, դիս պիտի լսես, և երբ քու ձայնդ անպարտ արձակէ զիս, այն ատեն պիտի քու ձայնդ անպարտ արձակէ զիս, այն ատեն պի-

տի հաւատամ թէ Աստուած հաւանած է երթալիս...

Ա՛յս միջոցին մոխրագոյն մազերով, արեւակէզ և խիստ դէմքով նաւաստի մը յարդանօք և գոտակ ի ձեռին մօտեցաւ։

—Գարոն կոմսն, ըսաւ, Մօնթէ-Քրիսթօ երթալ կ՚ուզէ՞...

—Ա՛յո՛, կ՚ուզեմ։ Ա՛հ, ժագօքօ, կեցի՛ք... դուք ձեր մարդոցմովը նաւը պիտի ձգաք։ միայն Պերթուչիօ և Ալի պիտի ընկերանան ինձ։ Արդէն հոն քանի մը ժամ միայն կենալու մտադիր եմ... Գացէ՛ք և նաւուն ընթացքը վերթացուցէ՛ք.... Ալիին ըսէ՛ք որ գայ։

Ժագօքօ խոնարհեցաւ և հեռացաւ՝ հարկ եղած հրամանները տալու համար։

Վայրկեան մը վերջն Ալի կամուրջին վրայ երեւցաւ։

Մինչ միւնոյն հանճարեղ դէմքով հիանալի Նուբիացին էր, որու ճարտարախօս աչքերը լեզուին պատկառելի թիւնը կը փոխարինէին։

—Ալի՛, ըսաւ անոր Մօնթէ-Քրիսթօ, հրամաննե՞րս կատարեցի՞ր։

Ալի թեւերը խաչաձեւ դրաւ կուրծքին վրայ և գլուխը խոնարհեց։

—Ընաճա՞ր... և դիտես որ կեանքդ կը տուժես...

Մատնչ հնազանդութեան միւնոյն նշանն ըրաւ։

—Լա՛ւ։ Գնա՛։

—Կը սոսկացնէք զիս, ըսաւ Հայտէ Մօնթէ-Քրիսթօյի մօտենալով։ Ա՛յս խեղճ Ալին այնքան անձնուէր է ձեզ։ Հապա թէ որ կորսնցնե՛նք զայն...

—Մի՛ վախնար, տղայ... Իւր պարտականութիւնը կատարողին համար վտանգ չ՚կայ։

Ադիլոնց — այս էր զբօսանաւուն անունը — առագաստներու մէմամբ — աւելի եւս արագ կը սահէր։

Հարաւային առաւօտներու այս հանդարտ մթնոլորտին, — երբ Միջերկրականն արժանի է Ֆրանսական լիճ անուան՝ իր ամբողջ նշանակութեամբն, որ պատուոյ վկայական մ'է իրեն համար — ազատչելի տեսարան մ'էր տեսնել Ադիլոնն որ, առագաստները պարզած, կը թռչէր կապոյտ ալեաց վրայէն։ Նախնիք կը կարծէին թէ Ադիլոն որ թռչուն իր բոյնը ալեաց վրայ կը չինէր։ Կարծես թէ անոր անունը կրող զբօսանաւն ալ այն արծաթի փրփուրներէն ծնած էր։

Ջուրերը կը տանէին զայն և կարծես նա ամենևին չ'էր կռթներ անոնց։ այնքան թեթեւ էր որ, իր ողնաշարայ տնալ կարծես կը ջանար իր մայրը չի վիրաւորել։

Այս պատկերը կրնար նկարչի մը վրձինը դրդել։

Մօնթէ-Քրիսթօ — գեղեցիկ այն առնական դերադոյն գեղեցկութեամբ, որ անդրդուելի քաջութիւնն է, — կանգուն կեցած էր։ իր դէմքին վրայ տեսակ մը ճառագայթում կար, սեւ մազերը հովն էր տուած, թեւերը տարածած էր դէպ ի այն ժայռուտ կզակն, որու անտաշ ծալքերը կ'սկսէին երեւիլ հորիզոնին վրայ...

Վատահութեան և անձնաթողութեան չքնաղ դիրքով մը անոր կռթնած — Հայտէ, կոմսին սիրելացեալն ընտրեալը, որ պաշտեցեալ դերուհւոյ տիտղոսը Մօնթէ-Քրիսթոյի կոմսուհւոյ տիտղոսէն նախապատիւ կը համարէր, — Հայտէ, որու վայելուն գոյն զգեստները մթնոլորտի գորշ գոյնին մէջ լուսաւոր կէտ մը կը ձեւացնէին...

Եւ անոնց ետին Ալի յոտին կայնած էր իր արեւադարձի հզօր կազմուածքովն, սեւ մարմարէ արձանի մը նման անվրդով, և պատրաստ հնազանդելու այն մարդուն, որ իր կեանքը փրկած էր և զոր իր երկրին խորհրդաւոր աստուածոց չափ կը պաշտէր...

Զբօսանաւը կ'երթար։ Ջուրն անոր առջեւ կը ճեղքուէր և ետին արծաթագոյն գեղեցիկ ակօս մը կը գծէր։

Եւ Մօնթէ-Քրիսթոյի գորշ ժայռերը հեռուէն կանգնած կ'երեւէին նման այն բարեկամուհեաց, որք ոտքերնուն ծայրը կոխելով կը բարձրանան՝ կարելի եղածին չափ հեռուէն տեսնելու համար իրենց սպասած անձը։

Մօնթէ-Քրիսթօ, կուրծքին վրայ ղգալով սիրոյ այն անուշ ջերմութիւնը, զոր կ'ապդէր իրեն նորատի կնոջ անուշահոտ գլուխը, կը մտածէր...

Ա՛յո՛...։ Ճշմարիտ ըսած էր։

Արդէն շատոնց է որ, առաջին անգամ ըլլալով, ցաւագին կասկածներ իր խիղճը պաշարած էին։ Արդարեւ այնպիսի տանջանքներ քաշած էր, զորս և ոչ մի մարդկային էակ կրած է։ Անմեղ ըլլալով՝ հզօրաց մոռահաճութեան ներքեւ ծռած էր ամենէն անարդ ոճրագործէն աւելի խոնարհ և աւելի անդթօրէն։

Տասը տարի առաջ, տասը տարի՛, 1829 փետրուարին, ժամը օթօ զայն իր նաւն առեր էր, երբ Իֆ դղեկին փախստականն, վաստակաբեկ և մահամերձ, Ժ.օճ Ամ.վի նաւաստեաց օգնութեամբ ազատած էր, և այն օրը ճիշդ տասն և չորս տարի էր որ Քառրուսի վատութիւնը, Ֆերնանի անուանարկութիւնը, Դանկլարի մեզսակցութիւնը, Վիլֆօրի փառասիրութիւնը գինքը փակեր էին բանտի մը մէջ, ուր պիտի մեռնէր...

փախչելէն ի վեր տասը տարի էր, և ո՛րքան ճամբայ առած էր։ Իւր բոլոր թշնամիները, բոլոր մահնիչները խորտակուեր էին։ Ֆերնան տը Մօրսէրֆ անձնասպան եղած էր ազատելու համար անպատուութենէ, որ իւր դխակը կը հալածէր։ Քառորս դաշոյնով ղարնուեր էր։ Տանկլար մնանկացեր և փախեր էր... Ամէնքը ճղմուեր էին... ինք միայն կանգուն կը մնար...

Բայց եթէ անհուն հպարտութիւն մը, այն է Զարեաց յաղթող Աբդարութեան հպարտութիւնն, իւր հոգին կը լնուր, միանգամայն և անպատում բարութիւն մը կը փթթէր իւր դէմքին վրայ։

Աբբա Ֆարիա Սբատանները դանձն իրեն յայտնած առեն՝ ըսած էր։

—Կը վախնամ որ մեղսապարտ ղգացում մը զարթուցի ի ձեզ, այն է վրէժխնդրութեան փափաքն...

Ապա ըսած էր անոր նաեւ.

—Փիլիսոփայութիւնն այն փայլուն ամպն է, որու վրայ Քրիստոս դրաւ իւր ոտքն յերկինս ելլելու համար։

Եւ Մօնթէ-Քրիսթօ ղողալով կը մտածէր թէ, եթէ այսօր յանկարծ մեռնելու ըլլար, պիտի կարենար զերբադոյն դատաւորին ներկայանալ ըսելով.

—Պարտքս կատարեցի. ամբողջ պարտքս կատարեցի. իրաւ էր որ այն դանձերը—մարդու մը տրամադրութեան ներքեւ դրուած այն ահագին զօրութիւնը—կտակարարին կամացն համեմատ գործածած էր...

Ֆարիա կ'երազէր այն դանձը ձեռք ձգել. բայց իւր հայրենեաց անկախութիւնն, Իտալիոյ միութիւնն ապահովելու համար... Այս ծերունին, զոր անգութ դերութիւնը չէր թմրեցուցած, մարդկութենէ ուրիշ բան չէր սիրեր...

Իսկ ի՛նքն, Էդմոն Դանթէ՞ս. ի՞նչ օգուտ ունեցած էր իրեն այն անհուն հարստութիւնը, որ զինքը բոլոր անձուկ քաղաքակրթութիւններէ գեր ի վեր կ'ընէր, որ զինքը տէր, թագաւոր, դրեթէ Աստուած կ'ընէր։

Հարուածել քանի մը թշուառականներ, զորս մարդկային արդարութիւնն ալ կրնար պատժել...

Ի՞նչ էր այս հարստութիւնը բանտարկելոյն խոր գիտութեան, դրեթէ մարգարէական փորձառութեան բաղդատմամբ։ Ո՛չ ապաքէն նա տուած էր իրեն իւր արծիւի նայուածքը, կամաց աննուաճելի զօրութիւնը, յաղթական կարողութիւնը...

Արդեօք միմիայն վրէժխնդրութեան համա՞ր էր որ Ֆարիա կտակած էր իրեն ինչ որ իւր մարմնոյն մարմինն և արեանն արիւնն էր։ Միմիայն իւր թշնամիները պատժելու համա՞ր էր, և իւր պաշտօնը կը վերջանա՞ր այն օրն, որ իւր բարկութիւնը կը յագեցնար։

Մօնթէ-Քրիսթօ խղճին խորէն ձայն մը կը լսէր, ու կը դուչէր իրեն.

—Ո՛չ, քու պարտականութիւնդ աւելի մեծ, աւելի ընդարձակ, աւելի բարձր է. դու մինչեւ ցարդ մաքառելու համար ապրեցար, այսօր ալ պէտք է ապրիս արդարութեան մարդկութե՛ան մեծութեանն համար։

—Բարեկա՛մ, ըսաւ Հայտէի անուշ ձայնն, ի՞նչ է այն ժայռերու կոյտն, որու կը մօտենանք։

Կոմսը գլուխը վեր առաւ։

Քանի մը հարիւր մեթր հեռուն Մօնթէ-Քրիսթօյի կղզին կը բարձրանար ծովուն ծոցէն։

Եւ Մօնթէ-Քրիսթօյի այնպէս թուեցաւ թէ կրա-

նկթնայ կոյտերու լերկ գագաթանց վրայէն տեսակ մը լոյս կը ցոլար, որու միջոցէ կ'երեւէր իւր խոշճէն ցայտող բառն։ Ան բառն էր՝

—Արդարութի՛ւն, արդարութի՛ւն բարեաց համար, ինչպէս երբեմն չարերու համար։ Արդարութի՛ւն բոլոր անոնց համար, որք կը ճղնին ուղիղ ճամբուն մէջ քալել։ Արդարութիւն այն ժառանգաղուրկ ժողովրդոց կամ անհատից համար, որք թշուառութեան կամ ճակատագրի դէմ կը մնաքառին...

Ան առեն Մօնթէ-Քրիսթօ ձեռքը վեր առաւ, աչերն յերկինս սեւեռեց, և հոգւոյն խորէն երդում մը ըրաւ, զոր Աստուած լսեց,— սկսուած գործն ի գլուխ հանելու և մարդու մը իրեն տուածն ուրիշ մարդոց տալու երդում...

Եւ Հայտէի ճակտէն համբուրեց ըսելով՝

—Ա՛յո՛, տղայ։ Մօնթէ-Քրիսթօն է այն։ տասը տարի առաջ առաջին անգամ ըլլալով հոն ոտք կոխեցի այն ճամբուն մէջ, որմէ ոչինչ կրցաւ չեղեցնել զիս։ Քանի մը ժամ վերջն անկից պիտի մեկնիմ սրտիս մէջ ոչ եւս բարկութիւն, տարակոյս կամ առելութիւն ունենալով, այլ հաւատք, համերութիւն և բարութիւն։

—Տէ՛ր, ըսաւ ձայն մը կոմսին եառէն, ցամաք եւ լեալու համար հրաման մ'ունի՞ք ինձ տալու։

—Ո՛չ, Պէրթուչիո՛, միայն թէ հրամայած գործիս համար Ալիի օգնէ։

—Լա՛ւ, տէ՛ր։

Ցամաքն երթալով կը մօտենար։

Մօնթէ-Քրիսթօ Հայտէն բռնելով՝ վերնակամուրջէն իջաւ և նաւաստեաց խառնուեցաւ։

Իւր անցած առեն առենքը մէկդի կը քաշէին և գինքը կը բարեւէին։

—Ո՞րքան կը սիրեն զձեզ, մրմնջեց Հայտէ։

—Երբեք այնքան սէր պիտի ազդե՛մ, որքան որ երկնէ ազդած եմ, պատասխանեց Մօնթէ-Քրիսթօ ցած ձայնիւ։

Բայց չուտ մը թօթափելով իւր անցաւոր տկարութիւնը, կոմսը հնչուն ձայնիւ մը ցամաք ելլելու հարկ եղած հրամանները տուաւ։

Շարժմանց հրաշալի արագութեամբ և ճշդութեամբ մակոյկը ծովէն իջեցուցին, սանդուղ մը կախեցին գրօսանաւէն կողէն, և Մօնթէ-Քրիսթօ վար իջաւ նախ՝ կրելով իւր բազկաց մէջ զՀայտէ, որ մերթ կինքն և մերթ խոր երկինքը կը դիտէր։

Մօնթէ-Քրիսթօ իւր անգին բեռը դրաւ մակոյկը ծածկող Գարամանիայի գորգին վրայ, Ալա ուշադրութեամբ ձեռք առաւ զերկին ձողը։

Ալի և Պէրթուչիո ալ իջած էին։

Ալա կոմսը նշանը տուաւ, և վեց թիավարք յառաջ ծռեցան՝ սլրկելով իրենց ջղուտ բազուկներն և մակոյկը նետի մ'արագութեամբ սահեցաւ դէպ ի ծովեզրը։

Առանց ցնցում մը կրելու ցամաք հասաւ։

Մօնթէ-Քրիսթօ թեւոցը մէջ առաւ զՀայտէ, որու բազուկները վզէն կը կախուին, և աւազին վրայ ցատկեց։ Նոյնն ըրին նաեւ Պէրթուչիո և Ալի։

—Նաւ վերադարձէք, ըսաւ կոմսը նաւաստեաց։

Եւ արեւուն բարձրութեանը նայելով՝ յարեց։

—Ժամը տասն է։ Ձիերդ ժամը երկուքին եկէ՛ք առէ՛ք գիս...

Մակոյկը ցամաքէն զատուեցաւ ու հեռացաւ։

Մօնթէ-Քրիսթօ յառաջ կը քալէր Հայտէի հետ։

Իւր դէմքը կարծես յանկարծ լուսաւորուած էր։ Կը նմանէր այն հինաւուրց դիւցազնին, որ ամէն անգամ ցամաք ելլելուն, իւր զօրութիւնը կը գտնէր։ Իւր ոտից ներքեւ զգալով նուաճած կղզին, Մօնթէ-Քրիսթօ նոր այժ մը կ'զգար յինքեան։

Մօնթէ-Քրիսթօ խնամօք հարթ ճամբայ մ'ընտրեց, ուր Հայտէի վախուկ ոտքերը չի վիրաւորուին, և յիշողութեան կատարեալ ապահովութեամբ դէպի քարայրներն սկսաւ յառաջանալ։

Հայտէ եւս հետաքրքրութեամբ, քանի որ կրնի էր, կը վուխար։

Նորատի Հելլենուհւոյն այնպէս կը թուէր թէ նոր և խորհրդաւոր երկիր մը կը մտնէր։ Քարայրներու գաղտնիքը չ'էր որ այս խոր այլայլութիւնը կը պատճառէր իրեն, վասն զի չառնոց ի վեր հոն մտած ու ապրած էր. անոնց բոլոր դարձուածքները, բոլոր արեւելեան պերճութիւնները, բոլոր գանձերը գիտէր։

Ա.յն գանձը զոր հետաքրքիր էր տեսնել—ակնածախառն հետաքրքրութեամբ,—այն մարդուն հոգին էր, որու այնքան մեծ և հզօր ըլլալը գիտէր, այն հոգին, որու բանալին պիտի ստանար։

Ա.յս ազգու տպաւորութեան կը խառնուէր նաեւ ուրիշ զգացում մը։

Պահ մը չդիմելով կանգ առաւ, կարծես գաղտնի պարկեշտութիւն մը չէր թողուր որ աւելի յառաջ երթար։ Վասն զի քանի մ'ամիս առաջ հո՞ն էր որ Մօնթէ-Քրիսթօ ըսած էր իրեն.

—Քեզմով է որ կենաց կապուած եմ, քեզմով կըրնամ տառապիլ, քեզմով կրնամ երջանիկ ըլլալ։ Կ'ընդունիմ այն ճակատագիրը, վարձատրութիւն կամ պատիժ, ի՛նչ որ ալ ըլլայ...

Հո՞ն էր որ կամեն ամուսնոյ առաջին համբոյրը տրուած էր իրեն։

Մօնթէ-Քրիսթօ հասկցաւ անոր մտածումն և մեղմիւ յառաջ քալելով զայն՝ ականջին խոնարհեցաւ ու ըսաւ։

—Բարեկամուհի՛դ կենաց, կ'ուզեմ գիտնալ թէ քեզ արժանի՞ էի։

Գետնափոր պալատը, թէ և մինչ այնքան ճարպիկութեամբ ծածկուած, որ և ո՛չ մի սրբապիղծ էակ կրնար մտնել հոն, պատրաստ էր սակայն իւր տէրն ընդունելու, և կարծես անձնուէր ծառայ.ք նոյն առաւօտ ամէն բան պատրաստած էին հոն։

Բաղանիզնեան բուրմունք կը հոտաւետէին մթնոլորտն, որ չէր թանձրացած, և բազմաչառանակաց լուսով, ղորս վուխանակի վառած էին Ա.լի և Պէրթուչիո, մետաքսեայ օթոցք, կարասեաց քանդակք, վենետիկեան բիւրեղք իրենց տաք ցոլքերով կը փողփողէին։

Մօնթէ-Քրիսթօ Հայտէի ձեռքը բռնեց։

—Ջի՛ս մտիկ ըրէ, տղայ, ըսաւ։ Տասը տարի առաջ հոս եկայ աղքատ, ամէն բանէ զուրկ և հոգիս բարկութեամբ ու յուսահատութեամբ լեցուն... Ա.յսօր կրկին կը վերադառնամ հոս ամէն աստղութիւն ի բաց Թօթափած և կ'զգամ որ սրտիս մէջ յոյսը կ'սկսի ծադիլ.... սոսկալի գաղտնիք մ'եղայ, հինայ պիտի գիտնան թէ ի՛նչեր քաշեցի և ինչո՛ւ համար պարտաւորե-

ցայ պատժել ... Քաջութիւնդ ամփոփէ՛, տղա՛յ, վասն զի և ոչ մի մարդկային ականջ լսած է տակաւին քու լսելիքդ ...

Հայտէ անոր ոտից տակ նստած էր։

Գլուխն անոր ծնգ անցը կռթնցուցած՝ կը դիտէր զայն անուշ և անբիծ նայուածքովն, որ բոլորովին սիրոյ և ակնածութեան նայուածք մ՚էր։

Ինքը ժպտդոյն, յառեալ աչօք —իբր այն մարդիկ, որք խրեանց ներքինին կը դիտեն— կը պատմէր անցեալն —այն անցեալն, որ քսան և չորս տարի առաջ կ՚սկսէր։

Քսան և չորս տարի՛ էր. այն ատեն երիտասարդ ու եռանդուռ էր. հաւատք ունէր, անփոյթ էր չարին, զոր պիտի ուրանար երթէ իրեն հարցնէին, վասն զի զմարդիկ իրեն նման կը կարծէր, և կենաց մէջ կը մըտնէր ինչպէս կը մտնէ տղայ մ՚այն առաջին հանդիսին մէջ, ուր մայրը կը տանի զինքը։

Ամէն բան կը ժպտէր իւր շուրջը։ Աչխատութիւնն ուրախութիւն մ՚էր ... և արդէն սէրն իւր հոգին կը լուսաւորէր։ Ի՞նչ բանէ կրնար վախնալ։ Բարեկամներ ունէր, զորս կը սիրէր—ինչէ՞ն կրնար դուշակել թէ նոքա զինքն ատող մտանիչներ էին։ Հայր մ՚ունէր, որու պարծանքն ու միսիթարութիւնն էր։ Ի՞նչպէս կըրնար նախատեսել թէ իւր հայրը պիտի սպաննէին։

Եւ սակայն այսպէս էր։

Օր մը քանի մը հոգի—որոց նկատմամբ միշտ բարութիւն և վստահութիւն ղդացած էր—զինքը կորնչցնելու համար անամօթ դաւ մը լարած էին, և այդ դաւն այնքան լաւ հիւսուած էր, օշակներն այնքան լաւ սեղմուած էին որ, ո՛րքան ոյժով ալ որ մաքառեցաւ, չի կրցաւ այն չղթային մէկ օղակն իսկ րզցնել։

Արդարութիւն աղաղակած էր։ Եւ նա որ մարդկային արդարութիւնը կը ներկայացներ, իւր եսական և փառասիրական կրիցն անսալով, զայն խաբած էր, նորա դիւրահաւանութիւնը խաղալիք մ՚էր ըրեր։

Իրր ամենայոռի ոճրագործ մը վարուեր էին իրեն հետ, մինչ ինքն անմեղ էր։

Եւ տասնեւչորս տարի—տասնեւչո՛րս— թաղուեր էր մութ բանտի մը մէջ, դիմութիւնն դուչելով Աստուծոյ և սպասելով որ Աստուած ալ իրեն վրէժխնդրութիւնն դուչէ։

Ապա Մօնթէ-Քրիսթոյի ձայնն սկսաւ դողալ։

Կը խօսէր այն բարի մարդուն, այն վսեմ փիլիսոփային վրայ, որ երկրորդ հայր մ՚եղած էր իրեն համար—իւր հոգւոյն հայրն, ինչպէս Ծերունին Տանթէս իւր մարմնոյն հայրն էր ... Կը պատմէր զգացած անհուն ուրախութիւնն՝ երբ թանձր ու համր պատերուն ետեւէն մարդկային ձայն մը լսած էր ... Կը պատմէր միմեանց չղթայուած այն ցերեկներն ու գիշերներն, յորս ծռեր ու խորհեր էր այն դասերուն վրայ, զորս Ծերունի Ֆարիայի լուրջ ձայնն առաստապես կուտար իրեն։

Ինքն ալ յիմար կարծած էր այս բանտարկեալն, ուրու աչերը կարծես բանտին կրանիթը կը թափանցէին, երբ Սբատտաներու գանձին շլացմանց վրայ կը խօսէր ...

Ո՛չ ապաքէն մարդիկ միշտ այսպէս են և յիմարութեան կը վերագրեն ինչ որ իրենց խելքէն վեր է ...

Ծեռոյ-կոպիտ մահն իւր երկաթեայ ժանիքը դրեր էր խեղճ Ֆարիայի վրայ։

Եւ Մօնթէ-Քրիսթօ —որ յաճախ մտածած էր այս բաներուն վրայ, բայց երբեք իւր շրթունքներուն չէր արտասանած այն բառերն, որք կենդանի մարմին մը կուտան պատմութեան· —Մօնթէ Քրիսթօ կը դողար, երբ կը պատմէր Հայտէի թէ ինչպէս մեռելային պարկէն առեր էր Ֆարիայի դիակն, թէ ինչպէս լինք, որ կենդանի էր, անցեր էր այն մեռեալին տեղ... թէ ինչպէս զգացեր էր որ գինքն օդին մէջ շարժեր և յետոյ ժայռերու բարձունքէն ծովուն անդունդը նետեր էին...

Ցետոյ ինչ զարթումն, ինչ յարութիւն... Գերեզմանէն վախչիլ և զգալ որ կ'ապրի· Ոչինչ ըլլալ և յանկարծ զգալ որ ամէն բան է· Կոմսին աչերը կը փայլատակէին, երբ կը յիշէր այն անձկութիւնները, զորս զգացած էր, երբ Ֆարիայի տուած տեղեկութեանց համեմատ, քարայրին բերանը կը բնտռէր և կը ջանար իւր յոյսերուն դէմ մաքառիլ, վախնալով թէ մի՛ գուցէ սոսկալի կերպիւ ի դերեւ ելլեն· Բայց ա՛խ, հարուստ էր, միլիոնատէր էր· և այս հարստութիւնը կուգար այն պահուն... յորում կ'իմանար թէ իւր նշանածը, Մէրսէդէս, գինքը մոռցեր և նետուեր էր այն մարդուն բազկաց մէջ, որ գինքը ծախեր էր, այն Ֆէրնանին, որ կեղծաւոր եղած էր և Յուդային նման համբոյր իշխութեան սոզոսկեր էր դէպի խաչուած կոյսն...

Ա՛յն պահուն որ կ'լսէին իրեն թէ իւր հայրը մեռած էր... անօթութենէ... և թէ Քաթրուս լսած էր անոր յամր ու միօրինակ քալուածքն... ոգեւարի դիշերներն...

Ուրիշ յաւիտենական իրաւանց չէր հպատակած, երբ խղճին խօրէն երդուեր էր ոճրագործները պատժել·

Ա՛յո՛, անդադար և անդթօրէն զարկեր էր· փառասէրը փառասիրութեամբ, ագահն իւր ագահութեամբը, հպարտն իւր հպարտութեամբը սպաններ էր· Մինթէ այս դատապարտեալք—Վիլֆոր, Տանգլար, Մորսէրֆ— կրնայի՞ն գլուխնին վեր առնուլ և գինքն ամբաստանելու համարձակիլ· Ո՞չ ապաքէն բաւական եղած էր որ նա իւր անունը տայ, և անդ ամենքն ահարեկ լինկեր էին·

Եւ երբ պատմութիւնն աւարտեց, յոտին կանգնած, ձրթունքը դողդոջուն և աչացը մէջ ունենալով այն չըլացումն, զոր կ'ունենայ մարդ մինութենէ դուրս ելած առեն, նայուածքն յառեց Հայտէի ճակտին վրայ ու ըսաւ·

—Տղա՛յ, պատմութիւնս լսեցիր· արդէն ըսի քեզ... քեզ լինէ դատաւոր կ'ընդունիմ... դատավճռոյդ կ'ըսպասեմ...

Եւ նորատի կինն—խանդավառ դիմօք— իրեն ձըգուած պատասխանատուութեան զգացումէն լուսաւորեալ, երկու թեւերը Մօնթէ-Քրիսթոյի երկնցուց և ըսաւ·

—Դու մեծ ես, թերեւս աւելի ես մեծ յաղթութեանդ չափութեան մէջ... բայց կ'լսեմ քեզ թէ... Աստուած քեզի հետ էր...

—Բայց Աստուած դիմած է·

—Աստուած ամեն բանէ առաջ արդար է...

—Շնորհակա՛լ եմ, մանո՛ւկ դու, ըսաւ Մօնթէ-

Փրիսթօ լուրջ ձայնիւ՝ Քու խիղճդ ուղիղ է և քու խօսքերդ հոգւոյս պայծառութիւնը մթնցնող վերջին ամպերն ալ ցրուեց։ Ա՛յո՛, Աստուած արդար է։ Բայց յաւիտենականութիւնն անհուն բարութիւնն է։ Կենդանի Աստուծոյ ցասումն իր անսահման սիրոյ վսեմ դաշնակութեան մէջ կը կորսուի՜։ Տառապեցայ՜։ պատժեցի՜։ Ա՛յժմ հոգիս լեցնող բառը բարութեան բառն է՜ վասն զի այս բառը Սէր կը նշանակէ՜։ Ես մարդերը պատժեցի, պէտք է Մարդուն օգնեմ. քանի որ տակաւին ձեռքս է այն ղօրութիւնը, զոր պատժելու դործածեցի, պարտաւոր եմ այսօր դործածել զայն տառապողաց փրկութեան, մարդկային եղբայրութեան վսեմ դործին։

Մօնթէ-Փրիսթօ ոտք ելաւ և ձեռքը դէպ յԱրեւելս տարածեց։

—Ո՛հ, ի՛նչ վսեմ դործ է թշնամի ցեղերն հաշտեցընել, հարստահարեալներն ազատել, և ղաչխարհ վերահաստատել անոնց համար, որ տակաւին ստրկութեան ազատ ճգտամբն՜

Իւր ձայնը տակաւ առ տակաւ կը բարձրանար և ջերմ ու հնչուն շեշտ մը կ՛առնար։

—Կ՛ուղեմ, բաւ, մինչեւ պատմութեան աղբիւրն հասնիլ՜։ կ՛ուղեմ անցեալին մէջ խորասուզիլ և դտնել աս սոսկալի առեղծուածին լուծումն. թէ ի՞նչ է պատճառ կռուոյ այն ցեղերու միջեւ, որք ծադմամբ քոյր են, բայց բաժնուած են և գիրար կ՛ատեն՜։ կ՛ուղեմ այս թշուառութեան աշխարհին վրայ տառապեցընել տիեզերական դաշնակցութեան հրեշտակը՜

Ձեռքը տարաւ ճակտին, որ պահ մը մթագներ էր։

—Դեռ քանի՞ տարի ժամանակ ունիմ։ Ջեմ դիտեր՜։ Ես հունարը պիտի ցանեմ՜։ ով պիտի հնձէ՜։ Ո՛հ, բսաւ՝ իւր ձեռաց մէջ առնելով Հայտէի ձեռքերը և զայն դէպ ի կուրծքը քաշելով, եթէ գործս ի գլուխ հանելու համար տար ինձ Աստուած՜

Հայտէ առ նա խոնարհած էր ընչասպառ և չքրթունքը կիսաբաց, որոցմէ կարծես սիրային դաղտնիք մը դուրս պիտի ժայթքէր՜

Բայց յանկարծ Մօնթէ-Փրիսթօ խօսքն ընդմիջեց։

Քարայրին մէջ նշան մը տրուեր էր, զոր միայն ինք կը հասկնար։

Ալի իմաց կուտար իրեն թէ անակնկալ պարադայ մը իւր անմիջական ներկայութիւնը կը պահանջէր։

—Ո՛հ, խօսէ՛, խօսէ տակաւին, կ՛ըսէր Հայտէ։

—Ա՛յո՛, ամբողջ դաղտնիքս պիտի իմանաս, այն յուսոյ, ուրախութեան, տենչանաց դաղտնիքն, որ հոգւոյս խորը ծածկուած է՜ բայց վերջէն։ Եկո՛ւր, Հայտէ՛, եկո՛ւր։

Եւ ձեռքէն քաշելով՝ քարայրէն դուրս տարաւ։

Ալի յոտին կայնած էր և անհամբերութեամբ կ՛ըսպասէր տիրոջը դալուն։

—Ի՞նչ կայ, Ալի, հարցուց կոմսը։

Ալի արտայայտիչ նշանով մը ցոյց տուաւ ժայռերու շարք մը, որք քարայրին արեւելեան կողմէն մինչեւ ծովեզր կ՛իջնէին քմածին ճեղքուածքներով։

Եւ որովհետեւ Մօնթէ-Փրիսթօ նայուածքովը կը հարցափորձէր զայն, Ալի նշանով մը անոր ուշն հրաւիրեց, յերկիւր խոնարհեցաւ, գլուխը հողուն կռնցուց և վերաւորեալի մը պէս տարածուեցաւ՜

—Ըսել է, բսաւ կոմսը, հո՛ն, ժայռերու առջեւը մանր մի գետակ...

—Ա՛յո՛, պատասխանեց Ալի նշանացի։

—Ա՛յն մարդուն ո՛վ ըլլալը գիտե՞ս։

Ալի հասկցաւ թէ կը վարանէր։ Թէեւ կը ճանչնար զայն, բայց մտաքը ճակտին դնելով եւ գլուխը ցնցելով՝ կը յայտներ թէ յիշողութիւնը կը վրիպէր...

—Ա՛յդ մարդը վիրաւորեա՞լ է։

—Ա՛յո՛։

—Մեռա՞ծ է։

—Ո՛չ։

—Բայց անշարժ եւ անկարող է քաշքշուելով մին եւ հոս գալու, այնպէս չէ՞...

—Ա՛յո՛...

—Հայտե՛, բսաւ Մօնթէ-Քրիսթօ իր ընկերուհւոյն, ահա՛ Աստուած Թէրեւս գիմուիեան դարձ մը կատարելու առիթ կ'ընծայէ ինձ... երդումս լսեց եւ այդ երդումը պահելու պատեհութիւն կ'ընձեռէ ինձ... Մարդկային էակ մը կայ հոն, որ կը տառապի... Պիտի փորձեմ ազատել զայն...

—Ձեզ չ'ետ թողուր, բսաւ Հայտե։ Սէր կամ ատելութիւն ամէն բան հաստատակ չէ՞ մեր մէջ։

—Սիրո՛ւն, սիրո՛ւն զատակ...

Եւ Մօնթէ-Քրիսթոյի աչքն, որ երկար ատենէ ի վեր ցամաք էր դաշոյնի մը երկաթին նման, յանկարծ արցունքով մը թրջեցաւ։

—Օ՛հ, բսաւ՝ հրամցնելով Ալիի որ ղինքն առաջնորդէ։

Երբ կը գառնային այն ժայռին չուրջն, որու ետին ծածկուած էր քարայրին խորհրդաւոր դուռը, տեսաւ Պէրթուչիօն որ քարհատի մը եւ բրիչի մ'օգնութեամբ քարին մէջ ծակ մը կը բանար։

—Պէրթուչիօ ի՛նչ կ'ընէ, հարցուց Հայտե։

—Փիչ մը վերջը կը հասկնաս, տղա՛յ...։ Պէրթուչիօ, բսաւ խօսքն ուղղելով իր նախկին անտեսին, աշխատութիւնդ լմնցա՞ւ...

—Ա՛յո՛, տէր իմ. բաւական է պատրոյդը դնել... եւ երբ նշան տաք, գործը կը կատարուի...

—Լա՛ւ, գործիքներդ հոն դի՛ր եւ ետեւէս եկո՛ւր...

Եւ որովհետեւ Պէրթուչիօ թէեւ կը հնազանդէր, բայց զարմանօք իրեն կը նայէր։

—Դու ալ, Պէրթուչիօ, բսաւ կոմսը, պէտք է որ սովրիս բարի ըլլալ...

Քօսիքացին քարհատը չի թողուց եւ տիրոջը ետեւէն գնաց։

Ցորչափ վար կ'իջնէին այն արահետին անհարթ սալարատափէն, յորմէ կ'առաջնորդէր դիրենք Ալի, կոմսն ու Հայտե աւելի եւս լուսաւոր կը տեսնէին այն խաղաղ Ջուրն որ։ Ղեկրքին զարնելով եւ կրկին ետ դառնալով, ժայռուտ ծովեզրն արծաթագոյն փրփուրով մը կը ծըծլաթաւէր...

Ալի յանկարծ կանգ առաւ։ Ձեռօքը գետինը ցոյց տուաւ։

Հոն էր։ Մօնթէ-Քրիսթօ գետնատարած մարմին մը տեսաւ իրմէ վար, Ջուրէն հազիւ երկու ոտք բարձր ժայռի մը կատարին վրայ... Դէմքը քարերուն դարձած էր, բայց սեւ մազերուն վրայ թանձրացեալ արեան խառ մը կը տեսնուէր...

Ա՛յս մարդուն—թերեւս այս դիակին քով սեւ բան մը կար, զոր աւազը կխոպոչին կը ծակծէր։

Մօնթէ-Քրիսթօ անմիջապէս ցատկեց և քարայծի որսորդի մը ճարպիկութեամբ՝ լեռնային անծանօթին քով։ Եւ առանց սպասելու, առանց վարանելու, զայն բազկացը մէջ առաւ և իւր երկաթեայ ծնգաց զօրութեամբ ելաւ այն սարահարթին, ուր Հայտէ կանգ առած էր։

—Ա՛յլեւ գոչեց, քարայր վազէ՛։ . . հոտերս ու բոմ բեր։ Եւ երթէ կուզես որ դիս այսքան ուշ կոչելուդ ներեմ քեզ, ժամանակ մի՛ կորսնցներ. . .

Խաչփչիկը վազելով մեկնեցաւ։

Սակայն կոմսը Պէրթուչիոյի օգնութեամբ վիրաւորեալը պառկեցուցեր էր. մինչդեռ Հայտէ իւր փախուստ ձեռքերովն չոր ծովալօռէ և մամուռէ բարձ մը կը պատրաստէր. . .

—կենդանի՛ է, գոչեց։ Ա՛հ, կ՛երդնում յԱստուած թէ պիտի փրկեմ դինքը. . .

Բայց յանկարծ սոսկալի աղաղակ մը լսուեցաւ իւր քովէն։

Պէրթուչիօ դեղնած և ակռայները սեղմած՝ կը մըրմնջէր։

—Ի՞նքը, Թշուառակա՛նը. տէ՛ր, տէ՛ր, չի ճանչցա՛ք զայն. . .

Մօնթէ-Քրիսթօ տակաւին մահամերձին երեսը չ'էր նայած։ Անոր վրայ ծռեցաւ.

—Պէնեդէթթօ՛, ըսաւ. Պէնեդէթթօ՛. . .

—Տէ՛ր, գոչեց Պէրթուչիօ կատաղութեամբ, զոր չի կրցաւ զսպել։ Մէկդի քաշուեցէ՛ք որ այս լիժը, այս մարդասպանն սպաննեմ. . .

Եւ երկաթեայ քարհատը շարժելով՝ Թշուառականին ճակտին արձակեց. . .

Պողպատեայ սայրը պէնեդէթթօյի գանգէն հազիւ մէկ բթաչափ հեռու էր. բայց Մօնթէ-Քրիսթօ արագ շարժմամբ մը քարհատը բռնեց և գլխուն վրայ տատանցնելով՝ ծովուն մէջ արձակեց ուժգին։

—Պարո՛ն Պէրթուչիօ, ըսաւ պաղութեամբ, ո՛վ ձեղի իրաւունք տուաւ որ դատէք ու պատժէք, երբ ես ներկայ եմ. . .

—Ներեցէ՛ք. . . տէ՛ր. բայց չէ՞ք յիշեր. . . Պէնեդէթթօ, այն մարդը, որ իւր մայրապիրն սպաննեց՝ անոր բոտակը գողնալու համար. . . այն մարդը, որ գողութեամբ և սպանութեամբ միայն ապրեցաւ. . .

—Շատ խօսք չուզեր, ըսաւ Մօնթէ-Քրիսթօ։ Ես մարդ մը կը տեսնեմ. . .

Պէրթուչիօ, բուռնելը պրկած, գլուխը խոնարհեց։

Ալի կը վերադառնար։

Մօնթէ-Քրիսթօ ծնրադրեց Թշուառականին քովը, որու գլուխը բռնած էր Հայտէ, և անոր քունքերը կը շփէր։ Ցետոյ անոր սեղմուած շրթունքը բացաւ կխտվին և քանի մը կաթիլ բոմ կաթեցուց. . .

Քանի մը վայրկեան վերջը Պէնեդէթթօյի կուրծքէն հառաչ մ'ելաւ։

Բայց տակաւին աչքերը չէր բանար։

Կոմսը գլուխը կը շօշափէր։ Վէրքը մորթը միայն պատռեր էր։ Արիւնն առատօրէն վազելով՝ փրկեր էր զայն։

—Պիտի ապրի՛, ըսաւ Մօնթէ-Քրիսթօ։

—Թէ՛ իրեն և թէ՛ այլոց համար հազար անգամ լա-

ապագան չէ՞ որ մեռնի, մեղսաց պէնեֆէթթօ։

Մօնթէ-Քրիսթօ խիստ նայուածք մը ձգեց անոր վրայ։

—Պէրթուչիո՛, ըսաւ, սա վերջը լուա՛...

—Ե՛ս...

—Նորէն կ'ըսեմ, եթէ չես ուզեր հնազանդիլ ինձ, ազատ ես. մեր պայմանները դիտես. այս իրիկուն ինձմէ պիտի զատուիս։

—Ո՛հ, ո՛չ, ո՛չ, տէ՛ր կը հնազանդիմ։

Պէրթուչիո բարկութենէն կը դողար, երբ կարմիր վերջին վրայ չուր կը լեցնէր։ Բայց նուաճուած էր... և իր ձեռքը, որ պատրաստ էր սպաննելու, թեթեւ և բարեհնամ եղած էր...

Հայտէ ցոյց տուաւ Մօնթէ-Քրիսթօյի այն թխորակ առարկան, որ կը դանուէր այն տեղւոյն մօտ, ուսկից վերուցեր էին մահամերձն։

Կոմսը նշան մ'ընելով՝ Ալի դնաց այդ առարկան առնելու։

—Աբկղիկ մ'է, ըսաւ Մօնթէ-Քրիսթօ։ Ի՞նչ կրնայ պարունակել...

Կուրծքէն տարօրինակ ձեւով բանալի մը հանեց, դարբնութեան հրաշակերտ մը, որու ձեւը կը փոխուէր զաղանի զսպանակի մը ազդեցութեամբ։

Աբկղիկն անմիջապէս բացուեցաւ։ Եւ Մօնթէ-Քրիսթօ, ո՛րքան ալ որ աեր էր ինքզինքին, չի կրցաւ զարմանքէն չի գոչել...

—Ոսկի՛, դրամադրամներ. հարստութիւն մը...

—Կ'սթամպիի, տէ՛ր, ըսաւ Պէրթուչիո մօտենալով։ Ի՞նչ պէտք է ընեմ։

—Կրնա՞յ դքեզ ճանչնալ։

—Ո՛հ, դեռ ո՛չ, կարծես քունէն ընկճուած է...

—Լա՛ւ, զինքն այնպէս թո՛ղ...

—Այս ի՞նչ է, գոչեց Պէրթուչիո, որ արկղիկին պարունակութիւնը նչմարեր էր։ Ո՛հ, կրնա՞նք տարակուսիլ. այս ալ նոր ոճրի մ'արդասիքն է...

Սակայն Մօնթէ-Քրիսթօ դրամադրամներուն տակը խառնելով՝ քանի մը ծրար ոսկի հանեց։

Երբ ձեռքը վեր առաւ, նամակ մը բռնած էր, ծալլուած, բայց բաց թուղթ մը...

Բացաւ և արեւուն պայծառ լուսոյն հետեւեալը կարդաց։

«Որդեա՛կ իմ, այսօր վերջին անգամ ըլլալով պիտի տեսնեմ զքեզ։ Ցրանսայէն մեկնած միջոցիս այս նամակը պիտի ղրկեմ քեզ։ Ես ծննդեանդ ոճրոյն համար ներեցիր ինձ։ Շնորհակալ եմ, պիտի լամ և յանցանքներս քաւեմ։ Այս գերազոյն ժամուս, խե՛ղճ նահատակ, սէրս ու օրհնութիւնս կը ղրկեմ քեզ...»

Մօնթէ-Քրիսթօ սարսռաց։

Այս քանի մը տողերն ստորագրուած էին. Մայրդ՝ Է. Տ։

—Էրմին Տանկլար, մրմնջեց։ Ո՛հ, խե՛ղճ կին։

Եւ աչերը դարձան Պէնեֆէթթօյի վրայ. տեսաւ անոր կարկամեալ դէմքն, որ իւր դէմքի մէջն իսկ տեսակ մ'ահարկու և դժնէ [illegible] ունէր...

Եւ յանկարծ բան մ'եկաւ [illegible] ղուն միտքն, որ սոսկրած էր խղճի գաղտնիքնե[illegible]ղալ դիմաց ծալքերուն վրայ։

Մէկդի ըրաւ Պէրթուչիո և տեսաւ Պէնեֆէթթօյի վրայ, որ այժմ հանդարտ չուներ կ'առներ և կար-

ծես կը քնանար, վասն զի արդարեւ սոսկալի խոնջութեամբ մը տկարացած էր։

—Պէնետէթթօ՛, ըսաւ այն խորունկ ձայնիւ, որ մարդուս մինչեւ ամենէն ծածուկ ջիղերը կը հնչէր, Պէնետէթթօ՛, դիս մոխիկ ըրէ՛...

Գետնատարած մարմինը սարսռաց։ Բայց աչերը դող ձեացին ծանրակչիռ արտեւանանց ներքեւ։

—Պէնետէթթօ՛... յարեց Մօնթէ-Քրիսթօ, մայրդ սպաննեցիր. Պէնետէթթօ՛, դու մայրասպա՛ն ես...

Թշուառականին կուրծքը սեղմուեցաւ. կարծես երկաթական ցնցում մը ամբողջ մարմինը կը շարժէր, աչերը սոսկալի կերպիւ բացուեցան, շրթունքը ջղաձգային ցաւօք կարկամեցան և սա բառերը խոյս տուին անոնցմէ։

—Մայրս. մայրասպա՛ն..., Ա՜յո՛, այո՛, չնո՛րհ...

Եւ վերջապէս գետին ինկաւ ընկճուելով այս խոստովանութենէն, որով խիղճը կը ճղմէր ղինքը։

Մօնթէ-Քրիսթօ ոտք երաւ դեղնած այն մարմարին նման, որով արձանագործը Սոսկման արձան մը պիտի կարենար քանդակել։

Եւ Պէրթուչիո անոր երեսը կը նայէր՝ գթութեան ժպիտ մ'ի շրթունս։

Արդեօք տերը արձակել պիտի գթաթը... արդեօք տակաւին գթութեան [illegible] ընէր, երբ իւր դէմ կը գտնուէր ոճիրներ [illegible] սէն սոսկալին, երբ կը տեսնէր այն անուանարկ[illegible] երկիցս մայրասպան եղած էր, վասն զի սպաննած էր զՄաունթա, որ իւր մայրն էր սրտով, և զՏկն. Ցանկլըր, որ իւր մայրն էր աղեօք։

Երկաթեայ գործին այլ եւս Պէրթուչիոյի ձեռքը չէր։

Բայց թո՛ղ կոմսը չարժում մը, նշան մ'ընէր... և Պէրթուչիո իւր խաղոր ձեռքերովը պիտի կարողանար յանցաւորը պատժել...

Հայտէ յոտին կանգնած և ձեռքերը կուրծքին վրայ միացուցած՝ կ'սպասէր... վստահութեամբ... և պատրաստ էր դատավճիռն ընդունելու, ի՛նչ որ ալ ըլլար։

Ա՛յս պահուն նաւաստեաց զուարթ երգ մը հնչեց օդոյն մէջ...

Առագաստներդ պարզէ՛ նաւա՛ղ,
Քալէ շիտակ դէպ յաստղունս.
Մինչ նաւահանգիստն երթ, հանապազ,
Ժպիտ և խինդ ի շրթունս։

Աղկիւռի նաւաստիք էին, որք տիրոջ հրամանին համեմատ, կուգային Մօնթէ-Քրիսթօն առնուլ։

Իսկ նա լուռ և ճակատը Միքել-Անճէլոյի Բ.ևսիօրօզօ (մուսիսոհ) արձանին նման հանդարտ, կը մնայէր։

Ցանկարծ ժայռին վրայ քայլ մ'առաւ.

—Ժագօքօ՛, գոչեց, այնքան հզօր ձայնիւ որ, տակաւին ծովեզրէն հեռուն գտնուող նաւաստիք լսեցին։

Մակուկին նաւապետը ոտք երաւ և գտակը շարժեց, հասկցնելու համար թէ մոխիկ կ'ընէր։

Ա՛յն ատեն Մօնթէ-Քրիսթօ հրամայեց մը տուաւ անոր Մալթայական գաւառաբար [illegible] զոր ժագօքօ միայն կը հասկնար։

Ցայնժամ երկու նաւաստիք ծունկ եկան և իրենց բովանդակ ոյժովը սկսան դէպ ի Աղկիւռ լողալ։

Պէրթուչիո և Ալի զարմանօք և ուշադրութեամբ կը նայէին։

Իսկ Հայտէ աչքէն չ'էր հեռացներ իւր ամուսնոյն, իւր տիրոջ դէմքը։

Մակոյկը, որ նաւաստեաց երկուքէն ղրկուեր էր, երթալով կը մօտենար և գլուխը դարձնելով՝ ծովախորշին կ'եղերանար ճիշդ այն ժայռին ներքեւ, որու վրայ այն խմբակը կեցած էր։

Ժապօքօ ցամաք ցատկեց և իւր նաւաստեաց երկուքին հետ դէպ ի քարայրը վազեց. քանի մը վայրկեան ետքը քարայրէն դուրս ելաւ՝ հետն առնելով ուտեստները, ղրկս մակուկին մէջ դրաւ։

—Տէ՛ր, տէ՛ր, սկսաւ բսել Պերթուչիօ։

Մօնթէ-Քրիսթօ չի պատասխանեց անոր։

—Ալի՛, ըսաւ, այս մարդը գիրկդ ա՛ռ...

Ալի ծռեցաւ և Պէնետէթթօն վերուց։

—Քակոյկը տա՛ր զայն և յատակը պառկեցո՛ւր։

Եւ երբ Ալի կը հնազանդէր, Մօնթէ-Քրիսթօ առաւ արկղիկն և Նաւրիացւոյն եաեւէն գնաց արագաքայլ։

Պէնետէթթօ, գլուխը դեպի ղնկը պառկած էր. Մօնթէ-Քրիսթօ արկղիկն անոր քով դնեաեց։

Նաւաստիք ակնածանօք ծովը դրը կը կենային և կը զարմանային այս բաներուն, ղրկս չ'էին հասկնար...

Ա.յն ատեն Մօնթէ-Քրիսթօ վերստին Հայտէի քով եկաւ, մինչդեռ Ալի մինչեւ մէջքը ջուրը մտնելով՝ երկու ձեռքը դրած էր մակուկին եաեւի կողմն, ուր երկու թիերը ծեացած էին, այսինքն Աղկիւռ վերադարձող նաւաստեաց թիերը։

Եւ Մօնթէ-Քրիսթօ, թիերը տարածած, կարծես հրաւիրելով ղինուելիին որ վինքը լսէ.

—Պէնետէթթօ՛, ըսաւ իւր խորունկ ձայնովը, Պէնետէթթօ՛, դու զԱստուած նախատեցիր։ Պէնետէթթօ՛, դու ոտքի տակ առիր բոլոր աստուածային և մարդկային օրէնքները։ Պէնետէթթօ՛, մարդ չի կրնար քեզ դատաւոր ըլլալ... Զքեզ Աստուծոյ կը յանձնեմ. ե՛րթ առ Աստուած...

Եւ երբ այս խօսքն հնչեց իբր հրեշտակապետին դատավճիռն, Ալի այժմեան յառաջ մղեց մակոյկն... որ ջրոյն վրայ խոնարհեցաւ և ինքն իւր վրայ դարձաւ...

Ապա կարծես հզօր ձեռք մը ծովեզրէն հեռու կը քշեր զայն..., հեռացաւ...

—Ներեցի՛ք, ներեցի՛ք իրեն, գոչեց Պերթուչիօ։

—Նա որ ամենակարող է, չար հրեշտակը չի ճզմեց, ըսաւ Մօնթէ-Քրիսթօ, այլ իւր դրկէն արտաքսեց, դեպ ազդն Ջօրուէթեան անկ է դատապարտել կամ արձակել... եթէ ոճիրը չատ ծանր է, Պէնետէթթօ մինչեւ ցամաք չպիտի կարենայ հասնիլ... եթէ նա, որ կը դատէ, կեանքը մահուընէ աւելի ծանր պատիժ մը համարի իրեն... պիտի ապրի։ Առ Աստուած ուրեմն։

Եւ իւր ձայնին մէջ հանդիսաւոր բան մը կար. կարծես մարդկային կամքէ դերազդն կամք մը իւր բերնէն կը խօսեր, որով ամենքը ճակատնին խոնարհեցին...

Նոյն վայրկենին Աղկիւռ —երկու նաւաստեաց բերած հրամանը դործադրելով, իւր առագաստները հովուն կը պարզեր և չնորհալիր կը չարաչանար դեպի կղզին...

—Պերթուչի՛օ, Ալի՛, ըսաւ Մօնթէ-Քրիսթօ, ձեզ տուած հրամանս դործադրեցի՛ք...

Եւ չուտ ընդ վոյթ դէպ ի դրօսանքը քաշեց տարբաւ զՀայտէ...

Հո՛ն կամուրջին վրայ կանդնած, սպասեց։

—Հայտէ՝, ըսաւ, այս վայրկեանն ինձ համար անցեալն ապագային վերջնականապէս կը բաժնէ։ Թո՛ղ առյաւէտ աներեւութանայ ցաւագին յիշատակացս վերջին հետքը, թո՛ղ ոչնչութեան մէջ թաղուի ինչ որ մընացած է Ֆարիայի գաղտնիքներէն...։ Քարայը... և վերջին գանձերը... թո՛ղ ամէն բան առ յաւէտ ոչընչանայ։

Եւ Հայտէ տեսաւ որ յանկարծ հրեղէն սիւն մը բարձրացաւ Մօնթէ-Քրիսթօյի կղզւոյն մէջտեղէն... սոսկալի պայթիւն մը օդը դղրդեց, և յանկարծ ժայռերու կործանում մը տեղի ունեցաւ։

Վաւօդը Սբատաներու քարայրներն օդը հաներ էր։

Եւ մինչդեռ Պէրթուչիօ և Ալի լողալով դէպ ի Աղկիոն կ'երթային.

—Ամուսի՛նս, տէ՛ր, ըսաւ Հայտէ՝ չրթունքը մինչեւ Մօնթէ-Քրիսթօյի չրթները բարձրացնելով, չնորհակա՛լ եմ որ բարի եղար, չնորհակա՛լ եմ որ դթած եղար։ Աստուած պիտի օրհնէ ձկոդն...

Կոմսը դողալով նայեցաւ անոր և կը վարանէր հասկընալու...

Եւ Հայտէ ցած ձայնիւ, այնքան ցած որ հօր մ'ականջէն ուրիշ ականջ չ'էր կրնար լսել, մրմնջեց.

—Դո՛ւ ղոր կը պաշտեմ, վերստին պիտի ապրիս յիս...։ Մայր եմ։

ՎԵՐՋ Ա. ՀԱՏՈՐՈՑ

2067
2068
2069

2013

22 Ազգային գրադարան

NL1803208